

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

MEDENÎ USÛL HUKUKUNDA
USÛL EKONOMİSİ İLKESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

KÜBRA NUR KIRALI

İSTANBUL, 2019

T.C.

BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZEL HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**MEDENİ USÛL HUKUKUNDA
USÛL EKONOMİSİ İLKESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

KÜBRA NUR KIRALI

Tez Danışmanı: DR. ÖĞR. ÜYESİ MELİS TAŞPOLAT TUĞSAVUL

İSTANBUL, 2019

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Tezin Adı: Medenî Usûl Hukukunda Usûl Ekonomisi İlkesinin Değerlendirilmesi

Öğrencinin Adı Soyadı: Kübra Nur KIRALI

Tez Savunma Tarihi: 22.07.2019

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğu Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

Doç. Dr. Burak KÜNTAY
Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğunu onaylarım.

Program Koordinatörü

Bu Tez tarafımızca okunmuş, nitelik ve içerik açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak yeterli görülmüş ve kabul edilmiştir.

	Ünvan/Ad	İmza
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Melis Taşpolat Tuğsavul	
Üye	Doç. Dr. Ahmet Yayla	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Sezin Aktepe Artık	

TEŐEKKÖR

Yüksek lisansa başladığım yıldan itibaren kendisiyle çalışma fırsatı bulduğum, konu seçiminden yazım aşamasına kadar tezimin her safhasında ilgi ve alakasını esirgemeyen, cesaretlendiren, engin bilgilerinden ve tecrübelerinden istifade ettiğim, candan yaklaşımı, sabrı ve yol göstericiliğı için çok değerli hocam tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Melis Taşpolat Tuğsavul'a sonsuz teşekkürlerimi ve minnetlerimi sunuyorum. Ayrıca tez jürimde yer alarak tezimi titizlikle okuyan, değerli görüşlerini ve fikirlerini benimle paylaşan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Ahmet Yayla ve Dr. Öğr. Üyesi Sezin Aktepe Artık'a sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Hayatımın her aşamasında olduğu gibi tez sürecimde de beni yalnız bırakmayan, değerli fikirlerini benimle paylaşan, içten dostluğu, samimiyeti ve sevgisiyle bize keyifli bir çalışma ortamı sunan, kardeşimden farklı görmediğim Av. Büşra Gümüş'e, her zaman yanımda duran, desteklerini esirgemeyen, okumanın ve yeni bir şey öğrenmenin önemini öğreten, teşvik eden, beni yetiştiren, emeklerini boşa çıkarmamaya çalıştığım fedakar canım annem Günay Kırallı'ye, ilk öğretmenlerim canım babam Süleyman Kırallı'ye ve canım abim Fatih Kırallı'ye tüm kalbimle çok teşekkür ediyorum.

ÖZET

MEDENÎ USÛL HUKUKUNDA USÛL EKONOMİSİ İLKESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kübra Nur Kıralı

Özel Hukuk (Tezli, Türkçe)

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Melis Taşpolat Tuğsavul

Temmuz 2019, 176 Sayfa

Usûl ekonomisi ilkesi, yargılamaya hâkim olan ilkeler arasındadır ve medenî muhakeme hukukunun amacına hizmet eder. Anayasa ile güvence altına alınmış bir prensiptir. Çabukluk, ucuzluk, basitlik ilkenin bileşenleridir ve ilke, adil yargılanma hakkının da bir ögesidir. Bu denli önemli bir konuma sahip olması nedeniyle ilke, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmamızın birinci kısmında ilkenin tarihi, hukukî metinlerdeki görünümü, tanımı, özellikleri, HMK'daki güvenceleri, unsurları, AİHM ve AYM kararları doğrultusunda ihlâl kriterleri üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın ikinci kısmında ihlâl halinde Türk Hukukunda başvuru yapılacak hukukî yollar, bu yolların şartları, inceleme usûlleri ve sonuçları açıklanmıştır. İlkeye aykırılığın toplum ve ülkemiz üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Usûl Ekonomisi, Adil Yargılanma, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi.

ABSTRACT

EVALUATION OF JUDICIAL ECONOMY IN CIVIL PROCEDURE LAW

Kübra Nur Kırall

Graduate School Of Social Science, Private Law LL.M.

Thesis Supervisor: Asst. Prof. Melis Taşpolat Tuğsavul

July 2019, 176 Pages

Judicial economy is one of the principles that dominate the judiciary and serves the purpose of civil procedure law. It is a principle that is guaranteed by the Constitution. Rapidity, cheapness, and simplicity are components of the principle, and it is an element of the right to a fair trial. Since it has a significantly important position, the principle constitutes the subject of this thesis.

In the first part of our study, we dwell on the history, the appearances in legal conventions, the definition, the elements of the principle, many rules about it in Civil Procedure Code, and the violation criteria of the principle in consideration of the decisions of ECtHR and Turkish Constitutional Court. In the second part of our study, the legal remedies on the violation in Turkish Law with their application conditions, judgment procedures, and results are explained. Finally, the effects of the violation of the principle on society and our country are examined.

Keywords: Judicial Economy, Fair Trial, European Court of Human Rights, Constitutional Court.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

USÛL EKONOMİSİ İLKESİNE İLİŞKİN GENEL BİLGİLER, USÛL EKONOMİSİ İLKESİNİN UNSURLARI VE İHLÂL KRİTERLERİ

I. Usûl Ekonomisi İlkesine İlişkin Genel Bilgiler.....	7
A. İlkenin Tarihi ve Hukukî Düzenlemelerdeki Görünümü	8
1. Mukayeseli Hukukta Usûl Ekonomisi İlkesi.....	8
a. İlkenin Doğuşu ve Gelişim Süreci	8
b. İlkenin Bazı Güncel Düzenlemelere Yansıması	12
aa. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	12
bb. Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi ile Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi	15
cc. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı	17
2. Türk Hukukunda Usûl Ekonomisi İlkesi.....	18
a. Genel Bakış	18
b. İlkenin Bazı Güncel Metinlerdeki Görünümü	21
aa. 1982 Anayasası	21
bb. 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu	23
B. İlkenin Tanımı ve Hukukî Niteliği	24
C. İlkenin Özellikleri.....	28

a.	Devlet ve Hâkim İçin Emredici Nitelikte Olması	28
b.	Dava Konusu Haktan Bağımsız Olarak İhlal Edilebilmesi	29
c.	Devlet İçin Vazgeçilemez Nitelikte Olması	30
II.	Usûl Ekonomisi İlkesinin Unsurları	32
A.	Yargılamanın Makul Süre İçinde Sonuçlandırılması: Çabukluk.....	32
1.	Unsurun Tanımı ve Amacı	32
2.	Unsurun Kapsamı	33
a.	Sürenin Başlangıcı	33
b.	Sürenin Bitişi	37
3.	Unsurun İhlâl Ölçütleri.....	39
a.	Genel Bakış	39
b.	Davanın Karmaşıklığı	41
c.	Başvurucunun ve İlgili Mercilerin Tutumu	43
aa.	Başvurucunun Tutumu.....	43
bb.	İlgili Mercilerin Tutumu ve Yapısal Sorunlar	46
d.	Başvurucunun Menfaati	49
B.	Yargılamada Gereksiz Gider Yapılmaması: Ucuzluk	50
1.	Unsurun Tanımı ve Amacı	50
2.	Unsurun Kapsamı	53
a.	Genel Bakış	53
b.	Unsuru Hizmet Eden Bazı Güvenceler	56
aa.	Gider Avansı	57
bb.	Teminat.....	58
cc.	Haksız ve Kötüniyetli Kişiler Bakımından Yargılama Giderleri ve Yaptırımlar	59
3.	Unsurun İhlâl Ölçütleri.....	63
a.	Genel Bakış	63
b.	Yargılama Giderinin Makul Nitelikte ve Haklı Bir Amaç İçin Alınması.....	64
c.	Ulaşılacak İstenen Amaç ile Miktar Arasında Orantı Olması.....	69
d.	Ödeme Gücü Bulunmayanlar İçin Adli Yardım	72
C.	Yargılamanın Düzenli Bir Biçimde Yürütülmesi: Basitlik	75
1.	Unsurun Tanımı ve Amacı	75

2. Unsurun Kapsamı	77
a. Genel Bakış	77
b. Tahkim ve Arabuluculuk Yöntemi	84
3. Unsurun İhlâl Ölçütleri.....	89
a. Genel Bakış	89
b. Yasal Düzenlemeler	91
c. Yargısal Uygulamalar	95

İKİNCİ BÖLÜM

USÛL EKONOMİSİ İLKESİNİN İHLÂL ŞARTLARI VE İHLÂLE KARŞI BAŞVURU YOLLARI, USÛL EKONOMİSİ İLKESİNİN İHLÂLİNİN GENEL OLARAK SONUÇLARI

I. Usûl Ekonomisi İlkesinin İhlâl Şartları Ve İhlâle Karşı Başvuru Yolları	99
A. Genel Bakış	99
B. İhlâl Şartları	101
1. İlkenin Unsurlarından Birinin İhlâli	101
2. İhlâlin Kamu Gücünden Kaynaklanması.....	102
3. Zararın Doğması.....	103
4. Kusurun Aranmaması.....	105
5. İlliyyet Bağı.....	106
6. Kişisel ve Güncel Hukukî Bir Yarar	107
C. Başvuru Yolları	108
1. Tazminat Davası.....	108
a. Genel Bakış.....	108
b. Hâkimlerin Hukukî Sorumluluğu	109
aa. Tanım ve Özellikleri	109
bb. Davanın Şartları.....	111
cc. Yargılama ve Netice	114
c. İcra Görevlilerinin Hukukî Sorumluluğu.....	115
aa. Tanım ve Özellikler	115

bb. Yargılama ve Netice	117
2. Şikâyet	118
a. Hâkimler ve Savcılar Kurulu'na Şikâyet	118
b. İcra Mahkemesine Şikâyet	119
aa. Tanım ve Özellikler	119
bb. Konu ve Sebepler	122
cc. Yargılama ve Netice	124
3. Kanun Yollarına Başvuru	125
a. Genel Bakış	125
b. İstinaf ve Temyiz	126
aa. Tanım ve Sebepler	126
bb. Yargılama ve Netice	129
c. Yargılamanın İadesi	133
aa. Tanım	133
bb. İade Sebepleri	135
cc. Yargılama ve Netice	136
4. İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'na Başvuru	138
a. Tanım ve Özellikler	138
b. Başvuru Şartları	140
c. İnceleme ve Sonuç	142
5. Anayasa Mahkemesi'ne Başvuru	143
a. Bireysel Başvuru	143
aa. Tanım ve Özellikler	143
bb. Başvuru Şartları	147
cc. İnceleme ve Sonuç	150
b. Norm Denetimi	154
aa. Genel Bakış	154
bb. İptal Davası Şartları	155
cc. İtiraz Başvurusu Şartları	156
dd. Denetim ve Sonuç	158
6. Uluslararası Başvuru Yolları: AIHM	159
a. Genel Bakış	159

b. Başvuru Şartları	161
c. İnceleme ve Sonuç	162
II. Usûl Ekonomisi İlkesinin İhlâlinin Genel Olarak Sonuçları	165
A. Toplum Bakımından.....	165
B. Ülke Bakımından.....	167
 SONUÇ	171
KAYNAKÇA.....	177

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Ankara Barosu Dergisi
a.e.	: Aynı eser
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
aşa.	: Aşağıda
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AY	: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası
AYM	: Anayasa Mahkemesi
AYMKK	: Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usûlleri Hakkında Kanun
b.	: Bent
BAM	: Bölge Adliye Mahkemesi
BGK	: Büyük Genel Kurul
Bkz.	: Bakınız
BN.	: Başvuru Numarası
BÜHFD	: Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
C.	: Cilt
CD	: Ceza Dairesi
CMK	: 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu
Çev.	: Çeviren
dn.	: Dipnot
Der.	: Derleyen
DEÜHFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
DEÜSBD	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
E.	: Esas
ET.	: Erişim Tarihi
EÜHFD	: Erzurum Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

f.	: Fıkra
HD	: Hukuk Dairesi
HGK	: Hukuk Genel Kurulu
HK	: Harçlar Kanunu
HMK	: Hukuk Muhakemeleri Kanunu
HUAK	: Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu
HUMK	: Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu
GÜHFD	: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İBD	: İstanbul Barosu Dergisi
İBK	: İçtihadı Birleştirme Kararı
İİK	: İcra ve İflas Kanunu
İKÜHFD	: İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İz. B. D.	: İzmir Barosu Dergisi
K.	: Karar
Karş.	: Karşılaştırınız
md.	: Madde
MHB	: Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni
MİHDER	: Medenî Usûl ve İcra İflas Hukuku Dergisi
MÖHUK	: Milletlerarası Özel Hukuk ve Usûl Hukuku Hakkında Kanun
RG.	: Resmî Gazete
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SDÜHFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
SÜHFD	: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
T.	: Tarih
TBBD	: Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TBK	: 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu
TKHK	: 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanun
vd.	: Ve devamı

Y. : Yıl
yuk. : Yukarıda

GİRİŞ

Hak, hukuk düzeni tarafından koruma altına alınan menfaati; hukuk, bireylerin kendi içindeki ya da meydana getirdikleri topluluklar ve kurumlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralları ifade eder. Medenî usûl hukuku ise, hak ve hukukun mevzuattaki düzenlemelerle sınırlı kalmasını engelleyerek, özel maddi hukukun gerçekleşmesini ve özel maddi hukuktan kaynaklı ihtilafların çözüme kavuşmasını sağlayan şekli kurallar bütünüdür. Bununla birlikte, medenî usûl hukukunun içeriği belirlenirken, kanun koyucu muhakeme hukukunun koruduğu menfaat doğrultusunda hareket eder ve hukuk politikası, dünya görüşü, siyasi çizgi bu noktada esas alınır.

Bugünkü mevcut düzenleme dikkate alındığında medenî usûl hukukunun en önemli amaçlarından birinin sübjektif hakların korunması ve gerçekleşmesi olduğunu söyleyebiliriz. Zira devlet, bizzat hak elde edilmesini yasaklamış olduğundan sübjektif hakların yerine getirilmesi kural olarak medenî usûl hukukunun yardımıyla sağlanmaktadır. Muhakeme hukuku, sübjektif hakların koruma altına alınmasıyla, toplumsal barışın da korunmasına hizmet eder ve objektif hukuk da bu sayede gerçekleşmiş olur. Medenî usûl hukukunun amaçlarından bir diğeri de maddi gerçeğe ulaşmaktır. Uyuşmazlık henüz davaya taşınmadan var olan gerçekle, dava sonucunda oluşan adli gerçeğin birbiriyle örtüştüğü ölçüde adalet gerçekleşir ve kural olarak adli gerçeğin maddi gerçekle benzeştiği, en azından bu şekilde olması gerektiği kabul edilir¹.

¹ **Pekcanıtez**, Hakan, Pekcanıtez Usûl Medenî Usûl Hukuku, C. I-II-III, 15. Baskı, İstanbul 2017, s. 8, a.e. s. 29; **Bilge**, Necip, Medenî Yargılama Hukuku Dersleri, Ankara 1967, 2. Baskı, s. 2; **Bilge**, Necip/ **Önen**, Ergun, Medenî Yargılama Hukuku Dersleri, 3. Baskı, Ankara 1978, s. 290; **Önen**, Ergun, Medenî Yargılama Hukuku, Ankara 1979, s. 1; **Postacıoğlu**, İlhan. E., Medenî Usûl Hukuku Dersleri, 6. Baskı, İstanbul 1975, s. 4, 5; **Kuru**, Baki, İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı, 2. Baskı, Ankara 2018, s. 8; **Üstündağ**, Saim, Medenî Yargılama Hukuku, C. I-II, 7. Baskı, İstanbul 2000; s. 2; **Arslan**, Ramazan/ **Yılmaz**, Ejder/ **Ayvaz Taşpınar**, Sema/ **Hanağası**, Emel, Medenî Usûl Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2018, s. 53; **Taşpınar**, Sema, “Medenî Yargılamada Amaç Sorunu”, Av. Faruk Erem Armağanı, Ankara 1999, s. 759, a.e. s. 789; **Özekes**, Muhammet, Medenî Usûl Hukukunda Hukukî Dinlenilme Hakkı, Ankara 2003, s. 20; **Budak**, Ali Cem/ **Karaaslan**, Varol, Medenî Usûl Hukuku, 2.

Medenî usûl hukuku, bünyesinde bulundurduğu kurumlar sayesinde amacına ulaşmayı hedeflemektedir. Bu kurumların en hızlı, en kolay ve en ucuz şekilde hakkı sahibine teslim etmeyi sağlayan gerekli araç ve yöntemlerden oluştuğunu ifade edebiliriz. Nitekim medenî usul hukukundaki araç ve yöntemler, teknik kurallardan ibaret değildir, aynı zamanda tüm bunların arkasında duran ve bireylerin hak ve özgürlükleri ile hukuk devleti ilkesini garanti altına alan ilkeler bulunmaktadır. Usûl kurallarının arkasında yükselen ve usûl hukukunun amacına hizmet eden kurumlardan biri de usûl ekonomisi ilkesidir. İlke kamusal nitelikte genel bir usûl kuralıdır. Yargılamaya hâkim olan ilkeler arasında kabul edilen usûl ekonomisi, yargılamanın çabuk, ucuz ve basit yapılması olmak üzere üç önemli unsurdan oluşmaktadır. İlke, kanun koyucu başta olmak üzere, hâkimlere, taraflara ve üçüncü kişilere birtakım yükümlülükler getirmektedir. Bu doğrultuda gereksiz dava açılmasını, dava esnasında lüzumsuz işlem yapılmasını, gider israfını ya da yargılamada zor yöntemlerin seçilmesini engelleyerek yargılamaların sürüncemede bırakılmasını önlemeye çalışır. Ayrıca kanun koyucuya usûl kurallarının belirlenmesinde, değiştirilmesinde ya da kaldırılmasında birtakım sınırlamalar getirir.

Anayasa'mızın md. 141/4 fıkrası uyarınca devlet, usûl ekonomisi ilkesine uygun bir şekilde yargının teşkilatlandırılması ile alt yapısını oluşturmakla, bu alanda gereken tedbirleri almakla ve bu sistemin devamlılığını sağlamakla öncelikli olarak sorumludur ve ilke Anayasa'mızda açıkça düzenlendiğinden bu duruma aykırılık, aynı zamanda anayasanın ihlâli anlamına gelmektedir. Nitekim usûl kurallarımızı düzenleyen 6100 sayılı HMK md. 30 uyarınca da ilke, yargılamaya hâkim ilkeler arasında gösterilmiştir ve

Baskı, Ankara 2018, s. 1, a.e. s. 3, 4; **Atalı**, Murat/ **Ermenek**, İbrahim/ **Erdoğan**, Ersin, Medenî Usûl Hukuku, Ankara 2018, s. 40; **Karşı**, Abdurrahim, Medenî Muhakeme Hukuku, 4. Baskı, İstanbul 2014, s. 12. Öğretide medenî usûl hukukunun amaçlarından hangisinin ağır bastığı konusunda fikir birliği yoktur. Buna göre; Yılmaz için ana amaç adaletin gerçekleşmesi, Tanrıver'e göre gerçeğe ulaşmak, Konuralp ve Görgün – Börü – Toraman – Kodakoğlu'na göre hukuka uygun ve akılcı bir yöntemle uyumsuzlukların çözümüdür (**Yılmaz**, Ejder, Medenî Yargılama Hukukunda Islah, 4. Baskı, Ankara 2018, s. 30; **Tanrıver**, Süha, Medenî Usûl Hukuku, Temel Kavramlar ve İlk Derece Yargılanması, C. I, 2. Baskı, Ankara 2018, s. 127, 128; **Konuralp**, Haluk, Medenî Usûl Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları, Ankara 2009, s. 9; **Görgün**, Şanal/ **Börü**, Levent/ **Toraman**, Barış/ **Kodakoğlu**, Mehmet, Medenî Usûl Hukuku, 7. Baskı, Ankara 2018, s. 56).

yargı teşkilatı içerisinde görev yapan tüm hâkimler, ilke doğrultusunda yargılamayı yürütmek ve sonuçlandırmak zorundadır. Belirtmek gerekir ki, usûl ekonomisi ilkesine uygun bir yargı hizmeti, kişilerin hukuka ve devlete olan inancını pekiştirmektedir, ihkak-ı hak arayışlarını engellemektedir, uluslararası minvalde devletin prestijine değer katmaktadır, zaman ve paradan tasarruf edilerek usûl hukukunun amacına ulaşmasını sağlamaktadır².

Ayrıca ilke, Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenen hak arama hürriyeti ile Türkiye'nin 1950 yılından itibaren taraf olduğu, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde

² **Pekcanitez**, Hakan, Medenî Usûl Hukukunda Fer'i Müdahale, Ankara 1992, s. 22 – 23; **Erdönmez**, Pekcanitez Usûl, s. 886; **Pekcanitez**, Hakan/ **Atalay**, Oğuz/ **Özekes**, Muhammet, Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı, 6. Baskı, İstanbul 2018, s. 177; **Rechberger**, H. Walter, “Avusturya Medenî Yargılamasında Yargılamanın Hızlandırılması”, Çev. M. Kâmil Yıldırım, İlkeler Işığında Medenî Yargılama Hukuku, Der. Kamil Yıldırım, 9. Baskı, İstanbul 2018, s. 3; **Belgesay**, Mustafa Raşit, Hukuk Usûlu Muhakemeleri Kanunu Şerhi, 3. Baskı, İstanbul 1948, s. 17; **Bilge/ Önen**, s. 295; **Önen**, s. 60; **Konuralp**, Haluk, “İcra Takibinden Önce Açılan Menfi Tespit Davasında Yetkili Mahkeme”, AÜHFD, S. 1982-1987/ 1-4, s. 269; **Berkin**, Necmeddin, Medenî Usûl Hukuku Esasları, İstanbul 1969, s. 18; **Üstündağ**, s. 254; **Kuru**, Baki, Hukuk Muhakemeleri Usûlü, C. II, 6. Baskı, İstanbul 2001, s.1934; **Kuru**, Usûl, s. 222; **Sungurtekin Özkan**, Meral, Türk Medenî Yargılama Hukuku, İzmir 2013, s. 119; **Yılmaz**, Ejder, “Medenî Yargıda İnsan Hakları”, TBBD, S. 1996/2, s. 160 – 162; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 158; **Umar**, Bilge, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 137; **Alangoya**, H. Yavuz, Medenî Usûl Hukuku Esasları, 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 27; **Deren Yıldırım**, Nevhis, Türk, İsviçre ve Alman Medenî Usûl Hukuku'nda Kesin Hükmün Subjektif Sınırları, İstanbul 1996, s. 44; **Alangoya**, Yavuz/ **Yıldırım**, M. Kamil/ **Deren Yıldırım**, Nevhis, Medenî Usûl Hukuku Esasları, 8. Tıpkı Baskı, İstanbul 2011, s.182; **Özekes**, Hukukî Dinlenilme, s. 74; **Tanrıver**, Süha, “Hukuk Yargısı (Medenî Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma”, TBBD, S. 2004/53, s. 198; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 353; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 147; **Ermenek**, İbrahim, Medenî Usûl Hukukunda Davaların Birleştirilmesi ve Ayrılması, Ankara 2014, s. 26; **Budak/ Karaaslan**, s. 76; **Taşpolat Tuğsavul**, Melis, Kolektif Hukukî Yarar Çerçevesinde Topluluk Davaları, İstanbul 2016, s. 63; **Akcan**, Recep, Usûl Kurallarına Aykırılığa Dayanan Temyiz Nedenleri, Ankara 1999, s. 290; **Namlı**, Mert, Türk ve Fransız Medenî Usûl Hukuku'nda Yargılamanın Yenilenmesi, İstanbul 2014, s. 9-11; **Ulukapı**, Ömer, Medenî Usûl Hukukunda Dava Arkadaşlığı, Konya 1991, s. 45; **Çetin**, İbrahim, “Yargılamada Etkinlik Arayışları: Medenî Usûl Hukukunda Usûl Ekonomisi İlkesi”, Sayıştay Dergisi, S. 2010/ 78, s. 82.

düzenlenen adil yargılanma hakkının önemli bir unsurunu oluşturmaktadır³. Avrupa Usul Hukukunun Magna Carta'sı olarak kabul edilen haklar kapsamında kalan ve AİHS md. 6'da düzenlenen adil yargılanma hakkı, yargılamayla ilgili asgari usûl kurallarının belirlenerek uyuşmazlıkların hakkaniyet çerçevesinde doğru ve dürüst olarak sonuçlanmasını ifade etmektedir. Nitekim AİHS md. 6'nın metni incelendiğinde, bilakis adil yargılanma hakkı kavramının kullanılmaktan kaçınıldığı, bunun yerine soyut kavramlar tercih edilerek bu hakkın güvencelerinin belirtilmiş olduğu gözlemlenmektedir. Bu sayede bu güvencelerin içeriği, zamanın ve toplumun gereksinimlerine göre yorumlanmaktadır ve sözleşme tarafından oluşturulan organlar sayesinde denetlenmektedir. Adil yargılanma hakkı, özünde insan onurunu barındırarak, belli bir yargılama usûlüne tabi olmaksızın tüm davaların sosyal ve hukuk devleti ilkesine yaraşır bir şekilde gerçekleşmesini garanti altına almaktadır, bireylerin devlete olan güveninin artmasına ve toplum içerisindeki barışın korunmasına hizmet etmektedir. Usûl ekonomisi ilkesinin bünyesinde de aynı amaçlar bulunmaktadır. Özellikle ilkenin unsurlarından olan çabukluk ögesi, adil yargılanma hakkının da bir unsurunu oluşturan ve AİHS metninde açıkça belirtilen makul sürede yargılanma hakkıyla aynı anlamı ifade etmektedir.

Bununla birlikte bireylere tanınan hakların devlet organları önünde etkili bir şekilde kullanılmasını amaçlayan “etkin hukukî koruma hakkı”, insan hak ve özgürlüklerinden feragat edilmeksizin en kolay, en hızlı, en etkili, en az masrafla hukukî mekanizmalara ulaşımı ve hukukî korumayı sağlayan “adalete erişim hakkı”, bu hakkın bir uzantısı olan, yargı makamları önünde dava açabilme ve bu imkanlara sahip olabilme olanağı sunan

³ Doktrindeki bir görüşe göre medenî usûl hukukunda temel iki ilke bulunmaktadır ve bu ilkeler, adil yargılanma hakkı ile usûl ekonomisi ilkesidir. Adil yargılanma hakkı, yargılamanın maddi boyutunu ve usûl ekonomisi ilkesi ise yargılamanın şekli boyutunu düzenlemektedir. Diğer ilkeler ise tali nitelikte olup bu ilkelere hizmet etmektedir. Bununla birlikte, adil yargılanma hakkı ile usûl ekonomisi ilkesi arasında bir sıralama yapıldığında adil yargılanma hakkının birinci derecede önem arz ederek usûl ekonomisi de içine aldığı ifade edilmektedir(**Rüzgaresen**, *Cumhur, Medenî Muhakeme Hukukunda Usûl Ekonomisi İlkesi*, Ankara 2013, s. 36, 37).

“mahkemelere erişim hakkı”⁴ adil yargılanmanın AİHM içtihatlarıyla geliştirilen tamamlayıcı parçalarıdır. İlke, tüm bu hakların kullanılmasına hizmet eden ve bu hakların güvencesi konumunda bulunan bir kuraldır⁵.

Lord Woolf, eski İngiliz yargılama modeliyle ilgili bir raporunda yargılamanın üç ana sorunu olduğunu belirtmiştir ve bu problemleri yargılamanın pahalı, karmaşık ve uzun sürmesi olarak ifade etmiştir⁶. İlkenin üç unsuruyla bağlantılı olan bu tespit ve yukarıda yaptığımız açıklamalar ışığında, ilkenin medenî yargılama hukukunda önemli bir konuma sahip olduğunu ifade edebiliriz. Ancak, ilkenin bu denli önemli ve vazgeçilemez nitelikte olmasına rağmen hukukumuzda, gerek yargısal düzenlemelerde gerek ise yargısal uygulamalarda göz ardı edilerek mağduriyetlere ve hak ihlallerine neden olunduğu sıklıkla karşımıza çıkmaktadır ve bu alanda yapılan çalışmaların sayısı da oldukça sınırlıdır. Tüm bu hususlar göz önüne alınarak çalışmamızda usûl ekonomisi ilkesi incelenecektir. İlkenin geniş kapsamlı olması nedeniyle çalışmamızın sınırlarını gereğinden fazla genişletmemesi amacıyla özellikle ilkeye hizmet eden, uygulamada sıkça karşımıza çıkan kurumlar üzerinde durulacaktır ve ilkeye aykırı durumlar ile bu aykırılıklar halinde başvuru yapılabilir hukukî yollar incelenecektir.

⁴ Çalışmamızda, yargılama yetkisini kullanmakla özel olarak görevlendirilen mahkemelere erişim hakkı inceleneceğinden adalete erişim hakkı yerine, mahkemelere erişim hakkı ifadesi kullanımı tercih edilecektir. Nitekim doktrinde, bu ifadenin İngilizce’den ve Fransızca’dan dilimize çevrildiğinde daha uyumlu olduğu belirtilmektedir (**Aktepe Artık**, Sezin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medenî Usûl Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı, Ankara 2014, s. 75).

⁵ **Aktepe Artık**, s. 20; **Akkan**, Mine, “Medenî Usûl Hukukunda Etkin Hukukî Koruma”, MİHDER, Y. 2007/1, S. 6, s. 29; **Sungurtekin Özkan**, Meral, “Anayasal Şikâyet ve Adalete Erişim”, DEÜHFD, C. 1, Özel Sayı 2014 (Prof. Dr. Hakan Pekcanıtez’e Armağan), s. 401; **İnceoğlu**, Sibel, Adil Yargılanma Hakkı, Ankara 2018, s. 1; **Özbek**, Mustafa Serdar, Hukuk Yargılama Usûlünde Gider Avansı, 3. Baskı, Ankara 2018, s. 38, a.e. s. 53; **Erdoğan**, Gülnur, Medenî Yargıda Adil Yargılanma Hakkı, Ankara 2011, s. 20; **Demircioğlu**, Yaşar, Medenî Usûl Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri, Ankara 2007, s. 270, 271; **Namlı**, s. 10; **Sarıöz Büyükalp**, A. İpek, Adil Yargılanma Hakkının Milletlerarası Usûl Hukuku Bakımından Kapsamı ve Uygulama Alanı, İstanbul 2018, s. 85.

⁶ **Woolf**, Lord, “Adalete Erişim”, Nihai Rapor, Çev. Mustafa Özbek, MİHDER, S. 2006/2, s. 990, 991.

Çalışmamızın birinci bölümünde, ilkenin tarihi, hukukî düzenlemelerdeki görünümü, tanımı ve özellikleri anlatılacaktır. İlkenin unsurları, mevzuattaki izleri ve ihlâl ölçütleri açıklanacaktır. Hukukun dinamik ve güncel yapısı nedeniyle tek tek ihlâl halleri belirlenememektedir. Bunun yerine uluslararası hukuk bakımından prestij sahibi ve etkili olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile iç hukukumuzda 2012 yılından itibaren etkin olarak faaliyet gösteren Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru kararları referans alınarak ihlâl kriterleri üzerinde durulacaktır ve genel bir fikir oluşturulmaya çalışılacaktır. Belirtmek gerekir ki; AİHM iç hukuktan bağımsız olarak kavramları yorumlamaktadır ve hukukumuzda göre bazı uyuşmazlıklar kamu hukukunun özelliklerini taşısa da medenî hak ve yükümlülükler kapsamında, dolayısıyla özel hukuk davaları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çalışmamızda bu kararlar da yer alacağından ayrıca belirtme gereksinimi duyulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, ilkeye aykırılıkların oluşması halinde ihlâlin giderimi, denetlenmesi ya da zararın karşılanması amacıyla Türk Hukukunda başvuru yapılabilir hukukî yollar ifade edilecektir. Her bir hukukî yol şartları, usûlleri, inceleme yöntemleri ve sonuçlarıyla beraber açıklanmaya çalışılacaktır. Hukukî yolun niteliğine göre Bölge Adliye Mahkemesi, Yargıtay ya da Anayasa Mahkemesi'nden içtihatlar paylaşılacaktır. İlkeye aykırılığın toplum ve ülke bakımından etkileri incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

USÛL EKONOMİSİ İLKESİNE İLİŞKİN GENEL BİLGİLER, USÛL EKONOMİSİ İLKESİNİN UNSURLARI

I. Usûl Ekonomisi İlkesine İlişkin Genel Bilgiler

Uygulamada “dava ekonomisi” veya “takip ekonomisi” olarak adlandırılan usûl ekonomisi, muhakeme hukuku ile ilgili tüm alanlarda geçerliliği bulunan ve yargılamanın özünde bulunan bir ilkedir⁷. Yargılamanın amacına ulaşması amacıyla yargılamaya hizmet eden araçlardan biridir. Bu denli önemli olması nedeniyle, sadece muhakeme yasalarında bulunan bir ilke değildir, aynı zamanda anayasalar ile güvence altına alınmış bir anayasal prensiptir. Kanun koyucu tarafından açıkça düzenlenmemiş olsa bile usûl ekonomisi ilkesi, yargılamanın her aşamasında re ’sen dikkate alınması gerekmektedir.

Usûl ekonomisi ilkesinin konusunu yargı hizmetlerinin kaliteli bir şekilde tüm bireylere sunumu oluşturmaktadır ve bu ilkenin gözetilmesinde toplum menfaati bulunmaktadır. Zira bugün çeşitli nedenlerle birçok dava uzun sürmekte yahut mahkemelere ulaşamamakta, adalet gecikmekte, hak aramanın maddi ve manevi değeri telafisi güç bir şekilde çok yüksek olmaktadır. Bu da mahkemeler aracılığıyla hak arayan bireyin, yargılama görevini üstlenen devlete ve adalete olan inancını sarsmaktadır ve bu durumdan devletin de mali kaynakları olumsuz yönde etkilenmektedir. Etkin bir hukukî korumanın ve adil bir yargılanmanın olabildiğince hızlı, basit ve çabuk olması gerekmektedir. Bu kapsamda öncelikle kanun koyucuya görev düşmekte olup kanun koyucu tarafından yargılamanın özüne yani ilkeye uygun yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Akabinde yargılamanın sevk ve idaresinden sorumlu mahkemeler ve

⁷ HMK’da, “usûl ekonomisi ilkesi” terimi tercih edildiğinden biz de çalışmamızda bu kavramı kullanmayı tercih edeceğiz.

yargılamayı oluşturan taraflar ve diğer süjeler muhakemenin bu ilke doğrultusunda olmasını sağlamaya çalışmalıdır⁸.

A. İlkenin Tarihi ve Hukukî Düzenlemelerdeki Görünümü

1. Mukayeseli Hukukta Usûl Ekonomisi İlkesi

a. İlkenin Doğuşu ve Gelişim Süreci

İlkenin doğuşu ile ilgili kesin bir kaynak bulunmamaktadır; ancak devletlerin oluşmasıyla birlikte ilkenin de doğduğu kabul edilmektedir. Zira egemen bir güç olan devlet, günümüzde anayasa olarak adlandırılan toplumsal sözleşmelerle yargı erkini devralmıştır ve bireylere adil bir yargı hizmeti sunacağını garanti etmiştir. Usûl ekonomisi ilkesine uygun bir yargılama gerçekleştirmek adil bir yargılanmanın da şartıdır ve dolayısıyla doğrudan böyle bir ibare bulunmasa da devletlerin taahhüdüyle birlikte usûl ekonomisi ilkesi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, devletler her zaman bu taahhütlerine uygun olarak hareket etmemiştir ve ilkeye aykırı durumlar tarihin çeşitli dönemlerinde karşımıza çıkmıştır.

⁸ **Erdönmez**, Pekcanıtez Usûl, s. 888; **Pekcanıtez**, Hakan/ **Atalay**, Oğuz/ **Sungurtekin Özkan**, Meral/ **Özekes**, Muhammet, İcra İflas Hukuku, 5. Baskı, İstanbul 2018, s. 26; **Bilge/ Önen**, s. 303; **Konuralp**, Menfi Tespit, s. 272; **Üstündağ**, s. 254; **Kuru**, C. II, s. 1934; **Yılmaz**, Ejder, “Usûl Ekonomisi”, Prof. Dr. Necip Bilge’nin Anısına Armağan, AÜHFD, S. 2008/1, s. 243; **Yılmaz**, Islah, s. 35; **Arslan/ Yılmaz/ Ayvaz Taşpınar/ Hanağası**, Usûl, s. 158; **Umar**, s. 137; **Özekes**, Hukukî Dinlenilme, s. 74; **Tanrıver**, Süha, Medenî Usûl Hukukunda Derdestlik İtirazı, 2. Baskı, Ankara 2007, s. 21; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 354; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 117; **Ermenek**, Davaların Ayrılması, s. 26; **Budak/ Karaaslan**, s. 76; **Akcan**, s. 289; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 23; **Sarısözen**, M. Serhat, Medenî Usûl Hukukunda Hakem Yargılaması, İstanbul 2005, s.41; **Çetin**, s.84. Öğretideki bir görüşe göre takip ekonomisi, usûl ekonomisi ilkesine benzer ve onun devamı niteliğindedir. Ancak birtakım farklılıklar içerdiğinden usûl ekonomisi yerine kullanılması mümkün değildir. Usûl ekonomisi yargılamayla ilgilenirken, takip ekonomisi takip prosedürünün sadeliği, ucuzluğu, çabukluğuyla ilgilenmektedir (**Köksoy**, Mesut, İcra Hukukunda Hukukî Güvenlik İlkesi, Ankara 2018, s. 30, 31, a.e. s. 57; **Köksoy**, Mesut, “Hukukî Güvenlik İlkesi Açısından Takip Ekonomisi”, GÜHFD, C. 20, Y. 2016, S. 3, s. 55). Ayrıca bkz. İstanbul BAM, 16. HD, E.2018/306, K.2018/1213, T. 23.5.2018; İstanbul BAM, 17. HD, E. 2017/1579, K. 2018/856, T. 16.5.2018 (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 7.8.2018).

İlkenin unsurlarından biri olan yargılama giderlerinin şu şekilde ortaya çıkmış olduğunu ifade edebiliriz. Şöyle ki; yargılama giderlerinden olan harçlar devletin egemenlik unsuruyla bağlantılıdır ve egemen bir güç olan devlet, sunmuş olduğu hizmetler nedeniyle tarihte çeşitli adlar altında para toplamıştır. Örneğin, İlk ve Orta Çağ’ da ülke toprakları krala ait kabul edilmiştir ve mülkiyet vatandaşa devredildiğinde vatandaş tarafından krala bir miktar para ödenmiştir. Bu dönemde halkın vergi ödeme yükümlülüğü gibi bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Zamanla bu görüş değişmiştir ve vatandaşlar, devletin sunmuş olduğu hizmetler nedeniyle devlete bir miktar ücret ödemeye başlamıştır. Devlet tarafından mahkemelerden alınan yargı harçları ise bu gelirlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır; ancak alınan bu harçlar ile sunulan hizmet arasında bir ilişki bulunmadığından o dönemdeki harçların bugünkü tanım ve tarife uyduğu söylenemez. Nitekim daha sonraları bu ücret, tamamen yahut kısmen memurlara ödenmek üzere tahsil edilmiştir. Bu dönemlerde yargılamalarda genel olarak dikkat çeken ortak sorun ise ilkenin diğer bir unsuru olan yargılamaların uzun sürmesi ve adaletin gecikmesidir. Yargılamaların gecikmesi çok eskilere uzanan önemli bir problem olmuştur. Milattan sonra üçüncü yüzyılda Yahudiler özlü sözlerini Pirke Avot adı altında bir çatı altında toplamıştır ve bu eserde yargılamaların uzun sürmesine değinerek geciken adalet nedeniyle insanların güç kullanarak adalet ulaşmayı seçenек olarak gördüklerine işaret etmiştir⁹.

Orta Çağ’ da İngiltere’ de Magna Carta Libertatum¹⁰ adlı metin imzalanmıştır. Bu metinle kralın yetkileri kısıtlanmıştır ve kişi hak ve özgürlüklerine sınırlı olarak metinde yer verilmiştir. Metnin 40. maddesinde “*Hak ve adalet kimseden esirgenmeyecek, adalet geciktirilmeyecektir.*” hükmü belirtilmekte olup sözleşmede doğrudan usûl ekonomisi sözcüğü geçmese de ilkenin ana unsurlarına atıf yapılması nedeniyle metin, ilkeye vurgu

⁹ **Dönmezer**, Sulhi, “Ceza Adaletinde Reform İlkeleri”, İÜHFM, 1972/1-4, s. 8; **Cihan**, Erol, “Hâkim Unsuru Açısından Ceza Davalarının Uzamasının Nedenleri”, İÜHFM, C. 45, S. 1-4, s. 877; **Pınar**, Burak, Yargı ve İcra Harçları, 2. Baskı, Ankara 2009, s. 18, 19; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 82-86.

¹⁰ Bu dönemde Kral John tarafından gerekçe gösterilmeden soylulardan bağış toplanmakta, soylu sınıfın mal varlıklarına, imtiyazlarına baskıyla ve zorla el konulmaktaydı. Bu duruma isyan eden baronlar ile kral arasında 15 Haziran 1215 tarihinde bu metin imzalanmıştır ve bu metin tarihteki anayasacılık adına atılan ilk adım olarak kabul edilmektedir.

yapan en önemli belgelerden biri olarak kabul edilir. On altıncı yüzyılın ortalarında Almanya’ da yargılamaların hızlandırılmasına ve taraflar ile yargıçların bu konuda sorumluluklarına ilişkin Krallığın Üst Derece Mahkemesi’ne İlişkin Kanun’da düzenlemeler yapılmıştır. 26 Mayıs 1679 tarihinde İngiltere’ de kişi hürriyeti ve güvenliği ile yargılamaların makul sürede gerçekleşmesinin gerektiğine işaret eden Habeas Corpus Act adlı yirmi bir maddeden oluşan bir belge ilan edilmiştir¹¹.

12 Haziran 1776 tarihinde Amerika’da yaşayan bireylerin tüm hak ve özgürlüklerini içeren Virginia Haklar Bildirisi ilan edilmiştir. Bildirgenin sekizinci maddesinde Amerikan vatandaşlarına tarafsız bir jüri önünde hızlı bir şekilde yargılanma hakkı tanınmıştır ve dokuzuncu maddesinde de bazı yargılama giderlerinin yüksek tutulmaması gerektiğine değinilmiştir. 21 Haziran 1788 tarihinde Virginia Haklar Bildirisi esas alınarak hazırlanan ilk yazılı anayasa olan ABD Anayasası yürürlüğe konulmuştur. 15 Aralık 1791 tarihinde ek on madde daha anayasaya ilave edilmiş, böylece usûl ekonomisine ilişkin Virginia Haklar Bildirisi’ndeki haklar, anayasal zeminde güvence altına alınmıştır¹².

¹¹ **Mosca**, Gaetauo, “Magna Carta’dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri”, Çev. Mukbil Özyörük, AÜHFD, 1948/1-4, s. 37; **İlal**, Ersan, “Magna Carta”, İÜHFM, 1969/1-4, s. 213; **Sencer**, Muzaffer, “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi”, Amme İdaresi Dergisi, 1990/2, s. 6, a.e. s. 12; **Cihan**, s. 877; **Alatlı**, Alev, Batıya Yön Veren Metinler, C. I, 2010, s. 375; **Akılhoğlu**, Tekin, İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 128; **Akad**, Mehmet/ **Vural Dinçkol**, Bihterin/ **Bulut**, Nihat Genel Kamu Hukuku, 14. Baskı, İstanbul 2018, s. 260; **Aktepe Artık**, s. 28; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 87; **Feyzioğlu**, Metin, “Anglo Sakson ve Anglo Amerikan Hukuk Düzenlerinde Habeas Corpus Kurumu”, AÜHFD, 1995/1-4, s. 673; **Öztürk**, Bahri/ **Tezcan**, Durmuş/ **Erdem**, Ruhan Mustafa/ **Sırma Gezer**, Özge/ **Saygılar Kırıt**, Yasemin F./ **Özaydın**, Özdem/ **Alan Akcan**, Esra/ **Erden Tütüncü**, Efser/ **Altınok Villemin**, Derya/ **Tok**, Mehmet Can, Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku, 12. Baskı, Ankara 2018, s. 86.

¹² **Alatlı**, Alev, Batıya Yön Veren Metinler, C. III, 2010, s. 934; **Akılhoğlu**, s. 129; **Surlu**, Aydan Ömür, “İnsan Haklarının ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Yargıtay İçtihatlarına Yansıması”, TBBD, 2010/87, s. 152; **Akad**/ **Vural Dinçkol**/ **Bulut**, s. 263; **Aktepe Artık**, s. 29; **Öztürk** / **Tezcan** / **Erdem** / **Sırma Gezer**/ **Saygılar Kırıt**/ **Özaydın** / **Alan Akcan** / **Erden Tütüncü** / **Altınok Villemin** / **Tok**, s. 87.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1926 yılında ülkelerin özel hukukla ilgili normlarını tek tipleştirmek ve bu ülkeler arasında adalet ve yargı hizmetlerinin koordinasyonu sağlamak adına UNIDROİT (Özel Hukuku Uluslararası Yeknesaklaştırma Enstitüsü – International Institut for the Unification of Private Law) adında bir kuruluş kurulmuştur. Bu kuruluş önceleri Milletler Cemiyeti'ne bağlıyken daha sonra bağımsız hale gelmiştir. Unidroit, Medenî Usûl İlkeleri Belgesi adında bir metin yayınlamıştır. Metnin yedinci maddesinde yargılamaların makul sürede gerçekleşmesi, tarafların iddialarını ve savunmalarını sunabilmek için taraflara makul süre tanınması, bu süreyle yargılamaların hızlandırılması arasındaki dengenin gözetilmesi, süreye uymayanlar hakkında yaptırım uygulanması gerektiği belirtilmiştir¹³.

7 Aralık 2000 tarihinde Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, Avrupa Birliği'ne üye devletler tarafından kabul edilerek resmîyet kazanmıştır. Şartın 47. maddesi *“Birlik hukuku tarafından teminat altına alınmış olan hakları ve özgürlükleri ihlâl edilen herkes, bu maddede belirtilen şartlara uygun olarak bir mahkemede hukukî yola başvurma hakkına sahiptir. Herkes, daha önceden yasa ile tesis edilmiş bağımsız ve tarafsız bir mahkemede makul bir süre içinde yapılacak adil ve kamuya açık bir duruşma yapılması hakkına sahiptir. Herkes, kendisine bilgi verilmesi, savunulması ve temsil edilmesi fırsatına sahip olmalıdır. Gerekli imkanlara sahip olmayan herkese, bu yardımın adaletle etkin bir şekilde ulaşılmasının sağlanması için gerekli olması koşulu ile hukukî yardım sağlanacaktır.”* hükümlerini içermektedir. Metinde hemen hemen usûl ekonomisi ilkesinin tüm unsurlarına atıf yapılmıştır. Bu sözleşmede, kişilerin yargı yoluna kolay bir şekilde ulaşması ve makul süre içinde yargılanmaları için gerekli imkanlar ile hukukî yardımın taraf devletler tarafından sağlanacağı belirtilmektedir. 2007 yılında, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen ve Avrupa Konseyi' ne üye devletler tarafından uygulama alanı bulan SATURN adlı bir proje çalışması başlatılmıştır. Projenin amacı,

¹³**Yıldırım**, Kamil, ALI/UNIDROIT'nın Uluslararası Medenî Yargılama İlkeleri, s. 4, <http://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-turkish.pdf>, ET. 17.1.2019; **Dayınlı**, Kemal, “Milletlerarası Ticari Sözleşmelere İlişkin Unidroit İlkeleri”, MHB, S. 2011/23, s. 203, 204; **Gündüz**, Okan, Anglo – Amerikan Hukuku Işığında Medenî Yargılama Hukukunda Dava Yönetimi, Ankara 2009, s. 27.

yargılamaların süreleriyle ilgili taraf devletleri analiz etmek ve hak ihlallerinin önüne geçmek adına devletlerin gerekli politikaları dikkate almasını sağlamaktır. Türkiye projeye 2013 yılında katılmıştır¹⁴.

b. İlkenin Bazı Güncel Düzenlemelere Yansıması

aa. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

1945 yılında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu elli ülke tarafından Birleşmiş Milletler Anlaşması imzalanmıştır ve bu anlaşmayla insan hakları ile temel özgürlükler uluslararası zeminde resmi olarak ilk kez tanınmıştır. 1946 yılında İnsan Hakları Komisyonu kurularak insan hakları ve temel özgürlüklerin kapsamına yönelik çalışmalar yapılmıştır ve 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ilan edilmiştir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi doğrudan usûl ekonomisi ilkesine yönelik düzenlemeler içermemektedir. Beyannamenin 8. maddesi *“Herkesin anayasa veya yasa ile kendisine tanınmış olan temel haklarını çiğneyen işlemlere karşı yetkili ulusal mahkemeler önünde etkin bir yargı yoluna başvurma hakkı vardır.”* hükmünü belirtmekte olup bu düzenleme ile etkin yargılama yoluna, 10. maddesi *“Herkes, haklarının ve yükümlülüklerinin veya kendisine yöneltilen herhangi bir suçlamanın saptanmasında, tam bir eşitlikle davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkemece adil (düzgün) bir şekilde ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir.”* hükmünü belirtmekte olup bu düzenleme ile de adil yargılanma hakkına vurgu yapılmaktadır. Bu bakımdan söz konusu düzenlemeler usûl ekonomisi ilkesi bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte bu bildiri, uluslararası minvalde bağlayıcılığı ve yaptırımları olan bir sözleşme yahut anlaşma

¹⁴ **Taşdemir**, Hakan/ **Demir**, Hasan, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 2002/3H, s. 94; Ayrıca bildirgenin tam metni için bkz. www.avrupa.info.tr, ET. 17.1.2019; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 112.

değildir; ancak hak ve özgürlüklerinin somutlaştırılması adına atılmış önemli adımlardan birini oluşturmaktadır¹⁵.

1949 yılında on Avrupa ülkesi tarafından Avrupa Konseyi kurulmuştur ve Türkiye, on birinci üye devlet olarak konseye katılmıştır. Konsey, insan haklarını korumak ve bu hakları koruyacak şekilde mekanizmalar oluşturmak amacıyla bölgesel bir adım atmıştır ve 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalamıştır. Sözleşmenin amacı, sözleşmeye taraf devletler arasında insan haklarının korunmasına ilişkin asgari şartları belirlemek ve uygulamalar arasında bir düzen sağlanmaktır. 18 Mayıs 1954 tarihinde Türkiye tarafından sözleşme onaylanmıştır. Sözleşmenin 6. maddesi 1. fıkrası *“Herkes davasının, medenî hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, hakkaniyete uygun ve kamuya açık olarak, makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir.”* hükmünü belirtmekte olup bu düzenleme ile usûl ekonomisi ilkesinin unsurlarından olan makul süre içinde yargılanma hakkına değinilmiştir¹⁶.

¹⁵ **Gözübüyük**, Şeref/ **Gölcüklü**, Feyyaz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, 11. Baskı, Ankara 2016, s. 5, 6; **Öztürk / Tezcan / Erdem / Sırma Gezer/ Saygılar Kırıt/ Özaydın / Alan Akcan / Erden Tütüncü / Altınok Villemin / Tok**, s. 90; **Akad/ Vural Dinçkol/ Bulut**, s. 279; **Kaşıkkara**, Serhat, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye, Ankara 2009, s. 47; Ayrıca beyannamenin tam metni için bkz. www.tbmm.gov.tr, ET. 17.1.2019.

¹⁶ **Gemalmaz**, Mehmet Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Genel Teorisine Giriş, C. II, 8 Baskı, İstanbul 2012, s. 8 -12; **Gözübüyük/ Gölcüklü**, s. 8; **Öztürk / Tezcan / Erdem / Sırma Gezer/ Saygılar Kırıt/ Özaydın / Alan Akcan / Erden Tütüncü / Altınok Villemin / Tok**, s. 93; **Demircioğlu**, s. 42; **Kaşıkkara**, s. 50; **Gündüz**, s. 27. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi m. 10 ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m. 6 arasında iki önemli fark bulunmaktadır. Farklardan biri, bildiride ilkenin bir unsuru olan makul sürede yargılanma hakkına açıkça değinilmemişken sözleşmede bu ifade açıkça belirtilmiştir. Diğer bir fark ise bildiri daha geniş bir koruma sağlayarak bütün uyuşmazlıkları kapsamına dahil ederken sözleşmede ise sınırlandırma yapılarak “cezaî” ve konumuz sınırlarında olan “medenî” nitelikteki uyuşmazlıklar koruma altına alınmıştır (**Aktepe Artık**, s. 46). Ayrıca sözleşmenin tam metni için bkz. www.danistay.gov.tr, ET. 17.1.2019.

23 Mart 1976 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmenin md. 14/3-c’de “*Herkes, itham edildiği suçla ilgili olarak, tam bir eşitlik içinde, aşağıdaki asgari garantilere sahip olacaktır: gereksiz bir gecikme olmadan yargılanması.*” hükmü düzenlenmekte olup metinde ilkenin unsuru olan makul süre kavramına değinilmiştir. Sözleşmenin uygulanmasını takip eden ve devletlere sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili rapor sunma konusunda yardımcı olan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi tarafından bu madde, davanın açılmasından sona ermesine kadar tüm aşamalarda gecikme olmaksızın sanığın yargılamasının yapılması ve bunu etkin kılacak mekanizmaların sağlanması şeklinde yorumlanmıştır.

AİHS’e taraf devletler, sözleşme kapsamında alacakları önlemlerin şekli ve niteliği konusunda takdir hakkına sahiptir; ancak sözleşme organları tarafından bu düzenlemelerin sonucu denetlenmektedir ve devletlerin insan hakları alanındaki uygulamaları nedeniyle hukuksal zeminde yargılanmaları amacıyla mekanizmalar oluşturulmuştur. Sözleşmenin ilk halinde denetim organı olarak Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Divanı olmak üzere iki kurum belirtilmişti. 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe giren 11 No’ lu Protokol ile bu iki kurum birleştirilerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur¹⁷. Sözleşme’nin 46. maddesine göre sözleşmecî devletler, taraf oldukları uyuşmazlıklarda verilen kararlara uymak zorundadır ve Bakanlar Komitesi¹⁸ tarafından da bu durum denetlenmektedir.

¹⁷ **Uyar**, Lema (Çev.), Birleşmiş Milletler’ de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981 – 2006, İstanbul 2006, s. 25; **Aktepe Artık**, s. 45; **Gözübüyük/ Gölçüklü**, s. 26 vd.; **Tezcan**, Durmuş/ **Erdem**, Ruhan/ **Sancakdar**, Oğuz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, 2. Baskı, Ankara 2004, s. 101 vd.; Ayrıca sözleşmenin tam metni için bkz. www.tbmm.gov.tr, ET. 17.1.2019.

¹⁸ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi de usûl ekonomisi ilkesinin uygulanmasına yönelik tavsiye niteliğinde birçok karar almıştır. Bu kapsamda Bakanlar Komitesi kararlarından biri “*Adalet Başvuruyu Kolaylaştırıcı Tedbirler Hakkındaki R(81) 2 Sayılı Tavsiye Kararı*”dır. Kararda bireylerin adaletle erişmelerini sağlamak için usûlün basitleştirilmesi, mevcut hukukî düzen ve araçlar hakkında bireylerin aydınlatılması, gerektiğinde bireylere hukukî yardımın yapılması, uyuşmazlıkların dostane şekilde çözümü için bireylerin teşvik edilmesi, aynı uyuşmazlık için atanan bilirkişi sayısının sınırlı tutulması, mahkemelerde yeterli personelin bulunması, mahkeme harç ve masrafların asgari düzeyde olması gerektiği yönünde çeşitli tedbirlerden bahsedilmektedir. Bakanlar Komitesi’nin bir diğer kararı da “*Adaletin*

bb. Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi ile Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'daki gibi Amerika kıtasında da bölgesel örgütlenmeye gidilmiş, 30 Nisan 1948' de Amerikan Devletler Örgütü kurulmuştur. 2 Mayıs 1948 tarihinde Amerikan Devletler Örgütü Şartı'nın kabul edildiği diplomatik toplantıda, Şart'ın insan hakları kısmının tanımlayıcı belgesi olarak kabul edilen Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi ilan edilmiştir. Bildiri, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nden birkaç ay önce yayınlanmıştır ve dolayısıyla uluslararası alanda insan haklarını düzenleyen ilk belge olma özelliğini taşımaktadır. Bildirinin hukukî niteliği bakımından bağlayıcılığı bulunmamasına rağmen, 1989 yılında sistemin denetim organlarından olan Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi tarafından bildirinin Amerikan Devletler Örgütü'ne üye devletler için yükümlülükler içeren bir sözleşme olduğu belirtilmiştir. Bildirinin 18. maddesi *“Her kişi, yasal haklarına saygı gösterilmesini temin etmek üzere mahkemeye başvurabilir. Keza, her kişiye, herhangi bir temel anayasal hakkını ihlâl ederek ona zarar veren kamusal makamların tasarruflarına karşı onu koruyacak olan mahkemeler önünde, basit ve kısa usûller sağlanmış olmalıdır.”* hükmünü içermektedir. Hükümde ilkenin unsurlarına atıf yapılarak etkin bir yargılama ile yargılamaların düzenli, sade ve hızlı olması gerektiği belirtilmiştir.

İşleyişini Geliştirici Hukuk Yargılama Usûlü İlkeleri Hakkındaki (84) 5 Sayılı Tavsiye Kararı"dır. Kararda hukuk yargılama usûlüne ait bazı normların günümüz ihtiyaçlarını karşılamadığı, hatta bazen bu normların istismar edilerek yargılamanın uzamasına neden olduğu, bu tür yaklaşımlara karşı mahkemenin gerekli önlemler alma konusunda yetkilerle donatılması ile yargılamanın seri ve basit bir şekilde görülmesi için yargılamaya hâkim olması gereken ilkelerden bahsedilmektedir. Bakanlar Komitesi'nin diğer bir kararı olan *“Hukuk Mahkemelerindeki Aşırı İş Yükünü Önleyici ve Azaltıcı Tedbirler Hakkındaki (86) 12 Sayılı Tavsiye Kararı”* nda ise, mahkemelerin iş yükünü azaltmak amacıyla adli siyasette dikkate alınması gereken amaçlardan bahsedilmiştir ve bu doğrultuda hâkimlerin adlî nitelikte olmayan görevlerinin sınırlandırılmasına ve belirli uyuşmazlıkların mahkeme dışında çözülmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulmasına değinilmiştir (Yücel, Mustafa Tören, Türkiye' de Yargının Etkinliği, Ankara 2008, s. 255 – 270).

Amerikan Devletler Örgütü'ne bağılı olarak kurulan Amerikan İnsan Hakları Komisyonu tarafından bildirinin kapsam ve içeriğı genişletilerek 18 Temmuz 1978 tarihinde Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeyle birlikte taraf devletler, sözleşmede belirtilen haklara sayğı duyarken aynı zamanda bu hakların bireyler tarafından kullanılmasını sağlama taahhüdü altındadır. Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi'nin tavsiye niteliğindeki bir kararında sözleşmecı devletlerin iç hukuklarını uluslararası hukuk kurallarına göre dizayn etmesi gerektiğinden bahsedilmektedir¹⁹.

Sözleşmenin, İnsanca Muamele Görme Hakkı başlıklı md. 5/5 *“Küçükler, ceza kovuşturmasına tabi oldukları sırada yetişkinlerden ayrılacaklardır ve küçük olma statülerine uygun muamele görebilmelerini sağlamak üzere, mümkün olan ivedilikle/ (hızlı biçimde), özel nitelikli yargı yerleri önüne çıkarılacaklardır.”*, Kişi Özgürlüğü Hakkı başlıklı md. 7/5 *“Gözaltına alınan herhangi bir kimse derhal bir yargıç ya da yargısal yetkiler kullanmak üzere yasa ile yetkilendirilen bir başka görevli önüne çıkartılacaktır ve bu kimse makul bir süre içinde yargılanmaya yahut davanın sürmesine hâlel gelmeksizin salıverilmeye hak sahibi olacaktır.”*, Adil Yargılanma Hakkı başlıklı md. 8/1 *“Her kişi, kendisine yöneltilen herhangi bir suç isnadının kanıtlanmasında ya da medenî, çalışmaya ilişkin, mali yahut başka herhangi bir mahiyetteki haklarının ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde, usûlüne uygun güvencelerle ve makul süre içerisinde, daha önceden yasa ile kurulmuş, yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından yargılanmaya hak sahibidir.”*, Yargısal Korunma Hakkı başlıklı md. 25/1 *“Herkesin, ilgili devletin anayasasında ya da yasalarında ya da bu Sözleşmede tanınan temel haklarını ihlâl eden tasarruflara karşı korunması için, bu tür ihlâller resmi görevlerini ifa ederken tasarrufta bulunan kişiler tarafından işlenmiş olsa bile, basit ve hızlı biçimde*

¹⁹ Aktepe Artık, s. 49; Akad/ Vural Dinçkol/ Bulut, s. 332; Öztürk / Tezcan / Erdem / Sırma Gezer/ Saygılar Kırıt/ Özeydın / Alan Akcan / Erden Tütüncü / Altınok Villemin / Tok, s. 86; Kaşıkara, s. 54; Gemalmaz, Genel Teori, s. 341 – 344; Gemalmaz, Mehmet Semih, İnsan Hakları Belgeleri, C. III, İstanbul 2003, s. 9; Demircioğlu, s. 45; Ural Aslan, Yurda/ Güner, Tuğba, “İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.19, S. 2014/2, s. 311 – 313; Ayrıca ayrıntılı bilgi ve detaylar için bkz. www.oas.org, ET. 7.8.2019.

bir yetkili mahkemeye ya da yargı yerine başvurmaya ya da herhangi bir başka etkili başvuru yapamaya hakkı vardır.” hükümlerini içermektedir²⁰.

Hükümlerde usûl ekonomisi işlenerek, uyuşmazlıkların medenî veya cezai nitelikte olması fark etmeksizin yargılamaların hızlı, sade, etkin olması gerektiği belirtilmiştir ve devletin, bu niteliklerle donatılmış mekanizmaları oluşturmakla görevli olduğuna değinilmiştir.

cc. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı

Afrika kıtasında 1960’lı yıllardan itibaren insan hakları konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmış ve bu bölgedeki devletler tarafından 1963 yılında Afrika Birliği Örgütü kurulmuştur. Bu örgüt tarafından insan hakları konusunda ilk adım atılarak 1981 yılında Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı kabul edilmiştir. Şart, aynı zamanda bu bölgedeki insan hakları sisteminin temelini oluşturmaktadır. Şartın 7. maddesi 1. fıkrası *“Her birey davasının/(taleplerinin) dinlenmesine hak sahibidir. Bu hak: yürürlükteki sözleşmeler, yasalar, düzenlemeler ve teamül ile tanınan ve güvence altına alınan temel haklarını ihlâl eden tasarruflara karşı yetkili ulusal organlara başvurma hakkını, (...), tarafsız bir mahkeme yahut yargı yeri tarafından makul bir süre içerisinde yargılanma hakkını kapsar.”* hükmünü içermektedir. Hükümde Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi gibi tüm uyuşmazlıkları içeriğine dahil ederek, etkin bir hukuk sisteminden, yetkili organlara başvurabilme ve makul bir süre içinde yargılanma hakkından bahsedilmektedir.

Şartın ilk düzenlemesinde denetim organı olarak Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ile Afrika Devletler ve Hükümet Başkanları Konferansı kurulmuştur. Komisyonun bağlayıcı karar alma gibi bir fonksiyonu bulunmamaktadır. Komisyon, bireysel başvurularda inceleme sonucunda sözleşmenin ihlâl edildiğine dair görüş bildirir ise, rapor hazırlayıp tavsiye niteliğinde kararlar vermektedir. 1998 tarihinde ek protokollerle, komisyonun koruyucu yetkisini tamamlamak amacıyla Afrika İnsan ve Halkların Mahkemesi kurulmuştur. Mahkemenin kurulmuş olması komisyonun varlığını

²⁰ **Gemalmaz**, Mehmet Semih, Ulusüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri Bölgesel Sistemler, C. I, İstanbul 2010, s. 682 vd.

ortadan kaldırmamıştır. 2006 yılında mahkeme faaliyetlerine başlamıştır. Mahkeme önüne gelen uyuşmazlıklarda, sadece şarta dayalı bir inceleme yapmamaktadır, ilgili devletlerin taraf olduğu insan haklarıyla ilgili metinleri de gözetmektedir. Uyuşmazlık sonucunda verilmiş olan kararlar bağlayıcıdır ve kararların icrasının denetimini Afrika Birliği Örgütü Bakanlar Konseyi tarafından yerine getirilmektedir²¹.

2. Türk Hukukunda Usûl Ekonomisi İlkesi

a. Genel Bakış

Osmanlı Hukukunda ilkenin tüm unsurlarını içeren doğrudan düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Hukukunda yargı ve adalet kuruluşlarına önem verilmiştir ve hukukî uyuşmazlıkların en sade yöntemler ile çabuk ve kesin olarak çözülmesi amaçlanmıştır. Geç gelen adaletin zulüm olduğu kabul edilmiş, kadı tarafından uyuşmazlığın sürüncemede bırakılması günah ve suç olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı Hukukunun ilk dönemlerinde mahkeme harcı diye bir kavram bulunmamaktaydı ve kadılara, herhangi bir gelirleri yoksa yargılama nedeniyle makul bir ücret ödenirdi. Ancak zamanla bu durum çeşitli problemler oluşturduğundan kadı ve yardımcısına düzenli ve belirli bir ücret sağlanması için 1394 yılında kanunname çıkarılmıştır ve zaman zaman bu harç miktarları tekrar düzenlenmiştir²².

²¹ **Aktepe Artık**, s. 51; **Kaşıkkara**, s. 55; **Özeler**, Neslihan, “İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Karşılaştırılması”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Y. 1, S. 2017/2, s. 46, 47, a.e. s. 58; **Demircioğlu**, s. 46; **Gemalmaz**, İnsan Hakları, s. 902; **Gemalmaz**, Genel Teori, s. 451 vd.; **Tezcan/ Erdem/ Sancakdar**, s. 31; **Akad/ Vural Dinçkol/ Bulut**, s. 334; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. www.african-court.org, ET.7.8.2019.

²² Tanzimat dönemine kadar, Kadı Mahkemeleri Osmanlı Hukukunun yargı birimiydi. Kadı Mahkemeleri, yargılamayı gerçekleştiren bir kadıdan ve kadının yeteri kadar yardımcısından oluşmaktaydı. Savcılık veya avukatlık gibi kurumlar bulunmamaktaydı. Genel olarak tek kadıdan oluşan mahkemeler tarafından basit usûle tabi olarak yargılamalar yapılmaktaydı. Dava açmak herhangi bir şekle bağlı değildi ve uyuşmazlık sahibi kişiler, bir dilekçe ile yahut doğrudan kadıya giderek şikâyetlerini sözlü olarak belirtir, durumun tutanak altına alınmasıyla mahkemeye başvurmuş sayılırlardı. Uyuşmazlıklarla ilgili tutanaklar ve yazılar itina ile hazırlandığından bunlardan şüphe duyulmazdı; **Akbulut**, İlhan, “Osmanlı Devleti’nde Adalet Düzeni”, EÜHFD, S. 2000/1-2, s. 219, a.e. s. 231; **Şen**, Murat, “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, Yeni Türkiye

3 Kasım 1839 tarihinde Osmanlı Hukukunda insan haklarının düzenlenmesi bakımından bir ilk teşkil eden Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir ve 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Ferman, Tanzimat Fermanı'nın sınırlarını genişleterek Kanunu-i Esasi'ye temel teşkil etmiş olması nedeniyle önem arz etmektedir. Fermanda “*Ve mücâzât ve ticaret kanunlarıyla muhtelif divanlarda icrâ olunacak usûl ve nizâmât-ı mürâfaat mümkün mertebe süratle ikmâl olunarak (...)*” şeklinde bir ifade geçmektedir ve bu ifadeyle yargılamanın hızlandırılması için gerekli alanlarda ıslahat yapılmasına karar verilmiştir²³. 23 Aralık 1876 tarihinde Osmanlı Hukukunun ilk anayasası olarak kabul edilen Kanun-i Esasi yürürlüğe konmuştur. Kanun-i Esasi doğal hâkim ilkesi, kanun önünde eşitlik, savunma hakkı gibi önemli hak ve özgürlükleri anayasal olarak güvence altına alması nedeniyle önem arz etmektedir. Metinde usûl ekonomisi ilkesiyle ilgili bağlantı kurulabilecek düzenlenme 84. maddedir. Söz konusu madde günümüz Türkçesi ile “*Bir mahkeme, hangi nedenle olursa olsun, görevi içinde bulunan davaya bakmaktan kaçınmaz. Bir kez davaya bakmaya veya bakmak için gereken hazırlık soruşturmasına başlamaya karar verdikten sonra, sonuçlanmadıkça, davaya ara vermek veya geciktirmek de mümkün değildir. Şu kadar ki, davadan el çekilmesi, bu hükmün*

Yayınları Osmanlı Sayısı, C. VI, Ankara 1999, s. 328; **Duran**, İbrahim, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, EÜHFD, C. XII, S. 3-4, Y. 2008, s. 86; **Aydın**, Mehmet Akif, “Osmanlı Devleti'nde Mahkeme”, TDV İslam Ansiklopedisi, Y. 2003, C. 27, s. 343; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 93.

²³ **Sınar**, Hasan, “Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Yönünden Ceza Muhakemesinde Adil Yargılanma Hakkının Tarihsel Temelleri”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Y. 6, S. 21(Nisan 2015), s. 215; **Duran**, s. 60; **Gümüş**, Musa, “Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi”, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Y. Güz/ 2008, S. 47, s. 225, 235; **Öztürk/ Tezcan/ Erdem/ Sırma Gezer/ Saygılar Kırıt/ Özyaydın/ Alan Akcan/ Erden Tütüncü/ Altınok Villemin/ Tok**, s. 88. Tanzimat Fermanı'yla birlikte kanunlaştırma hareketlerine başlanmış, yeni yargı kurumları oluşturulmuş ve kişi hakları yönünden düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle tüm vatandaşları kapsayan hukuk eşitliği, suç ve cezanın şahsiliği, kimsenin açıkça yargılanmadan cezalandırılmayacağı gibi adil yargılanma hakkı ile ilişkili önemli ilkeler kabul edilmiştir. Nitekim bu dönemde tek hâkimli yargılamalardan toplu mahkemelere geçiş yapılmış, istinaf ve temyiz incelemeleri yapılmaya başlanmıştır (**Akılhoğlu**, s. 132; **Gözübüyük**, A. Şeref, Anayasa Hukuku, Anayasa Metni ve 11. Protokole Göre Hazırlanmış Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 19. Baskı, Ankara 2013, s. 110, 111; **Erdoğan**, s. 20; **Aydın**, s. 344).

dışındadır. Ancak ceza davalarında, hükümete ait olan hukuk düzeni doğrultusunda yine devam edilir.” şeklinde olup hükümde dar anlamda yargılamanın makul sürede gerçekleşmesi gerektiğine değinilmiştir. Kanun-i Esasi, ancak 1 yıl yürürlükte kalmıştır ve 32 yıl boyunca askıda olması nedeniyle temin ettiği kurumlar, hak ve özgürlükler hayata geçirilememiştir²⁴.

1869 – 1876 yılları arasında Osmanlı Hukukunun Medenî Kanunu niteliğinde olan Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’yi 13 kitap halinde yürürlüğe konmuştur. Kanunun 1813. maddesi “*Hâkim, muraafatda icrayı tedkikat etmekle beraber işi sürüncemede bırakmamalıdır.*” ve 1828. maddesi “*Hükümün sebep ve şartları tamamıyla bulunduktan sonra hâkimin hükmü te’hir etmesi caiz değildir.*” hükümlerini içermektedir²⁵. Bu hükümlerle beraber hâkimlerin duruşmaları yönetmekle görevli olduğuna ve hâkimler tarafından davaların gecikmeksizin, sürüncemede bırakılmaksızın sonuçlandırılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Cumhuriyet döneminde 1921, 1924 ve 1961 Anayasa’larında usûl ekonomisi ile ilgili düzenleme bulunmamaktadır. 1921 Anayasası ilan edildiğinde ülkenin bağımsızlığı mevzubahis olduğundan hak ve özgürlüklere değinilmemiştir. 1924 Anayasası’nda mahkemelerin kuruluşu, hâkimlerin yetkileri, alenilik gibi bir kısım hak ve özgürlüklere değinilmiş, 1961 Anayasası’nda daha ayrıntılı düzenlemeler yapılarak Türkiye Cumhuriyeti’ nin insan haklarına dayalı demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu belirtilmiştir. 1927 tarihinde kabul edilen ve şu anda mülga olan 1086 sayılı Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu md. 77’ de doğrudan usûl ekonomisi olarak bahsedilmese de bugünkü anlamına benzer şekilde “*Hâkim tahkikat ve muhakemenin mümkün olduğu derecede sürat ve intizam dairesinde cereyanına ve beyhude masrafa meydan verilmemesine dikkatle mükelleftir.*” ifadeleriyle yargılamaların hâkim

²⁴ Sınar, s. 218; Akıllıoğlu, s. 139, 140; Gözübüyük, s. 114, 115; Erdoğan, s. 23.

²⁵ Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan, “Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’ nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Y. 2011, S. 29, s. 93; Berki, Ali Himmet, Mecelle: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, İstanbul 1978, s. 412, a.e. s. 415.

tarafından kurallara uygun bir şekilde zaman ve masraftan tasarruf edilerek yürütülmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Nitekim yargılamaların hızlandırılması amacıyla 1948, 1952, 1955, 1967, 1971, ve 1993 yıllarında HUMK ile ilgili tasarılar oluşturulmuştur ve 6100 sayılı HMK'nın hazırlanış amaçlarından biri de yargılamaların hızlandırılarak makul süre içinde sonuçlanmasını sağlamaktır²⁶.

b. İlkenin Bazı Güncel Metinlerdeki Görünümü

aa. 1982 Anayasası

Hukukumuzda usûl ekonomisi ilkesine ilişkin ilk anayasal düzenleme 1982 Anayasası ile birlikte yapılmıştır. Anayasa'nın, *“Duruşmaların Açık ve Kararların Gerekçeli Olması”* başlıklı 141. maddesi 4. fıkrası *“Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevidir.”* hükmü belirtilmiş olup hükümde açıkça ilkeden bahsedilmiştir. Nitekim ilke bu yönüyle sadece yargılamaya hâkim olan bir usûl hukuku ilkesi değil, aynı zamanda kaynağını Anayasa' dan alan bir anayasal düzenlemedir ve ilkeye aykırı bir durum, anayasal bir hakkın ihlâli anlamına da gelmektedir. Usûl ekonomisinin toplumsal bir boyutu olması nedeniyle ilke, sosyal ve hukuk devleti ilkesi ile de doğrudan ilişkilidir. Özellikle yargılama giderlerinin bireylerin mali durumuna uygun olması ve yargılama hizmetlerinin kalite standartlarında sunulması sosyal ve hukuk devleti ilkesi bakımından da önem arz etmektedir.

Anayasa' nın *“Cumhuriyetin Nitelikleri”* başlıklı 2. maddesi *“Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.”* hükmünü içermektedir. İlke açıkça düzenlenmemiş

²⁶ **Pekcanitez**, Hakan, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı'nın Genel Olarak Tanıtımı”, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez Makaleler Cilt:II, İstanbul 2016, s. 309 – 330, s. 311; **Üstündağ**, s. 85; **Özer**, Tülay, “HUMK' tan HMK' ya Medenî Usûl Kanunu Tasarıları”, MİHDER, C. 7, S. 20, 2011/ 3, s. 104; **Yılmaz**, Usûl Ekonomisi, s. 244; **Akad/ Vural Dinçkol/ Bulut**, s. 365; **Aktepe Artık**, s. 32; **Öztürk / Tezcan / Erdem / Sırma Gezer/ Saygılar Kırıt/ Özaydın / Alan Akcan / Erden Tütüncü / Altınok Villemin / Tok**, s. 89.

olsaydı bile Anayasa’ da düzenlenen sosyal ve hukuk devleti ilkesi nedeniyle ucuzluk, basitlik ve hızlilik unsurlarının re ’sen dikkate alınması gerekirdi²⁷. Anayasa’nın “*Temel Hak Ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılamaması*” başlıklı 14. maddesi 2. fıkrası “*Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.*” hükmünü içermekte olup ilke anayasal güvence ile garanti altına alındığından kanun koyucu ve uygulayıcılar tarafından ilkeyi zayıflatıcı yahut ilkeyi ihlâl edici bir düzenleme yapılması mümkün değildir.

2001 yılında 4709 sayılı Kanun’un 14. maddesi ile Anayasa’ ya adil yargılanma hakkı eklenmiş, Anayasa’ nın “*Hak Arama Hürriyeti*” başlıklı 36. maddesi “*Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir. Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınmaz.*” şeklinde düzenlenmiştir. Bu hükümle hukukî korunma talebinin temeli sağlanmış ve pozitif hukuk tarafından bireylere tanınan hakların gerçekleştirilmesi garanti altına alınmıştır. Bu sayede ilkenin Anayasa’daki konumu daha da güçlenmiştir. Anayasa’mızın “*Temel Hak ve Hürriyetlerinin Korunması*” başlıklı 40. maddesi “*Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir. Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır. Kişinin, resmi görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zarar da, kanuna göre, Devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır.*” hükmünü içermektedir. Bu madde ile 36. maddeden daha geniş bir düzenleme yapılarak hak arama hürriyeti, yetkili makamlar nezdinde de işlenmiştir ve bu maddeyle uyuşmazlık yargı makamlarına iştigal etmeden önce başvurulacak merciiler ve uygulanacak prosedürler bakımından devletin basitleştirme ve sadeleştirme görevinden bahsedilmiştir.

²⁷ Nitekim Franz Klein’a göre, uyuşmazlıkların hızlı bir şekilde çözüme bağlanması sosyal hukuk devletinin önemli bir parçasıdır (**Rechberger**, s. 3’ten naklen).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve özellikle sözleşmenin 6. maddesi ilkenin Türk Hukukundaki kaynakları bakımından önem arz etmektedir. Anayasa’ nın “*Milletlerarası Andlaşmaları Uygun Bulma*” başlıklı 90. maddesi 4.fıkrası “*Usûlüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usûlüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*” hükmünü içermekte olup bu hüküm doğrultusunda yargı, yasama ve yürütme organları sözleşmeyle bağlıdır. Bununla birlikte ilke, Anayasa ve AİHS’ de nitelik olarak birbirinden farklı olarak düzenlenmiştir. Anayasa md. 141’de ilkeye uygun olarak yargılama yapma görevi yargıya yüklenmişken AİHS md. 6’da bu ilkeye uygun yargılanmayı talep etme ve dava edebilme hakkı kişilere verilmiştir²⁸.

bb. 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu

2011 yılında 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu yürürlüğe girmiştir ve 1086 sayılı Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu’ndan farklı olarak yargılamaya hâkim olan ilkelere ayrı bir bölümde ve toplu olarak bu kanunda yer verilmiştir. Kanun’ un “*Usûl Ekonomisi İlkesi*” başlıklı 30. maddesinde “*Hâkim, yargılamanın makul süre içinde ve düzenli bir biçimde yürütülmesini ve gereksiz gider yapılmamasını sağlamakla yükümlüdür.*” şeklinde düzenlenmiş olup usûl ekonomisi, yargılamaya hâkim olan ilkeler arasında açıkça gösterilmiştir. Nitekim ilkenin usûl kanunlarında hiç düzenlenmemiş olması uyuşmazlıkların uzaması ve aynı konuda birden fazla dava açılması gibi problemlere neden olacaktır ve bu durum tıpkı dürüstlük kuralını hiç düzenlemeyen Medenî Kanunu’na benzemektedir.

²⁸ Erdönmez, Pekcanitez Usûl, s. 886; Kuru, Usûl, s. 222; Umar, s. 137; Akkan, s. 30, 31; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, s. 147; Yılmaz, Islah, s. 78; Tanrıver, Derdestlik İtirazı, s. 21, 22; Aktepe Artık, s. 34; Rüzgaresen, Usûl Ekonomisi, s. 97; Çetin, s. 83; Odyakmaz, Zehra, “Hukukta Zaman ve İdari Yargıda Makul Süre Sorunu”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Temmuz 2010, Y.1, S. 2, s. 17; Gülmez, Mesut, “Anayasa Değişikliği Sonrasında İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri ve Değeri”, TBBD, S. 54, 2004/09-10, s. 157; Başpınar, Ahmet, “İdari Yargıda Makul Süre İçin Öneriler”, Sempozyum, Danıştay ve İdari Yargı Günü 136. Yıl Sempozyumu, 11 Mayıs 2004, s. 35.

Adalet Komisyonu tarafından maddenin gerekçesinde, düzenlemenin AİHS md. 6'daki adil yargılanma hakkı ile doğrudan bağlantısı olduğuna, 1086 sayılı HUMK md. 77'deki düzenlemenin yalınlaştırılarak yeni kanuna aktarıldığına, düzenlemeyle yargılamaların gecikmeksizin en az masrafla, düzenli olarak yapılmasının amaçlandığına, geç gelen adaletin bizzat kendisinin adaletsizlik oluşturduğuna, hukuk düzenine olan güveni sarstığına ve maddenin fonksiyonel olabilmesi için kanundaki diğer düzenlemelerin uygulanması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Kanunun sistematigi incelendiğinde usûl ekonomisine uygun bir şekilde detaylı düzenlemelerden kaçınılmış olduğu gözlemlenmektedir. Bu kapsamda sade ve akıcı bir dil kullanılmıştır; ancak genel olarak kabul gören kavram ve terimlerin isimleri değiştirilmemiştir. Özel hukuk alanında Türk Medenî Kanunu'nun temel kanun olduğu kabul edilmiştir ve bu kanunda yer alan kavram ve tekniklere yer verilerek uygulamadaki karışıklıkların çözülmesi amaçlanmıştır. Ayrıca yargılama sürecinde takip edilmesi kolay, mantıklı, basit, hızlı, etkin kurumlar kabul edilmiştir. Genel ifadeler yerine ilgili kurum yahut kurul açıkça gösterilmiştir. Tüm hükümlerin, taraf ve ilgililerin hak arama özgürlüğünün sınırlarını genişletecek, haklarını en iyi şekilde teminat altına alacak, yargı makamlarının bağımsızlığından ve saygınlığından ödün vermeyecek şekilde olması amaçlanmıştır²⁹.

B. İlkenin Tanımı ve Hukukî Niteliği

İlkeyi kavramsal olarak analiz etmek gerekirse, “usûl” kelimesinin sözlükteki karşılığı “bir yasama veya idare işlemin hazırlanması, yapılması veya yürürlüğe konması sırasında uyulması gereken hükümler ve izlenecek yollar” olarak ifade edilmektedir. Arapçada usûl

²⁹ **Pekcanıtez**, Kanun Tasarısı, s. 313, 314; **Kuru**, Usûl, s. 222; **Üstündağ**, Saim, “Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu’nun Tadili Tasarısı Hakkında Düşünceler”, Makaleler, İçtihat Tahlilleri ve Çeviriler, Ankara 2010, s. 115, 116; **Erdemir**, İlter, Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu Şerhi, Şerh-Kararlar ve İlgili Mevzuat, C. I, 2. Baskı, Ankara 1998, s. 677; **Yılmaz**, Islah, s. 36; **Özekes**, Hukukî Dinlenilme, s. 74; **Deren Yıldırım**, s. 45; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 147; **Ermenek**, İbrahim, “Hukuk Muhakemeleri Kanuna Göre Ön İnceleme”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 2016/2, s. 144; **Sarısozen**, M. Serhat, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Medenî Usûl Hukukumuzda Getirdiği Yeni Düzenlemeler”, TBBD, S.2011/96, s. 332; Bkz. Hukuk Mahkemeleri Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu(1/574),www.kgm.adalet.gov.tr,ET. 24.8.2018.

kelimesi “tarz, metot, yöntem” anlamlarına da gelmektedir. “Ekonomi” kelimesinin sözlükteki karşılığı ise, “insanların yaşayabilmek için üretme, ürettiklerini bölüşme biçimlerinin ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünü, iktisat” olarak ifade edilmektedir³⁰. Ekonomi biliminde de benzer şekilde ise “kıt kaynakların verimli bir şekilde kullanılarak kar elde edilmesi veya bireylerin tatmin edilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Doktrin³¹ ve yüksek mahkeme kararlarında³² da bu iki sözcük analiz

³⁰ Kavramlar için bkz. www.tdk.gov.tr, ET. 30.7.2018.

³¹ Pekcanitez’e göre usûl ekonomisi, yargı önündeki uyuşmazlıkların hızla çözümlenmesi, dava miktarının azaltılarak yargıdaki iş yükünün hafifletilmesi, gereksiz masraf ve zaman kaybedilmeden yargılamaların sonuçlandırılmasıdır (**Pekcanitez**, Fer’i Müdahale, s. 22, 23). Bilge – Önen ilkeyi, hakimin soruşturma ve yargılama sırasında mümkün olan hızda ve belirli bir düzen içinde gereksiz gider yapılmadan uyuşmazlığı sevk ve idare etmesi olarak tanımlar (**Bilge/ Önen**, s. 295). Konuralp usûl ekonomisini, yargıcın uyuşmazlığı belirli bir düzen içerisinde mümkün olan sürede ve gereksiz gider yapılmadan sonuçlandırmasını amaçlayan medenî yargılama hukukuna hâkim olan bir ilke olarak tanımlar (**Konuralp**, Menfi Tespit, s. 269). Kuru ve Arslan – Yılmaz - Taşpınar Ayvaz – Hanağası ilkeyi, hâkimin yargılamayı lüzumsuz harcamalardan ve gecikmelerden arınmış, basit bir şekilde makul sürede sonuçlandırma görevi olarak yorumlar (**Kuru**, Usûl, s. 222; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 158). Deren Yıldırım usûl ekonomisini, zaman, masraf ve mesaiden tasarruf sağlayarak gereksiz davaların açılmasını, lüzumsuz işlemlerin yapılmasını ve külfetli prosedürlerin uygulanmasını önleyen ve usûl hukukunun misyonu ile sıkı ilişki içerisinde olan bir ilke olarak tanımlar (**Deren Yıldırım**, Kesin Hüküm, s. 44). Atalı – Ermenek - Erdoğan usûl ekonomisini, zaman, emek ve masraftan tasarruf edilmesini amaçlayan ve açık bir düzenleme bulunmadıkça her bir usûlî işlem sırasında gözetilmesi gereken bir ilke olarak tanımlar (**Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 147). Tanrıver’e göre usûl ekonomisi, ihlâl edilen yahut ihlâl edilme durumu bulunan hukuk düzeninin en basit şekilde, en kısa zamanda ve en az harcamayla gerçekleştirilmesinin sağlanmasını, gereksiz yere yargı organlarının meşgul edilmesinin önlenmesini amaçlayan bir kurallar bütünüdür (**Tanrıver**, Adil Yargılanma, s. 198). Erdönmez usûl ekonomisini, objektif hukukun makul süre içerisinde olabildiğince az harcama ve az emek ile yerine getirilmesini amaçlayan, aynı zamanda devletin ve tarafların menfaatlerini koruyan bir prensip olarak belirtir (**Erdönmez**, Pekcanitez Usûl, s. 886). Görgün – Börü – Toraman – Kodakoğlu’na göre usûl ekonomisi, ihlâl edilen veya ihlâl edilme ihtimali bulunan hukuk düzeninin en az masraf ve makul sürede, bürokratik işlemlerden sadeleştirilmiş bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan, mükerrer davaların açılmasını önleyen yargılama hukuku ilkesidir (**Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 354). Taşpolat Tuğsavul’a göre medenî usûl hukukunun temel ilkelerinden olan usûl ekonomisi, menfaati zarar gören tarafların haklarını en kısa sürede, en az masrafla ve en az çabayla, boş yere dava açılmadan tesis edilmesini sağlar (**Taşpolat Tuğsavul**, Topluluk Davaları, s. 63).

³² Bölge Adliye Mahkemeleri kararlarına göre ilke; “*hâkime, kabul edilebilir süre içinde, düzenli bir biçimde, gereksiz gider yapılmadan, emek ve gider israfına neden olmaksızın yargılamanın*

edilerek ilkenin çeşitli şekillerde tanımlamaları bulunmaktadır ve çoğunlukla “ucuzluk”, “basitlik” ve “çabukluk” unsurlarına vurgulama yapılarak ilkeyle ilgili genel bir çerçeve oluşturulmuştur.

sonuçlandırılmasını yükleyen bir düzenleme”, “uyuşmazlıkların en hızlı ve en az masrafla sonuçlandırılması”, “davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması ve gereksiz gider yapılmamasının yargının bir görevi olduğuna vurgu yapan düzenleme”, “yargılamanın uzamasını önlemek, gereksiz emek ve gider kaybına neden olmamak, başka mağduriyetlere sebebiyet vermemek” olarak belirtilmiştir (Gaziantep BAM, 10. HD, E. 2017/189, K. 2017/290, T. 10.3.2017; İstanbul BAM, 19. HD, E. 2018/1360, K. 2018/1133, T. 28.6.2018; İstanbul BAM, 17. HD, E. 2018/1102, K. 2018/1110, T. 20.6.2018; İstanbul BAM, 6. CD, E. 2017/1984, K. 2017/2220, T. 29.9.2017, Kazancı ve Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 2.7.2018).

Yargıtay kararlarında ise genel olarak ilke; “*yargılamanın makul süre içinde, düzenli bir biçimde yürütülmesini ve gereksiz gider yapılmamasını sağlamayı hâkime bir yükümlülük olarak yüklenmesi*”, “*yasalarda öngörülen düzenleme çerçevesinde yargılamanın kolaylaştırılmasının, yargılamada öngörülen olağan zaman süresinin aşılmamasının, gereksiz gider yapılmamasının amaçlanması*”, “*her davanın mümkün olan en kısa zamanda, en az giderle görülüp sonuçlandırılması*”, “*yargılamanın çabukluğu ve ucuzluğu ilkeleri de dikkate alınıp, sonucuna göre bir karar verilmesi*”, “*hâkimin yargılamanın makul süre içinde, düzenli bir biçimde yürütülmesini ve gereksiz gider yapılmamasını sağlamakla yükümlü olması*” şeklinde ifade edilmiştir (Yargıtay İçtihatları Birleştirme BGK, E. 2015/1, K. 2016/1, T. 6.5.2016; Yargıtay 21. HD, E. 2016/7730, K. 2016/8059, T. 4.5.2016; Yargıtay 13. HD, E. 2015/15133, K. 2017/7445, T. 14.6.2017; Yargıtay HGK, E. 2015/917, K. 2017/265, T. 15.2.2017; Yargıtay 8. HD, E. 2017/12270, K. 2017/8504, T. 7.6.2017; Yargıtay 4. HD, E. 2012/6563, K. 2012/10014, T. 7.6.2012; Yargıtay 11. HD, E. 2005/13985, K. 2007/947, T. 29.1.2007; Yargıtay 13. HD, E. 2015/15133, K. 2017/7445, T. 14.6.2017, Kazancı ve Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 2.7.2018).

AYM kararları da incelendiğinde bazı kararlarda ilkeyle ilgili genel bir tanımdan ziyade “*adalet daha kolay ve daha az masrafla ulaşılması*”, “*yargılamanın hızlı sonuçlandırılması*”, “*kamu kaynaklarının etkili, verimli kullanılması*”, “*yargılamayı hızlandırıcı bir yöntem*” ifadeleriyle ilkenin ana özelliklerine atıfta bulunulmuş; bazı kararlarda ise ilke “*yargılamanın makul süre içinde ve düzenli bir biçimde yürütülmesini ve gereksiz gider yapılmamasını öngören taraflar lehine olan bir düzenleme*”, “*kişiler arasındaki uyuşmazlıkların daha kısa süre içinde kesin bir şekilde çözümlenmesi, davanın taraflarını davaların uzaması nedeniyle oluşabilecek mağduriyetlere karşı korunması*”, “*zaman, emek, masraf kaybı önlenerek gereksiz iş yükü artışının engellenmesi*” olarak tanımlanmıştır (AYM, E. 1996/72, K. 1997/51, T. 15.5.1997; AYM, BN. 2013/6239, T. 15.12.2015; AYM, BN. 2015/18770, T. 22.3.2018; AYM, BN. 2015/4201, T. 21.3.2018; AYM, BN. 2018/18779, T. 21.3.2018; AYM, E. 2005/127, K. 2007/42, T. 5.4.2007; AYM, E. 2016/10, K. 2016/36, T. 5.5.2016; AYM, E. 2014/128, K. 2015/10, T. 14.1.2015; AYM, E. 2017/120, K. 2018/33, T. 28.3.2018; AYM, E. 2016/9, K. 2016/125, T. 22.6.2016; AYM, E. 2013/55, K. 2013/67, T. 28.5.2013, Kazancı ve Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 2.7.2018).

Doktrin ve yüksek mahkeme kararları beraber değerlendirildiğinde usûl ekonomisi ilkesi kanaatimizce; kamusal bir hizmet olan yargılama hizmetinin bu görevi üstlenen devlet tarafından kaynakların en verimli şekilde kullanılarak bireylere sunulmasını amaçlayan kurallar bütünü olarak ifade etmek mümkündür.

İlkenin hukukî niteliğini değerlendirmek gerekirse, ilke medenî usûl hukukuna hâkim olan ilkeler kapsamında değerlendirilmelidir ve buna göre yargılama sürecinin esasını oluşturmaktadır. Sadece yargılamanın taraflarını değil, toplumu oluşturan tüm bireylerin güvenini sağlamak amacıyla yargılama, belli esaslara bağlanmak zorundadır ve bu esaslar yıllar boyunca devam eden uygulamalar nihayetinde ortaya çıkmıştır. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda ilkelerin temelinde yatan kabulleri ve kavramları üst ilkelere bağlama alışkanlığı oluşmuş ve bu da ilkelerin oluşumunu sağlamıştır. Bununla birlikte ilke kavramının sınırlarını belirlemek güç olduğundan genel olarak tanımının yapılmasına hiçbir zaman ihtiyaç duyulmamıştır. Muhakeme hukuku bir yapı olarak kabul edildiğinde muhakemeye hâkim olan ilkeleri de yapının temel direkleri olarak değerlendirmek gerekmektedir ve her muhakeme kanunu da bu ilkeler üzerinde kurulmaktadır.

Bu ilkeler doğrultusunda usûlün amacı ve işleyişi, tarafların ve yargıcın konumu değerlendirilmektedir. Muhakeme hukukuna hâkim olan ilkelerin içeriğinin bir kısmı yargılama sistemlerinin özelliklere göre değişiklik göstermekte olup usûle yön veren niteliktedir. Örneğin sözlülük- yazınlık ilkesi ve mahkemelerde kullanılan dil, yargılamanın ve işlemlerin yürütülüş şekliyle ilgili; hâkimin davayı aydınlatma ödevi ve hâkimin delilleri değerlendirmesi ise, hâkimle yargılama arasındaki bağlantıyı ifade eden ilkeler arasındadır. Bazı ilkeler ise demokratik ve hukuk devletinin vazgeçilmezi olup yargılama sistemlerine göre değişiklik göstermesi mümkün değildir. Hatta bu ilkeler yargılamanın temel taşı olduğundan kanunlar oluşturulurken dahi bu nitelikteki ilkeler dikkate alınmaktadır. Bu kapsamda usûl ekonomisi, temelini Anayasa'dan alan yargılamanın değişmez ilkeleri arasındadır ve temel yargısal hak niteliğindedir. Sadece muhakeme kanununda düzenlenmiş usûli bir hak değil, aynı zamanda hak ve

yükümlülüklerden oluşan bir üst normdur ve usûli bir hak gibi dikkate alınması için hak sahibi tarafından ileri sürülmesine gerek yoktur³³.

C. İlkenin Özellikleri

a. Devlet ve Hâkim İçin Emredici Nitelikte Olması

Günümüzde anayasa adı altında varlığını sürdüren toplumsal sözleşmelerle, devletler bireylerin doğuştan veya sonradan sahip olduğu hakları koruma altına almış ve yargılama hizmetlerinin sunumu da kendi üstüne alarak yargı erkini tekelleştirmiştir. Bireylerin sahip olduğu ve koruma altına alınan haklardan biri de adil yargılama hakkıdır ve usûl ekonomisi ilkesi, adil yargılanma hakkının şartlarından biridir. Devlet bu doğrultuda ilkeye işlerlik kazandıracak yasal düzenlemeleri yapmak, verimli ve yerinde olmayan normlar ve uygulamalar ile ilgili gereken önlemleri almak, yargısal hizmetleri ilkeye uygun bir şekilde kaliteli olarak bireylere sunmak zorundadır³⁴.

Devlet adına yargılamayı gerçekleştiren hâkimler bakımından ilke emredici niteliktedir ve hâkim önüne gelen her uyuşmazlıkta yasal düzenlemeler çerçevesinde bu ilkeyi gözeterek hareket etmelidir. Yargılamanın her aşamasında ve yargı sisteminin tüm derecelerinde ilke uygulama alanı bulmaktadır. İlkenin gözetilmeden yargılanmanın yapılması hâkimin sorumluluğuna bile neden olabilmektedir. Zira hâkimlerin görevi sadece uyuşmazlığı çözmek değildir. Bununla birlikte hâkimler, her durumda ilkeyi gerekçe göstererek maddi ve usûl hukuk kurallarına aykırı bir şekilde karar veremez, takdir hakkını kullanamaz veya yorum yapamazlar. Bu durum sakıncalı ve ilkenin

³³ Erdönmez, Pekcanitez Usûl, s. 783; Pekcanitez/ Atalay/ Özekes, Ders Kitabı, s. 177; Bilge/ Önen, s. 290; Alangoya, Yavuz, Medenî Usûl Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler, İstanbul 1979, s. 5; Alangoya, Usûl, s. 185; Alangoya/ Yıldırım/ Deren Yıldırım, s.182; Atalı/ Ermenek/ Erdoğan, s. 177; Karşı, s. 237; Kurt Konca, Nesibe, Medenî Usûl Hukukunda Aleniyyet İlkesi, Ankara 2009, s. 8, 9; Rüzgaresen, Usûl Ekonomisi, s. 75.

³⁴ Alangoya, Usûl, s. 27; Yılmaz, Ejder, “Hukuk Davaları Bakımından Adalet Hizmetlerinin İyileştirilmesi İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler”, Şakir Beki’ye Armağan, Konya 1996, s. 57; Tanrıver, Süha, “Hukuk Yargısında Etkinliğin Sağlanması için Alınması Gereken Önlemler Üzerine”, AÜHFD, S. 2000/1 – 4, s.67; İncoğlu, Adil Yargılanma, s. 15; Rüzgaresen, Usûl Ekonomisi, s. 51, a.e s. 58, 59.

istismar edilmesine neden olmakla birlikte medenî usûl hukukunun amacının bağdaştığı ve hukuk kurallarının elverdiği durumlarda ilkenin, normların yorumlanması ile uygulanmasında dikkate alınması ve kararlara dayanak teşkil etmesi mümkündür. Nitekim, sadece hâkimler değil taraflar, yargılamada üçüncü kişi konumunda bulunan bilirkişiler, tanıklar ve mahkemelerin bilgi ve belge istediği diğer kurumlar bu ilke kapsamında kendi üzerine düşen görevi yerine getirmelidir ve hâkime yardımcı olarak, yargılamanın düzenini bozan, yargılamanın süresini uzatan davranışlardan kaçınmalıdır. Aksi bir durumda karşılaşılması halinde ise, hâkim ilkeye uygun bir şekilde gereken tedbirleri almalıdır³⁵.

b. Dava Konusu Haktan Bağımsız Olarak İhlal Edilebilmesi

Usûl ekonomisi ilkesi, yargılamanın şekli boyutuyla yani yargı hizmetinin işleyişi ve uyuşmazlıkların çözümüyle ilgili prosedürle ilişkilidir. İlkenin amacı zamandan, masraftan ve emekten tasarruf elde ederek ve kaynakların en verimli şekilde kullanılarak yargılama hizmetinin gerçekleştirilmesidir. Bu doğrultuda ilkeye hizmet etmek ve adil bir yargılanmaya zemin oluşturmak amacıyla HMK başta olmak üzere mevzuatta pek çok düzenleme yapılmıştır. Kural olarak dava sonucunda tesis edilen hükmün hukuken doğru olması gerekmektedir; ancak ilke yargılama sonucundan çok yargılama süreciyle ilgilenmektedir. Örneğin hüküm hukuken doğru olsa ve kişi davayı kazanmış olsa bile makul sürede yargılama sonuçlandırılmamışsa yahut olağandan fazla gider harcanmışsa usûl ekonomisi ilkesi, dava konusu haktan bağımsız olarak ihlâl edilmiş demektir.

Özel hukuk ilişkilerinde taraf menfaati ön plandadır ve kural olarak mahkemeler kendilerine sunulan deliller uyarınca sonuca varmaktadır. Kişi davasında haklı olsa da bazı durumlarda haklı olduğu davayı eldeki delillerin yeterli olmaması nedeniyle

³⁵ Erdönmez, Pekcanitez Usûl, s. 887; Rechberger, s. 3; Konuralp, Menfi Tespit; s. 269; Üstündağ, s. 82; Üstündağ, Düşünceler, s. 126; Yılmaz, Usûl Ekonomisi, s. 270; Yılmaz, Ejder, “Hukuk Davalarında Taraf Ehliyeti ile İlgili Bir İçtihadı Birleştirme Kararı’nın Düşündürdükleri”, Prof. Dr. Ejder Yılmaz Makaleler (1973 – 2013) 1. Cilt, Ankara 2014, s. 666; Deren Yıldırım, Kesin Hüküm, s. 45; Taşpolat Tuğsavul, Topluluk Davaları, s. 66; Akcan, s. 290; Çetin, s. 82.

kaybedebilmektedir. Burada önemli olan devletin taahhüt ettiği şekilde bir yargılamanın, başka bir deyişle basit, ucuz ve hızlı bir hizmetin bireylere sunulmuş olmasıdır. Bu şekilde bir yargılamanın gerçekleşmemesi sonucunda ilkenin, dava konusu haktan ayrı bir şekilde ihlâli söz konusu olur³⁶.

c. Devlet İçin Vazgeçilemez Nitelikte Olması

Usûl ekonomisine uygun yargı hizmetini gerçekleştirmek yönetim şekli yahut yargı modeli ne olursa olsun, hukukun üstünlüğünü kabul eden her devlet için önem arz etmektedir. Kişilerin devletin düzenlemeleri nedeniyle yargı hizmetlerine erişememesi, makul süre içinde uyuşmazlıkların sonuçlanmaması, giderlerin dava sonucunda elde edilen menfaatten fazla olması gibi durumlarda devlet için bir zafiyet söz konusu olur ve bu durum kamu düzeni için tehlike arz eder³⁷. Kişiler günlük yaşamlarında bir hukukî ilişkiye girerken uyuşmazlık çıkması durumunda haklarının kendilerine derhal geri verileceğine ilişkin başvuru yapabilecekleri işleyen bir çözüm mekanizmasının güvencesine ihtiyaç duyarlar. Kişiler bu sistemin ağır aksak işlediğini ve haklarına ulaşmakta sistemin zayıf kaldığını bilirler ise, hukukî ilişkiye girmekten kaçınırlar ve dolayısıyla toplum içerisinde kişilerin birbirlerine ve devlete karşı güven duygusu azalarak huzursuz bir ortam oluşur.

³⁶ **Kuru**, Usûl, s. 223; **Arslan/ Yılmaz/ Ayvaz Taşpınar/ Hanağası**, Usûl s. 147; **İnceoğlu**, Adil Yargılanma, s. 1; **Sarıöz Büyükalp**, s. 85.

³⁷ Örneğin, liberal düşüncede, taraf menfaatinin ön plana çıkarıldığı, toplum menfaatinin ise göz ardı edildiği bir sistem oluşturulmaktadır. Bu sisteme göre dava sırasında mahkemelerin yetkileri sınırlı tutulurken tarafların etkileri daha fazladır ve mahkemeler, tarafların iddiaları ve savunmaları doğrultusunda hareket eden aracı konumundadır. Sosyalist düşüncede ise, kamu menfaati ön plandadır ve bir an önce uyuşmazlığın çözüme bağlanarak toplum hayatından çıkarılması amaçlanır. Bu doğrultuda mahkemelerin yetkilerinin artırıldığı ve hatta mahkemelerdeki etkinliğin tamamen hâkime bırakıldığı bir sistem kurulur. Ancak belirtmek gerekir ki sistemlerin farklı olması, farklı yöntemler ya da yollar kullanılması ulaşılmak istenen amacın da farklı olduğu anlamına gelmemektedir (**Pekcanıtez**, Pekcanıtez Usûl, s. 26, a.e s. 31; **Yılmaz**, Ejder, “Demokratik Alman Cumhuriyeti Medenî Yargılama ve Takip Hukukunun Anahatları”, AÜHFD, S. 1980/1-4, s. 333; **Çetin**, s. 8, 9). **Yılmaz**, Islah, s. 78.

Nitekim özel hukuk uyuşmazlıklarında kural olarak, taraflarca getirilme ilkesi³⁸ hâkimdir ve uyuşmazlık yargıya taşınmadan mahkemeler kendiliğinden uyuşmazlıkla ilgilenmemektedir³⁹. Bu alandaki hak ihlâllerine kural olarak cezai yaptırım da uygulanmamaktadır. Tüm bu nedenlerle özel hukuk alanında, sayısal olarak mevcut uyuşmazlıklardan daha fazla yargıya taşınmayan hak ihlâlleri olduğu varsayılmaktadır. Yargıya taşınmayan bu hak ihlâlleri nedeniyle tarafların ihkak-ı hak yoluna başvurarak kamu düzenini bozma ihtimali bulunmaktadır. Ancak ilkenin yargılama alanında işlerlik kazanması durumunda kişilerin yargıya, dolayısıyla devlete olan güveni artacaktır ve bu sayede ihkak-ı hakkın önüne geçilerek kamu düzeni sağlanmış olacaktır. Konuyu kamu menfaati bakımından da tahlil edersek ilke devlet için vazgeçilmez niteliktedir. Zira yargı

³⁸ Taraflarca getirilme ilkesi, kanunda belirtilen istisnalar dışında tarafların belirtmediği vakıaları veya şeyleri hâkimin kendiliğinden dikkate almamasını ya da bu konularda taraflara hatırlatma yapmamasını ifade eder. Ayrıca bu kural kapsamına delillerin hâkimler tarafından kendiliğinden toplanmaması da girmektedir. Bu ilkenin tam karşısında ise re 'sen araştırma ilkesi yer almaktadır. Re 'sen araştırma ilkesi, tarafların mahkemeye başvurusuyla birlikte hâkimin, taraflardan bağımsız olarak yargılamaya etkisi olacağına kanaat getirdiği; ancak tarafların sunmadıkları dava malzemesini dikkate alıp ilgili yerlerden bunları re 'sen toplayabilmesidir. Bu ilkenin altında yatan temel kabul, kamu düzeni anlayışıdır. Nitekim bu ilkenin kabul edildiği alanlar boşanma ve ayrılık davaları, kişilik haklarını muhafaza eden davalar, evlenmenin butlanı, soybağının reddi, düzeltilmesi ve tespiti davaları, nafaka davaları gibi kamu düzeninin kabul edilmiş olduğu, tarafların dava konusu üzerinde serbest tasarruf hakkı bulunmadığı uyuşmazlıklardır. Ancak kendiliğinden araştırma ilkesinin kabul edildiği dava türleri sadece bu alanlarla sınırlı değildir. Ayrıca iş ve sosyal güvenlik hukukundan kaynaklanan hizmet tespiti ve işe iade, kadastro, olağanüstü zamanaşımı zilyetliğine dayalı tapu iptali ve tescili, kıymetli evrakın iptali, velayetin kaldırılması, mirasçılık belgesinin düzenlenmesi, nüfus kaydının iptali veya düzeltilmesi, doğum tarihinin ve tapuda isim kaydının düzeltilmesi davalarında kendiliğinden araştırma ilkesi davanın türüne göre kısmen veya tamamen ağır basmaktadır (Özmumcu, Seda, "Türk Hukukunda Yargıtay Kararları Işığında Re 'sen Araştırma İlkesi", SDÜHFD, Mihbir Özel Sayısı, Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukukçuları Toplantısı XII, C. 4, S.2, 2014, s. 146 vd.).

³⁹ Bu durum, HMK md. 24 kapsamında düzenlenen tasarruf ilkesi ile ilgilidir. Bu ilkeye göre, taraflardan birinin talebi olmadıkça hâkim kendiliğinden bir davayı inceleyip karara bağlayamaz ve hiç kimse dava açmaya ya da hakkını talep etmeye zorlanamaz. Bir dava açmak ya da onu takip etmek kural olarak tarafların tasarruf yetkisi altındadır. Yine, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri konularda davaları sonlandırma hakları bulunmaktadır. Bu ilkenin karşısında ise kendiliğinden harekete geçme ilkesi yer almaktadır ve bu ilke genel olarak ceza hukuku ile medenî hukukta bazı çekişmesiz işlerde geçerlidir (Atalı/ Ermenek/ Erdoğan, s. 118 vd.).

hizmetleri geniş kapsamlı olarak üretilen ve sunulan yüksek maliyetli hizmetlerdir ve devlet yargı hizmetine geniş bir bütçe ayırmıştır. Kişiler yargı yoluna başvururken çok cüzi bir bedel ödemektedir ve geri kalan bedel ile yargılama hizmeti için sunulan iş gücü, araç, gereç, ekipman, personel vb. devlet kaynaklarından karşılanmaktadır. Devlet tarafından sunulan bu kaynakların verimli ve yerinde kullanılmaması mahkemelerdeki iş yükünün artmasına, hukukî problemlerin yığılmasına, para, zaman, emek kaybına neden olacaktır. Bu durumda hem devlet ekonomisi hem de milli hasıla olumsuz etkilenecektir ve dolayısıyla kamunun menfaati ile bağdaşmayan bir durum meydana gelecektir⁴⁰.

II. Usûl Ekonomisi İlkesinin Unsurları

A. Yargılamanın Makul Süre İçinde Sonuçlandırılması: Çabukluk

1. Unsurun Tanımı ve Amacı

Zamanın hakların kazanımı ve kaybedilmesinde, anahtar bir konumu bulunmaktadır. Zaman, soyut bir kavram olmasına rağmen, bu şekilde hukuk boyutunda somut olgular oluşmasına neden olacak şekilde rol oynadığında süre kavramına dönüşmektedir ve çoğunlukla hukukta süreler adaletin gecikmesi nedeniyle gündeme gelmektedir. Çabukluk ögesi de “*Geciken adalet, adalet değildir, adaletsizliğin bizzat kendisidir.*” sözünün temel noktalarından biridir; ancak çabuklukla anlaşılması gereken her ne pahasına olursa olsun hızlı bir yargılama yapmak değildir. Bu kavram, boş yere vakit kaybetmeden ve adalet duygusuyla yargılamaların makul süre içinde sonuçlandırılması gerektiğine işaret eder. Nitekim bu öge, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6. maddesinde “makul sürede yargılanma hakkı” olarak düzenlenmiştir ve bu hak o kadar önemlidir ki, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne intikal eden başvuruların büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktadır. Usûl ekonomisi ilkesinin de dikkat çeken tarafı, hızlilik unsurudur.

⁴⁰ **Ansay**, Sabri Şakir, Hukuk Yargılama Usûlleri, 7. Baskı, Ankara 1960, s. 144 – 146; **Taner**, Tahir, “Ceza Davalarının Uzaması Sebepleri, Alınması Gereken Tedbirler”, İÜHFİM, 1946/1, s. 969 – 980; **Cihan**, 876; **Konuralp**, Menfi Tespit, s. 269; **Yılmaz**, Taraf Ehliyeti, s. 667; **Yılmaz**, Islah, s. 80, 81.

Bu unsur ile, medenî hukuktan kaynaklanan uyuşmazlıkların çözüm süreciyle ilgili belirsizlik bertaraf edilerek tarafların haklarının teminat altına alınması ve aynı zamanda yargılamaların sürüncemede kalmaması amaçlanmıştır. Bu sayede bireyler yargılamaların makul süre içerisinde çözümlendiğini hissettikçe devlete ve yargıya olan güven duyguları güçlenecektir; aksi bir durumda ise davanın geç sonuçlanmasından menfaati bulunan tarafın cesareti artacak ve karşı taraf bakımından yargıdan kaçış gibi olumsuz sonuçlar doğmasına neden olacaktır. Ayrıca geç gelen kararların güncel durum ile ilişkisi kalmadığından bu durumun kendisi haksızlık oluşturacaktır ve etkin hukukî koruma hakkı da ihlâl edilecektir. Yargılamaların makul süre içinde sonuçlanması toplumsal barışa da hizmet etmektedir. Makul süre içinde uyuşmazlığın sonuçlanmaması durumunda taraflar arasındaki tansiyon yüksek kalır ve ne yazık ki barış öngörülemez bir zamana bırakılır⁴¹.

2. Unsurun Kapsamı

a. Sürenin Başlangıcı

Çabukluk ögesinin kapsamı, başlangıç ve bitiş noktası hakkında kanunda açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Doktrin ve yüksek mahkeme kararları doğrultusunda süre, ilk derece mahkemesinden itibaren başlamak üzere istinaf ve temyiz aşamaları olmak üzere yargılama içerisinde geçen sürenin tamamını kapsamaktadır ve Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuru aşaması ise kararın bu mahkemelere etkisine

⁴¹ **Pekcanitez**, Hakan, “Medenî Usûl Hukukunda Yeni Bir Yargılamanın Yenilenmesi Sebebi”, 75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru' ya Armağan, Ankara 2004, s. 532, 533; **Rechberger**, s. 5; **Belgesay**, s. 17; **Bilge/Önen**, s. 305; **Bilge**, s. 270; **Kuru**, Usûl, s. 223; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 147; **Yılmaz**, Usûl Ekonomisi, s. 264; **Özekes**, Hukukî Dinlenilme, s. 74; **Tanrıver**, Usûl Kitabı, s. 392; **Tanrıver**, Adil Yargılanma, s. 200; **Görgün/Börü/Toraman/Kodakoğlu**, s. 354; **Odyakmaz**, s. 2; **Gözübüyük/ Gölcüklü**, s. 303; **Aktepe Artık**, s. 250, 251; **Tanrıver**, Adil Yargılanma, s. 198; **İnceoğlu**, Sibel, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler, Tıpkı 4. Baskı, İstanbul 2013, s. 371; **Tezcan/Ertem/Sancakdar**, s. 339; **Turan**, Hüseyin, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı, Ankara 2016, s. 225; **Kaşıkkara**, s. 170; **Çetin**, s. 86.

göre sürece dahil edilmektedir. Prensip olarak sürenin başlangıç anı, davanın açıldığı tarihtir ve dava dilekçesinin kaydedildiği tarihte dava açılmış sayılır⁴². Dava görevsiz ya da yetkisiz bir mahkemede açılmış olsa dahi süre, yetkisiz mahkemeye başvuru tarihi itibaren başlamaktadır⁴³. AİHM bir davada⁴⁴, başvuru tazminat davası açmak için yetkisiz mahkemeye başvurusunu hukuk düzeninin karmaşık olmasına bağlamış ve bu nedenle başvuru hatasını makul görmüştür. Anayasa Mahkemesi de konuyu yargı yolu bakımından değerlendirmiş ve idareye yönelik ikame edilen maddi ve manevi tazminat konulu bir davada⁴⁵ benzer şekilde hareket ederek, öncelikle görevsiz olan adli yargıda davanın açılmış olmasını başvuruya dayanak yapılan idari yargıdaki davanın devamı niteliğinde olduğunu ve her iki yargılama sürecinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bize göre de muhakeme hukukumuzda dava yetkisiz ya da görevsiz yerde açılmış olsa dahi, bu dava yetkili ve görevli mahkemede görülmeye başlandığında yeni bir dava olmayıp önceki davanın devamı niteliğinde olduğundan sürenin başlangıç tarihi ilk yerde yapılan başvuru tarihi olarak kabul

⁴² Belirtmek gerekir ki, bilgisayarlı sisteme geçmiş mahkemelerde, harcın yatırılması akabinde dava dilekçesi tevzi bürosuna teslim edilir ve burada dava bilgileri bilgisayara kaydedildiği anda dava açılmış sayılır. Ancak harca tabi olan ve tabi olmayan davalar bakımından hangi tarihte davanın açılmış sayılacağı sorunsalı ile karşılaşmaktadır. Ayrıca harcın yatırıldığı zaman ile dilekçenin kaydedildiği zamanın örtüşmesi durumunda herhangi bir sıkıntı ortaya çıkmamaktadır. Bununla birlikte, bu iki tarihin farklı olması halinde hangi tarihin kabul edileceği konusunda tereddüt oluşabilmektedir. Yargıtay her iki durumu da çözüme kavuşturabilmek adına 1984 tarihinde İBK yayınlanmıştır ve söz konusu karar şu şekildedir: “(...)harca tâbi olmayan davalarda, hâkimin dava dilekçesini havale tarihinde; harca tâbi davalarda ise, harcın ödendiği tarihte davanın açılmış sayılacağına; ancak, dava dilekçesinin ilgili tarafından daha sonraki bir tarihte mahkeme kalemine verildiğinin kalemce belgelendirilmiş olması halinde, davanın o tarihte açıldığının kabulü gerekeceğine, (...) oyçokluğu ile karar verildi.” Yargıtay İçtihatları Birleştirme BGK E.1983/7, K. 1984/3, T. 6.2.1984 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 29.5.2019) (**Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 148; **Atalı/ Ermenek/Erdoğan**, s. 377, 378).

⁴³ **Pekcanitez**, Pekcanitez Usûl, s. 1167 vd.; **Pekcanitez**, Hakan, “Medenî Yargıda Adil Yargılanma”, İz. B. D., 1997/2, s. 41, 42; **Kuru**, Usûl, s. 157; **Tanrıver**, Adil Yargılanma, s. 199; **Budak/ Karaaslan**, s. 77; **Gölcüklü**, Feyyaz, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma”, AÜSBFD, 1994/1-2, s. 213, 214; **Aktepe Artık**, s. 256; **Demircioğlu**, s. 363; **Erdoğan**, s. 126.

⁴⁴ Bkz. Allenet De Ribemont/ Fransa, BN.15175/89, T. 10.2.1995, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 20.1.2019.

⁴⁵ Bkz. AYM, BN. 2014/6981, T. 21.9.2017 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 15.10.2018).

edilmelidir⁴⁶. Bununla birlikte kişi, iki haftalık süre içinde dosyanın görevli ve yetkili mahkemeye gönderimi talebinde bulunmaz ise davanın açılmamış sayılmasına karar verileceğinden ve başvurunun olumsuz bir tutumu söz konusu olduğundan⁴⁷ sürenin başlangıç anı ilk davanın açıldığı tarih olarak kabul edilmemelidir.

Ancak bazı durumlarda uyuşmazlığın türüne göre sürenin başlangıcı farklı bir tarihten hesaplanmaktadır ve uyuşmazlık oluşmadan önceki bir durum sürenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir⁴⁸. Örneğın dava açılmadan önce idarî bir makam da karar almaya yetkili ise, idarî makama başvurunun yapıldığı tarih esas alınmaktadır. Anayasa Mahkemesi bir kararında⁴⁹ başvurunun malpraktis nedeniyle devlet aleyhine açmış olduğu maddi ve manevi tazminat davasında makul sürenin başlangıcını başvurunun tazminat talebini Sağlık Bakanlığı'na iletmiş olduğu tarihi kabul etmiştir. AİHM'de bir kararında istihkak iddiasının ileri sürüldüğü tarihi⁵⁰, bir kararında ödeme emrinin düzenlendiğı tarihi⁵¹, bir kararında ise haczin konulduğu tarihi⁵², bir kararında temyiz başvurusunda bulunulduğu tarihi⁵³, bir kararında zararların tespiti ve tazmin edilmesi

⁴⁶ Aslında adli yargı ile idarî yargı arasındaki bu ilişkiye yargı yolu denmektedir. Ancak hukukumuzda bu terim yerine görev terimi kullanılmaktadır. İdare mahkemesinde bir hukuk davası açılırsa ya da hukuk mahkemeleri arasındaki görev/yetki sorununda HMK md. 20 uygulanır. Buna göre görevsizlik ya da yetkisizlik kararı verilmesi halinde süresi içinde kanun yoluna başvurulmamış ise kararın kesinleştiğı tarihten veya kanun yoluna başvurulmuş ise başvurunun reddi kararının tebliğ tarihinden itibaren iki hafta içinde taraflardan birinin, görevsizlik ya da yetkisizlik kararı veren mahkemeye başvurarak dosyanın görevli ve yetkili mahkemeye gönderilmesini talep etmesi gerekmektedir. Aksi halde davanın açılmamış sayılmasına karar verilir. Dosyanın görevli ve yetkili mahkemeye gelmesinden sonra, mahkeme kendiliğinden taraflara davetiye gönderir (**Kuru**, Usûl, s. 87-89).

⁴⁷ Bkz. aşa. Birinci Bölüm, II, A, 3, c, aa.

⁴⁸ **Pekcanitez**, Adil Yargılanma, s. 42; **Gözübüyük/ Gölcüklü**, s. 303; **İnceoğlu**, Ortak Yargısal Hak, s. 377; **Başar**, Mükerrerem Onur, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Makul Sürede Yargılanma Hakkı, İstanbul 2011, s. 32; **Turan**, s. 230; **Erdoğan**, 127.

⁴⁹ Bkz. AYM, BN. 2013/8663, T. 30.3.2016, www.anayasa.gov.tr, ET. 14.10.2018.

⁵⁰ Bkz. Barbagollo/ İtalya, BN. 13132/ 87, T. 27.2.1992, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 14.10.2018.

⁵¹ Bkz. Tumminelli / İtalya, BN. 13362/ 87, T. 27.2.1992, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 14.10.2018.

⁵² Bkz. Raimondo/ İtalya, BN. 12954/57, T. 22.2.1994, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 14.10.2018.

⁵³ Bkz. Somorjai/ Macaristan, BN. 60934/13, T. 28.8.2018, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 7.8.2018.

amacıyla oluşturulan tazminat komisyonuna başvuruda bulunulduğu tarihi⁵⁴ başlangıç tarihi olarak kabul etmiştir. Başlangıç noktasındaki bu farklılıklar kamu otoriteleri tarafından dayatıldığından kabul edilebilir niteliktedir. Bununla birlikte, AİHM bir kararında⁵⁵, uyuşmazlığın esasıyla ilgili henüz dava açılmadan önce geçici hukukî koruma tedbirlerine⁵⁶ başvurulmuş ise bu başvuruyu sürenin başlangıcı olarak kabul ederken daha sonraki bir kararında⁵⁷ bu tür talepleri sürenin hesabında dikkate almamıştır.

Uyuşmazlık ikame edildikten sonra üçüncü kişiler uyuşmazlığa dahil olursa, bu katılmanın türüne göre sürenin başlangıç tarihi de değişmektedir. Örneğin Anayasa Mahkemesi bir kararında⁵⁸ başvuruçuların murisi tarafından açılan kadastro tespiti itiraz davasında başlangıç anını mirasçıların davaya katıldıkları anı değil, muris açısından olayın değerlendirilmeye başladığı anı kabul etmiştir. AİHM’ in de yerleşmiş içtihadı bu şekildedir ve mahkeme, men-i müdahaleyle ilgili bir davada⁵⁹ başvuruçunun henüz mirasçı sıfatını kazanmadığını, davaya fer’i müdahil olarak katıldığını belirterek, sürenin başlangıcı olarak fer’i müdahil olarak davaya dahil olunan tarihin kabul edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. AİHM, hukuk mahkemelerinde görülen tazminat davalarında sorumluluk oranının tespitinde ceza yargılamalarının sonucunun bekletici husus yapıldığı durumlarda sürenin başlangıç anını ceza davasının açıldığı tarih olarak kabul etmektedir⁶⁰.

⁵⁴ Bkz. Çevikel/ Türkiye, BN. 23121/15, T. 23.5.2017, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 7.8.2019.

⁵⁵ Bkz. Cesarini/ İtalya, BN. 11892/85, T. 12.10.1992, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 14.10.2018.

⁵⁶ Dava yoluyla ulaşılmak istenilen asıl hukukî korunmayı muhafaza altına alan ve bunun icra edilmesini sağlayan tedbirlere genel olarak geçici hukukî koruma tedbirleri denilmektedir. Bu tedbirlerin nedeni, yargılamaların beklenenden daha uzun sürmesi neticesinde dava konusu hakkın veya şeyin yok olmasını, zarar görmesini, başkasına devredilmesini, kaçırılmasını engellemektir. Tedbirlerin bir kısmı HMK’da düzenlenmiştir ve bunlar ihtiyati tedbir, delil tespiti ile diğer geçici hukukî korumalardır (Atalı/Ermenek/Erdoğan, s. 687).

⁵⁷ Bkz. Barelli/ Fransa, BN. 46246/99, T. 23.5.2000, www.doctrine.fr, ET. 20.1.2019.

⁵⁸ Bkz. AYM, BN. 2013/6261, T. 07.03.2013, www.resmigazete.gov.tr, ET. 14.10.2018.

⁵⁹ Bkz. M.Ö/ Türkiye, BN. 26136/95, T. 19.05.2005, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 14.10.2018.

⁶⁰ Aktepe Artık, s. 257, 258.

b. Sürenin Bitişi

Çabukluk ögesinin bitiş anı hesap edilirken esas alınacak tarih yargılamanın sona erdiği tarihtir. Bu zaman dilimi ise, kural olarak hükmün şekli anlamda kesinleştiği⁶¹ yani, ilk derece mahkemesinin kesin olarak verdiği kararlar hariç olmak üzere istinaf, temyiz gibi kanun yollarına müracaat edilerek nihai kararın verildiği ya da bireysel başvuru yolunun tüketildiği tarihtir⁶². Ancak belirtmek gerekir ki, bir davada yargılama devam ederken o dava için belirtilen makul süre tamamlanmış olabilir⁶³, bu durumda uygulamada sık sık rastlanılan usûl ekonomisi ilkesinin ihlâl durumlarından birini oluşturmaktadır⁶⁴.

AİHM, uyuşmazlık konusu hakkın tesis edilebilmesi için hükmün icrasının gerektiği durumlarda icra sürecini de makul sürenin hesabına dahil etmektedir⁶⁵. Mahkemeye göre hükmün icra aşaması, yargılamanın bütünleyici safhasını oluşturmaktadır ve bu aşamanın tamamlanmasıyla birlikte hukukî koruma tam anlamıyla gerçekleşmektedir. AİHM, davayı kazanan tarafın hakkını ihlâl edecek şekilde nihai kararın uygulanmadığı durumlarda devletin sessiz kalmasını ihlâl olarak nitelendirmektedir ve hakkın tesliminin

⁶¹ Şekli anlamda kararın kesinleşmesi, ilk derece mahkemesinin nihai kararına karşı başvuru yapılabilir kanun yolunun kalmaması ya da bulunmaması anlamına gelmektedir. Şekli kesinleşme sayesinde dava sona ermektedir ve ilk derece mahkemesi tarafından verilen hükmün korunması sağlanmaktadır. Maddi anlamda kesinleşme ise, davanın tekrar açılmamasını, dava hakkında olağan kanun yoluna başvurulamamasını ve hükmün ilgili mahkeme tarafından dahi değiştirilememesini ifade eder. Buradaki hüküm, bundan sonraki her davada re'sen dikkate alınır ve hem davanın taraflarını hem de bütün mahkemeleri bağlar (**Kuru**, Usûl, s. 534 vd.; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 379, 380; **Atalı/ Ermenek/Erdoğan**, s. 554, 555).

⁶² Bkz. Okan Güven ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 13476/05, T. 14.11.2017; Hasan Tunç ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 19074/05, T. 31.1.2017; Ürün/ Türkiye, BN. 36618/06, T. 4.10.2016; www. hudoc.echr.coe.int, ET. 7.8.2019.

⁶³ Mahkeme, makul süre değerlendirmesi yaparken dava sonucuna bakmamaktadır. Başka bir deyişle, dava makul süre içerisinde sonuçlansaydı dahi, sonucun yine aynı olacağı itirazını devlet lehine değerlendirmemektedir (**Gözübüyük/ Gölcüklü**, s. 306).

⁶⁴ **Pekcanitez**, Adil Yargılanma, s. 42; **Tanrıver**, Adil Yargılanma, s. 199; **İnceoğlu**, Ortak Yargısal Hak, s. 378; **Aktepe Artık**, s. 258; **Rüzgaresen**, s. Usûl Ekonomisi 180; **Turan**, s. 231 vd.

⁶⁵ Doktrinde bir görüş, AİHM'in içtihat değişikliğine gittiğini belirtmektedir ve buna göre yargılama süresinin belirlenmesinde icra aşamasının dikkate alınmadığını ve icra aşamasının müstakil olarak değerlendirildiğini belirtmektedir (**Çayan**, Gökhan, Adil Yargılanma Hakkı, İstanbul 2016, s. 95).

belli bir zaman alacağını kabul ederek bu zaman diliminin mutlaka makul sınırlar içinde kalması gerektiğini belirtmektedir⁶⁶. Ayrıca mahkeme, kamulaştırma bedeliyle ilgili açılmış davalarda, nihai karardan sonra, alacaklı kişilerin haklarını elde etmek amacıyla devlet aleyhine yeniden icra-i yollara başvurulmasını yerinde bulmayarak bu şekilde devletin gecikmeli olarak ödeme yapmasını makul sürenin ihlâli olarak nitelendirmektedir ve başvuruların devlet tarafından bu durumda ayrı bir zarara uğratıldığına da vurgu yapmaktadır⁶⁷.

Anayasa Mahkemesi de, makul süreyi hesap ederken hükmün icra aşamasını süreye dahil edip etmeme hususunda ikili bir ayırım yapmaktadır. Genellikle kamunun taraf olduğu davalarda sürenin bitiş tarihini AİHM' le paralel olarak, icra aşamasını kapsayacak şekilde hesaplamaktadır. Uyuşmazlığın özel kişiler arasında ikame edildiği davalarda ise hükmün cebri icra yoluyla takip ve tahsil edilmesi durumunda icra müdürlüklerine yüklenebilecek bir husus bulmadıkça sürenin bitiş anını, başvurunun kesin olarak karara bağlandığı tarih olarak kabul etmektedir⁶⁸. Bununla birlikte uyuşmazlığın icra aşaması, eda davalarının kabulü halinde önem arz etmektedir. Bu durum dışında eda davalarının reddi halinde, tespit ve inşai davalarda icra safhası olmadığından karar şekli anlamda kesinleştiği anda süre bitmiş sayılmaktadır⁶⁹.

⁶⁶ Bkz. Kaygısız/ Türkiye, BN. 33106/04, T. 24.11.2009; K. Kılıç/ Türkiye, BN. 36424/06, T. 13.1.2009, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 15.10.2018.

⁶⁷ Bkz. Ak/ Türkiye, BN. 27150/02, T. 31.07.2007; Vahide Yıldır ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 13721/04, T. 20.10.2009, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 15.10.2018.

⁶⁸ Bkz. AYM, BN. 2013/5650, T. 20.4.2016 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 15.10.2018).

⁶⁹ Eda davasının açılmasıyla birlikte davalının bir şey vermesi, yapması ya da yapmaması mahkemeden talep edilir. Dolayısıyla bu dava türünde davanın reddedilmesi halinde icra faaliyetine gerek kalmamaktadır. Aynı şekilde, tespit davalarında yargılama sonucunda verilen karar bir hukukî ilişkinin varlığı, yokluğu ya da içeriğiyle ilgilidir. İnşai davalarda ise uyuşmazlık sonucundaki karar bir hukukî durumun kurulması, kaldırılması ya da değiştirilmesiyle alakalıdır. Bu dava türlerinde de icra-i faaliyeti gerektirir bir safha bulunmamaktadır (**Pekcanitez**, Pekcanitez Usûl, s. 960 vd., a.e. s. 984 vd.; **Kuru**, Usûl, s. 136 vd.; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 157; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 293 vd.).

AİHM' e göre bir uyuşmazlığın görüldüğü sırada, uyuşmazlığa uygulanacak kanun hükmünün Anayasa' ya aykırılığı iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulması halinde burada geçen süreç kural olarak sürenin hesabına dahil edilmemelidir; ancak buradaki karar, ilk derece mahkemesinde görülen uyuşmazlığı doğrudan etkiler nitelikte ise sürenin hesabında dikkate alınmalıdır. Dava sonucunda verilen kararın yorumu için mahkemeye başvuruluyor ise, burada geçen süreç de süreye dahil değildir⁷⁰.

3. Unsurun İhlâl Ölçütleri

a. Genel Bakış

Uyuşmazlığın makul süre içinde karara bağlanıp bağlanmadığı değerlendirmesi yapılırken belli bir süre kriterine göre hareket edilmemektedir. Her somut vakıanın özelliklerine ve koşullarına göre değerlendirme yapılmaktadır. Nitekim bir dava için kısa sayılabilecek bir süre, başka bir uyuşmazlık için uzun sayılabilir. AİHM, taraf devletlerin yargılamalarını makul süre bakımından değerlendirirken bir davanın en fazla ne kadar zamanda sonuçlanması gerektiğine ilişkin bir kriter belirlememektedir ve uyuşmazlığın türlerine göre de böyle bir kriter belirlemekten de sakınmaktadır. Hatta AİHM, Scordino/İtalya⁷¹ kararında, İtalya Hükümeti'nin ne kadar sürede yargılamaların tamamlanması halinde makul sürede yargılama yapma yükümlülüklerinin yerine getirdiklerinin kabul edileceğine ilişkin açıklama talebini kabul etmemiştir. Mahkeme bu kararda, yargılamada geçirilen sürenin ilk görünüşte şaşırtıcı gelecek şekilde haddinden fazla olması halinde taraf devletten açıklama yapmalarını istediklerini, aksi bir durumda ihlâl kararı verdiklerini belirtmiştir⁷².

AİHM süre yerine, birtakım kriterler belirleyerek değerlendirme yapmaktadır ve mahkemenin bu kriterleri; davanın karmaşıklığı, tarafların, ilgili makamların tutumu ve

⁷⁰ Budak/ Karaaslan, s. 77; Gölcüklü, Adil Yargılanma, s. 214; Gözübüyük/ Gölcüklü, s. 304; İncoğlu, Ortak Yargısal Hak, 380; Kaşıkara, s. 177; Aktepe Artık, s. 261; Başar, s. 38 – 41; Erdoğan, s. 257.

⁷¹ Scordino/İtalya BN. 36813/97, T. 29.3.2006, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 2.12.2018.

⁷² Pekcanıtez, Yargılamanın Yenilenmesi, s. 533; Erdönmez, Pekcanıtez Usûl, s. 889; Tanrıver, Adil Yargılanma, s. 199; İncoğlu, Ortak Yargısal Hak, s. 380; Başar, s. 43; Turan, s. 233; Çayan, s. 96.

kararın çabuk verilmesinde tarafların menfaatinden oluşmaktadır. Mahkeme, her bir kriteri ayrı ayrı ele alarak kriterlerin toplam etkisini uyuşmazlık üzerinde değerlendirmektedir. Taraf devletin tutumu nedeniyle yaşanan bazı gecikmeler makul olsa da, uzama kısımlarıyla birlikte toplu bir değerlendirme yapıldığında, uyuşmazlığın makul sürede gerçekleşmediği sonucu ortaya çıkabilmektedir. Mahkeme, burada sadece kendi değerlendirmesini yaparak devletin takdir yetkisi doktrini⁷³ açıkça uygulamamaktadır. Mahkeme taraf devlet tarafından makul sürede yargılanma hakkının süreklilik arz edecek şekilde ihlâl edilmesi durumunda, değerlendirmeyi dar bir çerçevede yapmaktadır. Bu üç kriterden başka taraf devletin aynı tür uyuşmazlıkla ilgili daha önce verilmiş bir ihlâl kararı olup olmadığını ve yargılamaların uzun sürmesinin önüne geçebilmek adına taraf devletin bir tedbir alıp almadığını incelemektedir. Mahkeme, taraf devletin bu sorunla ilgili tedbir almadığı durumlarda o devlet hakkında yargılamaların uzun sürmesinin kurumsallaştığı tespitinde bulunmaktadır⁷⁴.

Anayasa Mahkemesi de AİHM içtihatlarından hareketle makul süre değerlendirmesi yaparken maddi vakıaların, dava malzemesinin ve hukuk kurallarının karmaşık olmasının yargılama sürelerine etkisi olabileceğini, bu nedenle her bir davada hem niceliğe hem de niteliğe ilişkin inceleme yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca mahkeme makul süre değerlendirmesi yaparken tarafların, ilgili makamların tutumunun ve

⁷³ AİHS'e taraf devletlerin, sözleşmeyle tanınan bir hakka sınırlama getirmesi halinde, bu sınırlanmanın AİHM tarafından sözleşmeye uygunluğu ve meşru bir amaçla orantılılığı incelenirken devletlere takdir payı bırakılır. AİHM tarafından sözleşmeciler devletlere tanınan bu alan, devletin takdir yetkisi olarak ifade edilmektedir. Nitekim bu kavramın temeli, AİHS'in uygulanmasından birinci derecede sözleşmeciler devletlerin sorumlu tutulması ve AİHM'in rolünün ise tamamlayıcı nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır. AİHS'te bu kavramdan açıkça bahsedilmemektedir. Öğretide, AİHM'in Fransız Danıştay'ından etkilenmesi sonucunda bu kavramın oluştuğu düşünülmektedir (Türmen, Rıza, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kapsamı ve Sınırlamaları", Yargıtay Dergisi, C. 28, Ocak – Nisan 2002, S. 1-2, s. 202).

⁷⁴ Gözübüyük/ Gölcüklü, s. 304; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, s. 147; Budak/ Karaaslan, s. 76; Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu, s. 354; İncoğlu, Ortak Yargısal Hak, 381; Başar, s. 42, 43; Ayrıca bkz. Çevikel/ Türkiye, BN. 23121/15, T. 23.5.2017; Hasan Tunç ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 19074/05, T. 31.1.2017; Ürün/ Türkiye, BN. 36618/06, T. 4.10.2016; www.hudoc.echr.coe.int, ET. 7.8.2019.

başvurucu için hukukî korumanın bir an önce sağlanmasındaki yararının ne olduğunun da nazara alınması gerektiğini belirtmektedir. Yine de bu kriterlerden hiçbirisinin tek başına değerlendirmeye esas alınamayacağını, uyuşmazlık boyunca gecikme yaşanan her bir kısmın ayrı ayrı tespit edilerek bu kriterlere etkisinin araştırılması gerektiğini ve sonuç olarak hangi unsurun yargılamanın uzamasına en çok neden olduğunun ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir⁷⁵.

b. Davanın Karmaşıklığı

Davanın karmaşıklığı ifadesi, uyuşmazlıkla ilgili hususların niteliğini ya da niceliğini ifade etmek için kullanılan bir terimdir ve bu ifadenin sınırlandırılması ile görünüm biçimlerini tespit etmek mümkün değildir, uyuşmazlık tüm yönleriyle değerlendirilir. AİHM bir davanın karmaşık olup olmadığını değerlendirirken özellikle uyuşmazlığın konusunu, ispat vasıtalarını ve uygulanacak hukuk kurallarını dikkate almaktadır. Davanın karmaşıklığı ölçütü ile adaletin sağlanması ilkesi birbirini dengelemektedir ve bazı durumlarda yargılamanın uzun sürmesi makul olarak kabul edilebilmektedir. Maddi vakıalar ile bunların kanıtlanması için kullanılan ispat vasıtalarına dava malzemesi denilmektedir. Dava malzemesinin hacimli olması yargılama faaliyetinin de uzun sürmesine neden olmaktadır. AİHM bu doğrultuda, önüne gelen uyuşmazlıklarda somut vakıanın yapısını değerlendirirken tarafların ve tanıkların sayısını, milletlerarası öğeleri, davaların ayrı yahut birlikte görülüp görülmemesi gerektiğine ilişkin hususları, uyuşmazlığa asli yahut ferî müdahilin dahil olup olunmadığını dikkate aldığı gibi davanın karmaşık bir izlenim verip vermediğini de incelemektedir⁷⁶.

Örneğin AİHM, Vorrasi/ İtalya⁷⁷ kararında mirasın paylaşımı konulu uyuşmazlığın karmaşık izlenim verdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte dava karmaşık bir yapıya ve

⁷⁵ Bkz. AYM, BN. 2012/13, T. 2.7.2013, www.anayasa.gov.tr, ET. 17.10.2018.

⁷⁶ **Alangoya**, Delillerin Toplanması, s. 7; **Gölcüklü**, Adil Yargılama, s. 215; **Gözübüyük/ Gölcüklü**, s. 304; **İnceoğlu**, Ortak Yargısal Hak, s. 381, 382, **Başar**, s. 43 – 45; **Aktepe Artık**, s. 261, 262; **Turan**, s. 233; **Çayan**, s. 98; **Gündüz**, s. 36.

⁷⁷ Vorrasi/ İtalya, BN. 12706/87, T. 27.2.1992, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 2.12.2018.

görünüme sahip olsa bile bazı durumlarda AİHM bunun haklı bir gerekçe olmadığını belirtmektedir. Örneğin, kamulaştırma bedeline ilişkin Dildar/Türkiye⁷⁸ kararında mahkemenin dört ayrı bilirkişiden rapor istemesinin davanın karmaşık nitelikte olduğunu göstermeyeceğini, 7 sene sürenin makul olmadığını; vasiyetnamenin iptaline ilişkin Günter/Türkiye⁷⁹ kararında murislerin yasal ehliyetleri hakkında bilirkişi raporu alınmasının davayı karmaşık hale getirmeyeceğini, davanın yaklaşık olarak 6 yıl sürmesinin makul olmadığını; kadastro tespitine itiraz ile ilgili Nalbant/Türkiye⁸⁰ kararında tarafların sayısının çokluğu nedeniyle davanın karmaşık nitelikte kabul edilmesinin mümkün olmadığını, davanın 29 yıl sürmesinin haklı bir nedene dayanmadığını; alacak ile ilgili Bahçeyaka/ Türkiye⁸¹ kararında yurt dışında yaşayan bir tanığın beyanına başvurulmasının davayı karmaşık hale getirmediğini, davanın yaklaşık olarak 8 yıl sürmesinin haklı bir gerekçeye dayanmadığını, zararın tespiti ve tazmini talepli Çevikel/Türkiye⁸² kararında keşif ve bilirkişi kurumlarını karmaşık işlemler olarak nitelendirse de yargılamanın yaklaşık 8 yıl sürmesinin makul olmadığını belirtmiştir.

Anayasa Mahkemesi de taşınmazın mülkiyetine ilişkin uyuşmazlıkla ilgili bir kararında⁸³ toplam kırk iki kişinin taraf olarak bulunmasını, yargılamanın özellikle vefat eden tapu maliki mirasçılarının davaya dâhil edilerek taraf teşkilinin sağlanmasını, keşif ve bilirkişi incelemesi gibi usûl işlemlerini gerektirmesine bağlı olarak karmaşık bir niteliğe sahip olduğunu belirtmiş; ancak davayı bütün olarak değerlendirdiğinde 10 yılı aşkın bir şekilde halen devam eden uyuşmazlığın çözülmemesini makul olarak kabul etmemiştir.

Hâkim, kural olarak taraflarca getirilen vakıalara, tarafların vasıflandırmaları ile bağlı olmadan hukuk kuralını re ‘sen uygulayacaktır’⁸⁴. Kimi durumlarda uygulanacak hukuk

⁷⁸ Dildar/ Türkiye, BN. 77361/01, T. 12.12.2006, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 2.12.2018.

⁷⁹ Günter/ Türkiye, BN. 52517/99, T. 22.2.2005, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 2.12.2018.

⁸⁰ Nalbant/ Türkiye, BN. 61914/00, T. 10.8.2006, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 2.12.2018.

⁸¹ Bahçeyaka/ Türkiye, BN. 74463/01, T. 13.7.2006, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 2.12.2018.

⁸² Çevikel/ Türkiye, BN. 23121/15, T. 23.5.2017, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 7.8.2019.

⁸³ Bkz. AYM, BN. 2012/13, T. 2.7.2013, www.anayasa.gov.tr, ET. 17.10.2018.

⁸⁴ Dava malzemesini mahkemeye getirme görevi taraflara ait olsa da bunları hukuk kurallarına göre nitelendirmek görevi hâkimindir. Hâkim hem Türk (HMK m.33) hem de yabancı hukuku (MÖHUK m.2)

kurallarının karmaşık olması yahut o konuda verilecek kararın emsal teşkil edecek olması nedeniyle yargılamalar uzun sürmektedir. Örneğin hukuk kuralının yakın bir zamanda yürürlüğe konulmuş olması, uluslararası bir sözleşmenin uygulanması gerekliliği, tebligat hukukuna ilişkin hususlar, yargı yolu ve yetkili mahkemelerin tespiti hakkındaki sorunlar yargılamanın çabuk bir şekilde sonuçlanmasına engel olabilmektedir⁸⁵. AİHM, Pretto/İtalya⁸⁶ kararına konu olayda mevzuatta öncesinde bir kural olmadığından ve bu uyuşmazlıkta yeni bir hukuk normunun uygulanması söz konusu olduğundan, Trickovic/Slovakya⁸⁷ kararında uyuşmazlığın diğer başvurular bakımından ilk olması nedeniyle emsal teşkil edecek olmasından, Katte Klitae de la Grange/İtalya⁸⁸ kararında uyuşmazlığın çevre ve şehir planlama gibi önemli bir konuyla ilişkisi olduğundan ve kararın mülkiyet hakkı ile meşru menfaat arasında köprü kuracağından yargılamalarda geçen süreyi makul olarak değerlendirmiştir.

c. Başvurucunun ve İlgili Mercilerin Tutumu

aa. Başvurucunun Tutumu

Yargılamaların çabuk bir şekilde makul süre içinde gerçekleşip gerçekleşmediği değerlendirmesine ilişkin ikinci ölçüt başvurucuların tutumudur⁸⁹. Başvurucuların bir kısmını davacılar oluşturduğu gibi davalılar da makul sürede yargılamanın gerçekleşmediği iddiası ile başvuruda bulunabilir. Bu ölçüt değerlendirilirken başvuranın

araştırıp uygulamakla yükümlüdür. Hâkim, sadece yazılı hukuku değil, uluslararası sözleşmeler, örf ve âdet kurallarını da tespit etmek zorundadır. Ayrıca bu kural kapsamında maddi hukuk ve usûl hukuku hükümleri arasında da ayırım yapılmamaktadır. Taraflar ise, yalnızca hâkime yardımcı olurlar (Görgün/Börü/Toraman/Kodakoğlu, s. 346).

⁸⁵ Alangoya/ Yıldırım/ Deren Yıldırım, s. 227; Başar, s. 50, 51; Turan, s. 234; Çayan, s. 98.

⁸⁶ Pretto/ İtalya, BN. 7984/77, T. 8.12.1983, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 2.12.2018.

⁸⁷ Trickovic/ Slovakya, BN. 39914/98, T. 12.6.2001, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 2.12.2018.

⁸⁸ Katte Klitae de la Grange/ İtalya, BN. 12539/86, T. 27.10.1994, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 2.12.2018.

⁸⁹ AİHM ve AYM tarafından başvuru kelimesi kullanılmakta ise de bu ifade doktrinde, uyuşmazlığın başvurunun tutumu yüzünden değil de diğer tarafın davranışları nedeniyle uzaması sonucunda aleyhine başvuru devleti sorumlu tutulmaması gerekçesiyle eleştirilmektedir. Dolayısıyla başvurunun tutumu yerine tarafların tutumu ifadesinin kullanılmasının daha isabetli olduğu savunulmaktadır (Başar, s. 54).

kendisine bakıldığı gibi avukatının tutumu da değerlendirmeye alınır. Bu kişilerin dışında üçüncü şahısların tutum ve davranışları kriterde dahil değildir. Yargılamanın süratli bir şekilde tamamlanması mahkemenin görevidir; ancak bu konuda tarafların aktif bir konumu bulunmasa da taraflar dürüstlük kuralına uygun hareket etmek zorundadır ve taraflar kendi haklarını özenli bir şekilde kullanmalı, adımlarını kendilerine tanınan süreler içinde yargılamayı uzatmaksızın dikkatli bir şekilde atmalıdır. Başvurucuların tutumu nedeniyle yargılamanın çabuk bir şekilde sonuçlanmaması halinde devlet sorumlu olmayacaktır. Hangi hallerin bu duruma girdiğini kesin bir şekilde belirtmek mümkün değildir; ancak AİHM başvurucuların usûli haklarını kullanması sonucunda uyuşmazlığın uzaması halinde bu durumu devlet lehine değerlendirmezken uyuşmazlığı uzatmak amacıyla sürekli vekil değiştirilmesini yahut sürekli mazeret dilekçesi sunarak duruşmalara iştirak edilmemesini başvuru aleyhine yorumlamıştır⁹⁰.

AİHM, Yorgiyadis/ Türkiye kararında⁹¹ evlatlık sözleşmesinin iptali konu uyuşmazlıkta tarafların kanun yoluna başvurmasının davanın uzama nedeni olarak kabul edilmeyeceğini; Sürmelioglu/ Türkiye kararında⁹² miras payının iptali konulu davada başvurunun bilirkişi raporlarına itiraz etmesinin normal bir durum olduğunu, başvurucuya bu konuda kusur atfedilemeyeceğini; Bingöl/ Türkiye⁹³ kararında kamulaştırma tazminatının artırılması konulu davada başvuranın üç kez avukat değiştirmesini ve başvurunun bazı duruşmalara katılmayışını devletin makul sürede yargılama yapma yükümlülüğünü ortadan kaldırmadığını belirtirken; Dokdemir ve Diğerleri/ Türkiye kararında⁹⁴ başvurucuların kazandırıcı zamanaşımı süresinin bitimi nedeniyle açmış oldukları davada yerel mahkemenin 12 Nisan 2000 tarihinde karar

⁹⁰ Gölcüklü/ Gözüybüyük, s. 305; İnceoğlu, Ortak Yargısal Hak, s. 383; Başar, s. 55 – 57; Aktepe Artık, s. 263; Kaşıkara, s. 174, 175; Çayan, s. 100; Ayrıca bkz. Okan Güven ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 13476/05, T. 14.11.2017, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 7.8.2019.

⁹¹ Yorgiyadis/ Türkiye, BN. 48057/99, T. 19.10.2004, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

⁹² Sürmelioglu/ Türkiye, BN. 17940/03, T. 19.02.2008, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

⁹³ Bingöl/ Türkiye, BN. 40848/04, T. 21.12.2010, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 18.12.2010.

⁹⁴ Dokdemir ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 44031/04, 44045/04, 44050/04, 44053/04, 44105/04, 44108/04, 44111/04, 44112/04, 44123/04, 44131/04, 44133/04, 44194/04, 44197/04, 44199/04, 45260/04 ve 45283/04, T. 16.12.2008, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

vermiş olmasına rağmen başvuruçuların avukatının karar harcını 2003 yılında yatırmaması üzerine kararın ancak başvuranlara üç yıl sonra tebliğ edilmesini ulusal makamların sorumlulukları dahilinde olmadığını ifade etmiştir. Mahkeme, somut olaylarda çabukluk ögesinin ihlâli iddiasıyla inceleme yaparken yargılamadaki tüm uzamalardan başvuruçunun sorumlu olup olmadığını değerlendirmekte, başvuruçunun olumsuz tutumunun tüm yargılama sürecini ne kadar etkilediğini araştırmaktadır. Dolayısıyla mahkeme, başvuruçunun yargılamayı uzatıcı tutumuna ve tarafların hukuk davalarını takip etme sorumluluğuna rağmen devletlerin çabuk bir şekilde uyuşmazlıkları sonuçlandırma yükümlülüklerinin devam ettiğini içtihatlarında vurgulamaktadır⁹⁵.

Anayasa Mahkemesi de AİHM’i referans alarak hareket etmektedir. Örneğin mahkeme kazandırıcı zamanaşımı nedeniyle açılan tescil davasında⁹⁶, uyuşmazlık konusunun karmaşık, taraf sayısının fazla ve delillerin elde edilmesinin güç olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, dava sırasında tarafların keşif ücretini belirlenen tarihten sonra yatırmalarını ve davayı takipsiz bırakmalarını, davanın uzama nedeni olarak ifade etmiştir. Ancak tüm bu hususların makul bir gerekçe olmadığını ve uyuşmazlığın beş yılı aşkın bir süredir sürmesinin makul olmadığını vurgulayarak ihlâl kararı vermiştir. Yine mahkeme alacak konulu bir davada⁹⁷, her ne kadar başvuruçunun ve karşı tarafın mazeret bildirerek birçok duruşmaya katılmamış olsa da tüm yargılama süreci değerlendirildiğinde ilk derece mahkemesinin yargılamayı hızlandırıcı özel usûl hükümlerine riayet etmediğini, ara kararların uzun sürede yerine getirildiğini belirterek adil yargılanma hakkının ihlâli yönünde hüküm kurmuştur. Bununla birlikte mahkeme kooperatif genel kurul kararının iptali konulu bir davada⁹⁸, başvuruçusu ile vekilinin mazeret bildirerek katılmadığı duruşmaların olduğunu, bilirkişi ve temyiz masraflarını geç yatırdığını, tüm bu durumların yargılamanın uzun sürmesine olumsuz yönde etkilediğini belirterek başvuruçunun tutum ve davranışları nedeniyle makul sürede yargılanma hakkının ihlâl edilmediği yönünde karar vermiştir.

⁹⁵ Gözübüyük/ Gölcüklü, s. 305.

⁹⁶ Bkz. AYM, BN. 2014/7683, T.10.3.2015, www.anayasa.gov.tr, ET.31.1.2019.

⁹⁷ Bkz. AYM, BN. 2013/4785, T. 15.4.2014; Ayrıca bkz. AYM, BN. 2013/5881, 3.4.2014, AYM, BN. 2013/2116, T. 23.1.2014; AYM, BN. 2013/4424, T. 6.3.2014, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

⁹⁸ Bkz. AYM, BN. 2013/3613, T. 30.6.2014, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

bb. İlgili Mercilerin Tutumu ve Yapısal Sorunlar

Çabukluk ögesine uygun bir yargılamanın gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin bir diğer ölçüt ilgili mercilerin tutumudur. Burada yargı organlarının tutumları kadar uyumsuzlığa dahil olan diğer kamu kurumlarının da tutumları dikkate alınır ve devlet, yargılamayı çabukluk ögesi içerisinde gerçekleştirmeyi taahhüt ettiğinden adlî ve idarî makamların ihmali veya kusuruyla neden olduğu tüm gecikmelerden sorumludur. Uyuşmazlığın doğru bir şekilde idare edilmesi mahkemelerin görevidir ve mahkemeler çabukluk ögesine uygun bir şekilde tarafların tutumları da dahil olmak üzere geciktirici unsurların önüne geçerek uyumsuzluğu makul süre içinde sonlandırmak zorundadır. Bununla birlikte bir yargılamanın makul süre içinde sonuçlanmamasının çeşitli nedenleri olabilir, örneğin mahkeme üzerine düşeni yapmasına rağmen siyasi zemin, hâkim eksikliği, mevzuattaki boşluklar, iş yükü yahut personel, araç, gereç gibi organizasyon eksikliğini nedeniyle makul süre aşılabılır; ancak tüm bu nedenler devletlerin sorumluluğunu ortadan kaldıran hususlar olarak kabul edilmemektedir.

Ulusal makamların en önemli gerekçelerinden birini iş yükü oluşturmakta olup AİHM, iş yükü nedeniyle davaların çabukluk ögesine uygun bir şekilde sonuçlanmaması durumunda ikili bir ayrım yapmaktadır. Kronik iş yükü devletler için sorumluluk nedeni olarak kabul edilirken, kriz dönemlerinde belli şartların varlığı halinde iş yükü savunması karşısında ihlâl kararı verilmemektedir. Devletlerin kriz zamanlarında gerekleri önlemleri alması ve hızlı bir şekilde uygulamaya koyması halinde iş yükü savunması kabul edilebilir niteliktedir⁹⁹.

AİHM Buchholz/ Almanya¹⁰⁰ kararında, Almanya Devleti'nin ticari durgunluk nedeniyle yargılamalarda tıkanıklık olduğu savunması karşısında gerekli önlemlerin alındığını belirterek makul sürenin aşılmadığını belirtmiştir; bununla birlikte Guincho/ Portekiz¹⁰¹

⁹⁹ Gözübüyük/ Gölçüklü, s. 305; İnceoğlu, Ortak Yargısal Hak, s. 386; Aktepe Artık, s. 270, 271; Başar, s. 60, 61; Turan, s. 237, 240; Kaşıkara, s. 175; Çayan, s. 102 vd.

¹⁰⁰ Buchholz/ Almanya, BN. 7759/77, T. 6.5.1981, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹⁰¹ Guincho/ Portekiz, BN. 8990/80, T. 10.7.1984, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

kararında ise, Portekiz Devleti' nin demokrasiye dönüş sürecinde davaların arttığı iddiası karşısında bu durumun beklenebilir bir durum olması nedeniyle gerekli tedbirlerin alınmadığını ve makul sürenin aşıldığını vurgulamıştır. Aynı şekilde mahkeme Unión Alimentaria Sanders S.A/ İspanya¹⁰² kararında da yargıdaki uyuşmazlık sayısının artışının öngörülebilir olduğuna, devlet tarafından alınan önlemlerin yetersiz kaldığına; Francesco Lombardo/ İtalya¹⁰³ kararında da iş yükü savunmasının devletlerin çabukluk ögesine uygun bir yargılama yapma görevini bertaraf etmeyeceğine; Çevikel/ Türkiye¹⁰⁴ kararında terör nedeniyle doğan zararların karşılanması amacıyla kurulan komisyonun gerekli olduğunu belirtse de devletin çabalarının yeterli olmadığına değinmiştir.

Öte yandan yargılama ve ilgili mercilerin tutumunu somut olarak tek tek belirtmek mümkün değildir. Genel bir çerçeve çizmek gerekirse AİHM, dava açıldıktan yıllar sonra görevsizlik kararı¹⁰⁵ yahut yetkisizlik kararı¹⁰⁶ verilmesini, birleştirilmesine karar verilen dosyaların uzun bir süre mahkemesine ulaştırılmamasını¹⁰⁷, kötü hava koşulları yahut güvenlik önlemlerinin yetersiz olması nedeniyle yıllarca keşif yapılmamasını¹⁰⁸, dava açıldıktan uzun bir süre sonra ilk duruşma tarihinin belirlenmesini¹⁰⁹, bekletici mesele yapılmaması gereken bir hususun bekletici mesele yapılmasını¹¹⁰, temyiz

¹⁰² Unión Alimentaria Sanders S.A/ İspanya, BN. 11681/85, T. 7.7.1989, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹⁰³ Francesco Lombardo/ İtalya, BN. 11519/85, T. 26.11.1992, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹⁰⁴ Çevikel/ Türkiye, BN. 23121/15, T. 23.5.2017, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 7.8.2019.

¹⁰⁵ Bkz. Aziz Aydın Arslan/Türkiye, BN.28353/02 T.02.12.2008; Karyağdı/Türkiye, BN.22956/04, T.8.1.2008; Döleneken/Türkiye, BN.31132/96, T.06.12.2005, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹⁰⁶ Bkz. Veli Uysal/Türkiye, BN.57407/00 T.4.3.2008, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹⁰⁷ Bkz. Zöhre Akyol/Türkiye, BN.28668/03, T.4.11.2008, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹⁰⁸ Bkz. Öztunç/Türkiye, BN.74039/01, T.27.3.2007; Talipoğlu/Türkiye, BN.64236/01, T.24.7.2007, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹⁰⁹ Bkz. Karakaya/Fransa, BN. 22800/93, T.26.8.1994; Nalbant/Türkiye, BN.61914/00, T.10.8.2006, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹¹⁰ Bkz. Sülün/Türkiye, BN. 33158/03, T. 6. 2.2007; M. Türkoğlu/Türkiye, BN. 58922/00, T. 8.8.2006, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

mahkemelerinde uzun süren incelemeleri¹¹¹, bilirkişi raporlarının uzun süre sunulmamasını¹¹², noter¹¹³ yahut Dışişleri Bakanlığı'nın¹¹⁴ görevini ihmal etmesi nedeniyle yargılamanın uzamasını devlet aleyhine ihlâl olarak nitelendirmiştir.

Anayasa Mahkemesi de benzer kriterleri baz alarak hareket etmektedir. Yargının organizasyonundaki, mahkeme kalemindeki aksaklıklar, kararın yazılmasındaki, bir dosyanın veya evrakın bir mahkemeden diğerine gönderilmesindeki, görevli Yargıtay dairesinin belirlenmesindeki ve raportör atanmasındaki gecikmeler, hâkim ve personel miktarında yetersizlikler ve iş yükü gibi problemler nedeniyle yargılamada makul sürenin aşılması halinde yetkili makamların sorumluluğu gündeme gelmektedir¹¹⁵. Örneğin mahkeme, işe iade konulu bir davada¹¹⁶ yerel mahkeme tarafından tanığın ifadesine ancak yirmi sekiz ay sonra ulaşılmasını; hizmet süresinin tespiti konulu bir davada¹¹⁷ idarî makamın mahkeme tarafından yazılan müzekkerelere zamanında cevap vermemesini, başka bir mahkemeden talep edilen dosyanın on dört ay sonra gönderilmesini, ilk derece mahkemesinde beş kez hâkim değişikliğini, uyuşmazlığın yirmi beş ay süreyle temyiz makamı tarafından incelenmesini; yine hizmet süresinin tespiti konulu bir davada¹¹⁸ ilk derece mahkemesi tarafından uzun aralıklarla duruşma yapılmasını; kadastro tespitine itiraz konulu bir davada¹¹⁹ yapılan iki keşifte aynı sonuca ulaşıldığı ve aksine bir durum olmadığı halde karar verilmemesini, daha sonra aradan uzun yıllar geçmesine rağmen

¹¹¹ Bkz. Güngil/Türkiye, BN. 28388/03, T.10.03.2009; Gabay/Türkiye, BN.70829/01, T.25.10.2005, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹¹² Bkz. TM. İnşaat Kollektif Şti./ Türkiye, BN. 38424/97, T. 11.1.2005; H. Ertürk/ Türkiye, BN. 54672/00, T. 22.9.2005; Ebru ve Tayfun Engin Çolak/ Türkiye, BN. 60176/00, T. 30.5.2006, Ayrıca bkz. Fil LLC/ Ermenistan, BN. 18526/ 13, T. 31.1.2019, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018 ve 7.8.2019.

¹¹³ Bkz. Siegel/ Fransa, BN. 36350/97, T. 28.11.2000, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹¹⁴ Bkz. Apostolidi ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 45628/99, T. 27.3.2007, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹¹⁵ Bkz. AYM, BN. 2012/1198, T.7.11.2013; AYM, BN. 2013/5890, T. 6.3.2014, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

¹¹⁶ Bkz. AYM, BN. 2013/2364, T. 7.3.2014, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

¹¹⁷ Bkz. AYM, BN. 2013/3442, T. 20.3.2014, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

¹¹⁸ Bkz. AYM, BN. 2013/5921, T. 3.4.2014, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

¹¹⁹ Bkz. AYM, BN. 2013/1122, T. 26.06.2014, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

yeni bir keşif yapılmadan karar kurulmasını, yargılamanın tüm bu nedenlerle toplam yirmi iki yıl sürmesini; işe iade konulu bir davada¹²⁰ bekletici mesele yapılan başka bir dava nedeniyle uyuşmazlığın esasına ancak bekletici mesele yapılan davanın iki yıl sonra sonuçlanmasından sonra girilmesini devletin yapısal ve idarî sorunlarından kaynaklandığını; ancak bu tür problemlerin devletin sorumluluğunu kaldırmayacağını belirterek uyuşmazlıklarda makul sürede yargılanma hakkının ihlâl edildiği yönünde karar kurmuştur.

d. Başvurucunun Menfaati

Bu konuya ilişkin son ölçüt başvurucunun menfaatidir ve yargılama sonucunda elde edilecek hukukî koruma sonucunda tarafların özel bir yararının var olup olmadığı araştırılmaktadır. Bu kapsamda başvuran için kararın çabukluk ögesine uygun bir şekilde verilmesi önem arz ediyorsa ve aksi bir durumda telafisi güç zararlarla karşılaşılması kuvvetle muhtemel ise burada başvurucunun özel bir menfaatinin bulunduğu kabul edilir ve yargılamanın makul süre içinde sonuçlanması beklenir¹²¹.

AİHM, Silva Pontes/ Portekiz kararında¹²² bedensel zararlardan doğan tazminat davalarının çabuk bir şekilde sonuçlanması gerektiğini, iki yılı aşkın sürenin makul olmadığını; Caleffi/ İtalya ve Hüseyin Ertürk/ Türkiye kararlarında¹²³ iş ve sosyal güvenlik hukukundan doğan uyuşmazlıkların makul sürede sonuçlanmasında başvurucunun menfaatinin bulunduğunu; Paulsen – Medalen ve Svesson/ İsveç ile Ebru ve Tayfun Engin Çolak/ Türkiye kararlarında¹²⁴ çocukla kişisel ilişki ile soybağı kurulmasının bir an önce karara bağlanması gerektiğini ve bu duruma özel bir hassasiyet

¹²⁰ Bkz. AYM, BN. 2013/1326, T. 17.07.2014, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

¹²¹ Çelik, Adem, Adil Yargılanma Hakkı (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukuku), Ankara 2007, s. 112; Kaşıkara, s. 172; Aktepe Artık, s. 283; Çayan, s.106; Turan, s. 243 vd.; Başar, s. 51.

¹²² Silva Pontes/ Portekiz, BN. 14940/ 89, T. 23.03.1994, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹²³ Caleffi/ İtalya, BN. 11890/85, T. 24.5.1991; Hüseyin Ertürk/ Türkiye, BN. 54672/ 00, T. 22.9.2005, www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

¹²⁴ Paulsen – Medalen ve Svesson/ İsveç, BN. 16817/ 90, T. 19.2.1998; Ebru ve Tayfun Engin Çolak/ Türkiye, BN. 60176/00, T. 30.5.2006; www. hudoc.echr.coe.int, ET. 13.12.2018.

gösterilmesinin gerektiğine işaret eder. Anayasa Mahkemesi de özellikle iş hukukunun çalışanı koruyucu niteliği ile iş davalarının özellikleri dikkate alındığında iş ve sosyal güvenlik hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda¹²⁵, destekten yoksun kalma ve manevi tazminat davalarında¹²⁶, tüketici davalarında¹²⁷ uyuşmazlıkların kısa sürede sonuca bağlanmasında başvurucunun özel bir menfaatinin bulunduğunu belirtmektedir.

B. Yargılamada Gereksiz Gider Yapılmaması: Ucuzluk

1. Unsurun Tanımı ve Amacı

Yargı hizmetlerinin sunulması için mahkemelere, ekipmanlara, personellere ihtiyaç bulunmaktadır. Ucuzluk unsuru da bu hizmet için gerekli olan mahkemelerin kurulması, personel istihdamı, birtakım malzeme ve ekipman alınması için yapılan masraflar ile yargılamanın ilerlemesi için ödenmesi gereken birtakım bedelleri kapsamaktadır. Bu hizmet kamu hizmeti olduğundan kural olarak bireylere ücretsiz sunulur. Ancak devletin bu hizmeti tek başına kendi kaynaklarından sağlaması kolay olmadığından Türk Hukukunda özel nitelikteki uyuşmazlıklarda yargılama hizmetlerinden faydalanan bireylerden bir miktar ödeme alınmaktadır. Bu ödemeler, sunulan hizmetin tamamını karşılamamakta olup katılım payından ibarettir ve hak arama özgürlüğü ile direkt bağlantılıdır.

Bu doğrultuda devlet yargılama giderlerini belirlerken minimal seviyeyi göz önüne almalıdır ve mahkeme, yargılama esnasında gereksiz gider yapılmasının önüne geçerek adaleti pahalılaştırmamalıdır. Aksi bir durumda makul olmayan gider istenmesi yahut gereksiz gider yapılması mahkemelere başvuruda bariyer görevi görecektir. Bununla birlikte yargı hizmetinden faydalanan kişilerden cüzi bir miktar istenmesi de yargı makamlarının boş yere işgal edilmesinin önüne geçecektir. Çağdaş sosyal hukuk devleti

¹²⁵ Bkz. AYM, BN. 2013/2491, T.17.7.2014; AYM, BN. 2013/772, T. 07.11.2013; AYM, BN. 2014/5486, T. 16.3.2016; AYM, BN. 2013/9540, T. 10.3.2015, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

¹²⁶ Bkz. AYM, BN. 2013/1932, T. 17.7.2014, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

¹²⁷ Bkz. AYM, BN. 2013/5709, 17.3.2016, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019.

ilkesi uyarınca buradaki dengenin korunması gerekmektedir¹²⁸. Yargılama faaliyetinin iktisadi bu tarafı, yani tarafların yargılama masraflarından sorumlu olup olmaması sorunsalı doktrinde her zaman tartışma konusu olmuştur.

Yargılama giderlerinin mutlak olarak taraflardan karşılanması gerektiğini düşünen görüş, hukuk yargılamasının niteliğine değinir ve yargılamaların kişisel haklar ile toplumsal barışı koruduğunu belirtir. Yargı alanında devlet tarafından büyük harcamalar yapıldığından taraflarca hazineye bir miktar katkı sağlanması gerektiği, tarafların tüm masraflara katlanmasının halihazırda beklenemeyeceği; ancak taraflardan bir miktar alınarak haksız davaların önüne geçileceğini belirtmektedir¹²⁹. Bu görüşü savunan başka bir düşünce de yargılama giderlerinin yüksek olarak belirlenmesi gerektiğini, zira bu durumun caydırıcı etkisi olduğunu ve bu sayede yargıdaki iş yükünün azalacağını ifade etmektedir¹³⁰.

¹²⁸ **Pekcanitez/ Atalay/ Özekes**, Ders Kitabı, s. 536; **Atalay**, Pekcanitez Usûl, s. 2385; **Belgesay**, s. 278; **Bilge**, s. 290; **Önen**, s. 125; **Üstündağ**, s. 765; **Kuru**, Usûl, s. 572; **Alangoya**, Yavuz, “Anayasa’nın Medenî Usûl Hukuku’na Etkisi”, MHB, S. 1981/2, s. 1 – 4, s. 4; **Yılmaz**, Ejder, “Yargılama Giderlerinin İşlevi ve Sosyal Hukuk Devleti”, ABD, S. 1984/2, s. 201; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 3; **Özekes**, Muhammet, “Medenî Usûl Hukukunda Hukukî Dinlenilme Hakkı ve Hakkın Bazı Güncel Sorunları”, Adil Yargılama Hakkı, Der. Feridun Yenisey, İstanbul 2004, s. 269; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 708; **Hanağası**, Emel, Medenî Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği, Ankara 2016, s. 324; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 624; **Karşı**, s. 665; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 133; **Rüzgaresen**, Cumhuriyet, “Medenî Yargılama Hizmetlerinin Bedelsiz Olmaması ve Nedenleri”, e – Akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, 2010/ 100, parç. 2; **Demircioğlu**, s. 270; **Çetin**, s. 8; **Gümüş**, A. Tarık, Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü, İstanbul 2010, s. 173, 174. Yargı harçları, devletin yargı hizmetleri nedeniyle yapmak zorunda olduğu miktarlara katkıdan ibarettir, bu hizmetin tamamını karşılamamaktadır; ancak yargı masrafları ise yapılan işlemin tamamını karşılar niteliktedir (**Atalay**, Pekcanitez Usûl, s. 2385; Ayrıca bkz. aşağı. Birinci Bölüm, II, B, 2, a).

¹²⁹ Bu görüşü savunan yazarlar için bkz. **Bauer**, Jobst Hubertus, Das Prozesskostenrisiko und die Möglichkeiten seiner Begrenzung im sozialen Rechtsstaat, Stuttgart 1976, s. 10, 11; **Baumgartel**, Gottfried, Gleicher Zugang zum Recht für alle, Köln, Berlin, Bonn, München 1976, s. 124, 125; **Pawlowski**, Hans Martin, Zur Funktion der Prozesskosten, Juristenzeitung 1975, s. 198 (**Yılmaz**, Giderlerin İşlevi, s. 207, dn. 16’dan naklen).

¹³⁰ **Kuru**, Baki, “Hukuk Davalarında Yargılamanın Çabuklaştırılması İçin Alınması Gereken Tedbirler”, Prof. Dr. Baki Kuru Makaleler, İstanbul 2006, s. 127; **Tanriver**, Süha, “Hukuk Yargısı Bağlamında Etkin

Yargılama giderlerinin taraflarca ödenmesine gerek olmadığı görüşüne göre, devletin konumunun günümüzde değiştiğine ve sosyal devlet anlayışının yerleştiğine değinmektedir. Bu bağlamda vatandaşların genel vergi ödeme yükümlülüğü bulunması nedeniyle yargılama giderlerinin devlet tarafından karşılanması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu görüş, devletin yargı hizmetini tekeline almasına rağmen yargılama giderlerinden tarafları sorumlu tutmasının çelişki yarattığını vurgulamaktadır. Gereksiz dava açanların önüne geçebilmek adına bu yola başvuranlar hakkında cezai yaptırım uygulanması gerektiğini belirtmektedir¹³¹.

Bizim de katıldığımız bu konudaki son görüş ise, ortalama bir yol izleyerek tarafların yargılama giderlerinden sorumlu olduğuna; ancak bu sorumluluğun sosyal hukuk devleti ilkesi uyarınca sınırlanarak ve miktarlar üzerinde iyice düşünülerek fakir ve zengin kimseler arasında oluşabilecek haksız durumların engellenmesi gerektiğine işaret eder. Ayrıca hem mahkeme harçları bakımından hem de avukatlık ücreti bakımından ucuz bir yargılamayı vurgular, taraflardan alınacak bedel ile korunmak istenen menfaat arasında oran kurularak bedelin menfaatten fazla olmaması ve böylece kişilerin dava açmaktan vazgeçmemesi gerektiğini belirtir. İdeal bir hukuk devletinde yargılamaların tamamen ücretsiz olması gerektiği görüşü mali gerçeklerle de uyuşmadığı gibi hak aramanın akılcı yanıyla da bağdaşmamaktadır¹³².

Günümüzde birçok ülkede yargılama için bireylerden masraf talep edilmektedir ve Ortak Hukuk (*Common Law*) ile Kıta Avrupası sistemleri arasında miktar bakımından

Hukukî Korunmanın Sağlanması İçin Alınması Gereken Önlemler Üzerine Bazı Düşünceler”, Makalelerim – III, Ankara 2016, s. 112.

¹³¹ Bu görüşü savunan yazarlar için bkz. **Kissel**, Otto Rudolf, Gedanken zu den Gerichtskosten im Zivilprozess (Festschrift für Gerhard Schiedermair zum 70. Geburtstag, München 1976), s. 317 vd. (**Yılmaz**, Giderlerin İşlevi, s. 208, dn. 17’den naklen).

¹³² **Berkin**, s. 16; **Gottwald**, Peter, “Medenî Yargılama Hukuku Reformu ve Eleştirisi Bakımından Ekonomik Analiz”, Çev. Sema Taşpınar, AÜHFD, S. 2002/1, s. 7, 8; Ayrıca bu görüşü savunan yazarlar için bkz. **Fechner**, Erich, Kontenrisiko und Rechtswegsperre/ Steht der Rechtsweg offen? (Juristenzeitung 1969), s. 352 (**Yılmaz**, Giderlerin İşlevi, s. 211 dn. 28’den naklen); **Yılmaz**, Alman Cumhuriyeti, s. 348; **Erdoğan**, s. 90.

farklılıklar bulunmaktadır. Ortak Hukuk sistemlerindeki ülkelerde yargı masrafları çok yüksektir ve hatta bu bedel, dava konusu mal veya hakkın değerini aşabilmektedir. Kıta Avrupası sistemindeki ülkelerde ise bu miktar daha düşüktür¹³³.

Türk Hukukunda ise bu son anlayıştan yola çıkarak sosyal hukuk devleti ilkesi uyarınca yargılama giderleri belirlenmekte ve taraflardan bir miktar yargılama bedeli talep edilmektedir. Bu kural, Anayasa'nın 73. maddesinde düzenlenerek anayasal zemine oturtulmuştur. Anayasa'nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal bir hukuk devleti olduğundan bahsedilmiştir ve 5. maddesinde ise devletin amaç ve görevleri arasında kişinin temel hak ve hürriyetlerinin, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak şekilde kısıtlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engellerin kaldırılarak, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartların hazırlanması gerektiği ifade edilmiştir. Anayasa'da düzenlenen bu maddelerle, yargılama giderlerinin kişinin dava açma hakkını engelleyecek nitelikte olmayacağı güvence altına alınmıştır. Nitekim diğer ülkelerle karşılaştırma yapıldığında Türk Hukukunda talep edilen yargılama masraflarının yüksek olmadığı söylenebilir¹³⁴.

2. Unsurun Kapsamı

a. Genel Bakış

Ucuzluk unsurunun kapsamı geniş olarak yorumlanmalıdır ve dava açılmadan önce yatırılması gereken ile sonrasında davanın ilerlemesi için yapılan tüm masraflar bu unsurun kapsamında değerlendirilmelidir. Bu kapsamda unsurun çerçevesini yargılama harçları, yargılama giderleri ve vekalet ücreti oluşturmaktadır.

¹³³ **Özbek**, Gider Avansı, s. 54; **Özbek**, Mustafa Serdar, “Avrupa Konseyince Adalet Hizmetlerinin Etkinliğinin Artırılması İçin Öngörülen Tedbirler”, AÜHFD, S. 2006/1, s. 214.

¹³⁴ **Yılmaz**, Giderlerin İşlevi, s. 209; **Tanrıver**, Usûl Kitabı, s. 1086; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayyaz/ Hanağası**, Usûl, s. 708; **Aktepe Artık**, s. 85. Doktrindeki bir görüşe göre, Türk Hukukunda talep edilen yargılama giderlerinin fazla olduğu, her yıl artırılan mahkeme harçları ile diğer masrafların tarafları hak aramaktan ve adli mercilere başvurmaktan vazgeçirdiği belirtilmektedir (**Karlı**, s. 665); **Muşul** Timuçin, Timuçin, Medenî ve Usûl Hukuku Temel Bilgiler, 2. Baskı, Ankara 2009, s. 283; **Demircioğlu**, s. 117.

Yargılama harcı, devletin sunduğu yargılama hizmeti nedeniyle bu hizmetten faydalanan kişilerden alınan bir miktar bedeldir. Devlet, yargı organlarını bireylerin hizmetinde tutabilmek amacıyla hâkim, savcı, kalem memuru gibi görevlilerin maaşını öder, bina kiralar, demirbaş ve ekipman sağlar. Kural olarak bu hizmet karşılıksız sunulmamaktadır; ancak taraflardan talep edilen bedel de cüzi olup yapılan işin tam karşılığı değildir. Aksi halde taraflar için bu durum katlanılmaz bir yük oluştururdu. Nitekim Anayasa Mahkemesi'ne göre de devletin harç niteliğinde gelir sağlayabileceği, belli kamu hizmetlerinden faydalanan kişilerden belli bir miktarda alınan ve özel nitelikte bir çeşit vergiden ibaret olan bu bedelin harç olarak adlandırıldığı, davacı yahut davalı sıfatıyla yargı hizmetinden faydalanan kişilerden harç alınmasının Anayasa'ya aykırı olmadığı belirtilmiştir¹³⁵. Bu kapsamda yargılama harçları üç ana grup altında toplanmıştır. Devlet yargılama faaliyetlerinin sunumu için taraflardan başvurma harcı, konusu para ile değerlendirilmeyen dava sonucunda maktu karar ve ilam harcı, konusu para ile değerlendirilen davalarda nispi karar ve ilam harcı, taraflar yahut vekiller duruşmanın ertelenmesine neden olmuşsa celse harcı almaktadır. Kanun koyucu tarafından bazı dava ve işler ise harçtan muaf tutulmuştur¹³⁶. Yargılama harçları ile ilgili genel bir düzenleme

¹³⁵ Bkz. AYM, E. 1974/31, K. 1974/43, T. 24.10.1974 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 19.1.2019).

¹³⁶ Örneğin vasi tayini, azli, hâkimin reddi talebinin kabulü, hâkimin çekilmesine ilişkin kararlardan harç alınmamaktadır. Kamu adına savcının hukuk mahkemelerinde ikame ettiği davalar, erler, onbaşılar, kıta çavuşlarının hizmetlerinin ve sıfatlarının devam ettiği zaman diliminde açtıkları davalar, iş kanuna tabi bazı işçilerin ikame edeceği davalar harçtan muafır (HK md. 13). Ayrıca tüketici mahkemeleri nezdinde açılan davalarda Bakanlık, tüketiciler ve tüketici örgütleri harç ödemeden davayı takip etme yetkisine sahiptirler (TKHK md. 73/2). Burada ayrıca belirtmek isteriz ki, tüketici örgütleri üst kuruluşlarınca açılacak davalarda bilirkişi ücreti ve davanın davacı aleyhine sonuçlanması durumunda, hükmedilen vekâlet ücreti Bakanlık tarafından karşılanmaktadır (TKHK md. 73/3). Bu muafiyetle ilgili, mülga kanunda sadece bilirkişi ücreti yönünden düzenleme yapılmışken yeni kanunda, ayrıca davanın aleyhe sonuçlanması durumunda, hükmedilen vekâlet ücretinin de Bakanlık tarafından karşılanması düzenlenmiştir. Ancak yeni kanunda bu muafiyetin sadece tüketici örgütleri üst kuruluşlarına tanınması, ülkemizde sadece iki adet üst kuruluşun bulunması, eski düzenlemeye göre bu açıdan geriye düşülmüş olması ve kanun metninde yazan “karşılanır” kelimesinin açık olmaması, zira giderlerin öncelikle örgütten karşılandıktan sonra bakanlıktan talep edileceğinin düşünülebileceği gerekçeleriyle doktrinde eleştirilmektedir. Yeni tüketici kanunuyla yenilikçi ve sınırlayıcı olmayan kuralların getirilmesi beklenirken tam tersi bir durumun gerçekleşmesi nedeniyle HMK'nın bile daha gerisinde duran bu hükümlerin tekrar düzenlenmesi gerektiği öğretide savunulmaktadır (**Taşpolat Tuğsavul**, Topluluk Davaları, s. 169-171).

ile harçlardan muaf olan durumlar 492 sayılı Harçlar Kanunu’nda ve özel kanunlarda gösterilmiştir. Yargılama harcı ödenmedikçe işlem yapılmamaktadır yahut peşin ödenmesi gereken harç eksik ödenmişse harç tamamlanmadıkça davaya devam edilmemektedir¹³⁷.

Yargılama giderleri ise yargılamanın ilerlemesi için mahkemenin gerekli gördüğü iş ve hizmetlerin sunumu için taraflardan aldığı bir miktar ücrettir. Bu giderlere taraf masrafları da denilmektedir. Masrafların nelerden ibaret olduğu genel olarak HMK’nın 323’üncü maddesinde düzenlenmiştir. Bu hükme göre örneğin dava nedeniyle tebliğ, posta, dosya ve sair evraklar için yapılan giderler, geçici hukukî koruma tedbirleri ile protesto, ihbar, ihtarname, vekaletname düzenlenmesine ilişkin işlemler için yapılan masraflar ve taraflardan biri keşif yahut bilirkişi deliline başvurmuş ise bu hizmetler için ödenen bedeller, tanık için ödenen ücret ve giderler, vekil ile takip edilmeyen davalarda tarafların hazır bulundukları günlere ait gündelik, seyahat ve konaklama giderlerine karşılık hâkimin takdir edeceği miktar, vekili bulunduğu hâlde mahkemece bizzat dinlenmek, isticvap olunmak veya yemin etmek üzere çağrılan taraf için takdir edilecek gündelik, yol ve konaklama giderleri¹³⁸ ile dava şartı olan arabuluculukta arabulucu ücreti yargılama giderleri arasında gösterilebilir¹³⁹.

¹³⁷ **Atalay**, Pekcanitez Usûl, s. 2386 – 2390; **Pekcanitez/ Atalay/ Özekes**, Ders Kitabı, s. 536, 538; **Bilge/ Önen**, s. 329; **Önen**, s. 125, a.e. s. 127; **Üstündağ**, s. 766; **Postacıoğlu**, s. 666; **Kuru**, Muhakeme, C. V, s. 5327; **Kuru**, Usûl, s. 573, 574; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 709 – 711; **Alangoya/ Yıldırım/ Deren Yıldırım**, s. 415; **Tanrıver**, Usûl Kitabı, s. 1038; **Budak/ Karaaslan**, s. 303; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 624, a.e. s. 627; **Ermenek**, İbrahim, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Yürürlüğe Girmesinden Sonra Yargılama Giderlerine İlişkin Olarak Ortaya Çıkan Bazı Güncel Sorunlar ve Usûl Ekonomisi İlkesi”, SDÜHFD, Mühbir Özel Sayısı, Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukukçuları Toplantısı XII, C. 4, S.2, 2014, s. 219, 220; **Karsh**, s. 668; **Erdoğan**, s. 89.

¹³⁸ **Atalay**, Pekcanitez Usûl, s. 2390 – 2391; **Kuru**, Usûl, s. 575; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, 711, 712; **Alangoya/ Yıldırım/ Deren Yıldırım**, s. 417; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 628, 629.

¹³⁹ **Günay**, Cevdet İlhan, İş Yargısı ve Arabuluculuk, Ankara 2017, s. 114; Bkz. HUAK md. 18/A-13(son cümle).

Vekalet ücreti ise, davada kendini vekil ile temsil ettirmiş tarafın haklı çıkması durumunda karşı tarafın Avukatlık Kanunu md. 169 uyarınca haklı çıkan tarafa ödemek zorunda olduğu bedeldir. Bu ücret, müvekkil ile vekil arasında kararlaştırılan vekalet ücretinden farklıdır ve miktar, mahkeme tarafından Avukatlık Asgari Ücret Tarifesi'ne göre belirlenmektedir. Vekalet ücretinin yargılama giderleri arasında sayılmasının nedeni haklı çıkan tarafın kendisini vekil ile temsil ettirmiş olmasındandır ve vekil ile takip edilmeyen dava ve işlerde davayı kazanan taraf lehine bu ücrete hükmedilmemektedir. Vekilin ücrete hak kazanması için davayı başından sonuna kadar takip etmesi gerekmemektedir ve davanın herhangi bir aşamasında davaya avukat olarak katılması yeterlidir. Haklı çıkan tarafın birden fazla avukatı olsa bile tek vekalet ücretine hükmedilir¹⁴⁰. Müvekkil ile vekil arasında kararlaştırılan ücret ise yargılama giderlerinden sayılmamakta olup kaynağını özel nitelikteki avukatlık ücret sözleşmesinden almaktadır¹⁴¹.

b. Unsura Hizmet Eden Bazı Güvenceler

Ucuzluk unsuru kapsamında mevzuatımızda usûl ekonomisi ilkesinin amacına hizmet eden belli başlı önemli kurumlar bulunmakta olup bu kısımda doktrinde özellikle belirtilen ve uygulamada sıkça karşımıza çıkan avans, teminat ve yargılama sırasında kötü niyetli kişiler hakkında uygulanabilecek yaptırımlar açıklanacaktır.

¹⁴⁰ **Atalay**, Pekcanitez Usûl, s. 2395; **Önen**, s. 130, 131; **Üstündağ**, s. 767; **Postacioğlu**, s. 671; **Kuru**, Usûl, s. 579; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl s. 712, a.e. s. 717 vd.; **Budak/ Karaaslan**, s. 306; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 630; **Muşul**, s. 285.

¹⁴¹ Kural olarak vekil ile müvekkil arasındaki ücret sözleşmesi şekle tabi değildir ve genel hükümlere göre ispat edilebilir. Miktar, taraflar arasında serbestçe kararlaştırılabilir; ancak asgari tarifiede belirtilen bedelden az olamayacağı gibi, dava değerinin yahut hükmedilecek bedelin yüzde yirmi beşini de geçemez. Taraflar dava konusu bedel yerine, mal veya hakkın avukata ait olacağına ilişkin bir anlaşma yapamazlar ve bedelin tavanı aşması halinde Avukatlık Kanunu'nda belirtilen tavan miktar uygulanır (**Pekcanitez/ Atalay/ Özkes**, Ders Kitabı, 539, 540; **Bilge/ Önen**, s. 331 – 332; **Kuru**, Usûl, s.580).

aa. Gider Avansı

Gider avansı kurumu, bir türlü yatırılmayan masraflar nedeniyle uzayan yargılamaların önüne geçme noktasında önemli bir işlev görmektedir¹⁴². Yargılama harçları ile her yıl Adalet Bakanlığınca çıkarılacak gider avansı tarifesinde belirlenecek olan tutar, dava açarken mahkeme veznesine davacı tarafından yatırılmak zorundadır (HMK md. 120). Bu giderler dava şartı olarak kabul edilmektedir ve bu giderler yatırılmadan dava açılması mümkün değildir. Ancak avansın yeterli olmadığının dava sırasında anlaşılması hâlinde, mahkemece, bu eksikliğin tamamlanması için davacıya iki haftalık kesin süre verilir. Aynı şekilde taraflar ikamesini talep ettiği tanık, bilirkişi, keşif gibi deliller için mahkemece belirlenen delil avansını¹⁴³ verilen kesin süre içinde dosyaya yatırmak

¹⁴² Gider avansı kurumunun yargılamaları uzatmaması amacıyla düzenlendiğine ilişkin Yargıtay kararı için bkz. *“Dava şartı olan gider avansına ilişkin düzenlemelerde, adalete ulaşmanın zorlaştırılmasının değil; bilakis, yargılamada yapılabilecek giderler önceden alınarak, bu nedenle yargılamanın uzamasının önüne geçilmeye çalışıldığının amaçlandığı düşünüldüğünde; Kanunun yürürlüğünden önce açılıp, tahkikat aşamasında olan davalarda, gider avansının hangi deliller için istenildiğinin miktarlarıyla birlikte belirtilmesinin, adalet duygusuna ve yasanın amacına uygun olacağı açıktır.”* Yargıtay 11. HD, 5.10.2012, 6179/15277 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 24.1.2019).

¹⁴³ Delil avansı, gider avansı gibi dava şartı olmadığından dava açılış anında ödenmesi zorunlu değildir. Örneğin bilirkişi ücreti delil avansıdır. Gider avansı ödenmediğinde dava usûlden reddedilirken, delil avansı ödenmediğinde ise o delile dayanmaktan vazgeçildiği kabul edilir. Bununla birlikte, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Yönetmeliği’nde (RG. 3.4.2012, S. 28253) ve mülga Hukuk Muhakemeleri Gider Avansı Tarifesi’nde (RG. 2.10.2012, S. 28429) hatalı bir şekilde gider avansının içeriği delil avansının içeriğini de kapsayacak şekilde düzenlenmiştir ve içeriğe her türlü tebligat, posta ücreti, bilirkişi, keşif, tanık ücreti dahil edilerek uyuşmazlığın en başında hak aramak ekonomik külfete dönüştürülmüştür. 29.9.2018 tarihli ve 30550 sayılı Gider Avansı Tarifesi’nde de bu düzenleme halen aynı şekildedir. Ancak Yargıtay 19. HD, 2012/1459 Esas, 2012/3539 Karar sayılı ve 6.3.2012 Tarihli kararında bu karışıklığı ortadan kaldırmıştır. Kararda davacının gider avansı olarak tebligat masrafı, diğer iş ve işlemler için toplamda 50 TL ödemek zorunda olduğunu, tarifede yer alan keşif, bilirkişi ve tanıkla ilgili giderlerin ise HMK’nın 324. maddesine göre delil avansı kapsamında kaldığını ve yargılamanın bulunduğu aşamaya göre ödenmesinin istenmesinin zorunlu olmadığını belirtmiştir; Ayrıca aynı görüş doğrultusunda başka bir Yargıtay kararı için bkz. *“HMK. ’un gider avansına ilişkin 120. maddesi ile delil avansına ilişkin 324. maddesi birlikte değerlendirildiğinde; gider avansının yatırılmamasının ve delil avansının yatırılmamasının farklı hukukî sonuçlara bağlandığı dikkate alındığında; gider avansının tanık dinlenmesi, bilirkişi raporu alınması ve keşif gideri gibi delil ikamesine yönelik giderleri kapsayacak şekilde yorumlanmasına olanak yoktur. Bu*

zorundadır (HMK md. 324/1). Talep edilen miktarların kişilerin dava açmasını ya da takip etmesini engel olacak şekilde yüksek olmaması gerekmektedir¹⁴⁴.

bb. Teminat

Teminat, belirli durumlarda davacıdan, davacının yanında davaya müdahil olarak katılardan yahut davayı takip edenden talep edilen ve usûl ekonomisi ilkesine hizmet eden güvencelerden bir tanesidir. Maddenin genel amacı, davacının haksız çıkması durumunda, mali durumunu zorlayarak davaya taraf olmak zorunda bırakılan davalının hak ve alacaklarının garanti altına alınmasıdır¹⁴⁵. Hukukumuzda genel olarak bu durumu

durumda; dava şartı olan gider avansının delillerin ikamesi dışındaki yargılama giderlerini ifade ettiği kabul edilmelidir.” Yargıtay 5.HD, 25.4.2018, 3513/8206 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 24.1.2019); (Atalay, Pekcanitez Usûl, s. 2400-2402; Aktepe Artık, s. 88).

¹⁴⁴ **Pekcanitez**, Hakan, “HMK Hakkında Genel Değerlendirme”, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez Makaleler Cilt:II, İstanbul 2016, s. 592; **Atalay**, Pekcanitez Usûl, s. 2399 – 2402; **Kuru**, Usûl, s. 576; **Kuru**, Baki/**Budak**, Ali Cem, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Getirdiği Başlıca Yenilikler”, İBD, S. 2011/5, s. 11,12; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 712, 713; **Tanrıver**, Usûl Kitabı, s. 1091; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 256, 257, a.e. s. 631; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 180; **Özbek**, Gider Avansı, s. 125; **Tutumlu**, Mehmet Akif, “Gider Avansının Anlamı, Amacı ve Niteliği – Hatalı Uygulamalar”, Terazi Hukuk Dergisi, C. 7, S. 71/2012, s. 68; **Kılıçoğlu**, Evren, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Gider Avansına İlişkin Düzenlemeleri Hakkında Değerlendirmeler”, BÜHFD, Y.2012, C. 8, S. 99-100, s. 48.

¹⁴⁵ Örneğin Türkiye’de mutad meskeni olmayan Türk vatandaşının dava açması, davacı yanında davaya müdahil olarak katılması veya takip yapması, davacının daha önceden iflâsına karar verilmiş, hakkında konkordato veya uzlaşma suretiyle yeniden yapılandırma işlemlerinin başlatılmış bulunması, borç ödemedi aciz belgesinin varlığı gibi sebeplerle, ödeme güçlüğü içinde bulunduğu belgelenmesi halinde davalı tarafın muhtemel yargılama giderlerini karşılayacak uygun bir teminat gösterilmesi davacıdan talep edilir (HMK m. 84). Yine Türk mahkemesinde dava açan, davaya katılan veya icra takibinde bulunan yabancı gerçek ve tüzel kişiler, yargılama ve takip giderleriyle karşı tarafın zarar ve ziyanını karşılamak üzere mahkemenin belirleyeceği teminatı göstermek zorundadır (MÖHUK m. 48/1). Bu iki genel düzenleme dışında teminat gösterilmesi gerektiren özel durumlar da bulunmaktadır. Örneğin, kural olarak ihtiyati tedbir talep eden, haksız çıktığı takdirde karşı tarafın ve üçüncü kişilerin bu yüzden uğrayacakları muhtemel zararlara karşılık teminat göstermek zorundadır (HMK m. 392/1). Kanunlarda düzenlenmeyen durumlar dışında teminat gösterme zorunluluğu bulunmamaktadır (**Pekcanitez/ Atalay/ Özekes**, Ders Kitabı, s. 241 – 243; **Karlı**, s. 441; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 154).

düzenleyen iki önemli kanun bulunmaktadır. Bunlar HMK md. 84 ve MÖHUK md. 48/1'dir¹⁴⁶.

Teminat kurumunun, ucuzluk unsurunun amacı ile bağdaşıp bağdaşmadığı sorunsalı AİHM tarafından incelenmiştir. AİHM Tolstoy Miloslavsky/ Birleşik Krallık¹⁴⁷ kararında konuyu kanun yolu aşamasında bir miktar teminat istenmesi bakımından incelemiştir. Karara konu olayda başvuran, hakaret nedeniyle açılan tazminat davasında kararı temyiz etmiş, temyiz mahkemesi ise başvurandan teminat yatırmasını istemiştir. Başvuranın teminatı yatırmaması nedeniyle temyiz talebi reddedilmiştir. Başvuran, mahkemeye erişim hakkının zedelendiği iddiası ile AİHM'e başvurmuştur. AİHM ise temyiz mahkemesinin teminat istemesinin meşru bir sebebinin olduğunu, başvuranın haksız çıkması durumunda yargılama giderlerinin ödenmesinin garanti altına alınmaya çalışıldığını, nitekim başvuranın temyiz itirazının başarı oranının zayıf olduğunu ve ilk derece yargılamasında başvuranın mahkemeye erişim hakkının tam olarak gerçekleştiğini belirterek teminat kurumunu hak ihlâli olarak değerlendirmemiştir. Bununla birlikte teminat miktarının yüksek olması ucuzluk unsuru ile bağdaşmayabilir. Örneğin AİHM, Aït – Mouhoub/ Fransa¹⁴⁸ kararında, tazminat davasında başvuran adli yardımdan faydalanmadığı halde yerel mahkemenin 80 bin Frank tutarında teminat istemesini yüksek bulmuş ve mahkemeye erişim hakkının ihlâl edildiğini ifade etmiştir.

cc. Haksız ve Kötüniyetli Kişiler Bakımından Yargılama Giderleri ve Yaptırımlar

Yargılama giderleri, kural olarak işlemin yapılmasını talep eden taraftan karşılanır ve dava sonucunda taraflar haksız çıktıkları miktarda yargılama giderlerinden sorumlu tutulur (HMK md. 326/1). Ancak kimi zaman yargılama esnasında dürüstlük kuralı ile

¹⁴⁶ **Kuru**, Usûl, s. 441 vd.; **Yılmaz**, Ejder, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, C. II, 3. Baskı, Ankara 2017, s. 1443; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 528; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 257 – 260; **Arslan**, Aziz Serkan, “HMK Hükümlerine Göre Teminat Kurumu ve Dava Şartı Niteliği”, DEÜHFD, C. 1, Özel Sayı 2014 (Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan), s. 943; **Sarıöz Büyükalp**, s. 554.

¹⁴⁷ Tolstoy Miloslavsky/ Birleşik Krallık, BN. 18139/91, T. 13.7.1995, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

¹⁴⁸ Aït – Mouhoub/ Fransa, BN. 22924/ 93, T. 28.10.1998, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

bağdaşmayan birtakım durumlarla karşılaşılır. Örneğin kişi, dava açma hakkı olmadığını bildiği halde karşı tarafın menfaatine ulaşmasını engellemek amacıyla dava ikame edebilir. Şunu da belirtmek gerekir ki dava sonucunda haksız çıkmak her zaman kötü niyetin varlığına karine değildir. İddia ve savunmada bulunmak bir haktır. Kanun koyucu, kişilerin dürüstlük kuralına aykırı hareket etmesi halinde, bu tür davranışların önüne geçebilmek adına mevzuatta düzenlemeler yapmıştır ve kötü niyetli kişiler hakkında bir kısım yaptırımlar öngörmüştür. Bu yaptırımlar da usûl ekonomisi ilkesinin güvencelerindendir¹⁴⁹.

Bu doğrultuda örneğin, gereksiz yere davanın uzamasına veya gider yapılmasına sebebiyet vermiş olan taraf, davada lehine karar verilmiş olsa bile, karar ve ilam harcı dışında kalan yargılama giderlerinin tamamını veya bir kısmını ödemeye mahkûm edilebilir ya da bir kişi davada sıfatı olmadığı hâlde, davacıyı, davalı sıfatı kendisine aitmiş gibi yanıltıp, kendisine karşı dava açılmasına sebebiyet verirse, davanın sıfat yokluğu nedeniyle reddi hâlinde, davalı yararına yargılama giderlerine hükmedilemez (HMK md. 327). Aynı şekilde dürüstlük kuralına aykırı bir şekilde dava açan taraf, yargılama giderlerinden başka, diğer tarafın vekiliyle aralarında kararlaştırılan vekâlet ücretinin tamamını veya bir kısmını ödemeye yahut disiplin para cezasına mahkûm edilebilir. Bu tür davranışa vekil sebebiyet vermiş ise disiplin para cezası vekil hakkında uygulanır (HMK md. 329). Yine Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuru hakkının açıkça kötüye kullandığı tespit edilen durumlarda başvuru aleyhine yargılama giderlerinin dışında, ayrıca disiplin para cezasına hükmedilebilir (AYMKK md. 51).

¹⁴⁹ Nitekim Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Adaletin İşleyişini Geliştirici Hukuk Yargılama Usûlü İlkeleri Hakkında R (84) 5 Sayılı Tavsiye Kararı'nın ikinci ilkesi "*Bir taraf usûl işlemlerinde adil olmadığı ve usûlü açıkça yargılamanın uzaması için kötüye kullandığında, mahkeme iddialar hakkında derhal karar verme veya para cezası, zararın tazmini veya usûl işleminin iptaline karar verme yetkisine sahip olmalı; özel davalarda avukatın yargılama masraflarını tediye mecburiyeti getirilmelidir.*" ifadelerini içermekte olup haksız şekilde davanın uzaması ile haksız gider yapılmasına sebebiyet veren taraf hakkında yaptırım uygulanması gerektiğini belirtmektedir (Ayrıca tam metin için bkz. www.hsk.gov.tr, ET. 24.1.2019).

Kural olarak avukatların yargılama giderleri nedeniyle şahsi bir sorumluluğu bulunmamaktadır; ancak avukat, vekâletname olmadan işlem yapılmasına izin verildiği hallerde haklı bir sebep olmaksızın süresi içinde vekâletname ibraz etmezse, celse harcı, diğer yargılama giderleri ve karşı tarafın uğradığı zararları ödemeye mahkûm edilir (HMK md. 77/2). Sadece taraflar değil bazı durumlarda üçüncü kişiler hakkında da disiplin para cezası uygulanır ya da yargılama giderlerinden sorumlu tutulur. Örneğin tanık, kanuni bir sebep göstermeden tanıklıktan çekinir, yemin etmez veya göstermiş olduğu sebep mahkemece kabul edilmemesine rağmen tanıklık yapmaktan çekinirse disiplin para cezasına ve bu yüzden doğan giderleri ödemesine hükmedilir (HMK md. 253/1). Yine üçüncü kişi, keşfe karşı koyması halinde sebep olduğu giderler ile disiplin para cezasına mahkûm edilir (HMK md. 291/3)¹⁵⁰.

Yine dava şartı olan arabuluculuk görüşmelerinde taraflardan birinin geçerli bir mazeret göstermeksizin ilk toplantıya katılmaması sebebiyle görüşmelerin sona ermesi durumunda bu taraf davada kısmen veya tamamen haklı çıksa bile yargılama giderinin tamamından sorumlu tutulur ve bu taraf lehine vekâlet ücretine hükmedilmez. Her iki tarafın da ilk toplantıya katılmaması sebebiyle sona eren arabuluculuk faaliyeti üzerine açılacak davalarda tarafların yaptıkları yargılama giderleri kendi üzerlerinde bırakılır (HUAK md. 18/A-11)¹⁵¹.

¹⁵⁰ **Pekcanitez/ Atalay/ Özkes**, Ders Kitabı, s. 540 – 544; **Rechberger**, s. 7; **Ansay**, Usûl, s. 158; **Üstündağ**, s. 771 – 773; **Postacıoğlu**, s. 674; **Kuru**, Usûl, s. 577, 578; **Bilge**, s. 297; **Bilge/ Önen**, 337; **Özkes**, Muhammet, “Yargılamada Dürüstlük Kuralına Aykırı Davranan Taraf Aleyhine Hükmedilecek Vekalet Ücreti”, MİHDER, S. 2005/1, s. 47; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 714 – 717; **Tanrıver**, Usûl Kitabı, s. 1097; **Budak/ Karaaslan**, s. 305; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 633 – 638; **Muşul**, Usûl, s. 284; **Aktepe Artık**, s. 96.

¹⁵¹ Bu düzenlemenin hak arama özgürlüğünü kısıtladığı yönünde bkz. **Ekmekçi**, Ömer/ **Özkes**, Muhammet/ **Atalı**, Murat, Hukuk Uyuşmazlıklarında İhtiyarî ve Zorunlu Arabuluculuk, İstanbul 2018, s. 180; Karş. **Namlı**, Mert, “İş Mahkemeleri Kanunu Tasarısı Taslağı İle Getirilen Zorunlu Arabuluculuk Kurumunun Medenî Usûl Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi”, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Derneği 40. Yıl Uluslararası Toplantısı İş Mahkemeleri Kanunu Tasarısı Taslağının Değerlendirilmesi, Der. Prof. Dr. Kübra Doğan Yenisey, İstanbul 2016, s. 159.

Mevzuatımızda yer alan bu tür cezai düzenlemelerin ucuzluk ögesiyle bağdaşıp bağdaşmadığı noktasında AİHM’ den önce faaliyet gösteren komisyon, Les Travaux du Midi/ Fransa¹⁵² kararında bir değerlendirme yaparak, başvuran hakkında iç hukukta para cezası uygulanmasının hak ihlâli olmadığını, bu tür uygulamaların AİHS ile uyumlu olduğunu ve hatta yargılamalara olumlu bir katkı sağladığını belirtmiştir. Mahkeme başka bir kararında ise¹⁵³, para cezalarının uygulanmasının zorunlu tutulduğu, uygulanıp uygulanmaması ya da miktarı konusunda hâkime takdir hakkı tanınmadığı ve kişilerden fahiş miktarda bedel talep edildiği durumlarda ise mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, uygulamaya bakıldığında yerel mahkemelerin bu yaptırımları uygulama aşamasında çekingen davrandığı, Yargıtay ve Bölge Adliye Mahkemeleri’nin disiplin para cezaları hakkında yerleşik bir içtihat henüz oluşturamadığı görülmektedir¹⁵⁴. Örneğin Yargıtay 20. Hukuk Dairesi, bir kararında¹⁵⁵ hâkimin reddi talebinin olumsuz sonuçlanması nedeniyle talepte bulunan taraf hakkında uygulanan para

¹⁵² Les Travaux du Midi/ Fransa, BN. 12275/86, T. 2.7.1991 (**Aktepe Artık**, s. 97). Bu tür uygulamaların yargılamadaki yığılmayı önleyeceği ve adalet yönetimini kolaylaştıracağı yönündeki kararlar için bkz. Toyaksi ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 43569/08, T. 20.10.2010; Karakaşoğlu/ Türkiye, BN. 39105/09, T. 10.4.2012.

¹⁵³ Sace Elektrik Ticaret ve Sanayi A.Ş./ Türkiye, BN. 20577/05, T. 22.10.2013, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 15.6.2019.

¹⁵⁴ **Özekes**, Vekalet Ücreti, s. 47.

¹⁵⁵ Yargıtay 20. HD, E. 2015/14448 K. 2015/12825 T. 17.12.2015; Ayrıca benzer yöndeki kararlar için bkz. *“İstinaf yoluna başvuran vekillerinin ileri sürdüğü sebeplerin kanun yolunda ileri sürülecek sebeplerden olduğu, hakimin reddi sebeplerinden olmadığı, merci kararının usûl ve yasaya uygun bulunduğu, ancak reddi hakim talebinde bulunanların HMK 42/4 maddesine göre disiplin para cezasına çarptırılabilmesi için red talebinin kötü niyetle yapılması gerektiği tarafların kötü niyetli red talebinde bulunduklarına dair bir olguya ulaşılamadığından disiplin para cezasına yönelik istinaf talebinin kabulüne karar verilmiş aşağıdaki hüküm kurulmuştur.”* İstanbul BAM, 37. HD, E. 2017/746 K. 2017/741 T. 21.4.2017; *“İlk derece mahkemesince HMK’nın 42/4 maddesi gereğince alt haddin üzerine çıkılarak davacılar aleyhine para cezasına hükmedilmişse de, tüm dosya kapsamına göre davacı vekilinin red talebini kötü niyetle yaptığına ilişkin bir olgu veya bilgi söz konusu olmadığından davacı tarafın para cezası ile cezalandırılması yasaya uygun değildir. Bu itibarla davacı vekilinin para cezasının kaldırılmasına yönelik istinaf talebinin kabulüne karar vermek gerekmiştir.”* İstanbul BAM, 37. HD, E. 2018/2453 K. 2018/1588 T. 12.10.2018 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 24.1.2019).

cezasını hukuka aykırı bulup kaldırırken başka bir kararında¹⁵⁶ aynı konuda uygulanan para cezasını onaylamıştır.

3. Unsurun İhlâl Ölçütleri

a. Genel Bakış

Günümüz itibariyle devletlerin şeklen hukukî koruma sağlama görevi yerini etkili hukukî korumaya bırakmıştır. Başka bir deyişle devletler sadece şeklen değil, fiili olarak da kişilerin mahkemelere erişimini sağlama görevini üstlenmiştir ve bu yolda her türlü ekonomik engeli kaldırmak zorundadır. Bu doğrultuda devletler hakkın özüne zarar vermemek koşuluyla taraflardan birtakım masraflar talep edebilirken yüksek yargılama giderlerinden kaçınmalıdır ve kişilerin mahkemeye erişimlerini kolaylaştıracak önlemleri alması gerekmektedir. Özellikle son yıllarda özel hukuk alanındaki yargı hizmetlerinde ucuzluk ögesi ön plana çıkmaktadır ve yargılamaların masrafsız yahut çok az masrafla sonuçlanması sosyal hukuk devleti ilkesinin bir sonucu olduğu kadar mahkemelere erişim hakkının ve bu hakkın güvencesi olan usûl ekonomisi ilkesinin de bir parçasıdır. Yargılama masraflarının yüksek olarak belirlenmesi, avukatlık ücretinin pahalı olması nedeniyle vekil ile temsilin gerçekleşmemesi, gerekmediği halde bilirkişi yahut keşif delili için taraflardan masraf talep edilmesi devletin tekelinde bulunduğu yargı erkinin özüne zarar vermektedir.

AİHM, medenî hak ve yükümlülöklere ilişkin hususlarda mahkemeye erişim konusunda yapılacak düzenlemeler konusunda devletlere seçim hakkı tanımıştır ve devletlerin taraflardan yargılama masrafı talep etmesini ihlâl olarak nitelendirmemektedir. Mahkeme, her bir olaya göre değerlendirme yapmaktadır. Mahkemeye göre masraflar,

¹⁵⁶ Yargıtay 20. HD, E. 2016/6216 K. 2016/10092 T. 03.11.2016; Ayrıca benzer yöndeki karar için bkz. “(...) ret talebinin kötü niyetle yapıldığından HMK'nın 42/4 maddesi uyarınca reddi hâkim talebinde bulunanların ayrı ayrı 1.500,00.-TL disiplin para cezası ile cezalandırılmalarına ilişkin verilen karar davalı-karşı davacılar vekili tarafından temyiz edilmiştir. (...) temyiz itirazlarının reddi ile hükmün onanmasına (...) oy birliğiyle karar verildi.” Yargıtay 20. HD, E. 2017/11131 K. 2018/1297 T. 22.2.2018 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 24.1.2019).

haklı bir amaç doğrultusunda, kullanılan araç ile ulaşılmak istenen amaç arasında makul bir orantı kurularak belirlenmelidir ve mahkemeye erişim konusunda kişilerin haklarını zedeleyecek nitelikte olmamalıdır. Ayrıca ödeme gücü bulunmayanlar bakımından iç hukukta adli yardım kurumu oluşturulmalıdır. Anayasa Mahkemesi de aynı kıstaslardan hareket ederek talep edilen bu miktarın sosyal hukuk devleti ilkesi uyarınca haklı bir amaç doğrultusunda makul nitelikte olması, amaç ile miktar arasında orantı bulunması ve adli yardım sisteminin kurulması gerektiğini ifade etmektedir¹⁵⁷. Nitekim bu düzenlemelerin, hak arama özgürlüğünü sınırlandırmaları nedeniyle Anayasa md. 13'te belirtilen sınırlandırmanın sınırlarına, özellikle kanunilik ve ölçülülük esasına uygun olması gerekmektedir¹⁵⁸.

b. Yargılama Giderinin Makul Nitelikte ve Haklı Bir Amaç İçin Alınması

Gider tarifesinin belirlenmesinde ilk görev devlete düşmektedir; zira yargılama sürecinde her ne kadar hâkimin giderleri belirlemede takdir hakkı bulursa da kanun koyucu tarafından bir tarife hazırlanmış ise hâkim bu tarifeye göre hareket eder. Ancak belirtilen giderler haklı bir amaç içermiyor, makul nitelikte değil ve pahalı bir yargılamayı öngörüyor ise ucuzluk ögesine aykırı bir durum burada mevcuttur. Bu kapsamda, devletin

¹⁵⁷ Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, s. 708; Yılmaz, İnsan Hakları, s. 156; Akkan, s. 50; Tezcan/ Erdem/ Sancakdar, s. 333; Sungurtekin Özkan, Meral, “Anayasanın Sosyal Hukuk Devleti İlkesi ve Medenî Yargılama Hukuku”, DEÜHFD, Prof. Dr. Bilge Umar’a Armağan, 2009/ Özel Sayı, s. 568, 569; Aktepe Artık, s. 82, 84; Demircioğlu, s. 269; Kılınc, Ümit, “Mahkemeye Erişim Hakkı ve Türk Hukukunun AİHS ile Uyum Sorunu”, İz. B. D., S. 2013/1, s. 129; Özbek, Gider Avansı, s. 50; Erdoğan, s. 90; Ekinci, Hüseyin, “Mahkemeye Erişim Hakkı Bağlamında AYM’ne Bireysel Başvuru Harcı ve Adli Yardım”, Haşim Kılıç’a Armağan, C. II. Ankara 2015, s. 1388; Ayrıca bu konudaki Anayasa Mahkemesi kararı için bkz. “Kanun koyucunun yargı hizmetlerinin verilmesi karşılığında harç alınması biçiminde düzenleme yapma yetkisi bulunmakla birlikte, bunun Anayasa’nın 36. maddesi kapsamında bulunan mahkemeye erişim hakkını engellememesi için, 'harcın miktarının makul olması', 'harcın alınmasında haklı bir amacın olması', 'ulaşılmak istenen amaç ile harç miktarı arasında orantı olması' ve 'ödeme gücü olmayanlar bakımından etkili adli yardım sisteminin olması' kriterlerine uyulması gerekir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları da bu yöndedir” AYM, E. 2011/54, K. 2011/142, T. 20.10.2011 (Lexpera İctihat Bilgi Bankası, ET.19.1.2019).

¹⁵⁸ Kılıçoğlu, s. 56; Ayrıca bkz. aşı. dn. 228.

hukukun genel kaidelerine uygun hareket etmesi gerekmektedir ve gider tarifiesi iç hukuka uygun olmakla birlikte, taraf olunan uluslararası sözleşmeler ile evrensel hukuk normlarına da aykırı olmamalıdır. Devlet bilhassa pahalı bir yargılamadan kaçınmalıdır ve ölçülülük ilkesini gözetmelidir. Bununla birlikte insan psikolojisi de atlanılmamalıdır; zira bireylerin maddi karşılığını vererek faydalandıkları her iş, ücretsiz olarak faydalandıklarından daha değerlidir. Dolayısıyla yargı hizmetlerinin özel nitelikte bir ihtiyaç olduğunu vurgulamak amacıyla devletin bireylerden bir miktar bedel talep etmesi olağandır¹⁵⁹. Bu bedelin sadece miktarı değil, talep edileceği zaman dilimi ve şekli de önemlidir¹⁶⁰.

AİHM, Kreuz/ Polonya¹⁶¹ kararında yüksek miktarda talep edilen giderlerin mahkemeye erişim hakkını zedeleyebileceğini, gider tarifiesi belirlenirken, başvurunun mali gücü ve yargılamanın aşaması gibi hususlara dikkat edilerek her bir uyuşmazlığın özel nitelikleri doğrultusunda belirlenme yapılmasını ve buradaki dengenin iyi bir şekilde sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Mahkeme bu uyuşmazlıkta davanın başlangıcında başvurandan 100.000.000 PLZ (bu miktar Polonya’da bir yıllık maaşa eşittir) istenmesini, mahkemeye erişim hakkını ölçsüz bir şekilde sınırlandırdığını belirterek ihlâl kararı vermiştir. Mahkeme Cindric ve Beslic/ Hırvatistan¹⁶² kararında, davayı kaybeden taraf aleyhine yargılama giderlerinin hükmedilmesi kuralını incelemiştir ve bu kuralın, dayanağı bulunmayan davaların açılmasını engellediğini, dava giderlerini azalttığını, adalet mekanizmasının iyi bir şekilde işlemesine hizmet ettiğini belirterek

¹⁵⁹ **Sungurtekin Özkan**, Sosyal Hukuk Devleti, s. 572, 573; **Özbek**, Gider Avansı, s. 61; **İnceoğlu**, Adil Yargılanma, s. 26; **İnceoğlu**, Ortak Yargısal Hak, s. 124; **Hanağası**, s. 324; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 150; **Kılıçoğlu**, s. 60, 61; **Karan**, Ulaş, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı, İstanbul 2017, s. 418.

¹⁶⁰ Örneğin Harçlar Kanunu’na göre dava açılırken davacıdan nispi karar ve ilam harcı peşin olarak alınmaktadır. Ancak dava reddedildiğinde bu harçlar belli bir miktar düşüldükten sonra iade edilmektedir. Burada davanın başında gereksiz gider istenilmekle usûl ekonomisi ilkesine aykırı bir durum oluşturulmaktadır (**Özbek**, Gider Avansı, s. 62).

¹⁶¹ Kreuz/ Polonya (no.1), BN. 28249/95, T. 19.6.2001; Ayrıca bkz. Apostol/ Gürcistan, BN. 40765/02, T. 28.11.2006, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 20.1.2019.

¹⁶² Cindric ve Beslic/ Hırvatistan, BN. 72152/13, T. 6.9.2016, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 9.4.2019.

kabul edilebilir meşru bir amacının olduğunu ifade etmiştir. Ancak mahkeme bu uyuşmazlıkta, başvuranların mali durumu ile davanın dayanaktan yoksun olmaması gerekçesiyle, davayı kaybetmeleri nedeniyle başvuranların vekalet ücretinden sorumlu tutulmasını hak ihlâli olarak nitelendirmiştir.

Anayasa Mahkemesi de yargılama harç ve giderleriyle ilgili yapılan müdahalelerin, mahkemeye erişim hakkını ölçüşüz bir şekilde sınırlandırmamasını ve bu müdahalelerle kişilere mali olarak zor külfetler yüklememesi gerektiğini belirtmektedir. Nitekim konuyla ilgili bir kararında¹⁶³ 492 sayılı Harçlar Kanunu md. 28/1-a'da yer alan karar ve ilâm harcı ödenmedikçe ilgililere ilâmın verilmemesine ilişkin düzenlemeyi¹⁶⁴, davacının mahkeme tarafından bakiye harçtan yasal olarak sorumlu olmadığı kararlaştırılmasına rağmen bu harcın ödenmesi koşuluyla ilâmın davacıya verilmesini hak arama özgürlüğünü zedelediği gerekçesiyle iptal etmiştir.

Yine başka bir kararında¹⁶⁵, başvuru hakem kararının tanınması ve tenfiz edilmesiyle ilgili dava açmıştır. Dava sonucunda başvuru aleyhine yerel mahkeme tarafından 630.473,37 TL ve Yargıtay tarafından 516.149,90 TL olmak üzere toplam 1.146.623,27 TL harç hükmedilmiştir. Başvuru talep edilen harcın dava sonucunda elde ettiği alacak miktarının yaklaşık %13 oranına denk gelmesi nedeniyle makul olmadığını belirterek bireysel başvuru yoluna gitmiştir. Mahkeme, harç miktarının kanun ve uygulamaya uygun olarak belirlendiğini belirterek başvuruyu açıkça dayanaktan yoksun olması nedeniyle kabul edilemez bulmuştur. Kararla ilgili iki mahkeme üyesi ise, tanıma ve tenfizle ilgili uyuşmazlıklarda yargı makamlarının fazla mesai ve emek harcamadığını,

¹⁶³ Bkz. AYM, 14.01.2010, 27/9 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET.19.1.2019).

¹⁶⁴ Nitekim AİHM tarafından söz konusu kanun hükmü nedeniyle Türkiye aleyhine yapılan bir başvuruda ihlâl kararı verilmiştir. Karara konu olayda başvuran, yerel mahkemeden kararın bir suretini talep etmiş; ancak yerel mahkeme yaklaşık olarak 598 Euro nispi harcın ödenmediği gerekçesiyle başvuranın talebini reddetmiştir. Mahkeme başvurunun inşaat işçisi olduğunu, başvurunun ödenmeyen işçilik alacakları nedeniyle davayı ikame ettiğini, başvurunun bu bedeli karşılama gücü bulunmadığını ve talep edilen bu masrafın makul olmadığını belirterek ihlâl kararı vermiştir (Ülger/ Türkiye, BN. 25321/02, T. 26.06.2007). Benzer yönde başka bir AİHM kararı için bkz. Çakır ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 25747/09, T. 4.6.2013, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

¹⁶⁵ Bkz. AYM, BN. 2016/15048, T. 12.9.2018, www.anayasa.gov.tr, ET. 14.1.2019.

dosya üzerinden inceleme yaparak sonuca vardıklarını, başvuruyla benzer ticari iş yapanların genellikle bu iş üzerinden %20 kâr elde ettiğini ve kârında %13 oranında harç olarak ödenmesini mahkemeye erişim hakkını zedelediğini belirterek çoğunluk görüşüne katılmamıştır.

Bu konuda ikinci olarak sorumluluk mahkemelerdedir. Mahkemeler yargılama giderleri konusunda gereken dikkat ve özeni göstermek, yargılama kaynaklarını planlı, düzenli ve verimli kullanmak zorundadır; zira mahkemeler doğru karar verme ile doğru usûli işlem yapma sorumluluğu altındadır. Hâkimler bu ölçütlere uygun olarak takdir yetkisini kullanmalıdır, uyuşmazlığı iyi kavrayarak taraflardan haklı olarak masraf talep etmelidir. Örneğin gerekmediği halde keşif kararı verilerek yahut farklı bilirkişilere başvurularak, farklı bir şehirde oturan tanığı istinabe yoluna başvurmadan dinleyerek adaleti pahalılaştırmamalıdır. Başka bir örnek vermek gerekirse, mahkemelerin gereken tecrübe ya da dikkat eksikliği nedeniyle hatalı işlemler yapması sonucunda hukuka aykırı bir karar ortaya çıkmaktadır ve karar üst derece mahkemesi tarafından bozulmaktadır. Bu durumda yargılama uzadığı gibi gereksiz yere gider yapılmaktadır¹⁶⁶. Bazı durumlarda

¹⁶⁶ Örneğin Anayasa Mahkemesi'nin iş hukuku ile ilgili bir kararında, ilk derece mahkemesi dikkatsizlik ve özensizlik sonucunda gerekçeli kararda temyiz süresini sekiz gün yerine on beş gün olarak belirtmiştir. Başvuran ilk derece mahkemesinin bu kararına güvenerek kararı on beş günlük süre içinde temyiz etmiştir; ancak temyiz talebi, sekiz günlük süre içinde yapılmadığından reddedilmiştir. Anayasa Mahkemesi, ilk derece mahkemesinin süreleri tereddütte mahal vermeyecek şekilde kararda belirtmesi gerektiğini ve yargı makamlarının yükümlülüklerine aykırı davranışlarının sonuçlarına tarafların katlanmasının beklenmeyeceğini belirterek ihlâl kararı vermiştir ve yargılamanın yeniden yapılmasına hükmetmiştir (AYM, BN. 2015/2438, T. 19.04.2018). Yine tüketici hukuku ile ilgili bir davada, duruşma gün ve saatini içerir tebligatın mahkeme kaleminin hatası sonucunda başvuranın güncel mernis adresine değil de, daha önce ikamet ettiği adrese tebliğ edilmesi sonucunda başvuran, duruşmaya katılamamış ve uyuşmazlık hakkında davanın açılmamış sayılması kararı verilmiştir. Anayasa Mahkemesi, yerel mahkeme tarafından başvurana olağanın ötesinde külfet yüklendiğini belirterek ihlâl kararı vermiştir ve yeniden yargılama yapılması sonucuna varmıştır (AYM, BN. 2015/11002, T. 03.07.2018). Dolayısıyla ilk derece mahkeme ve kalemlerinin görevlerini dikkatli bir şekilde yerine getirmemesi hak kaybına neden olduğu gibi ayrıca devlet organlarının fuzuli işgal edilmesine ve tarafların ayrıca masraf yapmasına yol açmıştır. Mahkemelerin hatalı işlemleri nedeniyle yeniden yargılama yapılması yönünde hüküm kurduğu başka bir Anayasa Mahkemesi kararı için bkz. *“Somut olayda; kanun kapsamında kesin olmasına rağmen yetkisizlik kararında temyiz hakkının bulunduğu ve temyiz süresinin de on gün olarak açıklanması üzerine*

ise gider gerektiren o işleme aslına hiç ihtiyaç bulunmamaktadır ya da o işlemin yahut uyuşmazlığın nedenleri herhangi bir şekilde ortadan kalkmıştır. Bu tür durumlarda mahkeme dikkatli davranarak, taraflardan haksız birtakım masraflar isteyerek yahut devlet kaynaklarını kullanarak ucuzluk ögesini ihlâl etmemelidir. Yargılama sürecinde mahkemeler gibi taraflar da dürüstlük ve kusur ölçütüne uygun hareket etmek zorundadır. Taraflar haksız oldukları durumlarda hakkın tesisini geciktirmek isteyebilir, uyuşmazlığı karmaşık bir hale getirebilir, karşı tarafa yıldırma politikası uygulayabilir. Örneğin taraflardan biri dinletmek istediği tanığı özel araçla mahkemenin bulunduğu yere getirtmek istiyorsa burada yaptığı giderleri karşı taraftan istemesi haklı bir amaç içermemektedir. Aynı şekilde kişi kusurlu olarak oturumun yapılmamasına neden olmuşsa duruşmanın ertelenmesi nedeniyle ödemek zorunda olduğu celse harcını karşı taraftan isteyememelidir¹⁶⁷.

başvurucunun buna güvenerek hareket ettiği, kararda belirtilen temyiz hakkı ve süresinin başvurucağı yanıldığı ve hukukî belirsizlik oluşturduğu anlaşılmaktadır. Yetkisizlik kararının temyizi üzerine Yargıtay aşamasında geçen süre nedeniyle dosyanın yetkili mahkemeye gönderilmesi sürecinin başvurucağı tarafından uzatıldığı kabul edilerek davanın açılmamış sayılmasına karar verilmiştir. Kararın kesin olup olmadığını ya da kanun yolu açık bir karar verilmişse süresini taraflara doğru şekilde gösterme yükümlülüğü dikkate alındığında, İstanbul Anadolu 3. İcra Hukuk Mahkemesinin kararındaki yorum ve uygulama ile bu karara yönelik Yargıtay Dairesinin değerlendirmesinin öngörülebilirlik sınırları içinde olmadığı, başvurucağı davanın esasına ilişkin iddialarını ileri sürebilme imkânını kullanmasını engellediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yaratılan belirsizliğin sonuçlarına başvurucağı katlanması ölçülü olmadığından davanın açılmamış sayılmasına karar verilmesinin mahkemeye erişim hakkını ihlâl ettiği sonucuna ulaşılmaktadır (...) Kararın bir örneğinin mahkemeye erişim hakkının ihlâlinin sonuçlarının ortadan kaldırılması için yeniden yargılama yapılmak amacıyla İstanbul Anadolu 3. İcra Hukuk Mahkemesine (E.2014/750, K.2014/903) gönderilmesine (...) oy birliğiyle karar verildi.” AYM, BN. 2015/19307, T. 11.6.2018, www.anayasa.gov.tr, ET. 14.1.2019.

¹⁶⁷ **Ansay**, Usûl, s. 156; **Bilge**, s. 261; **Bilge/ Önen**, s. 279 – 282; **Üstündağ**, s. 257; **Budak/ Karaaslan**, s. 16; **Özbek**, Tedbirler, s. 215; **Arslan**, Aziz Serkan, Medenî Usûl Hukukunda Delillerin Toplanması ve Doğrudanlık İlkesi, Ankara 2012, s. 165, 166; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 151 – 156; **Erdemir**, s. 677-678.

c. Ulaşılmak İstenen Amaç ile Miktar Arasında Orantı Olması

Devlet yargılama masraflarını belirlerken hassas hareket etmelidir, ülkenin ekonomik ve gelişmişlik düzeyini, bireylerin mali durumunu göz önüne almalıdır. Gider tarifesı, zenginleştirici bir araç ya da önemli bir gelir kaynağı olarak görülmemelidir. Sosyal ve hukuk devleti ilkesi referans alınarak yargılama masrafları belirlenmelidir ve adaletle ulaşım sağlanmalıdır. Toplumda herkesin gelir düzeyinin eşit veya yüksek olması mümkün olmadığından bireylerden talep edilen masraflarla refah seviyesi arasında makul bir oran bulunmalıdır. Özellikle hak aramanın maliyetinin yüksek olması yoksul kesimi olumsuz etkileyeceğinden öncelikle dar gelirlilerin korunması gerekmektedir. Aksi bir durumda gider tarifesindeki masrafların karşılanması mümkün değilse ve bu masraflar nedeniyle devletten hukukî korunma talep edilemiyorsa ortada ucuzluk öğesine ilişkin bir ihlâl olduğu açıktır. Nitekim, yargılama giderleri nispi bir konu olduğundan ve dava açan kişilerin ekonomik durumları farklılıklar içerdiğinden kanun koyucu, iş ve tüketici gibi uyuşmazlıklarda karşı tarafa göre daha zayıf konumda bulunan kişileri korumak amacıyla bazı davalarda yargılama harç ve giderleriyle ilgili özel düzenlemeler yapmıştır¹⁶⁸. Ayrıca devlet, gider tarifesinde fayda maliyet dengesini iyi kurmalıdır. Örneğin kişinin uyuşmazlık sonucunda elde edeceği menfaat ile yapacağı masraf arasında miktar olarak farklılık bulunmuyorsa, devletin sunduğu hizmetin kalitesi bireyler nezdinde yetersizse, değeri düşük bir dava ile değeri yüksek bir dava için aynı miktarda yargılama gideri talep ediliyorsa yahut basit bir hak ihlâlinde bile sürekli yargı makamları işgal ediliyorsa burada orantının iyi kurulamadığı açıktır¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Özel düzenlemelerle ilgili örnekler için bkz. yuk. dn. 136; Öğretide bu durum eleştirilerek, özellikle işçilerin ve tüketicilerin tümünü kapsayacak şekilde hem harçlar hem de giderler bakımından sıfır tarife uygulanması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, tüketicilerin harçtan muaf tutulmasına rağmen, gider avansından muaf tutulmaması hak arama özgürlüğüne aykırılık olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Alman Hukukunda işçiler, açtıkları davalarda yargılama giderlerini ödememektedir (Özbek, Gider Avansı, s.254; Ermenek, Usûl Ekonomisi, s.228; Yılmaz, Giderlerin İşlevi, s. 211).

¹⁶⁹ Belgesay, s. 17; Yılmaz, İnsan Hakları, s. 156 – 157; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, s. 708; Woolf, 996; Özbek, Gider Avansı, s. 55, 56, a.e s. 67; Özbek, Tedbirler, s. 113; Çelebi, Hüsamettin, “Hak Aramanın Maliyeti”, ABD, S. 1989/2, s. 259; Rüzgaresen, Usûl Ekonomisi, s. 152 – 155; Rüzgaresen, Yargılama Hizmetleri, Parg. 32; Pınar, Burak/ Meriç, Nedim, Avrupa İnsan Hakları

AİHM, Mehmet ve Suna Yiğit/ Türkiye¹⁷⁰ kararında mahkemeye erişim hakkı ile ilgili devletlerin uyguladıkları kısıtlamanın haklı bir amaç doğrultusunda ulaşılmak istenen amaçla sonuç arasında makul bir orantı kurulduğu sürece sözleşmeye aykırılık teşkil etmeyeceğini belirtmiştir; ancak karara konu bu olayda maddi durumu elverişli olmayan başvurandan, o zamana göre aylık asgari ücretinin dört kat fazlası olan yargılama masrafı talep edilmesini orantısız bularak ihlâl olarak nitelendirmiştir¹⁷¹. Yine mahkeme, Klauz/ Hırvatistan¹⁷² kararında başvuru lehine hükmedilen tazminat miktarının yaklaşık yüzde seksenine denk gelen aleyhe vekalet ücretini, Stankov/ Bulgaristan¹⁷³ kararında başvurucuya, yargılama sonucunda hükmedilen tazminat bedelinin yüzde doksanına tekabül edecek şekilde mahkeme harcı yükletilmesini sözleşmeye aykırı olarak nitelendirmiştir.

Anayasa Mahkemesi¹⁷⁴ de bireysel başvuru yoluyla önüne gelen çeşitli uyuşmazlıklarda yargılama giderleri kapsamında vekalet ücreti ödeme yükümlülüğünün orantılılığı

Mahkemesinin Yargı Harçlarına Bakışı: Yiğit ve Ülger Davaları Işığında Hak Arama Özgürlüğü ve Yargı Harçları İlişkisi, TBBD, S. 2009/ 84, s. 65; **Ekinci**, s. 1391; **İnceoğlu**, Ortak Yargısal Hak, s. 131; **Stalev**, Zhivko, “Sosyalist Avrupa Ülkelerinde Hukuk Yargılaması”, Çev. Ejder Yılmaz, AÜHFS, S. 1976/1-4, s. 161, 162; **Gümüş**, Sosyal Devlet, s. 175, 176; **Gölcüklü**, Adil Yargılanma, s.208.

¹⁷⁰ Mehmet ve Suna Yiğit/ Türkiye, BN. 52658/99, T. 17.7.2007, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 14.10.2018.

¹⁷¹ Mahkeme’nin bu yöndeki başka bir kararı Kaba/ Türkiye kararıdır. Bu olayda, dava açılış anında başvurulardan aylık asgari ücretin üç katı tutarında dava masraf talep edilmesi, başvuruçuların mali durumu dikkate alındığında mahkemeye erişim hakkını ölçüsüz olarak sınırlandırdığından hak ihlâli olarak nitelendirilmiştir (Kaba/ Türkiye, BN. 1236/05, T. 1.3.2011, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019).

¹⁷² Klauz/ Hırvatistan, BN. 28963/10, T. 18.7.2013, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

¹⁷³ Stankov/ Bulgaristan, BN. 68490/01, T.12.7.2007, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

¹⁷⁴ Bu yöndeki AYM kararları için bkz. “(...) idare lehine vekâlet ücretine hükmedilmesinin amacının gereksiz başvuruların önlenerek dava sayısının azaltılması ve böylece kamu kaynaklarının etkili, verimli ve usûl ekonomisine uygun bir şekilde kullanılmasının sağlanması olduğu, bu sebeple yapılan müdahalenin meşru bir amaca yönelik olduğu tespit edilmiştir. Son olarak ölçülülük bağlamında yapılan değerlendirmede ise hükmedilen tazminat bedeli ile karşılaştırıldığında davanın kısmen reddedilmesi nedeniyle başvuruçular aleyhine hükmedilen maktu vekâlet ücretinin ölçüsüz olmadığı ve bu nedenle mahkemeye erişim hakkına yönelik açık bir ihlâlin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.” AYM, BN. 2015/18450, T. 10.10.2018; “Vekâlet ücreti bir yargılama gideri olup, kural olarak bu tür giderler

konusunda değerlendirme yapmış, yerel mahkeme tarafından reddedilen kısım yönüyle karşı taraf aleyhine çıkan vekalet ücretinin tek başına mahkemeye erişim hakkını zedelediğini belirtmiştir. Hatta gereksiz başvuruların önüne geçebilmek, mahkemelerin fuzuli yere işgal edilmesini önleyebilmek adına kamu otoriteleri tarafından mahkemeye erişim hakkının kısıtlanabileceğini, başvurunun davayı kaybetmesi halinde aleyhe vekalet ücreti hükmedilmesinin bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini, bu hususun usûl ekonomisi ilkesinin de garantisi olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte bir kararında¹⁷⁵, başvurunun hak kazandığı tazminatın yaklaşık ¾'ünü vekalet ücreti olarak davalıya ödenmesine karar verilmesini ise mahkemeye erişim hakkının ölçsüz bir şekilde kısıtlandığı gerekçesiyle ihlâl olarak nitelendirmiştir. Yine mahkeme, davanın reddedilmesi nedeniyle uygulanan para cezalarının mahkemeye erişim hakkını zedeleyip zedelediği konusunda değerlendirme yapmış ve bir kararında¹⁷⁶ karar düzeltme talebinin reddedilmesi nedeniyle başvuranlar hakkında para

mahkemeye erişim hakkına müdahale teşkil eder. Ancak, gereksiz başvuruların önlenerek dava sayısının azaltılması ve böylece mahkemelerin fuzuli yere meşgul edilmeksizin uyumsuzlukları makul sürede bitirebilmesi amacıyla başvuruculara belli yükümlülükler öngörülebilir. Bu yükümlülüklerin kapsamını belirlemek kamu otoritelerinin takdir yetkisi içindedir. Öngörülen yükümlülükler dava açmayı imkânsız hale getirmediği ya da aşırı derece zorlaştırmadıkça mahkemeye erişim hakkının ihlâl edildiği söylenemez. Dolayısıyla davayı kaybetmesi halinde başvuruca yüklenerek olan vekâlet ücreti bu çerçevede değerlendirilmelidir.” AYM, BN. 2013/1613, T. 2.10.2013; “Buna göre başvuruya konu olayda kamulaştırma bedeli 79.873,80 TL olarak belirlenmiş, buna karşın kendilerini vekil ile temsil ettiren her iki taraf yararına da maktu vekâlet ücretine hükmedilmiştir. İdare lehine vekâlet ücretine hükmedilmesinin belirtilen amacı yanında kamulaştırma öncesi satın alma usûlünü teşvik etme yönündeki işlevi de dikkate alındığında ve hükmedilen kamulaştırma bedelinin miktarı ile karşılaştırıldığında başvurunun mahkemeye erişim hakkına yapılan müdahalenin şahsi olarak aşırı bir külfet yüklediği ve ölçülü olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle mahkemeye erişim hakkına yönelik açık bir ihlâlin bulunmadığı anlaşılmıştır.” AYM, BN. 2015/18450, T. 10.10.2018; Benzer kararlar için bkz. AYM, BN. 2015/19289, 17.7.2018; AYM, BN. 2015/18770, T. 22.3.2018, www.anayasa.gov.tr, ET. 13.1.2019.

¹⁷⁵ Bkz. AYM, BN. 2012/791, T. 7.11.2013 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 9.4.2019).

¹⁷⁶ Bkz. AYM, BN. 2015/1617, T. 13.09.2018; Benzer yöndeki başka bir karar için bkz. “Gereksiz başvuruların önlenerek dava sayısının azaltılması ve böylece mahkemelerin fuzuli yere meşgul edilmeksizin uyumsuzlukları makul sürede bitirebilmesi amacıyla karar düzeltme istemlerinin reddi halinde uygulanan ve yüksek miktarda olmayan cezalar başvuruca üzerinde aşırı bir yük oluşturmadığı gibi, bu yola başvurulmasını imkânsız hale getirmediği veya aşırı derecede zorlaştırmadığından mahkemeye erişim

cezası uygulanmasını başvuranlara ciddi ölçüde zarar vermediği gerekçesiyle ihlâl olarak nitelendirmemiştir.

d. Ödeme Gücü Bulunmayanlar İçin Adli Yardım

Adli yardım kurumu¹⁷⁷, yargılama masraflarını karşılayamayacak kadar ekonomik durumu bulunmayan yahut bu masrafların ödenmesi halinde mali olarak sıkıntı yaşayacak kimselerin yargılama masraflarının bir kısmından yahut tamamından geçici veya sürekli olarak muaf tutulmasıdır. Ayrıca bu konuda kişilere ücretsiz hukukî yardım da sağlanabilir. Adli yardım insan onurunun korunmasının bir yansıması, sosyal devlet ilkesinin bir gereği, etkin hukukî korumanın bir sonucudur. Usûl ekonomisi ilkesinin yeterli olmadığı durumlarda ilkenin yardımına koşan bir güvencedir. Zira tarafların ekonomik durumu her zaman yargılama masraflarını karşılamaya yeterli olmadığından ilkeyle hedeflenen en az giderle yargılama amacı gerçekleşmemektedir ve bu durumda kişilerin adli yardım kurumundan istifade etmesi gerekecektir. AİHM’ e göre medenî nitelikteki uyuşmazlıklarda devletlerin adli yardım kurumu oluşturma yükümlülüğü

hakkının ihlâli iddiası kabul edilemez.” AYM, BN. 2014/9052, T. 11.12.2014; “Devletlerin başvuruçuların mahkemelere erişimiyle ilgili yargının idaresini sağlamak ve iş yükünü azaltmak amacıyla getirdikleri, hakkın kötüye kullanılmasını engellemeyi hedefleyen ceza niteliğinde düzenlemeler, mahkemeye erişimi engelleyecek kadar yüksek olmadığı ve bariz bir takdir hatası ya da açık keyfîlik içermediği sürece mahkemeye erişim hakkının ihlâli olarak değerlendirilemez.” AYM, BN. 2012/603, T. 20.2.2014, www.anayasa.gov.tr, ET. 13.1.2019.

¹⁷⁷ Adli yardımın kapsamı dar ve geniş olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dar anlamda adli yardım, HMK md. 335’teki muafiyettir. Bu madde uyarınca Türk Hukukunda adli yardım koruması geçicidir ve yargılama sırasındaki masrafları kapsar. Hükmün kesinleşmesiyle birlikte davadan haksız çıkan kişi tarafından yapılan masraflar tahsil edilir. Bu durumda adli yardımdan faydalanan kişi tarafından da masrafların karşılanması söz konusu olabilir; ancak bu masrafların karşılanması kişinin mağdur olmasına yol açacağı açıkça mahkemece anlaşılmaması halinde, kişi masraflardan tamamen muaf tutulabilir. Öğretide bizim de katıldığımız bir görüşe göre, geçici muafiyet durumu, toplumun adalet duygusunu zedelemektedir. Geniş anlamda adli yardım ise, yargılama öncesinde ve sırasında sağlanan malî imkanlar ile kolaylıkları ifade eder. (Atalay, Pekcanitez Usûl, s. 2411; Kılınç, Ayşe, Medenî Usûl Hukukunda Adli Yardım, Ankara 2013, s. 173; Özbek, Gider Avansı, s. 245).

bulunmamaktadır ve devletler kişilerin adlî makamlara etkin bir şekilde erişimleri sağlayacak mekanizmaları sağlama konusunda seçim hakkına sahiptir¹⁷⁸.

Bununla birlikte, AİHM Airey/ İrlanda¹⁷⁹ kararına konu boşanma davasında ve P., C. ve S./ Birleşik Krallık¹⁸⁰ kararına konu evlatlık ilişkisinin kaldırılması davasında, bu davaların duygusallık içermesi nedeniyle kişilerin etkin bir şekilde kendini temsil edemeyeceğini, bu tür davaların karmaşık olduğunu ve ekonomik durumu bulunmayan başvuranların ücretsiz avukat ile davada temsil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme, bu kararlarında şekli bir adlî yardım kurumunun varlığından değil, tam olarak etkin bir şekilde faaliyet gösteren bir kurumun gerekliliğine işaret etmektedir¹⁸¹.

Adlî yardım, adil bir şekilde yargılamanın gerçekleşmesi için sistemin olmazsa olmazı olarak değerlendirilmelidir¹⁸². Hukukumuzda adlî yardım kapsamına yargılama masrafları dışında davanın avukatla takip edilmesi gerekiyorsa avukatlık ücreti de

¹⁷⁸ **Atalay**, Pekcanıtez Usûl, s. 2410 vd.; **Tezcan/ Erdem/ Sancakdar**, s. 333; **İnceoğlu**, Ortak Yargısal Hak, s. 125; **Ermenek**, Usûl Ekonomisi, s. 229; **Aktepe Artık**, s. 102; **Erdoğan**, s. 87; **Sarıöz Büyükalp**, s. 206; **Karan**, Eşitlik İlkesi, s. 416, 417.

¹⁷⁹ Airey/ İrlanda, BN. 6289/73, T. 09.10.1979, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

¹⁸⁰ P., C. ve S./ Birleşik Krallık, BN. 56547/00, T. 16.7.2002, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

¹⁸¹ Bkz. Garcia Manibardo/ İspanya, BN. 38695/ 97, T. 15.2.2000; Bertuzzi/ Fransa, BN. 36378/97, T. 13.2.2003, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

¹⁸² AYM konuyla ilgili bireysel başvuru yoluyla önüne gelen bir uyuşmazlıkta red gerekçesinin yeterli olmaması, talep edilen giderlerin aylık asgari ücretin yarısına denk gelmesi, başvurunun mali durumunun bulunmaması nedenleriyle başvurunun adlî yardım talebinin kabul edilmemesini ihlâl olarak nitelendirmiştir. Bu karar için bkz. *“Yukarıda belirtilen tespitler ışığında, davanın açıldığı dönemde net 846 TL olan asgari ücretin yaklaşık yarısını oluşturan harç ve gider avansı miktarının başvurunun dava açmasını aşırı derecede zorlaştıracak nitelikte olduğu, başvuru tarafından yargılama masrafları yatırılarak yargılamaya devam edilmiş ise de bu masrafları ödemek zorunda bırakılması suretiyle öngörülen sınırlamanın, gözetilen meşru amaç ile korunmak istenen hak açısından orantısız olduğu ve başvuru üzerinde aşırı bir külfet meydana getirdiği, Mahkemenin adlî yardım talebini reddederken açıkladığı gerekçenin de aksi durumu ortaya koyacak yeterlilikte olmadığı, bu açıdan yapılan müdahalenin başvurunun mahkemeye erişimini zedelediği sonucuna ulaşılmıştır.”* AYM, BN. 2014/2197, T. 21.9.2017, www.anayasa.gov.tr, ET. 10.4.2019.

girmektedir¹⁸³. Adli yardımdan faydalanma koşulları ödeme gücünden yoksunluk ve taleplerin açıkça dayanaktan yoksun olmamasıdır (HMK md. 334 ve md. 335)¹⁸⁴. Adli yardım kurumunun bu tip koşullara bağlanmasının mahkemeye erişim hakkını zedeleyip zedelediği sorunsalı AİHM tarafından incelenmiştir. Mahkeme, Airey/ İrlanda¹⁸⁵ kararında devletlerin mali kaynaklarıyla ekonomik ve sosyal hakların gerçekleşmesi arasında bağlantı bulunduğunu ve sınırlı kaynaklar dikkate alındığında adli yardımın birtakım şartlara bağlanmasının hak ihlali olmadığını; Steel ve Morris/ Birleşik Krallık¹⁸⁶ kararında tarafların ekonomik durumu, yargılamanın başarı oranı gibi şartların adli yardımdan faydalanma koşulu olarak belirlenmesinin AİHS'e aykırılık teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Bu kararlardan da anlaşılacağı üzere mahkeme, adli yardımdan faydalanma koşullarını devletlerin takdirine bırakmıştır; ancak bu koşulların mahkemeye erişim ve hakkaniyete uygun yargılanma haklarını zedelememesi

¹⁸³ Hukukumuzda, HMK'daki hükümleri tamamlamak amacıyla Avukatlık Kanunu md. 176-181 arasında adli yardım ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda asliye mahkemesi ve avukat sayısı beşten fazla olan her yerde baro tarafından adli yardım bürosu kurulacaktır, mahkemece avukatla temsil edilmesi gerektiğine karar verilen kişilere ya da büroya yapılan doğrudan başvuruların kabul edilmesi halinde büro, gerekli işlemleri yapacaktır ve kişilere avukat atayacaktır (**Atalay**, Pekcanitez Usûl, s. 2433); Öğretide HMK'daki adli yardım düzenlemesinin, CMK'da yer alan düzenlemeler gibi olması gerektiği ve avukat ile temsilin zorunlu hale gelmesi savunulmaktadır. Zira HMK'nın içeriğini kavramak, örneğin md. 119'daki düzenlemeler, avukatı bulunmayan taraf için kolay nitelikte değildir. Bu durum bireylerin vekil ile temsil edilme zorunluluğu hissetmesine neden olabilmektedir. Bununla birlikte maddi durumu elverişli olmayanlar için HMK'da yer alan adli yardım düzenlemesi ise bu gereksinimi tatmin eder niteliktedir (**Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 119).

¹⁸⁴ Yoksunluk, tamamen ve sürekli fakir olma hali olarak anlaşılmamalıdır. Kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamakla birlikte kişi, uyuşmazlık nedeniyle ekonomik olarak güç duruma düşecek ise adli yardım kurumundan faydalandırılmalıdır. Taleplerin açıkça dayanaktan yoksun olmaması şartı ise, adli yardım kurumundan istifade edecek kişinin taleplerinin baştan açıkça haksız olarak görünmemesidir ve uyuşmazlık sonucunda iddia yahut savunmasının başarılı olma oranı başarısızlığa kıyasla daha fazla olmalıdır. Burada tam ispattan ziyade yaklaşık ispat ölçüsü aranmaktadır (**Pekcanitez/ Atalay/ Özekes**, Ders Kitabı, s. 543, 544; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanğası**, Usûl, s. 723 vd.). Adli yardımdan ayrıca kamuya yararlı dernekler ve vakıflar, karşılıklı koşulu ile yabancı kişiler de faydalanmaktadır (HMK md. 334/2-3).

¹⁸⁵ Airey/ İrlanda, BN. 6289/73, T. 9.10.1979, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

¹⁸⁶ Steel ve Morris/ Birleşik Krallık, BN. 68416/01, T. 15.2.2005, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

gerekmektedir¹⁸⁷. AİHM, Tunç/ Türkiye¹⁸⁸ kararında başvurunun kendi evi olsa bile bakmakla sorumlu altı çocuğunun olduğunu, yargı masrafları nedeniyle geçiminin zor duruma düşeceğini, Serin/ Türkiye¹⁸⁹ kararında başvurunun özel vekili ve aylık emekli maaşı olsa bile yargılama masraflarının başvurucuya aşırı bir yük yüklediğini, Mehmet ve Suna Yiğit/ Türkiye¹⁹⁰ kararında başvuruların yoksul olduklarını, aylık asgari ücretin dört katı tutarında yargılama masraflarının kendilerinden karşılanmasını beklenemeyeceğini belirterek adli yardım taleplerinin reddedilmesini hak ihlali olarak nitelendirmiştir.

C. Yargılamanın Düzenli Bir Biçimde Yürütülmesi: Basitlik

1. Unsurun Tanımı ve Amacı

Yargılama hizmetleri, kamu hizmetinin bir türü olup mahkemeler tarafından topluma sunulan faaliyetlerin tümünü ifade etmektedir. Bu hizmet alelade bir hizmet değildir ve kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler devlet modeline göre değişiklik gösterse de yargılama hizmetlerinin kalite standartlarına uygun bir şekilde sunulması ve sonucunda bireylerin memnun olması gerekmektedir. Bununla birlikte bireylerin dilediği zaman, dilediği yerde, dilediği mahkemede hiçbir biçimsel şartı yerine getirmeden dava açmaları, hukuk sistemlerinde karışıklıklara yol açacağından hak arama özgürlüğüne kanuni düzenlemeler ile sınırlamalar getirilmiştir¹⁹¹. Yargılama hizmetlerinin yürütülmesiyle ilgili olan bu düzenlemeler, şekli hukuk olarak adlandırılmaktadır ve usûl kanunları uyarınca çeşitli yargılama sistemleri öngörülmüştür, taraf ve mahkeme usûl işlemleri hakkında her hukuk düzenine göre ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Hukukumuzda şekli hukuku düzenleyen HMK md. 30' da geçen yargılama hizmetlerinin yürütülmesi ifadesi de yargılamanın sevki anlamına gelmektedir ve uyuşmazlığın varlığı

¹⁸⁷ Üstündağ, s. 775; Kuru, Usûl, s. 222, a.e. s. 583 vd.; Sungurtekin Özkan, Sosyal Hukuk Devleti, s. 572; Hanğaası, s. 326; Tanrıver, Usûl Kitabı, s. 1102 – 1105; Budak/ Karaaslan, s. 307, 308; Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu, s. 759 vd.; Muşul, Usûl, s. 288 – 291; Aktepe Artık, s. 104; Sarıöz Büyükalp, s. 211; Karan, Eşitlik İlkesi, s. 420; Kılınç, Adli Yardım, s. 197; İnCEOğlu, Adil Yargılanma, s. 26.

¹⁸⁸ Tunç/ Türkiye, BN. 20400/03, T. 21.2.2008, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

¹⁸⁹ Serin/ Türkiye, BN. 18404/04, T. 18.11.2008, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

¹⁹⁰ Mehmet ve Suna Yiğit/ Türkiye, BN. 52658/99, T. 17.7.2007, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 14.10.2018.

¹⁹¹ Ayrıca bkz. a.ş. dn. 228.

ile başlayıp kural olarak kararın kesinleşmesiyle son bulan süreci kapsamaktadır. Yargılama hizmetlerinin tamamen biçimden soyutlanarak sunulması mümkün değildir. Zira şeklin bulunmadığı bir hukuk sisteminde keyfilik ön plandadır ve bu durum mahkemeler arasında farklı uygulamalara yol açabileceği gibi hâkimin tarafsızlığını ve bağımsızlığını da zedelemektedir. Ancak şekil kuralları nedeniyle hakkın özü de ortadan kaldırılmamalıdır. Hukuk yargılaması maddi gerçeğin ortaya çıkmasına hizmet ettiği gibi, hak ve adalet şekil kuralları içerisinde kaybolmamalıdır. Bu kapsamda basitlik ögesi, hakkın özüne zarar vermeden ve keyfiliği engelleyecek şekilde usûl kurallarının devlet tarafından belirlenmesini ve yargılamanın devletin itibarına yakışır bir şekilde hukuk normlarıyla ahenk içinde sonuçlanması gerektiğini vurgulamaktadır¹⁹².

Basitlik unsuru, hem toplum hem de tarafların menfaatine hizmet eder ve bu unsurun iki önemli amacı bulunmaktadır. Bunlardan biri mevcut düzeni zorlaştırmadan kanunun belirlediği usûl kuralları çerçevesinde yargı düzeninin sağlanmasıdır. Burada hâkimlerden beklenen husus, kanun koyucunun ortaya koyduğu şekil kurallarına uygun olarak hareket etmesidir, mevzuatta belirtilen istisnai hükümler dışında hâkimin yargılamayı basitleştirme amacıyla usûl kurallarını değiştirmesi, örneğin dilekçeler teatisi aşamasını atlaması, resmi günler dışında tatillerde yargılama yapması mümkün değildir. Nitekim hâkimin kendisi de kamu görevlisi olduğundan hukukî, cezaî ve idarî sorumluluğu bulunmaktadır. İkinci olarak, hâkim yorum yaparken, hukuk normunu usûl ekonomisi ilkesi çerçevesinde nitelendirmeli, uygulamalı ve mevcut işleyişi kolaylaştırmalıdır¹⁹³. Burada “usûl ekonomisi ilkesine uygun yorum” diye adlandırılan

¹⁹² Belgesay, s. 15; Bilge, s. 5; Postacıoğlu, s. 337, 338; Akkan, s. 38, a.e s. 41; Yılmaz, Usûl Ekonomisi, s. 251; Yılmaz, Taraf Ehliyeti, s. 668, 669; Yılmaz, Şerh, C. I, s. 818; Demircioğlu, s. 228, 229; Çetin, s. 84, 85; Rüzgaresen, Usûl Ekonomisi, s. 196; Stalev, s. 158, 159; Gündüz, s. 25.

¹⁹³ Hakimlerin yorum yaparken usûl ekonomisi ilkesini gerekçe göstererek usûl kurallarına aykırı karar vermemesi yönündeki Yargıtay kararı için bkz. “Dava; dilekçeden de açıkça anlaşılacağı şekilde “itirazın iptali” davası olup İİK’nun 67. maddesi gereği bir yıllık zamanaşımına tabidir. İİK’nun 67. maddesine göre açılan itirazın iptali davası, açılış şekli ve süresi ile doğurduğu hukukî sonuçlar bakımından alacak (tahsil) davasından farklılıklar içermektedir. En önemlisi itirazın iptali davası İcra İflas Hukukunun kendine özgü kuralları içerisinde açılır. Süresi içinde açılmamış olan itirazın iptali davasının, davayı ıslah istemi olmaksızın salt dava ekonomisi kurallarına dayanılarak alacak (tahsil) davası olarak görülüp karara

bir yorum türü karşımıza çıkmaktadır, başka bir deyişle ön planda olan husus, olması gereken ve ileriye amaçlayan bir kavram olan hukuk etiğidir. Özellikle hâkim, önündeki uyuşmazlığı sonuçlandırırken yeni uyuşmazlıklara mahal vermeden hukuk normunu şerh etmelidir. Ancak hâkim şekli kuralları ihlâl etmekten de kaçınmalıdır¹⁹⁴.

2. Unsurun Kapsamı

a. Genel Bakış

Şekil kuralları, yargılamayı oluşturan öğelerin belli işlemleri belli usûl ve belli zaman kesiti içerisinde yapılmasını sağlayarak hak arama özgürlüğünü disipline eder. Uyuşmazlığın makul süre içerisinde ve gereksiz gider yapılmadan sonuçlanması için şekil kurallarının basit olması gerekmektedir¹⁹⁵. Türk Hukukunda bu kuralları düzenleyen HMK'da basitlik öğesine hizmet eden yahut uzun yıllardır uygulamalar neticesinde kabul gören önemli kurumlar bulunmaktadır¹⁹⁶. Bu kurumlar, dava yönetiminin

bağlanması kabul edilemez." Yargıtay HGK, E. 1997/19-728, K. 1997/998, T. 26.11.1997 (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 2.12.2018).

¹⁹⁴ **Ansay**, Usûl, s. 161; **Bilge/ Önen**, s. 281; **Üstündağ**, s. 254; **Alangoya**, Usûl, s. 27; **Yılmaz**, Usûl Ekonomisi, 252; **Yılmaz**, Taraf Ehliyeti, s. 670; **Yılmaz**, Şerh, C. I, s. 819; **Tanrıver**, Usûl Kitabı, s. 392; **Budak/ Karaaslan**, s. 16.

¹⁹⁵ Rechberger'e göre, yargılamaların hızlandırılmasını garantileyen herhangi bir tedbir bulunmamaktadır. Bununla birlikte birbiriyle örtüşen, birbirini tamamlayan veya birbiriyle iç içe geçmiş tedbirler sayesinde bu problemler çözüme kavuşabilir (**Rechberger**, s. 4).

¹⁹⁶ **Belgesay**, s. 18; **Postacioğlu**, s. 4, a.e. s. 336; **Alangoya**, Anayasa, s. 3, 4; **Hanağası**, Emel, Davada Menfaat, Ankara 2009, s. 31; **Demircioğlu**, s. 228; **Gündüz**, s. 35. Benzer yönde AYM kararı için bkz. "Yargılama usûllerinin belirlenmesinde usûl ekonomisinin gözetilmesi ve bu suretle iyi adalet yönetiminin sağlanması Anayasa'nın 2. maddesinde düzenlenen hukuk devleti ilkesinin gereklerinden biridir." AYM, BN. 2014/14498, T. 26.12.2017 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET.19.1.2019). Benzer yönde Yargıtay kararı için bkz. "Usûl hukuku biçimsellik (şekilcilik, formalizm) üzerine kurulmuştur ve bu nedenle "şeklî (biçimsel) hukuk" olarak adlandırılır. Davalarda biçimsellik tarafların yargılamanın sonucunu hesaplayabilmesi, yasa yolları ile bunu denetleyebilmesi, keyfilikten korunma, eşit davranılma gibi güvenceler sağlamakla birlikte; sıkı sıkıya şekle bağlılık olarak görülmemeli, maddi gerçeği bulmak ve adaletli karar vermek adına hakkaniyete uygun olarak değerlendirilmelidir. Biçimselliğin bu doğrultuda

kolaylaştırılması amacıyla basitlik unsuru kapsamında değerlendirilse de, bu kurumların usûl ekonomisi ilkesinin diğer unsurlarına da hizmet ettiğini ifade edebiliriz.

Basitlik ögesinin bir sonucu olarak taraf işlemlerinin nasıl ve ne zaman yapılacağı kanunda gösterilmiştir ve uyuşmazlık belli bir biçimde ikame edilmektedir¹⁹⁷. Örneğin, HMK md. 118/2 uyarınca dava dilekçesinin kaydına ilişkin usûl ve esaslar belirlidir ve md. 119'a göre dava dilekçesinin içeriği ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Davacı cevaba cevap dilekçesini sunduktan sonra kural olarak iddiasını genişletemez veya değiştiremez. Yine, ikinci cevap dilekçesi davacıya tebliğ edildikten sonra davalı, kural olarak savunmasını genişletemez veya değiştiremez (md.141/1)¹⁹⁸. İddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının istisnalarından birini ıslah kurumu oluşturmaktadır (md. 176). Taraflar iddia ve savunmada bulunurken hatalı davranabilir, bazı hususları bildirmeyi gözden kaçırabilir yahut dava konusu alacağın miktarı sadece yargılama sırasında teknik incelemeler neticesinde ortaya konulabilir. Katı ve biçimsel bir yargılama olması halinde taraflar taleplerini genişletip değiştiremeyeceğinden hak kaybına uğrar yahut ikinci bir dava açmaya zorlanarak emek, zaman ve para israfına neden olunur. Kanun koyucu bu tür olumsuz durumların önüne geçmek amacıyla ıslah kurumunu kabul etmiştir ve bu kurum sistemimizdeki katılığı yumuşatmaktadır¹⁹⁹. Bu

yorumlanmasında usûl ekonomisi ilkesi devreye uygun olarak değerlendirilmelidir.” Yargıtay HGK, E. 2015/917, K. 2017/265, T. 15.2.2017 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 11.4.2019).

¹⁹⁷ **Bilge**, s. 248; **Bilge/ Önen**, s. 281; **Üstündağ**, s. 256; **Kuru**, Usûl, s. 188-190; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 342 vd.; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 289.

¹⁹⁸ Re ‘sen araştırma ilkesinin geçerli olduğu davalarda yahut talepten başka bir şeye karar verilebilen durumlarda iddianın ve savunmanın değiştirilmesi veya değiştirilmesi yasağı uygulanmamaktadır. Ancak yasağın istisnasını karşı tarafın rızası veya ıslah kurumu oluşturmaktadır. Bu kurumlar dışında yeni beyanlar doğrultusunda karar verilmesi mümkün değildir ve zaten bu durum usûl ekonomisi ilkesi bakımından önem arz ettiğinden ilkeye de aykırı değildir (**Kuru**, Muhakeme, C. II, s. 1718; **Deynekli**, Adnan, Medenî Usûl Hukukunda Islah, Ankara 2013, s. 10-12; **Yılmaz**, Islah, s. 415; **Demircioğlu**, s. 229, dn. 492; **Simil**, Cemil, “Hâkimin Davayı Aydınlatma Yükümlülüğü”, DEÜHFD, C. 16, Özel Sayı 2014 (Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan), s. 1351-1376, s. 1359).

¹⁹⁹ **Pekcanitez**, Hakan, “İslaha İlişkin Bazı Yargıtay Kararlarının Değerlendirilmesi”, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez Makaleler Cilt: II, İstanbul 2016, s. 267 – 308, s. 267; **Deynekli**, Islah, s.13, a.e.s. 17; **Ansay**, Sabri Şakir, “İslah”, AÜHFD, C. 7, S. 1, Mart 1950, s. 122-129; **Üstündağ**, s. 549; **Kuru**, Usûl, s. 423 vd.;

kuruma göre taraflar bir kez olmak üzere tahkikat aşaması tamamlanana kadar sundukları vakıaları, dava sebeplerini ve talep sonuçlarını değiştirebilirler²⁰⁰.

Sungurtekin Özkan, Medenî Yargılama, s. 230; **Yılmaz**, Islah, s. 45 vd.; **Budak/ Karaaslan**, s. 197; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 416; **Muşul**, Usûl, s. 160, a.e. s. 220.

²⁰⁰ Islahın konusunu taraf usûl işlemleri oluşturmakta olup maddi hukuk işlemi hakkında ıslah yapılmamaktadır. Örneğin feragat ya da kabul ıslah ile geçersiz hale getirilemez. Yine dava dilekçesinde talep kısmında açıkça gösterilmeyen bir alacak kalemi, ıslahla talep edilemez ya da bozma kararından sonra ıslah yapılamaz ve bu durumların usûl ekonomisi ilkesine uygun düştüğü yönünde Yargıtay kararları mevcuttur. Bu yöndeki Yargıtay kararları için bkz. “*Davacının dava dilekçesinde ziynet eşyalarına yönelik bir talebi bulunmamaktadır. Islah yoluyla mevcut davaya ek olarak yeni talep (dava) eklenemez. Aksinin kabul edilmesi; Hukuk Muhakemeleri Kanununun 30.maddesinde düzenlenen medenî usûl hukukuna hâkim olan ilkelerden "usûl ekonomisi ilkesi" (yargılamanın basit, çabuk, ucuz yürütülmesi) ile bu ilke kapsamındaki "yargılamanın makul süre içinde yürütülmesi ilkesi"ne uygun düşmeyecektir.*” Yargıtay 2.HD, 29.12.2011, 1812/24086; “*O halde, ıslahla ilgili kuralların, yargılamanın sadeliği, basitliği ve çabukluğunu amaçlayan diğer usûl hukuku ilkeleriyle bağdaşacak şekilde yorumlanması; bozmadan sonra ıslahın mümkün olmadığı sonucuna varılması zorunludur.*” Yargıtay 10.HD, 17.5.2018, 2242/4929 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET.11.4.2019). Yargıtay’ın bu iki konu üzerindeki tutumu doktrinde eleştirilmektedir. Bozmadan sonra ıslah yapılamaması konusunda 1948 tarihli, 10/3 sayılı İBK mevcuttur ve HMK’nın yürürlüğe girmesinden sonra da Yargıtay dairelerinin birçoğu bu karara göre hareket etmiştir. Doktrinde ise tahkikat aşamasının tamamlandığı bildirilene kadar ıslahın yapılabileceği ve delillerin inceleme aşaması tamamlanmadan tahkikatın sona ermeyeceği ifade edilmektedir (**Deynekli**, Islah, s. 32; Öğretideki diğer görüşler için bkz. a.e. s. 26-34). Ancak Yargıtay, 1948 tarihli İBK’nın değiştirilmesi amacıyla yaptığı bir toplantıda “*(...)Yargıtay’ca bozulmasından sonraki safhalara da genişletilerek kabul edilmesi bozma kararıyla kazanılan hakları ihlal edebileceği gibi tamamen ıslah suretiyle davanın değiştirilmesi hâllerinde de işin sonuçlanması güçleştirir ve ıslah müessesesinden beklenen gayeye ve çabukluk esaslarına aykırı düşer(...)*” gerekçesiyle bozmadan sonra ıslah yapılamayacağına ve bu nedenle 1948 tarihli, 10/3 sayılı İBK’nın değiştirilemeyeceğine karar vermiştir (Bkz. Yargıtay İçtihatları Birleştirme BGK, E. 2015/1, K. 2016/1, T. 6.5.2016 (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 11.4.2019). Öğretide en azından usûle ilişkin bozma kararlarında ıslaha başvurunun kabul edilmesi gerektiği, esasa ilişkin bozma kararında ise ıslahın kabul edilmemesi gerektiği belirtilmektedir (**Özekes**, Pekcanitez Usûl, s. 1526; Karş. **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 523; **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 418). Yargıtay’ın eleştirilen diğer tutumu ise, yeni bir alacak kaleminin ıslahla talep sonucuna eklenmesinin kabul edilmemesidir. Doktrine göre, davaların birleştirilmesi ya da yığılması şeklinde birden çok davanın veya talebin görülmesinin mümkün olduğu durumlarda ıslah ile yeni bir talebin sunulabilmesinin mümkün olması gerektiği belirtilmektedir. Burada önemli olan hususun yeni talebin genel ve özel dava şartlarına

Hâkimin önüne gelen uyuşmazlığı ön sorun (md. 163) olarak incelemesi yahut başka bir davanın sonucunu bekletici mesele yapması (md. 165)²⁰¹ çelişkili kararların ortaya çıkmasını önleyerek davaların basit bir şekilde sona ermesine hizmet etmektedir²⁰². Ön sorun, uyuşmazlığın devam edebilmesi ve karara bağlanması için çözülmesi gereken küçük davacıklardır ve uyuşmazlığa bakan mahkeme tarafından incelenir. Bekletici sorun ise, ön sorunun başka mahkeme yahut merci tarafından karara bağlanmasıdır. Bu kurumlar sayesinde zaman ve emekten tasarruf edilerek farklı kararların ortaya çıkması önlenir²⁰³.

Birden fazla kişinin taraf olduğu dosyalarda uyuşmazlıkların bir arada görülmesi amacıyla davanın ihbarı (md. 61), dava arkadaşlığı (md. 57 – 59)²⁰⁴, davaların

uygun olması gerektiği belirtilmektedir (**Özekes**, Pekcanitez Usûl, s. 1507, 1508; Karş. **Deynekli**, Islah, s. 56).

²⁰¹ Bekletici meselenin usûl ekonomisi ilkesine aykırı olabileceği, bu kurumla ilgili düzenleme yapılırken usûl ekonomisi ilkesinin gözetilmesi gerektiği yönünde bkz. **Pekcanitez**, Hakan, “Bekletici Mesele (Meselei Müstehire)”, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez Makaleler Cilt: I, İstanbul 2016, s. 32.

²⁰² Hâkim bu kurumlara başvururken dikkatli hareket etmelidir. Zira, şartlar oluşmadığı halde bekletici mesele ya da ön sorun kararı kurulursa yargılama sürüncemede kalabilir ve hâkimin hakkı yerine getirmekten kaçınma durumu ortaya çıkabilir. Yine taraflardan biri yargılamayı uzatmak amacıyla başka bir dava açıp bu davanın bekletici mesele yapılmasını talep edebilir. Bu tür durumlarda hâkimin talepleri reddetmesi gerekmektedir (**Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 224; **Yılmaz**, Usûl Ekonomisi, s. 253; **Demircioğlu**, s. 249, 250).

²⁰³ **Kuru**, Usûl, s. 356 vd.; **Budak/ Karaaslan**, s. 214 vd.; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 377 vd.; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 448 vd.; Ayrıntılı bilgi için bkz. **Aşık**, İbrahim, Medenî Usûl Hukukunda Bekletici Sorun, Ankara 2012, s. 74.

²⁰⁴ Dava arkadaşlığı mecburi ve ihtiyari olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mecburi dava arkadaşlığında uyuşmazlık tüm dava arkadaşları için ortaktır ve dava arkadaşları beraber iddia ile savunmada bulunmak zorundadır. Dava sonucundaki karar tüm dava arkadaşları için aynıdır. İhtiyari dava arkadaşlığında ise birden fazla kişi hakkında benzer sebeplerden meydana gelen uyuşmazlık tek bir çatı altında toplanmaktadır. Aslında burada mecburi dava arkadaşlığından farklı olarak nicelik itibarıyla dava arkadaşı kadar uyuşmazlık bulunmaktadır; ancak tahkikat aşaması beraber yürütülerek davaların basit bir şekilde sonuçlanması hedeflenmektedir. İhtiyari dava arkadaşları, dava sırasında birbirlerinden bağımsız olarak hareket edebilir, iddia ve savunmada bulunabilirler. Dava sonucundaki karar her biri açısından farklı olabilir (Ayrıntılı bilgi için bkz. **Pekcanitez/ Atalay/ Özekes**, Ders Kitabı, s. 159 vd.).

birleştirilmesi (md. 166) ve karşı dava (md. 132) kurumu kabul edilmiştir. Davanın ihbarı, derdest bir davanın üçüncü bir kişiye bildirimini; dava arkadaşlığı, birden fazla kişinin davacı ya da davalı olarak davaya dahil olmasını; davaların birleştirilmesi, aralarında bağlantı bulunan; ancak farklı mahkemelerde açılan davaların tek bir dosya altında toplanmasını; karşı dava aynı mahkeme ve aynı dosyada davalının, davacıya yönelik ileri sürebileceği hak ve alacaklarının hüküm altına alınmasını sağlayan kurumlardır. Bu kurumlar sayesinde onlarca dilekçe sunulmadan, onlarca duruşma gerçekleşmeden tek bir dilekçe yahut tek bir duruşma üzerinden birden fazla kişi hakkında yargılama basit bir şekilde yapılabilir ve gereksiz yere dava açılmasının önüne geçilmektedir. Tarafların ve mahkemenin takip etmesi gereken usûli prosedürler, sınırlanarak hak arama özgürlüğü basitleştirilmektedir. Örneğin tek bir tahkikat aşamasıyla tüm iddialar, savunmalar ve deliller incelenerek seri bir şekilde hareket edilmektedir²⁰⁵.

Uyuşmazlığın başında delillerin toplanması, usûli eksikliklerin giderilmesi ve tahkikata tam olarak hazırlanılması amacıyla ön inceleme (md. 320), dava şartları ile ilk itirazların dosya üzerinden incelenmesi (md. 138) kurumları düzenlenmiştir. Ön inceleme kurumu, ilk derece yargılamalarında beş temel aşamadan biridir ve dilekçeler teatisinden sonraki, tahkikat aşamasından önceki aşamayı oluşturmaktadır²⁰⁶. Yargılamaların düzenli olarak

²⁰⁵ **Kuru**, Usûl, s. 358 vd.; **Üstündağ**, s. 352; **Yılmaz**, Usûl Ekonomisi, s. 254; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 381 vd; **Muşul**, Usûl, s. 121; **Budak/ Karaaslan**, s. 146, a.e. s., 217; **Demircioğlu**, s. 230 – 231, a.e. s. 242 – 245; Ayrıca bkz. **Atalı**, Murat, Medenî Usûl Hukukunda Davanın İhbarı, Ankara 2007, s. 144; **Ermenek**, Davaların Birleştirilmesi, s. 39 vd.; **Arslanpınar**, Tuğçe, Medenî Usûl Hukukunda Karşı Dava, Ankara 2017, s. 19.

²⁰⁶ Yargıtay, ön inceleme aşaması yapılmadan tahkikat aşamasına geçildiği durumlarda uyuşmazlığın bulunduğu duruma göre usûl ekonomisi ilkesini aykırılığı değerlendirmektedir ve sadece bu nedenle bozma kararı vermemektedir. Bkz. “(...) *eldeki dosyada geline aşama, davacının tebligatlara rağmen duruşmaya gelmemiş olması da dikkate alındığında, dosyanın ön inceleme yapılmaması gerekçesi ile kararın bozulmasının usûl ekonomisi bakımından (HMK.30) yerinde olmayacağı, bu eksikliğin sadece eleştiri konusu yapılmasının uygun olacağı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.*” Yargıtay HGK, E. 2012/3-1345, K. 2013/412, T. 3.4.2012. Bununla birlikte yakın tarihli bir kararında Yargıtay sadece ön inceleme yapılmaması nedeniyle bozma kararı vermiştir. Bkz. “(...) *ön inceleme yapılmadan ve taraflar arasındaki uyuşmazlık konuları belirlenmeden, davacı vekiline (...) Genel Müdürlüğü'nü davaya dahil etmesi ve dahili dava dilekçesini sunması için bir haftalık kesin süre verilmesine ayrıca (...)Genel Müdürlüğü'ne müzekkere*

yapılması, tarafların iddia ve savunmalarının tam olarak tespit edilmesi, bunlarla ilgili delillerin toplanarak gereksiz tahkikat işlemlerinin önlenmesi, uyuşmazlığın en başında karar verilmesi gereken durumların tespit edilmesi amacıyla düzenlenmiştir. Böylece yargılama sürecindeki aşamaların iç içe geçmesinin önüne geçerek yargılamaların karmaşık, bilinmez ve öngörülemez bir sürece dönüşmesini engellemektedir ve basit bir şekilde davanın adım adım ilerlemesine hizmet etmektedir²⁰⁷.

Dava şartları, davanın incelenip karara bağlanması için yargılamanın her aşamasında bulunması gereken hususlardır. İlk itirazlar ise, uyuşmazlığın esasının incelenmesine engel olan ve davanın belli aşamasına kadar ileri sürülmesi gereken usûle ilişkin hususlardır²⁰⁸. Dava şartları ve ilk itirazlar mahkemelerin iş yükünü azaltır, seri hareket etme imkânı sağlar ve böylece hâkimler daha hızlı, daha kolay ve daha sağlıklı karar verirler²⁰⁹.

Mevcut usûl kanunumuzda topluluk davaları adında bir dava türü düzenlenmiştir ve bu dava türü, HUMK'ta yer almamıştır. Topluluk davaları, kolektif menfaati zedelenen

yazılarak davaya konu faturalar sebebiyle ödeme yapılıp yapılmadığının sorulmasına karar verilmiştir. Bu durumda mahkemece Hukuk Muhakemeleri Kanununun emredici hükümleri yok sayılarak Hukuk Muhakemeleri Kanununun 33. maddesi hükmüne açıkça aykırı davranılması bozmayı gerektirmiştir.” Yargıtay 3. HD, E. 2016/13535, K. 2018/3931, T. 12.4.2018 (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, 12.4.2019).

²⁰⁷ **Pekcanitez**, Değerlendirme, s. 595; **Erdönmez**, Pekcanitez Usûl, s. 887 – 888; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 367 vd.; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 119; **Sarısözen**, Yeni Düzenlemeler, s. 362; Ön inceleme aşamasında dava şartları ve ilk itirazlar incelenir, uyuşmazlık noktaları tespit edilerek hazırlık işlemleri ve deliller tamamlanır, taraflar sulhe veya arabulucuya teşvik edilir. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. **Ermenek**, Ön İnceleme, s. 144 vd.

²⁰⁸ Yargı yetkisi, yargı yolu, görev, kamu düzenine ilişkin yetki kuralları, iki tarafın bulunması, taraf ve dava ehliyeti, dava takip yetkisi, kesin hüküm, hukukî yarar, derdest olmama dava şartlarındandır (md. 114). Kamu düzenine ilişkin olmayan yetki kuralları, iş bölümü ve tahkim ilk itirazlardandır (md. 116). Dava şartları hâkim tarafından davanın başında iddia ve savunmalar henüz incelenmeden resen dikkate alınır, bununla birlikte yargılamanın her aşamasında taraflarca da ileri sürülebilir. İlk itirazların incelenmesi için ise mutlaka taraflar tarafından davanın başında cevap dilekçesiyle beraber ileri sürülmesi gerekmektedir (Ayrıca bkz. **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 252 vd.; **Tanrıver**, Derdestlik İtirazı, s. 24, 25).

²⁰⁹ **Budak/ Karaaslan**, s. 151; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 280; **Hanağası**, Menfaat, s. 32; **Demircioğlu**, s. 256.

herkesin ayrı ayrı dava açması yerine tek bir dava ile uyuşmazlığın sonuçlanmasını amaçlar. Böylece mahkemelerin gereksiz yere meşgul edilmesinin ve gereksiz masraf yapılmasının önüne geçilir. Tek bir tahkikat aşamasıyla deliller toplanır, dosya incelenir. Güçsüz olan kişilerin güçlü olan kişilere karşı hak arama özgürlüğü kuvvetlenir²¹⁰. Bu dava türü hem usûl ekonomisi ilkesine hem de hukuk güvenliğine hizmet eder²¹¹.

Usûl hukukumuzda yazılı ve basit olmak üzere iki yargılama türü düzenlenmiştir. Basit yargılama usûlü, miktar ve değeri düşük davaların hızlı, kolay, basit ve seri bir şekilde çözümlenmesi amacıyla kabul edilmiştir (md. 316)²¹². Bu usûlde yazılı yargılama usûlünden farklı olarak sadece dava ve cevap dilekçesi sunulmakta olup cevaba cevap dilekçesi ile ikinci cevap dilekçesi bulunmamaktadır. Ön inceleme ile tahkikat aşaması birleştirilmiştir ve tahkikat aşaması tamamlandıktan sonra sözlü yargılama için ayrı bir duruşma günü tayin edilmeden hüküm, aynı duruşmada tefhim edilmektedir. Uyuşmazlığın kural olarak en fazla üç duruşma içerisinde sonuçlanması gerekmektedir. Kanun koyucu tarafından düzenlenmesi şartıyla basit usûle tabi uyuşmazlıklarda duruşma yapılmaksızın dosya üzerinden de karar verilmektedir²¹³.

²¹⁰ Topluluk davalarında önemli olan grubun ortak menfaatinin zarar görmesidir, başka bir deyişle ihlâl topluluğu oluşturan tüm üyelere yönelik olmalıdır, yoksa grup üyelerinin bireysel çıkarları doğrultusunda bu dava türü ikame edilemez. Hukukumuzda tüketici örgütleri tarafından bu dava açılabilirdiği gibi haksız rekabet, sendikalar ve çevre hukukunda da başvurulabilecek bir dava çeşididir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Taşpolat Tuğsavul**, Topluluk Davaları, s. 62 vd.

²¹¹ **Pekcanıtez**, Pekcanıtez Usûl, s. 1098 vd.; **Kuru**, Usûl, s. 155 **Özbay**, İbrahim, Grup Davaları, Ankara 2009, s. 73 vd.; **Sungurtekin Özkan**, Meral, “Sendikalar Kanunu Madde 32/3’e Göre Açılan Davaların Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 113. Maddesinde Düzenlenen Topluluk Davaları Bakımından Değerlendirilmesi”, Sicil İş Hukuku Dergisi, Aralık 2011, s. 173 vd.; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 182.

²¹² Öğretide, hukukî koruma taleplerinin farklı olması nedeniyle usûl kanunlarında birden fazla yargılama usûlünün kabul edilmesi gerektiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu düşünceye göre farklı yargılama usûllerinin uyuşmazlığın niteliği, konusu, tarafların kişisel konumu ve menfaatlerine uygun düşecek şekilde düzenlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Farklı yargılama usûlleri sayesinde adalet hizmetlerinin sunumu iyileşecektir, yargılamalar hızlanacaktır ve taraflar ile devlet bakımından yargılamaların maliyeti azalacaktır (**Gündüz**, s. 35).

²¹³ **Pekcanıtez**, Kanun Tasarısı, s. 327, 328; **Pekcanıtez/ Atalay/ Özekes**, Ders Kitabı, s. 449 vd.; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 728 vd.; **Budak/ Karaaslan**, s. 309; **Sarisözen**, Yeni

Önceki usûl kanunundan farklı olarak HMK’da birden fazla süre düzenlemesi yerine temel ve kolay hesaplanır süreler öngörülmüştür. Örneğin üç gün, beş gün, otuz gün ifadeleri yerine bir hafta, iki hafta veya bir ay gibi açık ifadeler kullanılmıştır. Ancak taraflar bazı durumlarda kendi kusurundan kaynaklanmayacak şekilde işlemi süresi içinde yapamayabilir. Kanun koyucu bu tür durumlarda hak kaybını engellemek amacıyla eski hâle getirme kurumunu düzenlemiştir (md.94/3)²¹⁴.

b. Tahkim ve Arabuluculuk Yöntemi

Yargılama hizmetleri devletin tekelinde bulunmaktadır; ancak devlet yargılaması bazı durumlarda katı ve yavaş kaldığından hak ihlallerine neden olmaktadır. Olumsuz olan bu durumu aşabilmek adına devlet yargılaması dışında uyuşmazlıkların hızlı, ucuz ve basit bir şekilde çözümü için kalıcı sistem arayışlarına girişilmiştir ve dünyada kabul edilen bir takım uyuşmazlık çözüm yolları ülkemizde faaliyet göstermeye başlamıştır. Uyuşmazlıkların mahkeme dışında hızlı, basit ve seri bir şekilde çözümlenmesini amaçlayan tahkim ve arabuluculuk kurumu bu çözüm yollarındandır. Tahkim, hakemler tarafından yargılama yapılarak uyuşmazlığın çözüme kavuşmasını sağlayan bir yoldur.

Düzenlemeler, s. 373; Ayrıca AYM kararı için bkz. “*Basit yargılama usûlü, 6100 sayılı Kanun’un 316. maddesinde yer alan davalar ile kanunlarda açıkça belirtilen bazı davalarda uygulanan ve yazılı yargılama usûlünden daha basit ve çabuk işleyen, daha kısa bir incelemeye ihtiyaç duyan ve daha kolay bir inceleme ile sonuçlandırılabilir dava ve işler için kabul edilmiş bir yargılama usûlüdür.*” AYM, BN. 2013/772, T. 7.11.201, www.anayasa.gov.tr, ET. 31.1.2019; Ayrıca AİHM kararı için bkz. Özgür Keskin/ Türkiye, BN. 12305/09, T. 12.10.2017, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 7.8.2019; Kanunda bu yargılama usûlüne göre yapılacak dava ve işler gösterilmiştir. Bkz. **Atal/Ermenek/Erdoğan**, s. 582, 583.

²¹⁴ **Pekcanitez**, Kanun Tasarısı, s. 314; **Pekcanitez/ Atalay/ Özkes**, Ders Kitabı, s. 124 vd.; **Taş Korkmaz**, Hülya, “6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Sürelere İlişkin Genel Hükümleriyle (m.90-94) Getirilen Değişikliklerin Değerlendirilmesi”, İKÜHFD, C. 12, S. 1, s. 39; **Taş Korkmaz**, Hülya, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu Hükümlerine Göre Eski Hâle Getirme”, İKÜHFD, C. 15, S. 2, s 637. Kanunda gösterilen sürelerin bir kısmı mahkemeler için bir kısmı ise taraflar içindir. Mahkemeler, kendileri için belirtilen sürele uymasa ve işlemi daha sonra yapsa bile mahemenin işlemi veya kararı geçerlidir. Bununla birlikte taraflar için düzenlenen süreler yahut mahkeme tarafından taraflara verilen süreler kural olarak kesin ve hak düşürücü niteliktedir ve sürenin aşılması, işlemin yapılmaması halinde tarafların hakkı düşmektedir (**Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 195 vd.).

Arabulucuk ise kişilerin arabulucu vasıtasıyla bir araya getirilmesi ve uyuşmazlık hakkında müzakere ortamının oluşturulmasıdır. Burada, tahkimden farklı olarak bir yargılama yapılmamaktadır²¹⁵. Bununla birlikte yargılama hizmetinin kalite standartlarında ve düzenli bir şekilde, başka bir deyişle basitlik unsuruna uygun bir şekilde sunumu devlete ait iken bu görevin tahkim ve arabuluculuk yönteminin kabul edilmesiyle, üçüncü kişilere devredilmiş olduğu görülmektedir. Her iki kurum, kural olarak²¹⁶ ilkenin diğer unsurlarına da hizmet etse de, bu durumun bir hak ihlâli olup olmadığı ve AİHS md. 6'ya aykırılık durumunda devletin sorumluluğunun devam edip etmediği sorunsalları inceleyeceğinden tahkim ve arabuluculuk yönteminin beraber bu kısımda işlenmesi tercih edilmiştir.

Tahkim, uyuşmazlığın çözümünün resmi makamlar yerine bir veya birden çok hakemden oluşan bir kurula havale edilmesidir ve özel hukuk uyuşmazlıklarında kanunun izin verdiği konular hakkında tahkime başvurulur²¹⁷. Tahkim, genel olarak iradi serbestine

²¹⁵ **Pekcanitez/ Yeşilırmak**, Pekcanitez Usûl, s. 2594, a.e.s. 2600; **Pekcanitez/ Atalay/ Özekes**, Ders Kitabı, s. 14, a.e. s. 610; **Üstündağ**, s. 934; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 417; **Akıncı**, Ziya, Milletlerarası Tahkim, 4. Baskı, İstanbul 2016, s. 3; **Şanlı**, Cemal/ **Esen**, Emre/ **Ataman – Fıganmeşe**, İnci, Milletlerarası Özel Hukuk, 6. Baskı, İstanbul 2018, s. 612 vd.; **Taşpolat Tuğsavul**, Melis, Türk Hukukunda Arabuluculuk (6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu), Ankara 2012, s. 21; Karş. **Günay**, s. 82.

²¹⁶ Doktrinde tahkimin, büyük uyuşmazlıklar bakımından ucuz bir yol olduğu, küçük uyuşmazlıklar bakımından ise pahalı bir yol olduğu belirtilmektedir (**Akıncı**, s. 9; **Sarısözen**, Hakem, s. 15).

²¹⁷ Tahkim ihtiyari ve zorunlu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarafların devlet yargılaması dışında tahkime başvurabilmeleri için bu konuda açık irade beyanlarının bulunması gerekmektedir ya da kanunda açıkça tahkime gidilmesinin zorunlu olduğu belirtilmelidir. HMK'da düzenlenen tahkim ise ihtiyaridir. İhtiyari tahkimde kişiler arasındaki özel hukuktan kaynaklanan mevcut veya muhtemel uyuşmazlığın özel kişiler tarafından çözümlenmesi bakımından yaptıkları anlaşmaya tahkim; bu uyuşmazlık hakkında karar veren kişilere de hakem denilmektedir. Taraflar esasa uygulanacak maddi hukuk kuralları ile usûl kurallarını, ispat vasıtalarını, yargılamanın dilini ve daha birçok şeyi serbestçe belirleyebilir. Hakemlerin uyuşmazlığı çözmek dışında resmi bir sıfatı bulunmamaktadır (**Deynekli**, Adnan, "Hukuk Muhakemeleri Kanununa Göre Tahkimde Yargılama Usûlü", Prof. Dr. Feridun Yenisey'e Armağan, C. II, İstanbul 2014, s. 2453 vd.; **Akıncı**, s. 6; **Nomer**, Ergin/ **Eksi**, Nuray/ **Öztekin Gelgel**, Günseli, Milletlerarası Tahkim Kurulu, Cilt I, 5. Baskı, İstanbul 2016, s. 1; **Topuz**, Gökçen, "Türkiye Futbol Federasyonu Uyuşmazlık Çözüm Kurulunun

dayalı bir yargılama yolu olması ve özel hukuk alanında taraf iradesinin üstünlüğü nedenleriyle devletin yargılama hizmetine müdahale olarak görülmemektedir. Nitekim yargılama sonucunda devletçe denetlenebilen, kesin hüküm niteliğinde ve icra-i kabiliyete sahip kararlar verilebilmektedir ve tüm bu nedenlerle özel bir yargılama faaliyeti olarak kabul edilmektedir. Ayrıca AİHM, AİHS md. 6'da yer alan yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkeme kavramını geniş yorumlamaktadır ve mahkemeye göre bu kavramla anlaşılması gereken sadece devlet mahkemeleri değil, yargısal güvencelerin sağlanması koşuluyla²¹⁸ hakem mahkemelerinin de bu kavrama dahil edilmesidir. Bu kapsamda zorunlu ve ihtiyari tahkimdeki hakem mahkemeleri, yargı yetkisini kullanan mercilerdir²¹⁹.

Arabuluculuk ise taraflar arasındaki uyuşmazlığın bağımsız, tarafsız ve güvenilir bir üçüncü kişi tarafından çözümlenmesidir²²⁰. Bu çözüm yöntemine başvuru kural olarak²²¹

Yargı Yetkisi Üzerine Düşünceler”, DEÜHFD, C.19, Özel Sayı 2017, (Prof. Dr. Şeref Ertaş’a Armağan), s.1915-1917).

²¹⁸ Doktrinde, yargı yetkisini kullanan bu mercilerin md. 6'daki güvencelerle donatılmış olması veya bu güvencelere sahip bir yargı organı tarafından denetime tabi tutulması gerektiği belirtilmektedir (**Aktepe Artık**, s. 176).

²¹⁹ **Pekcanıtez/ Yeşilirmak**, Pekcanıtez Usûl, s. 2594; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 721; **Topuz**, s. 1914; Zorunlu tahkimin hak arama özgürlüğünü zedelediği yönünde bkz. **Sarıöz Büyükalp**, s. 142.

²²⁰ Tarafları bir araya getiren, belirli teknik ve yöntemleri kullanarak uyuşmazlık üzerinde tarafları konuşturmak ve müzakere ettirmek için koordinasyonu sağlayan üçüncü kişiye arabulucu denilmektedir. Üçüncü kişinin yani arabulucunun uyuşmazlık hakkında karar verme yetkisi bulunmamaktadır ve taraflara hukukî tavsiyeler vermesi mümkün değildir. Arabuluculuk faaliyetleri sonucunda taraflar anlaşılırsa bu belgenin icra kabiliyetine sahip olması için kural olarak mahkemeden şerh edilmesi gerekir. Ancak taraflar ile vekilleri ve arabulucunun birlikte imzaladığı belge şerh şartı aranmaksızın ilam niteliğinde belge sayılmaktadır (**Taşpolat Tuğsavul**, Arabulucuk, s.22, a.e. s. 191 vd.).

²²¹ 7036 sayılı İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte bireysel veya toplu iş sözleşmesine dayanan işçi veya işveren alacağı, tazminat ve işe iade taleplerinde, yine 7155 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu madde 4'te yer alan ve diğer kanunlarda belirtilen alacak ve tazminat talepleri hakkında hızlı, basit, seri bir şekilde uyuşmazlıkların sonuçlanması amacıyla dava açılmadan önce arabuluculuk yöntemine başvurulması dava şartı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla dava açılmadan önce arabuluculuk yönteminin işletilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Zorunlu arabuluculuğun hak arama özgürlüğünü zedelediği ve usûl ekonomisi ilkesine aykırı olduğu yönündeki görüşler için bkz. **Ekmekçi/**

tamamen tarafların serbest iradesine bağlıdır (HUAK md. 2 vd.). Hukukumuzda yakın bir zamana kadar arabuluculuk ile ilgili bir mevzuat bulunmamaktaydı. 2012 yılında 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu yürürlüğe girmiştir ve iki tarafın iradesine tabi uyuşmazlıklarda tarafların gönüllü olarak arabuluculuk yöntemine başvurulabileceği belirtilmiştir²²². Bununla birlikte bu kanunun Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla AYM' ye iptal başvurusunda bulunulmuştur. AYM, arabuluculuk yönteminin devlet yargılamasıyla rekabet etmediğini, devlet egemenliğine zarar vermediğini, yargının alternatifi olmadığını, bilakis devlet yargılamalarına yardımcı ve tamamlayıcı nitelikte olduğunu belirterek başvuruyu reddetmiştir²²³. Ayrıca, dava şartı olarak arabulucunun kabul edilmesi nedeniyle de yine AYM'ye iptal başvurusu yapılmış; ancak mahkeme, yargıdaki iş yükünün azaltılması, mahkemeye erişim hakkı ve usûl ekonomisi ilkesi gibi nedenlerle kanun koyucunun arabuluculuk yöntemi hakkında takdir yetkisinin bulunduğunu, dava konusu kuralla kamu yararının sağlandığını, bu düzenlemenin eşitlik, adalet, hakkaniyet ölçülerine aykırı olmadığını ve tarafların istediği zaman bu süreci sonlandırarak mahkemeye gidebileceklerini belirtmiştir ve iptal başvurusunu reddetmiştir²²⁴.

Bu hizmetin kötü sunulması nedeniyle AİHS md. 6 kapsamında devletin sorumluluğuna gidilip gidilmeyeceği sorunsalıyla karşılaşmaktadır. AİHM, konuyu tahkim bakımından değerlendirmiştir. Komisyon, Bramelid ve Malmstrom/ İsveç²²⁵ kararına konu olayda zorunlu tahkim ve iradi tahkim bakımından ikili bir ayırım yapmıştır. Zorunlu tahkimde tarafların AİHS md. 6'nın sunduğu güvencelerden istifade edeceğini belirtmiştir. Zira zorunlu tahkimde, başvuru konusu uyuşmazlıkları ve uygulanacak yasal standartları kanun koyucu belirlemektedir. Nitekim burada, kişilerin tahkime başvuru hakkında seçim hakkı bulunmadığından hakem kurulunun md. 6 çerçevesinde hareket edip etmediği

Özekes/ Atalı, s. 110-113; Namli, Arabuluculuk, s. 158; Sarıöz Büyükalp, s. 141; Ayrıca Karş. Sungurtekin Özkan, Medenî Yargılama, s.418.

²²² Sungurtekin Özkan, Medenî Yargılama, s.420 vd.; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayyaz/ Hanağası, s. 773 vd.

²²³ AYM, E. 2012/94, K. 2013/89, T. 10.7.2013, www.anayasa.gov.tr, ET. 2.1.2019.

²²⁴ AYM, E. 2017/178, K. 2018/82, T. 11.7.2018, www.anayasa.gov.tr, ET. 2.6.2019.

²²⁵ Bramelid ve Malmstrom/ İsveç, BN. 8588/79, T. 12.12.1983, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 20.5.2019.

mahkeme tarafından denetlenecektir. Bununla birlikte komisyon, iradi tahkim olması halinde devletin sorumluluğuna gidilemeyeceğini, zira iradi tahkim hususunda tarafların anlaşması halinde AİHS'in sağlamış olduğu güvencelerden bir nevi feragat edildiğini ve tahkimde yargılama hakemlerce yapıldığından kişiler hakkında AİHM'e başvurulmasının mümkün olmadığını belirtmektedir²²⁶.

Konu arabuluculuk yöntemi bakımından değerlendirdiğinde, arabuluculuk yönteminin kural olarak gönüllülük esasına dayandığı, tarafların her aşamada bu süreci sonlandırıp uyuşmazlığı mahkemeye taşıyabileceği, bu süreç sonucunda anlaşmaya varılsa bile başvurulabilecek bir kanun yolu bulunmadığı, arabulucunun hâkim, bu faaliyetin de bir yargılama olmadığı belirtilmektedir ve dolayısıyla AİHS md. 6'nın sağlamış olduğu güvencelerden istifade edilemeyeceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte anlaşma tutanağının şerh yahut icra edilmesi aşamasında ilkeye aykırı bir durum var ise bu aşamada devlet kurumları sorumlu olduğundan bu ihlâl karşı AİHM' e başvuru mümkündür. Ayrıca arabuluculuk yöntemi her ne kadar yargılama faaliyeti olmasa da adalete erişim vasıtasıdır ve HUAK'ta adil yargılanma hakkına ilişkin birçok hüküm düzenlenmiştir²²⁷. Kanaatimizce AİHM' in kıstaslarından yola çıkarak, arabuluculuk yönteminin dava şartı olarak belirlendiği durumlarda arabuluculuk aşamasında meydana gelen usûl ekonomisi ilkesine aykırı durumlarda AİHS md. 6 kapsamında başvuru yapılabilmelidir. Nitekim arabulucu hâkim olmasa bile, devlet tarafından kendisine

²²⁶ **İnceoğlu**, Ortak Yargısal Hak, s. 78; Öğretide, mahkemenin bu kararı tarafların açıkça feragat beyanında bulunmadığı ve md. 6'nın unsurlarından feragat edilemeyeceği gerekçesiyle eleştirilmektedir. İradi tahkimde, hakem yargılaması ve kanun yolları ile kararların icrası bakımından iki aşama bulunmaktadır. Hakem yargılamasında, yargılama özel kişiler tarafından yürütüldüğünden usûl ekonomisine aykırı bir durum olduğunda devletin değil kişilerin doğrudan sorumluluğuna gidilmelidir. Ayrıca yargılama esnasında taraflara eşit davranılmamışsa yahut savunma hakları ihlâl edilmişse sonuçlarının ağır olacağı, kararın iptali, tanıma ve tenfizinin engellenmesi gerektiği belirtilmektedir. İkinci aşama ise kanun yolları ve hakem kararlarının icrası aşamasıdır. Bu aşamada devletin resmî kurumları görevli olduğundan ilkeye aykırı bir durum olduğunda doğrudan AİHM'e başvuru yapılmalıdır ve dolayısıyla iradi tahkimde dolaylıda olsa md. 6 güvencelerinden faydalanılmaktadır (**Aktepe Artık**, s. 69; **Başar**, s. 10-13; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 200); Karş. **Çayan**, s. 61.

²²⁷ **Aktepe Artık**, s. 69, 70; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 201; Karş. **Sarıöz Büyükalp**, s. 143.

arabulucu sıfatı verilen kamu görevlisi statüsündedir, dolayısıyla arabuluculuk aşamasında yapmış olduğu usûl ekonomisine aykırı işlemlerden sorumlu tutulmalıdır.

3. Unsurun İhlâl Ölçütleri

a. Genel Bakış

Demokratik hukuk devletinde birbirlerinden farklı ve bağımsız üç erk bulunmaktadır ve bunlar yasama, yürütme ve yargıdır. Yasama organı ile bireylerin toplumsal hayatını düzenleyen kurallar oluşturulur, yürütme organı ile bu kurallar uygulanır ve yargı organı ile toplumda meydana gelen uyuşmazlıklar giderilir. Organize bir devlet yapılanmasında hukukun faaliyet göstermesi devlete bırakılmıştır ve yargılama hizmetlerinin sunulması ile bu üç erk arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Yasama organı, yargılama hizmetleriyle ilgili kuralları, normatif düzenlemeleri belirlemektedir. Bu kuralların hakka erişimi sağlayacak şekilde basit ve açık olması gerekmektedir. Yürütme organı yargılama hizmetlerinin sunulması için gerekli alt yapıyı oluşturmakta, personel istihdam etmekte, adliye binaları inşa etmekte, teknik hizmet sağlamakta, mahkemeye ve sonuca erişim konusunda gerekli organizasyonu oluşturmaktadır. Hukuka erişimi engelleyecek hukukî ve fiili sorunlara çözüm getirmektedir. Yargı organı ise uyuşmazlıkları çözüme bağlamakta ve hakların gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

Basitlik ögesinin ihlâl kaynağı bu üç erkten kaynaklanabilir. Konuyu somutlaştırmak gerekirse örneğin yasama erki mahkemelere ulaşım konusunda karmaşık ve ağdalı şekli kurallar belirleyebilir, mahkemelere erişimi hukuk ve kanuna aykırı sınırlandırabilir²²⁸.

²²⁸ Toplum hayatının kaçınılmaz bir sonucu da temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasıdır; ancak bu sınırlandırmanın keyfi bir şekilde yapılması mümkün değildir ve sınırlandırmanın sınırlarının kanunda açıkça düzenlenmiş olması gerekmektedir. Anayasa’da ve AİHS’te bu şartlara ilişkin düzenlemeler yapılmıştır ve Anayasa’da olağan dönemler ve olağanüstü hal dönemleri olmak üzere her iki dönem için farklı ölçütler kabul edilmiştir. Anayasa md. 13’te olağan dönemlerdeki sınırlandırma koşulları belirlenmiştir ve buna göre temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasa’nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine

Yürütme erki hukuk nosyonu ile yetişmemiş bireylerden mahkeme personeli oluşturabilir, mahkemeleri yerleşim yerlerinden uzakta inşa edebilir yahut savaş, seferberlik veya olağanüstü hal dönemlerinde uygulamalarıyla mahkemelere erişimi engelleyebilir, yeterli personel istihdam etmeyebilir. Yargı erki de hukuk normunu yanlış yorumlayabilir veya uygulayabilir, hatalı kararlar verebilir, uyuşmazlığı incelemekten kaçınarak yargılamayı sürüncemede bırakabilir²²⁹.

aykırı olamaz (AY md. 13). Konumuz bağlamında söz konusu maddeyi tahlil edersek, adil yargılanma hakkıyla ilgili madde 36'da herhangi bir sınırlandırma nedeni öngörülmemiştir; ancak bu durum, bu hakkın hiçbir şekilde sınırlandırılmayacağı anlamına gelmemektedir. Bu hakkın, kendi özünden kaynaklanan sınırlara sahip olduğu ve Anayasa'da yer alan genel kurallar doğrultusunda, örneğin md. 141/4 usûl ekonomisi ilkesi kapsamında sınırlandırılabilmesi kabul edilir. Nitekim dava hakkının kapsamı ve kullanım koşulları, bu hakkın sınırlarını ve norm alanı belirleyen kurallardan ibarettir. Ancak hiçbir şekilde bu sınırlandırmada, md. 13'te belirtilen kriterlere aykırı olamaz. Bununla birlikte olağanüstü hal dönemlerindeki sınırlandırmanın çerçevesi ise md. 15'te belirtilmiştir ve savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasa'da öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir (AY md.15/1). Ancak hiçbir şekilde, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşam hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz (AY md. 15/2). Yine AİHS md. 15'e göre de, sözleşmecî devletler savaş ya da olağanüstü hal dönemlerinde ölçülü olmak koşuluyla ve belirli şartlar dahilinde sözleşmedeki yükümlülüklerine aykırı düzenlemeler yapabilir. Ancak hiçbir şekilde çekirdek alan olarak kabul edilen yaşam hakkı, işkence yasağı, köle tutulmama, kanunsuz ceza olmaz ilkesine aykırı hareket edemez. Adil yargılanma hakkı ise, her iki düzenlemeye de çekirdek alanda kabul edilmediğinden olağanüstü hal dönemindeki sınırlandırmanın sınırları çerçevesinde bu hakla ilgili düzenlemeler yapılabilir (Gözler, Kemal, Anaya Hukukunun Genel Esasları Ders Kitabı, Bursa 2018, s. 418 vd.; Ayrıca konuyla ilgili Anayasa Mahkemesi kararları için bkz. AYM, BN. 2015/ 18872, T. 22.11.2018; AYM, BN. 2013/799, T. 26.3.2013, www.anayasa.gov.tr, ET. 15.6.2019).

²²⁹ Postacıoğlu, s. 3; Gözübüyük, s. 77; Tanör, Bülent, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, 1994, s. 147; Atalay, Esra, "Yargısal Temel Haklar", Prof. Dr. Şükrü Postacıoğlu'na Armağan, İzmir 1997, s. 437 – 454, s. 57; Akkan, s. 57, Demircioğlu, s. 58; Rüzgaresen, Usûl Ekonomisi, s. 196; Turan, s. 239; Bu yönde Yargıtay kararı için bkz. "Her şeyden önce "yargılamanın uzaması" hakkın ihlâlüne gerekçe yapılamaz. Hak hıza feda edilemez. Elbette ki, "usûl ekonomisi" ve "hızlı adalet" evrensel ilkelerdendir. Fakat şurası da unutulmamalıdır; Belirtilen ilkeler usûl kurallarıdır. Usûlün varlık nedeni de esasa hizmet etmektir. Usûl kuralları, en hızlı, en kolay ve en ucuz şekilde, hakkın hak edenin eline verilmesi ve hakkın yerine

b. Yasal Düzenlemeler

Devletin, şekli hukukun içeriğini belirlemede takdir yetkisi bulunmaktadır; ancak yargılamaya ilişkin prosedürler belirlenirken yargılamanın işleyişi zorlaştırılmamalıdır ve adalete erişim hakkını düzenleyen ve gerektiğinde kısıtlayan bu kuralların anayasal bir meşruiyeti olmalıdır. Etkinlik, açıklık, şeffaflık, süreklilik gibi unsurlara önem verilerek kurumlar ve işleyişleri düzenlenmelidir. Şekli hukukun, sadece hukukî korumayı sağlama özelliğine sahip olması değil, aynı zamanda sonuca ulaşmada etkili olması gerekmektedir. Bu kurallar zaman ve mekâna göre değişkenlik gösterse de önemli olan devlet tarafından hakka erişimin ve organizasyonun basitlik ögesine uygun bir şekilde sağlanmış olmasıdır. Bu kapsamda devlet, yargılama hizmetlerinin gerçekleştirebileceği fiili ve hukukî olarak tam yetkili mahkeme kurumunu oluşturmakla ve mahkemeye erişimi sağlamakla sorumludur. Mahkemeye erişim konusundaki düzenlemeler açık, basit ve sade olmalıdır ki; uyuşmazlık çıkmadan önce bireyler hangi makamlara başvuracaklarını bilmelidir ve gerektiğinde küçük çaplı uyuşmazlıklarda yardım almadan davayı takip edebilmelidir. AİHM ve AYM birçok kararında söz konusu kuralların ve uygulanma biçimlerinin kişilerin haklarına ulaşımını engellememesi gerektiğini belirtmektedir²³⁰.

ulaşması için gerekli araçları ve yöntemleri belirlemektedir. Dolayısıyla usûl kuralları, varlık nedenini ortadan kaldıracak şekilde kullanılamayacağı gibi, bu şekilde de yorumlanamaz. Diğer bir deyişle “usûl esastan önce gelir ve fakat esas usûle feda edilemez” yahut “esas usûle boğdurulamaz.” Yargıtay İçtihatları Birleştirme BGK, E. 2015/1, K. 2016/1, T. 6.5.2016 (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 11.4.2019).

²³⁰ **Belgesay**, s. 18; **Kuru**, Baki, “Hukuk Davalarının Uzaması Sebepleri”, Prof. Dr. Baki Kuru Makaleler, İstanbul 2006, s. 99-116, s. 105; **Kuru**, Tedbirler, s. 131 **Akkan**, s. 43; **Yılmaz**, Taraf Ehliyeti, s. 669; **İnceoğlu**, Adil Yargılanma, s. 28, 29; **Tezcan/ Erdem/ Sancakdar**, s. 335; **Gözübüyük/ Gölcüklü**, s. 296, 297; **Aktepe Artık**, s. 135; **Yayla**, Ahmet, “İç Hukuktaki Çelişkili Yargı Kararlarına İHAM’ın Yaklaşımı”, BAÜHFD, C. 8, S. 1071-108, s. 48; **Erdoğan**, s. 94, 95; **Gündüz**, s. 34; **Namlı**, s. 242; Bkz. Beles ve Diğerleri/ Çek Cumhuriyeti, BN. 47273/99, T. 12.11.2002; Sefer Yılmaz ve Meryem Yılmaz/ Türkiye, BN. 611/12, T. 17.11.2015; Walchli/ Fransa, BN. 35787/03, T. 26.7.2007; Ashingdane/Birleşik Krallık, BN. 8225/78, T. 28.5.1985; Garcia Manibardo/İspanya, BN. 38695/97, 15.2.2000, www.hudoc.echr.coe.int; AYM, BN. 2012/1223, T. 5.11.2014, www.anayasa.gov.tr, ET.19.1.2019. Öğretide hukukumuzdaki bazı düzenlemeler ilkeye aykırılık nedeniyle eleştirilmektedir. Örneğin yazılı yargılama usûlünde ön inceleme, tahkikat ve sözlü yargılamanın her aşamasında taraflara tebligat çıkarılması doğru bulunmamaktadır,

Hukuk güvenirliliğinin, adil ve hızlı bir yargılamanın parçası olan süreler, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Süreler, uyuşmazlığın sürüncemede kalmasına neden olacak şekilde, tarafların bilgisi olmadan başlayacak halde veya iddia ya da savunma yapılmasını imkânsız kılacak derecede kısa düzenlenmemelidir²³¹. AİHM, *Stubbing ve Diğerleri/ Birleşik Krallık*²³² kararında çocuğun cinsel saldırıya uğraması sonucunda açılacak tazminat davalarını mağdurların 18 yaşına girmesinden itibaren 6 yıllık süreye bağlanmasını makul bulmuştur. Mahkeme, bu tür sorunların İngiltere yasama meclisi tarafından dikkate alınarak önemli miktarda zaman ayrıldığını belirterek başvuruların mahkemeye erişim hakkının ihlâl edilmediğini ifade etmiştir. AİHM, *Tricard/ Fransa*²³³ kararında ise, başvuru sürelerinin tarafların bilgisi olmayacak şekilde başlatılmasını ihlâl olarak nitelendirmiştir. Karara konu olayda, başvuranın talebi yerel mahkemece reddedilmiş, ertesi gün karar kendisine tebliğ edilmek üzere postaya verilmiştir. Kararda, kararın gönderilmesinden itibaren 5 gün içinde kanun yoluna başvurabileceği belirtilmiştir. Ancak karar başvurana ulaştığında kanun yolu başvuru süresi dolmuştur ve başvuranın temyiz istemi süre nedeniyle reddedilmiştir. Mahkeme bu kadar basit ve temel bir hukuk kuralının Fransa hukukunda düzenlenmemiş olmaması nedeniyle Fransa

burada usûl ekonomisi ilkesinin kanun koyucu tarafından yeterince dikkate alınmadığı savunulmaktadır. Başka bir örnek ise, İş Mahkemeleri Kanunu md. 3/2 son cümlesindeki düzenlemedir. Maddeye göre tarafların arabuluculuk yoluna başvurmadan doğrudan dava açtığı uyuşmazlıklarda, bu durumun daha sonradan fark edilmesi halinde, dava herhangi bir işlem yapılmadan dava şartı yokluğu gerekçesiyle reddedilecektir. Bu düzenleme de usûl ekonomisine aykırılık nedeniyle doktrinde eleştirilmektedir. Davanın reddedilmesi yerine burada taraflara süre verilmelidir ve bu durum bekletici mesele yapılmalıdır (**Budak/ Karaaslan**, s. 77, a.e. s. 435).

²³¹ **Bilge/ Önen**, s. 305; **Önen**, s. 115; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 147; **Özekes**, Hukukî Dinlenilme, s. 241 – 244; **Taşpınar**, Sema, “İsviçre Federal İcra ve İflâs Kanunu’nda Yapılan Değişiklikler”, 75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru’ ya Armağan, Ankara 2004, s. 599-670, s. 611; **Taş Korkmaz**, Eski Hâle Getirme, s. 636; **İnceoğlu**, Adil Yargılanma, s. 30; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 195; **Gündüz**, s. 25.

²³² *Stubbing ve Diğerleri/ Birleşik Krallık*, BN. 22083/93, 22095/93, T. 22.10.1996, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 20.1.2019.

²³³ *Tricard/ Fransa*, BN. 40472/98, T. 10.7.2001 (**Aktepe Artık**, s. 140).

devleti hakkında mahkûmiyet kararı vermiştir. Yine Perez de Rada Cavanilles/ İspanya²³⁴ kararına konu olayda, iç hukukta yeniden yargılama başvuru süresi üç gün olarak belirlenmiştir. Başvurucu yeniden yargılama yoluna başvurmuş; ancak mahkeme ile oturduğu yer arasında uzak bir mesafe olduğundan süre dolduktan sonra dilekçesi mahkemeye ulaşmıştır ve dolayısıyla başvurusunun talebi reddedilmiştir. AİHM, İspanya hukukunda düzenlenen sürelerin ölçsüz şekilde düzenlenerek hakka erişimi engellediğini belirtmiş ve İspanya hakkında mahkûmiyet hükmü kurmuştur.

Bazı hukuk sistemlerinde yargının daha işlevsel olabilmesi adına kanun yollarına başvuru için kanun koyucu tarafından belirlenen kesinlik sınırı bulunmaktadır. Kesinlik sınırının amacı, belli miktarın altındaki davaların hızlı bir şekilde sonuçlanmasını sağlamak ve yargı makamlarının iş yükünü azaltmaktır. Türk Hukukunda değere bağlı temyiz sistemi kabul edilmiştir. Ancak kesinlik sınırının, Anayasa’ ya aykırı olduğu iddiası ve iptali talebiyle Anayasa Mahkemesi’ne başvurulmuştur. Mahkeme, kesinlik sınırının adalet erişim konusunda rencide edici ve hukuk devleti ilkesini zedeleyecek nitelikte olmadığı sürece hukuka uygun olduğunu, temel hak ve hürriyetlerin kamu yararı kapsamında sınırlandırılabilirliğini, kesinlik sınırının da bu meşru amaca hizmet ettiğini belirterek başvuruyu reddetmiştir²³⁵.

Yargılamayla istenilen sonuca ulaşmakla birlikte bu sonuç meşakkatli olarak elde edilmişse burada basitlik ögesine uygun bir hukukun varlığından bahsetmek mümkün

²³⁴ Perez de Rada Cavanilles/ İspanya, BN. 28090/95, T. 28.10.1998, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 20.1.2019.

²³⁵ AYM, E. 1985/23, K. 1986/2, T. 20.1.1986, (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET.19.1.2019). Bu karar, daha çok Yargıtay’ın iş yükü dikkate alınarak verildiği ve temyizın amacıyla anayasanın ilkeleri bağdaşmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Doktrinde, kural olarak kanun yollarına ilişkin bu sınırlamalarının adalet duygusunu zedelediği ve uyuşmazlığın yargılama yetkisine sahip ilk derece mahkemesi tarafından halihazırda incelendiği savunulmaktadır; ancak burada hak ihlâli ile sonuçlanan bir yargılama yapılmış ise üst dereceye başvuru yapılamaması nedeniyle devletin sözleşmesel sorumluluğu gündeme gelecektir (Alangoya, Yavuz, “Kanun Yolunun Anayasal Temeli ve HUMK m. 427 Hükmü ile Kanun Yolu Kapatılmış Olan Kararlara Karşı Kanun Yoluna Müracaat İmkânı”, 75. Yaş Günü için Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı, Ankara 2004, s. 38); Akkaya, Tolga, “Temyize Başvuru Hakkının Sınırlandırılması ve İzne Bağlı Temyiz Sistemi”, Haluk Konuralp Anısına Armağan 1, Ankara 2009, s. 68 – 71.

değildir. Şekli hukuk, insan onuruna yakışır bir yargılamanın yapılmasına zemin hazırlamalıdır²³⁶. AİHM' e göre dava başvuran tarafından takip edilebilecek iken iç hukukta başka kimse yahut kuruluşlarca davanın yürütülmesini öngören düzenlemeler ihlâl olarak nitelendirilmektedir. Philis/ Yunanistan²³⁷ kararına konu olayda, başvuran danışman mühendistir ve elektro-mekanik tesisatların tasarımı ve denetimi için bir dizi sözleşme imzalamıştır. Başvuran karşı taraftan yaptığı işin bedelini talep etmiştir; ancak karşı taraf bu sözleşmeleri inkâr ederek ücret ödemesini yapmamıştır. Yunan Hukukuna göre bu tür davaları takip etme yetkisi Yunanistan Teknisyenler Odası'na aittir. Başvuran yargı makamları nezdinde sadece Yunanistan Teknisyenler Odası'nın argümanlarını desteklemek amacıyla katılabilmıştır ve bu nedenle duruşmalar üzerinde etkili bir şekilde kontrol sahibi olamamıştır. Mahkeme, iç hukukta düzenlenen bu tür bir sınırlandırmanın meşru bir gerekçesi olmadığını belirterek ihlâl kararı vermiştir.

Bununla birlikte AİHM, Lithgow ve Diğerleri/ Birleşik Krallık²³⁸ kararında iç hukukta bu tür bir sınırlandırma yapılmasının meşru ve orantılı olduğunu belirtmiştir. Karara konu olayda başvuruların hisseleri millileştirme yasası çerçevesinde devralınmıştır. Başvuranlar bu duruma itiraz etmemişlerdir; ancak aldıkları bedelin düşük olduğu iddiasıyla dava açmışlardır. İç hukuka göre şirket hissedarlarının tek başına bu şekilde dava açma hakkı bulunmamaktadır ve şirket hissedarları bir temsilci atayarak ortak dava açmalıdır. Mahkeme bu olayda, başvuruların dolaylı da olsa mahkemeye erişim hakkının bulunduğunu, iç hukukta bu tür bir düzenleme yapılmasının amacının tarafların fazla olması nedeniyle olası sıkıntıları önlemek olduğunu belirterek bu kural bakımından ihlâl kararı vermemiştir.

Kanun koyucu tarafından düzenlenen kesin yetki kuralları da usûl ekonomisi ilkesinin amacına hizmet etmektedirler ve dava şartlarındandır; ancak kesin yetkili mahkemelerin

²³⁶ **Akcan**, s. 250; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 209; **İnceoğlu**, Ortak Yargısal Hak, s. 121.

²³⁷ Philis/ Yunanistan, BN. 12750/87, 13780/88, 14003/88, T. 27.08.1991, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 20.1.2019.

²³⁸ Lithgow ve Diğerleri/ Birleşik Krallık, BN., 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81, 9405/81, T. 8.7.1986, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 20.1.2019.

işlemez duruma geldiği zamanlarda devletin bu duruma çözüm bulamaması hak ihlâlini doğurmaktadır. AİHM, Khamidov/ Rusya²³⁹ kararına konu olayda başvuran Çeçenistan’ da yaşayan Rus vatandaşıdır ve Rusya hükümeti tarafından Çeçenistan’ da bulunan başvuranın taşınmazı işgal edilmiştir. Başvuran mülkiyet hakkının ihlâlini sonlandırmak istemişse de o yıllarda başvurabileceği yetkili ve görevli olan Çeçen mahkemeleri faaliyetlerini durdurmuştur. Hükümet, durumu bildiği halde başvuranın hakkını başka bir yetkili ve görevli mahkemeye taşımasına izin vermediğinden AİHM tarafından hükümet aleyhine ihlâl kararı verilmiştir²⁴⁰.

Sonuç olarak, muhakeme hukukundaki düzenlemelerin mutlaka usûl ekonomisi ilkesinden izler taşıması gerektiğini söyleyebiliriz; ancak bu ilke gerekçe gösterilerek hayata geçirilen usûl kurallarının da hakkın özünü zedeleyecek, içini boşaltacak, kişilerin adil yargılanma, adalete ve mahkemelere erişim haklarına zarar verecek nitelikte de olmaması gerekmektedir. Usûl ekonomisi ilkesine dayanan hak sınırlamalarının her zaman meşru bir amacı olmalıdır ve bu sınırlamalar için kullanılacak araç ile ulaşılacak istenen amaç arasında orantı kurulmalıdır. Başka bir anlatımla, bireylere, adil dengeyi bozacak ve adalet duygusunu zedeleyecek şekilde külfetler yüklenmemiş olması gerekmektedir. Ayrıca, devlet bu dengeyi sağlamış ve bu doğrultuda düzenlemeler yapmış olsa bile değişen durumlara uygun olarak gerekli önlemleri almakla da yükümlüdür.

c. Yargısal Uygulamalar

Muhakeme hukukunun basitlik ögesine uygun bir şekilde oluşturulması ile bu ögeye uygun bir yargılama yapılması birbirinden farklı durumlardır. Bazı durumlarda yasa koyucu tarafından olağanüstü bir şekli hukuk yaratılsa da yargısal uygulamalardaki eksiklikler, hatalar nedeniyle hakka erişim güç olabilir yahut hiç sağlanmayabilir. Hâkim, öncelikle yargılamanın işleyişini kolaylaştırarak, yargılamayı sevk ve idare ederken gerekli dikkat ve özeni göstermekle yükümlüdür. Dosyayı yeterince inceleyerek

²³⁹ Khamidov/ Rusya, BN. 72118/01, T. 15.11.2007, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

²⁴⁰ Belgesay, s. 116; Aktepe Artık, s. 128; Demircioğlu, s. 256.

uyuşmazlığın özünü kavraması, zaman ve giderken tasarruf ederek basitlik ögesine uygun bir şekilde bir an önce hakkı sahibine teslim etmesi gerekmektedir²⁴¹.

Örneğin AİHM Tanay/ Türkiye²⁴² kararına konu olayda, başvuranın arsası devlet tarafından kamulaştırılmıştır. Başvuran kamulaştırma bedeline itiraz etmek amacıyla vekil tayin etmiş, vekil dava açma süresinin bitiminden üç gün sonra davayı ikame etmiştir. Ancak dava açarken kendisinin sağlık sorunları olduğunu ve bu nedenle süresi içinde davayı açamadığını da belirtmiştir. Bu kapsamda ilk derece mahkemesi mazereti haklı bularak dosyayı incelemiş ve davanın kabulü yönünde hüküm kurmuştur. Kararın davalı tarafından temyiz edilmesi üzerine Yargıtay, hasta kişiyi başvuran şahıs olarak algılamış ve hasta olan şahsın kendisi yerine vekil tayin etme hakkı olduğunu belirterek kararı bozmuştur. İlk derece mahkemesi de bozma kararına uymuş ve karar kesinleşmiştir. Neticede yüksek mahkeme tarafından dosyanın yeterince incelenmemesi sonucunda kişinin hakkı açıkça ihlâl edildiği yönünde AİHM tarafından karar kurulmuştur. Yine Ern Makine San. ve Tic. A.Ş./ Türkiye²⁴³ kararında, başvuran ticaret sicil adresini değiştirmiştir ve bu konuda ilgili mercilere bildirim yapmıştır. Ancak buna rağmen mahkeme kalemi tarafından eski adrese tebligat yapılmaya devam edilmiştir ve bu kapsamda başvurana dilekçeler ulaşmadığından savunma hakkı mahkemenin dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı davranması neticesinde açık bir şekilde ihlâl edilmiştir. Anayasa Mahkemesi de bir kararında²⁴⁴ davanın, yerel mahkeme tarafından usûl ekonomisi ilkesine hizmet eden ihbar kuralları uyarınca taşınmaz malikine bildirilmemesini ihlâl olarak nitelendirmiştir.

Hâkim şekil kurallarını, esasın özüne ve bireylerin hak arama özgürlüğüne zarar verecek şekilde katı bir şekilde yorumlamamalıdır ve uygulamamalıdır. Bununla birlikte usûl

²⁴¹ **Bilge**, s. 248; **Önen**, s. 60; **Kuru**, Uzama Sebepleri, s. 101, 102; **Özekes**, Hukukî Dinlenilme, s. 312, 313; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 158; **Budak/ Karaaslan**, s. 172; **Karaaslan**, Vural, Medenî Usûl Hukukunda Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevi, 2. Baskı, Ankara 2019, s. 92; **Taş Korkmaz**, Süreler, s. 44.

²⁴² Tanay/ Türkiye, BN. 18753/04, T. 9.12.2008, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.1.2019.

²⁴³ Ern Makine San. ve Tic. A.Ş./ Türkiye, BN. 70830/01, T. 3.5.2007 (**Aktepe Artık**, s. 154).

²⁴⁴ Bkz. AYM, BN. 2015/13950, T. 24.5.2018, www.anayasa.gov.tr, ET.13.1.2019.

kurallarını ortadan kaldıracak düzeyde aşırı esneklikten de kaçınılmalıdır. Yorumu açık hukuk normlarında, kişilerin hakka erişimini sağlayacak şekilde kolay yolu tercih etmelidir. Önemli olan hak sahibine, anayasal meşruiyeti bulunan hakkının gerçekleştirilmesi için uygun zeminin hazırlanmasıdır²⁴⁵.

AİHM, Sovtransavto Holding/ Ukrayna²⁴⁶ kararına konu olayda, başvuran temyiz talebiyle birlikte temyiz harcıyla ilgili ödeme belgesini yerel makamlara ibraz etmemiştir ve bu nedenle temyiz talebi reddedilmiştir. Belgeyi ibraz ettiğinde de temyiz süresi dolduğundan yine başvurusu reddedilmiştir. Mahkeme bu kararda temyiz talebinin geçerliliğinin bu şekilde bir uygulamaya bağlanmasını ihlâl olarak nitelendirmiştir. Yine Neshev/ Bulgaristan²⁴⁷ kararına konu olayda karar başvurana tebliğ edilmemesine rağmen temyiz süresinin geçirildiği iddiasıyla temyiz istemi yerel mahkemece reddedilmiştir. Mahkeme bu kararda, kararı öğrenmek için başvurana periyodik olarak mahkeme kalemini kontrol etme yükümlülüğü yüklenmesini ihlâl olarak nitelendirmiştir. Yine AİHM, Eşim/ Türkiye²⁴⁸ kararına konu olayda tazminat davaları ile ilgili zamanaşımı süresinin başlangıç tarihine değinmiş ve şahsi yaralanmalarla ilgili tazminat davalarında başvuranın gerçekte uğradığı zararı öğrendiği tarihten itibaren hakkını kullanması gerektiğini belirtmiştir. Ancak, mahkemenin bu durumu irdelemeden yaralanmanın gerçekleştiği tarihten itibaren zamanaşımı süresini başlatmasını ve bu nedenle davanın reddedilmesini ihlâl olarak değerlendirmiştir. Anayasa Mahkemesi de

²⁴⁵ **Ansay**, Usûl, s. 162; **Bilge**, s. 268; **Önen**, s. 115; **Akkan**, s. 43; **Alangoya**, Usûl, s. 187; **Yılmaz**, Taraf Ehliyeti, 670; **Budak/ Karaaslan**, s. 16; **Tanrıver**, Derdestlik İtirazı, s. 21; **Erdemir**, s. 677; **İnceoğlu**, Adil Yargılanma, s. 45; Ayrıca bu yönde AYM kararı için bkz. “(...) mahkemeler usûl kurallarını uygularken bir yandan adil yargılanma hakkını ihlâl edebilecek aşırı şekilcilikten, diğer yandan da yasalar tarafından düzenlenen usûl kurallarının ortadan kaldırılması sonucunu doğurabilecek aşırı gevşeklikten kaçınmalıdırlar.” AYM, BN. 2013/4686, T. 4.11.2015, www.anayasa.gov.tr, 14.1.2019.

²⁴⁶ Sovtransavto Holding/ Ukrayna, BN. 48553/99, T. 25.7.2002, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

²⁴⁷ Neshev/ Bulgaristan, BN. 40897/98, T. 28.10.2004, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 19.1.2019.

²⁴⁸ Eşim/ Türkiye, BN. 59601/09, T. 17.9.2013, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 13.1.2019; Ayrıca bkz. Sefer Yılmaz ve Meryem Yılmaz/ Türkiye, BN. 611/12, T. 17.11.2015; Yeşilkaya/ Türkiye, BN. 47157/ 10, T. 26.5.2015, Reisner/ Türkiye, BN. 46815, T. 21.7.2015; Aksis ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 4529/06, T. 30.4.2019, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 7.8.2019.

tazminat talepli bir uyuşmazlıkta²⁴⁹ benzer şekilde hareket etmiş, başvuranın rahatsızlığının boyutunu tam olarak belirlenemediği tarihten itibaren zamanaşımının başlatılmasını hukuka aykırı bulmuştur.

Şekil kurallarına her aykırı durum, temel hak ihlâli anlamına gelmemektedir. Şekli normun ve hakkın yanlış olarak yorumlandığı, sonuç olarak da hâkimin yanlış hüküm kurduğu ve hakkın özüne zarar verildiği durumlarda ihlâl söz konusudur²⁵⁰. Örneğin Anayasa Mahkemesi, kanun yoluna başvuru süresinin tefhimden itibaren başlayan uyuşmazlıklarda, kısa kararda gerekçenin belirtilmemesi halinde gerekçeli kararın tebliğinden itibaren başlatılmasını²⁵¹; temyiz talebinde bulunan tarafın cüzi miktardaki temyiz posta giderini kalemden kolay bir şekilde öğrenme imkânı olması nedeniyle mahkemenin başvurucuya çıkardığı muhtıradaki bu bedelin açık bir şekilde belirtilmemesini²⁵² hak ihlâli olarak değerlendirmemiştir.

²⁴⁹ Bkz. AYM, BN. 2015/1714, T. 15.11.2018; “(...) mahkemeler, dava açma süresi öngören kanun hükümlerini yorumlarken sınırlamanın istisna olduğu ilkesini gözeterek aşırı şekilcilikten kaçınmalı ve yorum kurallarının imkân verdiği ölçüde davayı ayakta tutma yolunda bir yaklaşım benimsemelidir. Bununla birlikte mahkemelerin, sürenin varlık sebebini anlamsız kılma pahasına yorum kurallarının sınırlarını zorlayarak kanunda öngörülen dava açma süresini bertaraf etmesi hukukî güvenlik ve istikrar ilkesinin zedelenmesine neden olabilir.” AYM, BN. 2014/5, T. 25.10.2017; Bu yönde benzer kararlar için bkz. AYM, BN. 2014/17714, T. 26.10.2017; AYM, BN. 2014/12354, T. 19.1.2017, www.anayasa.gov.tr, ET.14.1.2019.

²⁵⁰ Akkan, s. 43.

²⁵¹ Bkz. AYM, BN. 2017/29997, T. 31.10.2018, www.anayasa.gov.tr, ET.14.1.2019.

²⁵² Bkz. AYM, BN. 2015/7104, T. 31.10.2018, www.anayasa.gov.tr, ET.14.1.2019.

İKİNCİ BÖLÜM

USÛL EKONOMİSİ İLKESİNİN İHLÂL ŞARTLARI VE İHLÂLE KARŞI BAŞVURU YOLLARI, USÛL EKONOMİSİ İLKESİNİN İHLÂLİNİN GENEL OLARAK SONUÇLARI

I.Usûl Ekonomisi İlkesinin İhlâl Şartları ve İhlâl Karşı Başvuru Yolları

A. Genel Bakış

Bugün geline nokta devlet insanlar tarafından yürütölen, insanları esas alan ve insanları bağlayıcı kurallardan oluşın bir mekanizma haline gelmiştir. Bununla birlikte sistemin özünde insan bulunduğundan bu organizmanın zaman zaman yanlış veya eksik işletildiği olmuştur. Zira insan ne kadar başarılı, çalışkan ve disiplinli olsa da hata yapma ihtimali her zaman bulunmaktadır. Usûl ekonomisi ilkesi çerçevesinde getirilen kurallar açısından da bu durum aynıdır. Yargı tekeli devlete aittir ve yargılama hizmetlerinin ilkeye uygun bir şekilde sunulması devletin görevleri arasındadır. Öyleyse ilkeye aykırılıkların varlığı halinde ihlâlî tespit edecek ve ihlâlî onarımını sağlayacak denetleyici ve düzenleyici sistemlerin devlet tarafından öngörölmüş olması, hatta bu durumlarla ilgili yaptırımların da düzenlenmesi gerekmektedir. Bu kuralların kaynağı anayasal düzenlemelere dayandığı gibi küreselleşen dünyada devletlerin taraf olduğu temel hak ve hürriyetleri koruma altına alan uluslararası sözleşmelere de dayanmaktadır²⁵³.

Türk Hukukunda Anayasamızın 40. maddesinde “*Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının*

²⁵³ Özekes, Pekcanitez Usûl, s. 2150; Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes, s. 1; Üstündağ, s. 15; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, s. 581; Arslan, Ramazan/ Yılmaz, Ejder/ Ayvaz Taşpınar, Sema/ Hanağası, Emel, İcra ve İflâs Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2018, s. 37; Budak/ Karaaslan, s. 342; Atalı/ Ermenek/ Erdoğan, s. 29, 30; Rüzgaresen, Cumhuriyet, "Usûl Ekonomisi İlkesinin İhlaline Karşı Başvuru Yolları", Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 2016/4, s. 173 vd.

sağlanmasını isteme hakkına sahiptir. Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır. Kişinin, resmi görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zarar da, kanuna göre, Devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır.” ve 125. maddesinde “İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır.” hükümleri bulunmaktadır. Bu hükümlerle etkin hukukî koruma hakkı ve kamu otoriterleri tarafından yapılan muamelelerin yargı denetimine tabi olacağı düzenlenmiştir. Dolayısıyla temel yargısal bir hak olan usûl ekonomisi ilkesinin ihlâl edilmesi halinde hak ihlâlinin giderilmesi yahut tazmin edilmesi için devletin gerekli organizasyonu sağlama ve kişilerin zararını karşılama sorumluluğu anayasal kapsamda garanti altına almıştır.

Yine, Türkiye’nin taraf olduğu birçok uluslararası sözleşme bulunmaktadır; ancak şüphesiz ki bunlardan en dikkat çeken, prestij sahibi ve çalışmamızın önemli bir kısmını oluşturan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’dir. Türkiye 18 Mayıs 1954 tarihinde AİHS’i onaylamıştır ve bu tarihten itibaren sözleşmecî devlet statüsüne girmiştir. AİHS, Anayasa gereği bağlayıcı niteliktedir ve iç hukukumuzun bir parçasıdır. Bu bağlamda sözleşmenin 13. maddesi *“Bu sözleşmede düzenlenen hakları ve özgürlükleri ihlâl edilen her kişi, ihlâlleri gerçekleştiren kişilerin her ne resmi sıfatı haiz oldukları dikkate alınmaksızın, ulusal bir makam önünde etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkına sahip olacaktır.”* hükmünü içermektedir. Bu düzenlemeye göre Türkiye, usûl ekonomisi ilkesinin ihlâli halinde etkin bir hukukî yola başvurma mekanizmasını iç hukukta oluşturmakla yükümlüdür. Nitekim bu sonuç, uluslararası hukukta önem arz eden ahde vefa ilkesinin de bir sonucudur. AİHM, iç hukuk sisteminde oluşturulacak bu sistemin yeknesak olmadığını ve devletlerin bu konuda takdir hakkının bulunduğunu belirtmektedir. Ancak mekanizmanın hak ihlâlini önleyebilir ya da tazmin edebilir nitelikte olması gerektiğine işaret etmektedir.

Devletin bu yükümlülüğü karşısında, ihlâl halinde başvuru yapılabilecek hukukî yolların Anayasa ve usûl kanunumuzda düzenlenerek açıkça gösterilmesi gerekmektedir. Bu sayede kişiler, usûl ekonomisi ilkesine uygun bir yargılama hizmetinin sunulmaması durumunda ihlâlin giderilmesi ve zararlarının tazmini amacıyla ulusal ya da uluslararası

yollara başvuru yapabilecektir. Ancak Anayasa’da ya da kanunlarda bulunmayan bir yola başvurularak ihlâlın giderilmesi ya da zararın tazminini talep etmek mümkün değildir. Bununla birlikte hukukumuzda ihlâlê karşı başvurulacak hukukî yollar bakımından özel bir düzenleme yapılmamıştır. Yukarıda bahsedilen maddeler uyarınca devlet tarafından oluşturulan genel yollar kapsamında ilkeye aykırı durumların denetlenmesi, düzeltilmesi yahut zarar mevcut ise tazmini mümkündür. Kişiler, medenî usûl hukukunda düzenlenen kanun yollarına başvuru yapabileceği gibi Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde de hak arayabilecektir²⁵⁴.

B. İhlâl Şartları

Usûl ekonomisi ilkesinin ihlâlî halinde başvuru yapılabilecek yollarla ilgili açıklama yapmadan önce ihlâl şartları üzerinde durulması gerekir. Bu şartlar her bir hukukî yol bakımından kimi durumlarda farklılık arz etse de genel olarak altı başlık altına toplanabilir.

1. İlkenin Unsurlarından Birinin İhlâlî

Bu şartlardan ilki ilkenin unsurlarından birine yönelik ihlâl halinin bulunmasıdır. İhlâl, bir hakkın az ya da çok, kısmen ya da tamamen kullanılmaması, elde edilmemesi ya da elden çıkmasını ifade etmektedir²⁵⁵. Başka bir deyişle ihlâl, hak ve özgürlüklere kamu

²⁵⁴ Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes, s. 14,15; Akkan, s. 37, 38; Yıldırım, M. Kâmil/ Deren Yıldırım, Nevhis, İcra ve İflâs Hukuku, 7. Baskı, İstanbul 2016, s. 5, 6; Budak/ Karaaslan, s. 89; Atalı, Murat/ Ermenek, İbrahim, İcra ve İflâs Hukuku (Takip Hukuku I – Takip Hukuku II), Ankara 2018, s. 27; Gözübüyük/ Gölcüklü, s. 20, a.e. s. 413; Erdem, Mustafa Ruhan/ Korkmaz, Ömer, “Yargılamanın Yenilenmesi Olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İhlali”, DEÜSBD, S. 2003/2, s. 182; Başar, s. 67, a.e. s. 74, 75; Rüzgaresen, Usûl Ekonomisi, s. 227; Yayla, s. 54; Bilgin, Ahmet Burak, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 22., S. 2016/1, s. 82; Kaşıkara, s. 73; Erdoğan, s. 189; Ayrıca bkz. Fil LLC/ Ermenistan, BN. 18526/ 13, T. 31.1.2019, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 7.8.2019.

²⁵⁵ İhlâl kelimesinin sözlükteki anlamı “bozma, zarar verme, yasa ve düzene uymama” olarak yer almaktadır (www.tdk.gov.tr, ET. 7.6.2019).

gücü tarafından yapılan müdahaledir ve bu müdahale nedeniyle bireyler bu hakka ulaşamamakta ve bu hakkı kullanamamaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde ilkenin ihlâli, Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından belirtilen genel kriterler çerçevesinde izah edilmiştir ve bu bilgiler ışığında ihlâl iddiaları, her olay çerçevesinde farklılık arz edebilir. Kimi zaman ilkeye aykırılık durumu hukuk normunun bizzat kendisinden kaynaklanacağı gibi, kimi zaman da hukuk normunun yanlış veya eksik uygulanmasından kaynaklanabilir. İhlâl iddiasında bulunanlar genelde hâkimin davayı yönetme biçimine, giderleri artırıcı ya da davayı uzatıcı nitelikte verdiği kararlara dayanabileceği gibi, yürürlüğe giren bir hukuk normunun hakka erişimini engelleyici nitelikte olduğunu beyan edebilir. Bu durumda hızlilik²⁵⁶, ucuzluk²⁵⁷ ya da basitlik²⁵⁸ öğelerinden birinin kısmen ya da tümünden devre dışı kalması sonucunu doğurmaktadır ve bu da ilkenin ihlâl edildiği anlamına gelmektedir²⁵⁹.

2. İhlâlin Kamu Gücünden Kaynaklanması

Bu şartlardan ikincisi, ilkenin ihlâliyle sonuçlanan duruma kamu gücünün neden olmasıdır. Kamu gücü, devletin emretme ve tek yanlı iradesinin ilgilere kabul ettirilmesidir ve bu hak ve yetenek, devlet tarafından duruma göre zor kullanılarak da yerine getirilmektedir. Bu kapsamda kamu gücü, aynı zamanda devletin egemenlik yetkisini de ifade etmektedir. Devlet, Anayasa'nın belirlediği kurallar çerçevesinde yetkili organları olan yasama, yürütme ve yargı vasıtasıyla bu hak ve yeteneğini kullanmaktadır. Dolayısıyla kamu gücüyle ifade edilmek istenen husus, aslında “kamu gücünün uygulayıcısı” kavramıdır. Konumuz bağlamında bu kavramı tahlil etmek gerekirse, mahkemeler aracılığıyla yahut bir usûl işleminin yerine getirilmesi sırasında ya da hukuk normunun düzenlenmesi şeklinde bu hak ve yetkinin kullanımının ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Devlet burada, egemenlik yetkisine dayanarak ve kamu gücünün

²⁵⁶ Bkz. yuk. Birinci Bölüm, II, A, 3.

²⁵⁷ Bkz. yuk. Birinci Bölüm, II, B, 3.

²⁵⁸ Bkz. yuk. Birinci Bölüm, II, C, 3.

²⁵⁹ **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 227; **Rüzgaresen**, İhlâl, s. 174, 175; **Korkmaz**, Ramazan, Medenî Usûl Hukuku Açısından Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 151.

uygulayıcısı olarak yaptığı eylem ve işlemlerde usûl ekonomisi ilkesini ihlâl edebilir. Bununla birlikte tarafların ilkenin ihlâlüne yönelik davranışları bulunsa da kural olarak, devletin bu davranışları ulusal ve uluslararası çerçevede taahhüt ettiği şekilde, engelleme sorumluluğu bulunmaktadır²⁶⁰ ve dolayısıyla taraflara özensiz davranışları sergileme imkânı sağlayan devletin sorumluluğu halen devam etmektedir²⁶¹.

Örneğin, hâkimlere ya da icra görevlilerine yönelik açılan tazminat davalarının²⁶² ya da şikâyetlerin²⁶³ nedeni, devlet otoritesinin temsilcileri olan bu görevlilerin hukuka ve kanuna aykırı fiilleridir. Yine, kanun yollarına başvurulmasının nedeni derece mahkemeleri tarafından kurulan hatalı ya da eksik kararlardır²⁶⁴. Anayasa ve AİHS tarafından korunan temel hak ve hürriyetlerin kamu gücü tarafından ihlâl edilmesi nedeniyle AYM nezdinde bireysel başvuru yoluna başvurulması²⁶⁵ ya da AİHS ve protokollerinde tanınan hakların sözleşmeci devletler tarafından ihlâl edilmesi nedeniyle AİHM nezdinde bireysel başvuru yoluna gidilmesi örnekler arasında gösterilebilir²⁶⁶.

3. Zararın Doğması

Bu şartlardan üçüncüsü, ihlâl nedeniyle bir zararının doğmasıdır. Zarar şartının, hemen hemen tüm başvuru yolları bakımından geçerliliğinin ve hukukî dayanağının bulunduğunu ifade edebiliriz. Zararın açıkça ve somut olarak doğması gerekmektedir. Usûl ekonomisinin ihlâliyle ilgili bazı durumlarda zararın, doğma ihtimali de kabul edilebilmektedir; ancak burada zararın önemli ve doğma ihtimalinin güçlü olması şartları

²⁶⁰ Devletin sorumluluğunu kaldıran durumlarla ilgili bkz. yuk. Birinci Bölüm, II, A, B, C.

²⁶¹ **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 228; **Rüzgaresen**, İhlal, s. 175; **Korkmaz**, s. 152, 153; **Terzioğlu**, Süleyman Sırrı, “Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuruda, Hak İhlâlüne Yol Açan Kamu Gücü Faaliyetinin, Yürütme Organı Bakımından Türkiye Cumhuriyeti Devletine Atfedilebilmesi Sorunu”, TBBD, S. 2016/127, s. 49.

²⁶² Bkz. aşağı. İkinci Bölüm, I, C, 1.

²⁶³ Bkz. aşağı. İkinci Bölüm, I, C, 2.

²⁶⁴ Bkz. aşağı. İkinci Bölüm, I, C, 3.

²⁶⁵ Bkz. aşağı. İkinci Bölüm, I, C, 5.

²⁶⁶ Bkz. aşağı. İkinci Bölüm, I, C, 6.

aranmaktadır. Örneğin hâkimlerin ya da icra görevlilerinin ilkeyi ihlâl etmeleri nedeniyle açılan tazminat davalarında zararın net bir şekilde belirtilmesi gerekmektedir²⁶⁷. Bununla birlikte icra takibinin icra görevlileri tarafından sürüncemede bırakılması ya da açılan davada hâkimin işi uzatması halinde zararın açık bir şekilde ortaya konulmasına gerek yoktur. Burada vakit kaybından dolayı zararın doğmuş olduğu kabul edilmelidir. Yine Anayasa Mahkemesi'ne veya AİHM' e yapılacak bireysel başvurularda önemli zarar koşulu aranmaktadır²⁶⁸. İcra mahkemesine şikâyet ya da kanun yollarına başvuru yapılırken başvuran tarafın zarara uğramış olması gerekmemektedir²⁶⁹ ve nitekim bu yollarda zararın tazmin edilebilmesi hukuken de mümkün değildir. Bununla birlikte, tüm bu başvuru yollarında zararın niteliği fark etmeksizin devletin sorumluluğu devam

²⁶⁷ Hâkimlerin veya icra görevlilerinin hukukî sorumluluğundan kaynaklanan tazminat davalarında, maddi ya da manevi zarar doğabilir. Örneğin yargılama giderlerinin yüksek olarak belirlenmesi, davanın uzun sürmesi, davanın basitlik unsurundan uzaklaşarak yönetilmesi nedeniyle kişi hakkına kısmen ya da hiç kavuşamayabilir. Burada maddi nitelikte bir zarar doğabileceği gibi kişi duygusal olarak yıpranabilir ve bu durumda kişinin manevi zararı söz konusu olur (Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu, s. 118; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, s. 133); Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes, s. 46; Yıldırım/ Deren Yıldırım, s. 44; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, İcra, s. 63; Uyar, Talih, "İcra ve İflâs Dairelerinin İşlem ve Eylemlerinden Dolayı Devletin Hukukî Sorumluluğu (İİK. m.5)", ABD, S. 2015/2, s. 262; Yayla, Ahmet, İdarenin Kusursuz Sorumluluğu, İstanbul 2015, s. 13; Ayrıca Yargıtay kararı için bkz. "Kişilik hakları hukuka aykırı olarak saldırıya uğrayan kimse manevi tazminat ödenmesini isteyebilir. Yargıç, manevi tazminatın tutarını belirlerken, saldırı oluşturan eylem ve olayın özelliği yanında tarafların kusur oranını, sıfatını, işgal ettikleri makamı ve diğer sosyal ve ekonomik durumlarını da dikkate almalıdır. Tutarın belirlenmesinde her olaya göre değişebilecek özel durum ve koşulların bulunacağı da gözetilerek takdir hakkını etkileyecek nedenleri karar yerinde nesnel (objektif) olarak göstermelidir. Çünkü yasanın takdir hakkı verdiği durumlarda yargıcın, hukuk ve adalete uygun (hak ve nispetle) karar vereceği Medeni Yasa'nın 4. maddesinde belirtilmiştir. Takdir edilecek bu para, zarara uğrayanda manevi huzuru doğurmayı gerçekleştirecek tazminata benzer bir işlevi (fonksiyonu) olan özgün bir nitelik taşır. Bir ceza olmadığı gibi malvarlığı hukukuna ilişkin bir zararın karşılanmasını da amaç edinmemiştir. O halde bu tazminatın sınırı onun amacına göre belirlenmelidir. Takdir edilecek tutar, var olan durumda elde edilmek istenilen doyum (tatmin) duygusunun etkisine ulaşmak için gerekli olan kadar olmalıdır." Yargıtay 4. HD, 6393/5362, 9.5.2011, www.e-uyar.com, ET. 7.6.2019.

²⁶⁸ Önemli zarar hakkındaki açıklamalar için bkz. aşağı. İkinci Bölüm, I, C, 5, a, bb ve İkinci Bölüm, I, C, 6, c.

²⁶⁹ Pekcanitez, Hakan/ Simil, Cemil, İcra – İflâs Hukukunda Şikâyet, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 90; Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes, s. 58.

etmektedir ve ilgililerin uyuşmazlık sonucunda haklı ya da haksız çıkması zararın tazmin edilmesi bakımından önem arz etmemektedir²⁷⁰.

4. Kusurun Aranmaması

Bu şartlardan dördüncüsü kural olarak, devlet bakımından kusur şartının aranmamasıdır. Kural bu olmakla birlikte bu durumun da istisnaları bulunmaktadır. İstisnaları açıklamadan önce kusurun kast ve ihmal olmak üzere ikiye ayrıldığını ifade edebiliriz. Kast, zarar veren kişinin zararlı sonucu öngörmesi ve onu istemesidir. İhmal ise hafif ve ağır ihmal olarak ikiye ayrılmaktadır. Hafif ihmal, dikkatli ve tedbirli bir kişiden beklenen hassasiyetin gösterilmemesi; ağır ihmal ise, aynı koşullardaki kişilerden umulan ortalama davranıştan sapılması ve en basit tedbirin dahi alınmamasıdır. İhmalin hangi sınıfa girdiği tespit edilirken objektif ölçüt esas alınmaktadır ve normal, orta zekalı, makul bir insanın göstereceği dikkat ve özene göre değerlendirme yapılmaktadır. Hâkimin ve icra görevlilerinin hukukî sorumluluğunda kasta varan ağır kusur şartının var olması gerektiği belirtilmektedir²⁷¹. Bununla birlikte, icra mahkemesine şikâyet kurumunda kusur

²⁷⁰ **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 229, 230; **Rüzgaresen**, İhlâl, s. 176 – 178.

²⁷¹ **Akkan**, Pekcanitez Usûl, s. 358; **Yıldırım/ Deren Yıldırım**, s. 44; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 131; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 118; **Atalı/Ermenek/Erdoğan**, s. 106; **Uyar**, İcra, s. 257, 258; **Yayla**, s. 57; Ayrıca Yargıtay kararı için bkz “(...) ortada açıklanması mümkün olmayacak derecede hatalı bir hukuksal değerlendirmenin varlığından, bir diğer söyleyişle kararı veren hâkimin açık ve ağır kusurundan söz etmek mümkün değildir. Arzu edilmese de hatalı hukuksal değerlendirmeye dayalı olarak karar verilmesi halinin hâkimlerin hukuksal sorumluluğuna yol açmayacağı, aksini düşünmenin her hatalı karardan ötürü devlet aleyhine tazminat davası açılabilceğinin kabulü anlamına geleceği, bu durumun yasa koyucu tarafından istenen bir hal olmadığı(...)” Yargıtay HGK, 11-551/783, 14.11.2012, www.e-uyar.com, ET. 8.6.2019. Öğretide bir görüşe göre, icra memurlarının hukukî sorumluluğunda kusur, kast ya da ihlâl şeklinde gerçekleşebilir (**Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes**, s. 47; **Kuru**, İcra, s. 37; **Üstündağ**, Saim, İcra Hukukunun Esasları, 7. Baskı, İstanbul 2000, s. 51; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, İcra, s. 63). Bununla birlikte öğretide başka bir görüş ise bu duruma farklı bir açıyla yaklaşmaktadır. Bu görüşe göre hâkimlerin ve icra görevlilerinin hukukî sorumluluğunda kusur şartının aranmaması gerektiği belirtilmektedir (**Rüzgaresen**, İhlâl, s. 188).

araştırması yapılmamaktadır²⁷². Yine AYM ya da AİHM' e yapılan bireysel başvurularda başvuruca yüklenilecek hal ve hareketler nedeniyle illiyet bağının kesildiği durumlar hariç olmak üzere, devletin kusuru aranmamaktadır²⁷³.

5. İlliyet Bağı

Bu şartlardan beşincisi uygun bir illiyet bağının varlığıdır. İlliyet bağı, birbirini takip eden vakıalar arasındaki sebep – sonuç ilişkisidir ve bu kavram, gerçek olaylar arasındaki ilişkiyle ilgilenmektedir. Hukukî sorumluluk bakımından illiyet bağı kurucu bir unsurdur. Bu bağlamda sorumluluğun kaynağı ister sözleşmelere ister kusura ya da kusursuz sorumluluğa dayansın, illiyet bağı mutlak olarak bulunması gereken bir koşuldur. Konumuz bağlamında illiyet bağını, devletin ilkeye aykırı tutumu nedeniyle ortaya çıkan ihlâl sonucu arasındaki ilişki olarak ifade edebiliriz ve tüm başvuru yolları bakımından nedensellik ilişkisinin kurulmasının önem arz eden bir koşul olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim kusursuz sorumlulukta illiyet bağı, kusur sorumluluğuna nazaran daha fazla önem taşıdığından nedensellik ilişkisi kurulmadan devletin sorumluluğuna gidilebilmesi mümkün değildir. Ayrıca tazminatın belirlenmesi bakımından illiyet bağının büyük bir önemi vardır. Örneğin Anayasa Mahkemesi bireysel başvurularda talep edilen maddi ve manevi tazminatta, zarar ile tazminat talebi arasında illiyet bağının varlığını mutlak olarak

²⁷² **Pekcanıtez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes**, s. 58. İcra mahkemeleri, şikâyet ile ilgili bazı uyuşmazlıklarda memurun kusuru hakkında karar vermektedir. Genel mahkemeler, icra mahkemesinin bu kararıyla bağlı olmadığı gibi aynı işlemde dolayı icra memurunun hukukî sorumluluğu davalarında şikâyet bekletici mesele yapılmamaktadır. Nitekim, şikâyet tespit davası niteliğinde işletilemez (**Pekcanıtez/ Simil**, s. 8-10).

²⁷³ Öğretideki bir görüşe göre, Anayasa Mahkemesi'ne yönelik yapılan bireysel başvurularda kural olarak ihlâl sebebiyet veren eylem ya da işlemin kasıt veya ihmal yoluyla gerçekleşmesi gerektiği belirtilmektedir. Ancak bu durum aynı görüşte eleştirilerek, toplumsal sözleşmelerle taahhüt edilen ve garanti altına alınan haklara aykırı olarak yargılamalar uzamış ya da yargılamalarda gereksiz gider yapılmış ise devletin taraflara karşı kusursuz olarak sorumluluğunun devam ettiği, dolayısıyla devletin, karşı tarafın kusurlu hareketlerinin ilkenin ihlâline sebebiyet verdiği ya da hâkimin hukuk normunu uygulaması nedeniyle bu sonucun doğduğu iddialarının dinlenmemesi gerektiği belirtilmektedir (**Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 231 vd.).

aramaktadır ve hatta maddi zarara ilişkin belge sunulmaması halinde illiyet bağının kurulmaması nedeniyle maddi tazminat taleplerini reddetmektedir²⁷⁴.

6. Kişisel ve Güncel Hukukî Bir Yarar

Son şart ise, kişisel ve güncel bir hukukî yararının mevcut olmasıdır. Ayrıca hukukî yararın meşru olması da gerekmektedir. Hukukî yarar kavramı, HMK m. 114/1-h kapsamında dava şartı olup kişinin sübjektif hakkının mahkemeler aracılığıyla koruma altına alınmasında halihazırda korunmaya değer bir yararının bulunduğunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, kişinin sadece dava hakkının bulunması, mahkemelerden hukukî koruma talep etmesi bakımından yeterli değildir, aynı zamanda hukukî yollara başvuru hakkı, hukukî yarar kavramı ile sınırlandırılmıştır ve uyuşmazlık süreci boyunca bu şartın varlığı aranmaktadır²⁷⁵. Örneğin kişi Anayasa Mahkemesi nezdinde bireysel başvuru yoluna müracaat etmiştir; ancak başka bir hukukî yola müracaat ederek zararını giderme ya da bu yolla tatmin olma olanağı var ise kişinin bireysel başvuru yoluna gitmesinde hukukî bir yararı bulunmadığı kabul edilir. Bununla birlikte hukukî yarar kavramı tek başına yeterli olmayıp ayrıca güncel nitelikte olmalıdır. Güncellik kavramı, ihlâl sebebiyet veren hukuk normunun, eylemin, işlemin ya da kararın başvuru anında mevcut olması anlamına gelmektedir. Örneğin kişilere hiçbir zaman uygulanma olanağı bulunmayan normlar, işlemler ya da eylemler hakkında ihlâl neden olduğu iddiası ile

²⁷⁴ **Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özkes**, s. 46; **Kuru**, İcra, s. 37; **Üstündağ**, İcra, s. 51; **Yıldırım/ Deren Yıldırım**, s. 44; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, İcra, s. 63; **Eren**, Fikret, Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyet Bağı Teorisi, Ankara 1975, s. 1-3, a.e. s. 10; **Yayla**, Sorumluluk, s. 25; **Karan**, Ulaş, Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Rehberi, İstanbul 2015, s. 201.

²⁷⁵ Doktrinde bir kısım yazara göre hukukî yarar şartı, davacıyla ilgili dava şartı olarak kabul edilmektedir (Bkz. **Bilge**, s. 358; **Bilge/ Önen**, s. 406). Bir kısım yazara göre ise hukukî yarar, dava hakkının doğumu bakımından hak, ehliyet ve sıfat ile birlikte bulunması gereken koşullardan biridir (Bkz. **Berkin**, s. 59, 66; **Postacıoğlu**, s. 186; **Belgesay**, s. 132). Doktrinde çoğunlukta bulunan görüşe göre ise hukukî yarar, uyuşmazlığın esasının incelenmesi bakımından mutlaka bulunması gereken ve uyuşmazlık hakkında karar verilebilmesi için varlığı ya da yokluğu araştırılması gereken dava şartları arasındadır ve Yargıtay da bu görüştedir (Bkz. **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 182, 183; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, s. 286; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 332; Ayrıntılı bilgi için bkz. **Taşpolat Tuğsavul**, Topluluk Davaları, s. 7 vd.).

başvuru yapılması mümkün değildir²⁷⁶. Tüm başvuru yolları bakımından bu yollara müracaat edebilecek kişiler bakımından kişisel, güncel ve hatta meşru bir hukukî yarar şartının varlığının arandığını ifade edebiliriz²⁷⁷.

C. Başvuru Yolları

1. Tazminat Davası

a. Genel Bakış

İlkeye aykırılıklar nedeniyle kişilerin zararının karşılanması bakımından ilk derece mahkemeleri nezdinde başvuru yapılabilecek kanuni bir düzenleme hukukumuzda bulunmamaktadır. Kanaatimizce olması gereken hukuk bakımından onarıcı adalet anlayışının bir sonucu olarak bu halde gidilebilecek özel bir tazminat davasının hukukumuzda düzenlenmiş olması gerekirdi; çünkü onarıcı adalet anlayışına göre kanun yollarıyla giderilmeyen zararın ve zarara neden unsurun çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Nitekim mukayeseli hukuka bakıldığında İspanya, anayasasında ilkeye aykırı bir durumda kişilerin başvurabileceği özel bir hukukî yol düzenlemiş ve devletin adalet sistemini işletirken ilkeye aykırı hareket ettiği durumlarda kişilerin zarara uğraması halinde bu zararın devlet tarafından tazmin edileceği belirtilmiştir.

Hukukumuzda ise, ilkeye aykırılıkların olması halinde bu durumun oluşmasına sebebiyet veren hâkim ya da icra görevlileri hakkında müracaat edilebilecek genel nitelikte tazminat davası bulunmaktadır. Hâkimlerin işlem ve eylemlerinden doğan zararları tazmin etmek amacıyla HMK md. 46 ve icra görevlilerin işlem ve eylemlerinden doğan zararları tazmin etmek amacıyla İİK md. 5 çerçevesinde tazminat davalarının usûl ve esasıyla ilgili genel

²⁷⁶ Pekcanitez, Pekcanitez Usûl, s. 946-949; Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özkes, s. 57; Pekcanitez/ Simil, s. 231-234; Kuru, Usûl, s. 132; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, İcra, s. 79; Hanağası, Menfaat, s. 18; Taşpolat Tuğsavul, Topluluk Davaları, s. 7-9; Namli, s. 391.

²⁷⁷ AİHM kararlarında kişisellik, güncellik gibi kıstaslara açıkça rastlanmamaktadır (Şirin, Tolga, Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Usûl Hukuku, Ankara 2018, s. 46); Ayrıca bkz. aşağı. İkinci Bölüm, I, C, 6, c.

düzenlemeler bulunmaktadır. Bu davalar kaynağını Anayasa'dan almaktadır ve ilgili maddeler şu şekildedir:

“Kişinin, resmi görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zarar da, kanuna göre, Devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır.” (AY md. 40/3)

“Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin yetkilerini kullanırken işledikleri kusurlardan doğan tazminat davaları, kendilerine rücu edilmek kaydıyla ve kanunun gösterdiği şekil ve şartlara uygun olarak, ancak idare aleyhine açılabilir.” (AY md. 129/5)

Bununla birlikte hâkimin ya da icra görevlisinin usûl ekonomisine ihlâl teşkil eden hali fark edip bu durumu düzeltme imkânı var ise, gerekli önlemleri alması durumunda, kişinin sübjektif hakkı tazminat davası açılmadan korunmuş olur. Kişiler genel nitelikteki bu tazminat davalarına başvurabileceği gibi, doğrudan da AİHM ya da AYM nezdinde bireysel başvuru yoluna gidebilir. Zira bu davalar usûl ekonomisi ilkesinin ihlâlüne yönelik özel bir düzenleme olmadığından bireysel başvuru yolu için tüketilmesi gereken halkalardan biri değildir²⁷⁸.

b. Hâkimlerin Hukukî Sorumluluğu

aa. Tanım ve Özellikleri

Hâkimlerin yargılama faaliyetleri nedeniyle kişilere verdikleri zarardan dolayı tazminat sorumlulukları bulunmaktadır; ancak görevlerinin önemi, gereksiz yere rahatsız edilmemeleri, yargılamanın gecikmemesi amacıyla hem farklı ve hem de ağır bir

²⁷⁸ Üstündağ, s. 257; Kuru, Baki, İstinaf Sistemine Göre Yazılmış İcra ve İflâs Hukuku, 2. Baskı, Ankara 2018, s. 36; Kuru, Usûl, s. 642; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, s. 128; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, İcra, s. 61; Yıldırım/ Deren – Yıldırım, s. 43; Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu, s. 113; Budak/ Karaaslan, s. 186; Atalı/ Ermenek/ Erdoğan, s. 105; Atalı/ Ermenek, s. 41; Muşul, Usûl, s. 54; Özbek, Tedbirler, s. 278; Rüzgaresen, Usûl Ekonomisi, s. 312, 313; Rüzgaresen, İhlal, s. 188, a.e. s. 312; Arslan, Doğrudanlık İlkesi, s. 300.

sorumluluğa tabi tutulmuşlardır. Bu durum hâkimlik mesleğine sağlanan teminatın ve bağımsızlığın bir sonucudur. Tazminat davasının taraflarına bakıldığında davacı tarafından bu durum önemli bir özellik arz etmemektedir. Hâkimin baktığı davada yargılama faaliyeti esnasında ilkeye aykırılık nedeniyle hem davacı tarafa hem de davalı tarafa zarar vermiş olabilir ve bu durumda zarar gören taraf, tazminat davasının davacısı olacaktır. Davalı tarafı ise devlet, başka bir deyişle Hazine (Maliye Bakanlığı) oluşturmaktadır. Hâkim²⁷⁹ sadece ferî müdahil olarak uyuşmazlığa dahil olacaktır²⁸⁰. Tazminat davasında, görevli ve yetkili mahkeme HMK md. 47/1 kapsamında ayrıca düzenlenmiştir. Kanun koyucu ayrıntılı bu düzenlemeyle, bu davanın sıradan bir tazminat davasından farklı kılınmasını, hâkimlik teminatının ve bağımsızlığının sağlanmasını ve kötü niyetli kişilerin dava açmasını engellemeyi amaçlamıştır. İlkenin ihlâlüne sebebiyet veren mahkemenin yargılama derecesine göre görevli ve yetkili mahkeme de farklılık arz etmektedir. Buna göre;

“Devlet aleyhine açılan tazminat davası, ilk derece ve bölge adliye mahkemesi hâkimlerinin fiil ve kararlarından dolayı, Yargıtay ilgili hukuk dairesinde; Yargıtay Başkan ve üyeleri ile kanunen onlarla aynı konumda olanların fiil ve kararlarından dolayı Yargıtay Dördüncü Hukuk Dairesinde ilk derece mahkemesi

²⁷⁹ Tazminat sorumluluğu, ilk derece mahkemeleri (adli, idarî, askeri), bölge adliye mahkemeleri, Yargıtay, Danıştay olmak üzere yargı yetkisini kullanan ve yargıda görev yapan tüm hâkimleri kapsamaktadır. Hâkim hakkında ceza soruşturması yapılması ya da mahkûmiyet şartı aranmaksızın davanın açılıp karara bağlanması mümkündür. Bununla birlikte ceza hâkimleri ve savcılar hakkında HMK m. 46 – 49 uygulanmamaktadır, onlar 5271 sayılı Ceza Muhakemeleri Kanunu m. 141 – 144’e tabidir (**Kuru**, Usûl, s. 642).

²⁸⁰ Mülga 1086 sayılı HUMK’ta hâkimler hukukî olarak verdikleri zararlardan bizzat sorumluydu; ancak bu durum 6100 sayılı HMK’nın yürürlüğe girmesiyle değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeyle devlet birinci derecede sorumlu kabul edilmiştir ve hâkimlerin hukukî sorumluluğu ikinci dereceye alınmıştır. Kanun koyucu, bu şekilde düzenleme yaparak hem hâkimlerin doğrudan bu davalarla karşı karşıya kalmasını önlemeyi amaçlamıştır hem de kişilerin zararlarının tam ve eksiksiz olarak karşılanmasını sağlamak istemiştir. Zira davanın kabul edilmesi durumunda hâkimin mali durumu zararı karşılamaya her zaman yeterli ve elverişli bir durumda olmayabilir, kişi yeni bir zarar ile karşı karşıya kalabilir (**Akkan**, Pekcanitez Usûl, s. 357, 358; **Bilge/ Önen**, s. 96; **Postacıoğlu**, s. 69; **Alangoya/ Yıldırım/ Deren Yıldırım**, s. 46; **Sarısözen**, Yeni Düzenlemeler, s. 339).

sıfatıyla görülür. Dava, bu dairenin Başkan ve üyelerinin fiil ve kararlarından dolayı ise yargılama Yargıtay Üçüncü Hukuk Dairesinde yapılır. Verilen kararların temyiz incelemesi Hukuk Genel Kurulunda yapılır. Temyiz incelemesine, kararı veren başkan ile üyeler katılamaz. Devletin sorumlu hâkime karşı açacağı rücu davası, tazminat davasını karara bağlamış olan mahkemede görülür.”

Davanın açılma süresi bakımından mevzuatımızda boşluk bulunmaktadır. Ancak bu dava, özünde haksız fiil sorumluluğu bulunan bir eda davasıdır ve haksız fiil sorumluluğunu düzenleyen genel kanun niteliğindeki 6098 sayılı TBK md. 72 uyarınca süre belirlenmelidir. Bu doğrultuda süre; zarara uğrayan kişinin zararı ve tazminat yükümlüsünü öğrendiği tarihten itibaren iki, her halde zarara neden olan fiilin gerçekleşmesinden itibaren on yıllık zamanaşımına tabidir²⁸¹.

bb. Davanın Şartları

Hâkimlerin hukukî sorumluluğu kapsamında devlet aleyhine ikame edilecek tazminat davası, 6098 sayılı TBK md. 49’da düzenlenen haksız fiilden doğan tazminat davasına benzemektedir. Ancak tazminat davası, genel nitelikteki haksız fiil davalarından belli noktalarda farklılık arz etmektedir. Sorumluluk doğuran fiiller ve kusur unsuru dışında, haksız fiil sorumluluğuna ilişkin şartlar aynen burada da geçerlidir. Hâkimin fiili neticesinde taraflardan her ikisinin ya da birinin zarar görmesi, fiil ile zarar arasında uygun nedensellik bağının bulunması gerekmektedir. Olayda uygun nedensellik bağının kurulamadığı durumlarda hâkimlerin hukukî sorumluluğu bulunmamaktadır.

Bununla birlikte burada hâkimin yargısal faaliyetini icra ederken kusurlu bir davranışından ziyade hâkimin hukuka ve kanuna aykırı bir fiilinin olması aranmaktadır.

²⁸¹**Akkan**, Pekcanitez Usûl, s. 356 – 358, a.e. s. 365; **Kuru**, Usûl, s. 642; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, 129 – 131; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 118, 119; **Budak/ Karaaslan**, s. 35; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 108, 109; **Yılmaz**, Şerh, C. I, s. 1068; **Yayla**, s. 52; **Karademir**, Dilek, “Son Kanun Değişiklikleri Işığında Hâkimin Hukukî Sorumluluğu”, TBBD, S. 2015/ 119, s. 244, 245, a.e. s. 259.

Bu fiillerin nelerden ibaret olduğu ise HMK md. 46/1’ de sınırlı sayıda gösterilmiştir ve belirtilen bu fiillerde özünde kasta varan kusur unsurunu taşımaktadır. Kanun koyucu tarafından düzenlenen durumlar dışında kişi yargılama esnasında hâkimin faaliyetleri nedeniyle zarara uğramış olsa bile tazminat davası açabilmesi mümkün değildir. HMK md. 46/1 kapsamında belirtilen eylemler aşağıdaki gibidir;

- a. *“Kayırma veya taraf tutma yahut taraflardan birine olan kin veya düşmanlık sebebiyle hukuka aykırı bir hüküm veya karar verilmiş olması.*
- b. *Sağlanan veya vaat edilen bir menfaat sebebiyle kanuna aykırı bir hüküm veya karar verilmiş olması.*
- c. *Farklı bir anlam yüklenemeyecek kadar açık ve kesin bir kanun hükmüne aykırı karar veya hüküm verilmiş olması.*
- d. *Duruşma tutanağında mevcut olmayan bir sebebe dayanılarak hüküm verilmiş olması.*
- e. *Duruşma tutanakları ile hüküm veya kararların değiştirilmiş yahut tahrif edilmiş veya söylenmeyen bir sözün hüküm ya da karara etkili olacak şekilde söylenmiş gibi gösterilmiş ve buna dayanılarak hüküm verilmiş olması.*
- f. *Hakkın yerine getirilmesinden kaçınılmış olması”*

Usûl ekonomisi ilkesini oluşturan öğelerden bir veya birkaçına aykırılık teşkil eden durumların, hâkimin yukarıda belirtilen faaliyetlerinden herhangi biriyle örtüşmesi halinde kişiler ilke ihlâline dayanarak devlet aleyhine tazminat davası açabilir ve zararını talep edebilir. Örneğin hâkim sağlanan, sunulan bir menfaat yahut kin ve düşmanlık nedeniyle usûl ekonomisi ilkesine hizmet eden bir düzenlemeye aykırı olarak hareket edebilir ve o halde burada ilkeye aykırı bir durum da oluşur. Ancak belirtilen bu hallerden “hakkın yerine getirilmekten kaçınılmış olması” fiili, diğer fiillere nazaran daha açık, daha geniş ve daha somut bir şekilde usûl ekonomisi ilkesine aykırılık halini kapsamaktadır. Buna göre hâkimler önüne gelen her uyuşmazlığı öngörülen süre içerisinde karara bağlamak zorundadır. Görev ve yetkisi içinde kalan hiçbir dosyaya geçerli bir mazereti olmaksızın bakmaktan imtina edemeyeceği gibi karara bağlamaktan

da kaçınamaz²⁸². Aksi bir durumda hâkimin hukukî sorumluluğu gündeme gelebilir²⁸³. Bununla birlikte Yargıtay'ın, AİHM kararlarından farklı hareket ederek, davacının kanun yoluna başvurusu nedeniyle davanın sürüncemede kaldığı ya da bilgi, deneyim eksikliği, iş yoğunluğu nedeniyle hatalı işlem yapıldığı gerekçesiyle reddettiği davalar da bulunmaktadır²⁸⁴.

²⁸² **Kuru**, Usûl, 644; **Yılmaz**, Şerh, C. I, s. 1074-1080; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 114-118; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 106 – 108; **Karademir**, s. 244; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 313; Ayrıca devletin kusurunun aranmadan tazminata hükmedilmesi gerektiği yönünde bkz. **Rüzgaresen**, İhlal, s. 188.

²⁸³ Yargıtay'ın önüne gelen konuyla ilgili bir olayda, alacak ipotekle temin edilmiş olmasına rağmen alacaklı ihtiyati haciz talep etmiş ve bu talebi kabul edilerek borçluların ev eşyalarına haciz konulmuştur. Borçlular alacağın ipotekle temin edildiğini, bu durumda ihtiyati haciz şartlarının oluşmadığını belirterek süresi içinde mahkemeye başvurmuşlardır; ancak mahkeme dava hakkında hemen karar vermemiş, uyuşmazlığı geçerli mazereti olmaksızın sürüncemede bırakmıştır. Bu durumda borçlular mahkeme hâkiminin hukukî sorumluluğuna başvurmuş ve hâkim aleyhine tazminat davası açmıştır. Yargıtay da, “*Geçici bir durum olan ihtiyati haczin ve bu hacize yapılan itirazın kısa sürede ve yasalara uygun şekilde sonuçlandırılması gerekir. Davalı Hâkimin, işi sürüncemede bırakarak yasanın açık buyruklarına uygun davranmaması ve davacıları sürekli bir haciz tehdidi altında tutacak şekilde hareket etmesi HUMK.nun 573/2. fıkrasına göre; açık ve kesin olan bir kanun hükmüne aykırılık oluşturacağından, sorumlu tutulması gerekir.*” gerekçesiyle davayı kabul etmiş ve davayı sürüncemede bırakan hâkim aleyhine tazminata hükmetmiştir (Yargıtay 4. HD, E. 2000/6402, K. 2000/10139, T. 16.11.2000; Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 19.2.2019).

²⁸⁴ Bkz. “(...) mahkemelerde açılan davaların kaydının Hukuk ve Ticaret Mahkemelerinin Yazı İşleri Yönetmeliği hükümlerine göre UYAP sistemi sebebiyle bilgisayar kullanıldığından tevzi bürosu tarafından ilgili mahkemeye gönderildiği, kaydın yapılmasının hakime ait olmayıp mahkeme kalemine (yazı işlerine) ait olduğu (m. 18 ve 18/a) bu yönden mahkeme hakimine bir görev düşmediği, mahkeme hakiminin durumu fark etmesi üzerine gecikmeksizin dosyanın kayıt edildiği asliye hukuk mahkemesinden icra hukuk mahkemesi esasına kaydını sağladığı; icra hukuk mahkemesine açılan itiraz davasında, itiraz edenin duruşmaya katılmaması üzerine dosyanın işlemde kaldırılmasına karar verilmiş ise de değerlendirme hatasının hemen fark edilmesi üzerine dosyanın resen ele alınarak gerekli tebligat yapıp duruşma açılarak karar verildiği, kısa kararla gerekçeli kararın hüküm fıkrası arasındaki farklılığın ise hakim in kastına dayanmadığı, esasen bu hususların kanun yolu denetimine (temyiz) başvurmak suretiyle temyiz konusu ve denetimi yapılarak giderilebilecek türden hatalar olduğu görülmektedir. Anılan HMK'nın 46. maddesinde sayılan sorumluluk sebeplerinde belirtildiği gibi kasta dayanmadığı sürece kanun yolu denetimi ile giderilebilecek hususlarda hâkimin sorumluluğuna gidelemez. Hâkimin yaptığı yargılama işlemleri incelendiğinde; hâkimin kasti olarak açık ve kesin bir kanun hükmüne aykırı karar veya hüküm verdiğine, hakkı yerine getirmemek için görevini savsaklamış olduğuna, duruşma tutanağında mevcut olmayan bir sebebe dayanarak hüküm verdiğine dair bir delil mevcut değildir. Bir takım hatalı ara kararlar ve işlemler

cc. Yargılama ve Netice

Tazminat davası asliye mahkemelerindeki gibi dilekçe ile açılır ve dilekçede normal dava dilekçesinden farklı olarak bulunması gereken özel hususlar bulunmaktadır. Buna göre HMK md. 48/1 uyarınca davacı hangi sorumluluk sebebine dayandığını ve delilleri açıkça göstermelidir; varsa belgeler de dilekçeye eklenmelidir²⁸⁵. Uyuşmazlık, mahkeme tarafından, davanın açılmasına sebebiyet veren hâkime re'sen ihbar edilir. Davanın hâkime ihbar edilmesinin nedeni, davanın kaybedilmesi durumunda devletin ödeyeceği tazminat miktarını hâkime rücu edecek olmasından kaynaklanmaktadır.

Dava sonucunda kişi haklı bulunur ve dava kabul edilirse, devlet davacının maddi, manevi zararlarını, yargılama giderlerini karşılamak zorundadır. Devlet, ödediği bu bedeli ilgili hâkime rücu eder. Bu düzenleme emredici nitelikte olup devletin bu konuda takdir hakkı bulunmamaktadır ve ödeme tarihinden bir yıl içinde rücu davası açılır. Rücu davası tazminat davasını gören mahkemede görülür²⁸⁶. Dava esastan reddedilirse davacı,

olmuş ise de; bu kasti nitelikte olmayıp, bilgi ve deneyim eksikliği, iş yoğunluğu gibi sıklıkla karşılaşılabilecek hatalardandır.” Yargıtay HGK, E. 2017/8-2835 K. 2017/1399 T. 22.11.2017; “(...) davacılar yargılamanın 14 yıl 2 ay sürdüğünü, yargılamanın uzun sürmesi sebebiyle zarar gördüklerini iddia etmiş iseler de; dava dosyasının asıl ve birleşen dosyalardan oluşması, kat karşılığı inşaat yapım sözleşmesine dayalı olması, davanın açılmasından sonra iki kez bozma kararı verilmesi, iki kez karar düzeltme incelemesi yapılması ve bir kez düzeltilerek onama kararı verilmesi nazara alındığında beş kez kanun yolu incelemesine gönderildiği ve bu kanun yollarından bir kısmına da davacılar tarafından müracaat edilmiş olduğu değerlendirildiğinde, yargılamanın uzun sürmesinde kusurun mahkeme hakimlerinde olduğunu söylemek mümkün değildir.” Yargıtay HGK, E. 2014/15-1172 K. 2016/521 T. 20.4.2016 (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 22.3.2019).

²⁸⁵ **Deynekli**, Islah, s. 80; Dilekçede bu hususların eksik olması halinde uygulanacak yaptırımlar konusunda mevzuatta boşluk bulunmaktadır. Doktrinde bir görüşe göre, eksik hususlar halinde genel kural niteliğinde olan HMK md. 119 uyarınca davacıya bir haftalık kesin süre verilmelidir, eksikliklerin bu süre içinde giderilmemesi halinde davanın açılmamış sayılmasına karar verilmelidir (**Yılmaz**, Şerh, C. I, s. 1074). Doktrinde başka bir görüşe göre ise, dilekçe karşı tarafa tebliğ edilmeden ve duruşma yapılmadan dava reddedilmelidir. Bununla birlikte davacı aleyhine idarî para cezasına hükmedilmemelidir (**Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 58).

²⁸⁶ Tazminat davasına neden olan uyuşmazlığın akıbeti hakkında ise kanunda bir düzenleme yoktur; ancak şartların oluşması halinde yargılamanın yenilenmesi yoluna gidilebilir.

beş yüz Türk lirasından beş bin Türk lirasına kadar disiplin para cezasına mahkûm edilir. Usûlden dolayı davanın reddedilmesi halinde disiplin para cezasına hükmedilmez. Bu davada hâkim fer'i müdahil olduğundan hâkim lehine tazminata hükmedilmez; ancak hâkimin genel yollara başvurarak ilgili kişi hakkında tazminat davası açması mümkündür. Dava sonucunda verilen hükmün parasal sınırı geçmesi halinde temyizi mümkündür²⁸⁷.

c. İcra Görevlilerinin Hukukî Sorumluluğu

aa. Tanım ve Özellikler

İcra görevlilerinin icra işlemini sürüncemede bırakması, icra işleminin uzamasına neden olması yahut gereksiz gider yapılmasına sebebiyet vermesi halinde hukukî sorumlulukları doğmaktadır. Bu durum aynı zamanda usûl ekonomisi ilkesine, başka bir deyişle ilkenin icra hukukunda yansıması olan takip ekonomisi ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. İcra görevlilerinin sundukları hizmetin kaynağı kendine has özellikleri bulunan İcra ve İflas Kanunu'nda düzenlenen özel hükümlerden doğmaktadır. Adalet dağıtımında fiili olarak görevli olan bu kişilerin, tarafların vekili gibi değil, dosyanın hâkimi gibi tarafsızlıkla hareket etmeleri gerekmekte, İcra ve İflas Kanunu'nu titizlikle yorumlaması ve uygulaması kendilerinden beklenmektedir. Dolayısıyla icra görevlilerinin görevinin önemi nedeniyle tazminat sorumluluğu diğer kamu görevlilerinden farklı düzenlemelere tabidir.

Tazminat davasının taraflarına bakıldığında davacı bakımından bu dava özellik arz etmemektedir. İcra görevlisi eylem ya da işlemiyle usûl ekonomisi ilkesini ihlâl ederek, dosya alacaklısına, borçlusuna ya da üçüncü kişilere zarar verebilir. Bu durumda zarar gören kişiler tazminat davasının davacı kısmını oluşturur. Tazminat davasının davalı

²⁸⁷ Akkan, Pekcanitez Usûl, s. 368, 369; Kuru, Usûl, s. 644 – 646; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayyaz/ Hanağası, Usûl, s. 132, 133; Alangoya/ Yıldırım/ Deren Yıldırım, s. 49; Yılmaz, Şerh, C. I, s. 1128; Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu, s. 118, 119; Atalı/ Ermenek/ Erdoğan, s. 109; Karademir, s. 269-272.

kısmını ise, devlet başka bir deyişle Adalet Bakanlığı oluşturmaktadır²⁸⁸. Tazminat davasına neden olan bu görevliler icra ve iflâs müdürleri, icra ve iflâs müdür yardımcıları, icra ve iflâs katipleri, icra ve iflâs mübaşir ve hizmetlilerinden oluşmaktadır²⁸⁹. Görevli mahkeme asliye hukuk mahkemeleridir (HMK md. 2). Yetkili mahkeme ise zararın oluşumuna sebebiyet veren ilkeye aykırı işlemin yapıldığı veya zararın meydana geldiği yahut gelme ihtimalinin bulunduğu yer ya da zarar görenin yerleşim yeri (HMK md. 16) ya da davalı Adalet Bakanlığı'nın bulunduğu Ankara mahkemeleridir (HMK md. 6)²⁹⁰.

Bu dava özünde haksız fiil sorumluluğa dayalı bir davadır ve dava açılma süresi bakımından mülga borçlar kanununda düzenlenen zamanaşımı süresine benzer şekilde İİK md. 7' de düzenleme yapılmıştır. Buna göre zarar gören, zararı öğrendiği günden itibaren bir yıl, her halde fiilin gerçekleşmesinden itibaren on yıl sonra dava zamanaşımına uğrar. Bir yıllık zamanaşımı süresinin başlaması için sadece zararı doğuran eylemin değil, zararın da öğrenilmiş olması gerekir. Zarar, ceza hukuku bağlamında daha uzun bir zamanaşımına tabi tutulmuşsa hukuk davası, ceza zamanaşımı süresine tabi

²⁸⁸ 3222 sayılı Kanun'la 1985 yılında İİK m. 5'te değişiklik yapılmadan önce icra görevlilerinin sorumluluğu birinci dereceden kabul edilirdi ve doğrudan icra görevlilerine dava açmak mümkündü. Ancak Anayasa'ya göre idarenin her türlü işleminden dolayı devlet sorumlu kabul edildiğinden bu maddede tekrar bir düzenleme yapılmıştır ve devletin sorumluluğunun birinci dereceden olduğu kabul edilmiştir. Bu sayede İİK md. 5, Anayasa md. 129'la uyumlu hale gelmiştir (**Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes**, s. 46; **Üstündağ**, İcra, s. 48; **Uyar/ Uyar/ Uyar**, s. 45).

²⁸⁹ İcra görevlisinin fer'i müdahil olarak uyuşmazlığa katılması konusunda kanunda bir düzenleme yapılmamıştır; ancak davanın kazanılması halinde devletin icra görevlisine rücu hakkı olduğundan icra görevlisine ihbarda bulunulmalıdır (**Muşul**, Timuçin, İcra ve İflâs Hukukunda Şikâyet, 2. Baskı, Ankara 2018, s. 35).

²⁹⁰ Öğretide bu düzenleme doğru bulunmamaktadır. Kanun koyucu, icra görevlilerinin sunduğu hizmeti adlî hizmet olarak tanımlamıştır ve bu nedenle ortaya çıkan zararın giderilmesi için Adalet Bakanlığı'na karşı medenî yargıda dava açılması gerektiğini İİK md. 5 'te açıkça düzenlemiştir. Bu durumda idarî yargıda dava açılması mümkün değildir. Ancak bu zararın, kamu hizmetinin sunulması sırasında doğduğu için idarî makamlarda tam yargı davası açılması gerektiği doktrinde ifade edilmektedir. İdare mahkemelerinin kamu görevlilerinin eylem ve işlemlerinden dolayı görülen davalarda uzman olması nedeniyle genel kuraldan bu şekilde ayrılarak spesifik bir düzenleme yapılmasının haklı bir gerekçesi bulunmadığı belirtilmektedir (**Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes**, s. 46; **Postacıoğlu**, İlhan E./ **Altay**, Sümer, İcra Hukuku Esasları, 5. Baskı, İstanbul 2010, s. 42; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, İcra, s. 62).

olur²⁹¹. Dava şartları, hâkimin hukukî sorumluluğu halinde açılacak tazminat davası ile aynıdır ve bu kısımda aynı şartlar tekrar edilmeyecektir²⁹². Ancak icra görevlilerin hukukî sorumluluk arz eden fiilleri bakımından hâkimin sorumluluğundaki gibi sınırlı sayı prensibi benimsenmemiştir ve ilkeye yönelik ihlâl içeren eylem ve kararlar geniş bir çerçevede değerlendirilebilecektir²⁹³.

bb. Yargılama ve Netice

Tazminat davası, dilekçenin görevli ve yetkili mahkemeye sunulması ile açılmış sayılır. Davanın özellikleri usûl kanununa göre belirlenir. Bu kapsamda mevzuatta dilekçede bulunması gereken hususlar bakımından özel bir düzenleme yapılmamıştır ve genel kural olan HMK md. 119'da belirtilen hususların dilekçede yer alması davanın açılması bakımından yeterli olacaktır. Davanın kabul edilmesi sonucunda, devlet zarar görenin maddi, manevi zararını ve yargılama giderlerini karşılar. Ödemenin yapılmasıyla birlikte devlet, tazminat davasına sebebiyet veren memur hakkında rücu davası ikame edebilir²⁹⁴.

²⁹¹ Doktrinde, bir yıllık hak düşürücü sürenin 6098 sayılı TBK md. 72'ye paralel olacak şekilde iki yıl olarak düzenlenmesi gerektiği belirtilmektedir (**Kuru**, Baki, İcra ve İflâs Hukuku El Kitabı, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 101, dn. 7/a; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, İcra, s. 63, dn. 15).

²⁹² Bkz. yuk. İkinci Bölüm, I, C, 1, b, bb.

²⁹³ **Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes**, s. 47; **Postacıoğlu/ Altay**, s. 41; **Kuru**, İcra El Kitabı, s. 98- 101; **Kuru**, İcra, s. 37, 38; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, İcra, 62, 63; **Yıldırım/ Deren Yıldırım**, s. 44; **Muşul**, İcra, s. 33-35; **Atalı/ Ermenek**, s. 41, 42; **Uyar**, İcra, s. 255, 256; **Uyar/ Uyar/ Uyar**, s. 46 vd.; **Köksoy**, Hukukî Güvenlik, s. 259 vd.

²⁹⁴ Rücu davasında davalının kimliğini saptayabilmek için zarara kimin sebebiyet verdiğinin dikkatli bir şekilde araştırılması gerekmektedir. Zira bazı durumlarda icra müdürlüklerinde bir müdür bulunurken, birden fazla müdür yardımcısı, kâtip ya da mübaşir yer almaktadır. Bu durumda icra müdürü dışındaki kişiler, müdürün talimatıyla hareket etmiş ve talimatta açıkça ilkeye aykırılık teşkil ediyorsa sorumluluktan kurtulurlar. Ancak bu kimseler, icra müdüründen talimat almadan ya da talimat dışına çıkarak hareket etmişlerse icra müdürünün bu durumda sorumluluğu bulunmamaktadır. Zararın doğumunda birden fazla kişi sorumluyorsa burada müteselsil sorumluluk bulunmaktadır ve rücu davası bu kişilere beraber açılır. Rücu davası asliye hukuk mahkemelerinde görülür (**Uyar**, Talih/ **Uyar**, Alper/ **Uyar**, Cüneyt, İcra ve İflâs Kanunu Şerhi El kitabı, C.I, 1. Baskı, Ankara 2010, s. 51, 52).

Tazminat davasında, zarara uğradığını iddia eden taraf davasını ispat edemezse dava reddedilir. Bu durumda kişi hakkında hâkimlerle ilgili tazminat davasındaki gibi disiplin para cezası uygulanıp uygulanmayacağına ilişkin mevzuatta bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu davalarda kişinin dava açmadan zararı azaltmak ya da önlemek için elinden geleni yapıp yapmadığı da araştırılır; kişinin aksi bir şekilde hareket etmesi halinde illiyet bağının kesildiği varsayılır. Örneğin zarara uğradığını iddia eden taraf, şikâyet yoluna başvurarak zararı önleyebilecek ise, şikâyet yoluna başvurmadan tazminat davası açması mümkün değildir ve bu durumda açılan dava reddedilir²⁹⁵.

2. Şikâyet

a. Hâkimler ve Savcılar Kurulu'na Şikâyet

Hâkimler, meslekleri gereğince kişilerin hakları üzerinde karar kurma yetkisine sahip kişilerdir. Bu denli önemli bir görevi ifa etmeleri nedeniyle eylem ve işlemleri kanun koyucu tarafından denetime tabi tutulmuştur. Anayasa md. 140/3 doğrultusunda bu denetim, diğer kamu görevlilerinden farklı bir şekilde Hâkimler ve Savcılar Kurulu tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda usûl ekonomisi ilkesine aykırı davranarak davayı sürüncemede bırakan, gereksiz gider yapılması sebebiyet veren ya da uyuşmazlığı makul sürede karara bağlamayan hâkim, Hâkimler ve Savcılar Kurulu'na şikâyet edilebilir. Şikâyet neticesinde hâkim hakkında inceleme ve soruşturma yapılarak hâkime disiplin cezası verilebilir.

Şikâyetin hukukî dayanağı 6087 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kurulu Kanunu md. 14/4'e dayanmaktadır ve bu hükme göre hâkimler hakkında disiplin soruşturması yapmak kurul bünyesinde yer alan Teftiş Kurulu'nun görevleri arasındadır. Soruşturma süreci, Adalet Bakanı'nın izniyle başlar ve Teftiş Kurulu'na bağlı müfettişler tarafından gerçekleştirilir. Disiplin soruşturması neticesinde disiplin cezası Hâkimler ve Savcılar Kurulu tarafından verilir ve durumun niteliğiyle ağırlığına göre uyarma, aylıktan kesme, kınama, kademe

²⁹⁵ Postacıoğlu/ Altay, s. 45; Kuru, İcra El Kitabı, s. 100, 101; Üstündağ, İcra, s. 49-51; Arslan/ Yılmaz/ Ayvaz Taşpınar/ Hanağası, İcra, s. 64; Yıldırım/ Deren Yıldırım, s. 44; Muşul, İcra, s. 37, 38; Köksoy, Takip Ekonomisi, s. 188.

ilerlemesini durdurma, derece yükselmesini durdurma, yer değiştirme, meslekten çıkarma cezalarından biri verilir. Belirtilen bu cezalar kanunda sınırlı olarak sayılmış olup kıyas yoluyla genişletilmesi mümkün değildir. HSK’ nın kararına karşı on gün içinde itiraz yolu açıktır.

şikâyet dilekçesinde konu, gerçek kimlik ve adres açıkça belirtilmelidir. Aksi halde yapılan şikâyet işleme alınmamaktadır. Disiplin soruşturması başladıktan sonra, şikâyetten vazgeçilmezi soruşturmanın akıbetini etkilememektedir ve soruşturma devam etmektedir. Soruşturma sonucunda şikâyetin haksız olduğu anlaşılırsa, devletin yapmış olduğu masraflar şikâyet edenden tahsil edilir. Bununla birlikte şikâyet sonucunda elde edilen karar, kişilerin sübjektif hakkını koruma altına almadığından bu yol, ilkeye aykırılık halinde başvurulacak etkin bir hukukî yol olarak tanımlanmamaktadır. Nitekim AİHM, Tamar/ Türkiye kararına²⁹⁶ konu olayda, başvuru makul sürede yargılanma hakkının ihlâl edildiğini iddia etmiştir. Bu iddiaya karşılık Türkiye, yargılamayı makul sürede tamamlamayan hâkimler hakkında iç hukukta şikâyet prosedürünün bulunduğu, başvuru bu yola başvurmadığını ve bu nedenle talebinin reddedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme ise, şikâyet prosedürünün AİHS md.13 kapsamında etkin bir yol olmadığını ifade ederek devletin iddialarının reddi yönünde karar kurmuştur²⁹⁷.

b. İcra Mahkemesine şikâyet

aa. Tanım ve Özellikler

İcra ve iflas daireleri, yargılamada tespit edilen ve ifası emredilen hakkın zorla icra edilmesi hususunda birinci derecede görevlidir. Bu bakımdan kendilerine geniş yetkiler ve önemli görevler tanınmıştır. Konumlarının önemi nedeniyle eylem ve işlemleri

²⁹⁶ Tamar/ Türkiye, BN. 15614/02, T. 18.7.2006, www. hudoc.echr.coe.int, ET.27.2.2019.

²⁹⁷ Pekcanitez/ Atalay/ Özekes, Ders Kitabı, s. 100; Bilge/ Önen, s. 91; Kuru, Usûl, s. 19; Sungurtekin Özkan, Medenî Yargılama, s. 59; Tanrıver, Usûl Kitabı, s. 301, 302; Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu, s. 106; Atalı/ Ermenek/ Erdoğan, s. 75; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, s. 128; Baş, Eylem, “Hâkimlerin ve Savcılarının Disiplin Yönünden Soruşturulmaları ve İşledikleri Suçlar Nedeniyle Yargılanmaları”, ABD, S. 2016/3, s. 271, 272; Başar, s. 76, 77.

denetime tabi tutulmuştur, bu amaçla dairelerin üzerinde icra mahkemeleri kurulmuştur ve şikâyet yolu düzenlenmiştir. İcra görevlilerinin kanunu yanlış uygulaması, takdir hakkını somut olayla bağdaşır şekilde kullanmaması, bir hakkın yerine getirilmesini sebepsiz yere sürüncemede bırakması ya da bir hakkı yerine getirmemesi halinde ilgililer şikâyet yoluna müracaat edebilecektir. İcra görevlilerinin bu tutumu aynı zamanda usûl ekonomisi ilkesinin unsurlarını kısmen ya da tümünden ihlâl ettiği durumda ilgililerin ilkeye aykırılık nedeniyle bu kuruma başvurusu mümkündür. Bununla birlikte şikâyet, kanun yolu olmadığı gibi bir dava da değildir. Bu kurum, 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu md. 16 kapsamında düzenlenmiş kendine özgü bir hukukî çare ya da başvuru yoludur²⁹⁸. Bu nedenle de ilkenin ihlâli nedeniyle AYM ya da AİHM nezdinde bireysel başvuru yoluna tercih edilecekse, burada istisnai bir durumla karşılaşmaktadır ve icra organlarının işlemlerine karşı ilgilileri koruma amacı barındırdığından şikâyet yolunun tüketilmesi gerekmektedir²⁹⁹. Ancak şikâyet sonucunda, usûl ekonomisi ilkesi ihlâli nedeniyle kişilerin zararları karşılanmaz; ilkeye aykırılık teşkil eden işlem iptal edilir, düzeltilir ya da sürüncemede bırakılan işlemin yapılması sağlanır. Düzeltilemeyen, yapılamayan ya da iptali mümkün olmayan konularda idarenin tazminat sorumluluğuna gidilmesi gerekir.

Şikâyet kendine özgü hukukî bir çare olduğundan, davacı ya da davalı gibi terimler kullanılmamaktadır, şikâyet eden ve şikâyet olunan olmak üzere bu yolda iki taraf bulunmaktadır. İcra görevlisinin işleminden zarar gördüğünü iddia eden ve hukukî menfaati bulunan herkes, şikâyet eden tarafı oluşturabilir. Bu kapsamda şikâyet eden konumunda, sadece icra takibinin tarafları değil, üçüncü kişilerin de bulunması

²⁹⁸ Şikâyet, usûl hukuku anlamında bir dava değildir. Ayrıca icra ve iflâs müdürlüklerinin işlemlerinin niteliği idarî olsa da şikâyeti incelemekle görevli icra mahkemeleri, adli yargı koluna tabidir ve bu nedenle şikâyet, iptal davasındaki gibi karşı tarafı, adına işlem yapılan tüzel kişilik oluşturmamaktadır. Dolayısıyla bu kurum, idarî bir yol olarak da değerlendirilmemektedir. Son olarak, icra ve iflâs müdürlüklerinin yaptıkları işlemler yargısal nitelikte olmadığından kanun yolu değildir ve şikâyet, hukukî çare olarak kabul edilmektedir (**Pekcanitez/ Simil**, s. 48-49).

²⁹⁹ Örneğin, şikâyet hakkını kullanarak hukuka aykırı işlemi iptal ettirme hakkı olan tarafın bu yola başvurmadan icra görevlisinin hukukî sorumluluğuna gitmesi halinde birlikte kusurun varlığı kabul edilir ve bu nedenle tazminattan indirim yapılacağı gibi tazminata da hükmedilmeyebilir (**Pekcanitez/ Simil**, s. 10).

mümkündür³⁰⁰. Zarar şartı, mutlak değildir. Şikâyet olunan ise, şikâyet konusu işlemi yapan icra ve iflas dairesidir. Ancak uygulamada icra ve iflas dairesinin taraf olmadığı belirtilerek, şikâyet olan işlem kimin lehine ise şikâyet edilen tarafta da bu kimse yer almaktadır. İşlemi yapan icra görevlisi, aksine hüküm bulunmayan durumlarda icra mahkemesi tarafından duruşmaya davet edilerek dinlenmektedir. Görevli ve yetkili mahkeme, şikâyet konusu işlemi yapan icra dairesinin bağlı bulunduğu icra mahkemesidir³⁰¹. Şikâyet süresi, kural olarak yedi gündür ve hak düşürücü niteliktedir. Bu süre, şikâyete konu işlem ilgiliye tebliğ edilmişse bu tarihten itibaren, aksi halde ilgilinin söz konusu işlemi öğrendiğini beyan ettiği tarihten itibaren başlamaktadır. İstisnai bazı durumlarda yedi günlük süre işletilmeyerek zaman kısıtlaması olmadan şikâyet yoluna başvuru yapılabilir. Örneğin, kamu düzenine aykırı işlemler³⁰² ya da bir

³⁰⁰ İcra organının kendi yaptığı işlemlerden dolayı şikâyet yoluna başvurması mümkün değildir. Bu durumda icra görevlileri şikâyet süresi içinde işlemi kaldırabilir, düzeltebilir ya da sürüncemede bıraktığı işlemi yapabilir. Süre geçirilmişse ya da şikâyet yoluna gidilmişse o halde icra görevlisinin ilgili işlem hakkında yapabileceği bir şey yoktur (**Pekcanitez/ Simil**, s. 138; **Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes**, s. 60). Öğretide başka bir görüş ise, icra memurunun böyle bir yetkisinin bulunmadığını ifade etmektedir (**Arslan/ Yılmaz/ Ayvaz Taşpınar/ Hanağası**, İcra, 79). Yargıtay da bu görüştedir. Yargıtay kararı için bkz. “(...) *adli işlem niteliğindeki icra müdürlüğü işlem ve kararlarına karşı İcra ve İflas Kanunu şikâyet kurumunu düzenlenmiş ve müdürlük kararlarının değiştirilme ya da iptalini şikâyet yoluyla başvuru halinde İcra Hakimliğinin kararıyla olanaklı kılmuştur. Durum bu olunca, icra müdürlüklerini verdikleri kararlardan kendiliklerinden dönerek yeni bir karar vermeleri kural olarak mümkün olmayıp; mahkemenin buna ilişkin direnme gerekçesi yerinde değildir.*” Yargıtay HGK, E. 12-601, K. 695, T. 3.10.2007, www.e-uyar.com, ET. 9.6.2019.

³⁰¹ İcra görevlilerinin re'sen dosyayı inceleyip icra mahkemesine gönderme yetkisi bulunmamaktadır. Şikâyet icra mahkemesi yerine icra dairesine yapılırsa geçerli bir sonuç doğurmaz ve bu sırada süre geçirilmişse başvuru reddedilir (**Arslan/ Yılmaz/ Ayvaz Taşpınar/ Hanağası**, İcra, s. 82).

³⁰² Kamu düzenine aykırılıklar nedeniyle süresiz şikâyet yoluna başvuru yapılabilmesi, mevzuatta düzenlenmemiştir, bu durum hukukun genel ilkelerinden çıkarılmaktadır. Ancak öğretide bu durumun kanunda açıkça düzenlenmesinin daha doğru olacağı ifade edilmektedir. Örneğin kamu düzenine ve usûl ekonomisi ilkesine aykırı durumlardan biri de ilamların, ilamsız icra takibinin konusu yapılmasıdır (**Pekcanitez/ Simil**, s. 148, a.e. s. 159). Nitekim Yargıtay yakın tarihli içtihadıyla bu şekilde bir takibin mümkün olmadığı yönünde karar kurmuştur. Karar için bkz. “(...) *ilamların genel haciz yolu ile takibe konu edilmesinin icra hukukuna ve yargılama tekniğine uygun düşmediği, bu yola başvurmakta alacaklının hukukî yararının bulunmadığı gibi borçlunun hukukî durumunun ağırlaştırıldığı ve taraflar arasındaki menfaatler dengesinin bozulduğu sonucuna varılmış ve içtihatların ilama dayalı bir alacağın ilamsız takip*

hakkın sebepsiz yere sürüncemede bırakılması halinde makul süre unsuru ihlâl edilmişse ya da bir hakkın yerine getirilmemesi nedeniyle basitlik ya da ucuzluk unsuru ihlâl edilmişse süresiz şikâyet yoluna başvuru mümkündür³⁰³.

bb. Konu ve Sebepler

Şikâyetin kapsamına icra organlarının yapmış olduğu tüm işlemler girmektedir. İşlemden maksat, icra görevlisinin olay karşısında göstermiş olduğu davranıştır, aksi halde icra görevlisinin düşüncesi yahut muhtemel davranışı şikâyet konusu olamaz³⁰⁴. Şikâyet sebepleri, kaynağını maddi hukuktan değil, takip hukukundan alır ve icra kanunumuz bu sebepleri dört başlık altında toplamıştır. Bunlar, işlemin kanuna aykırı olması, işlemin somut olaya uygun olmaması, bir hakkın yerine getirilmemesi ve bir hakkın sebepsiz olarak sürüncemede bırakılmasıdır. Kanuna aykırılık hali bir genel sebep olarak, diğerleri ise özel olarak düzenlenmiştir.

İcra görevlisinin usûl ekonomisi ilkesine, başka bir deyişle takip ekonomisine hizmet eden bir hukuk normunu yanlış ya da hatalı uygulaması ihlâl sonucunu doğurur. Burada sadece takip hukukunda düzenlenen normlar değil, icra ve iflas hukukuyla ilişkisi bulunan diğer kanunlarda, tüzüklerde ve yönetmeliklerde bulunan kurallar da geçerlidir. Örneğin

konusu yapılamayacağı yönünde birleştirilmesine karar verilmiştir.” Yargıtay İçtihadı Birleştirme HGK, E. 2017/2, K. 2017/3, T. 26.5.2017 (RG. 21.7.2017, S. 30130, ET.10.6.2019).

³⁰³ **Pekcanitez/ Simil**, s. 110 vd.; **Postacıoğlu/ Altay**, s. 57; **Kuru**, İcra, s. 39, a.e. s. 43, **Üstündağ**, İcra, s. 60-62; **Arslan/ Yılmaz/ Ayvaz Taşpınar/ Hanağası**, İcra, s. 76; **Yıldırım/ Deren Yıldırım**, s. 31-34; **Muşul**, İcra, s. 57; **Atalay/ Ermenek**, s. 44-47; **Köksoy**, Hukukî Güvenlik, s. 254 vd.; **Köksoy**, Takip Ekonomisi, s.79.

³⁰⁴ Hukuka uygun bir talep karşısında icra organının göstermiş olduğu olumlu ya da olumsuz tutum bu kapsamdadır. Bu işlemlerin de mutlaka icra organları tarafından yapılması gerekir, kanunun açıkça belirtmediği organların işlemlerine karşı şikâyet yoluna gidilmesi mümkün değildir. Yine usûl ekonomisi ilkesine aykırı olsa da tarafların yaptıkları yahut talep ettikleri işlemler de başvuru konusu dışındadır. Örneğin taraflarca takibe yön vermeyen işlemlere karşı ya da takibe yön verse bile icra organına yönelik yapılmayan ve icra organları tarafından yapılmayan işlemler hakkında şikâyet yoluna başvurulamaz (**Pekcanitez/ Simil**, s. 59; **Pekcanitez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özekes**, s. 57, 58; **Üstündağ**, İcra, s. 56, 57).

yabancı uyruklu kişinin mensup olduğu devlet ile Türkiye arasında adlî yardım sözleşmesi bulunmasına rağmen, icra görevlisi tarafından yabancı uyruklu bu kişiden takip için teminat talep edilmesi usûl ekonomisi ilkesinin ihlâli anlamına gelmektedir. İcra görevlisinin görevleri arasında olmasına rağmen hareketsiz kalması şikâyet sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Memurun hareketinin açık ya da örtülü olmasının bir önemi bulunmamaktadır. Memur yetki alanı içinde bulunan, kanuna uygun olarak talep edilen ya da re ‘sen yapması gereken bir işlemi yerine getirmemektedir. Örneğin, icra memuru kendisinden talep edilen haczi üç gün içinde yerine getirmekten imtina ederse, ilkeye aykırı bir durum oluşmuştur. İcra görevlisine takdir yetkisi tanındığı durumlarda yapılan işlem, olay veya amaçla bağdaşmayabilir. Meydana gelen bu sonuç ilkenin ihlâli anlamına da gelebilir ve bu durumda şikâyet, kanuna aykırılıktan değil, olaya uygun olmama nedeniyle incelenir. Örneğin, İİK md. 118 kapsamında icra görevlisi tarafından alıcıya satış bedelini ödemek için süre verilmemesi ya da sürenin kısa tutulması ilkeye aykırı bir durumdur. İcra görevlisinin, kendiliğinden veya ilgilinin talebi üzerine yapmak zorunda olduğu bir işlemi öngörülen süre içinde geçerli bir mazereti olmaksızın yapmaması da şikâyet sebeplerinden biridir ve durum aynı zamanda ilkeye aykırılık teşkil edebilir. Örneğin, icra takibi kesinleşmeden konulan hacizlerin kaldırılması yönünde olumlu ya da olumsuz bir karar verilmemesi, ilkenin ihlâli anlamına gelebilir³⁰⁵.

³⁰⁵ Pekcanıtez/ Simil, s. 82 vd.; Postacıoğlu/ Altay, s. 58 vd.; Üstündağ, İcra, s. 57-60; Kuru, İcra, s. 40-42; Arslan/ Yılmaz/ Ayvaz Taşpınar/ Hanağası, İcra, s. 77, 78; Yıldırım/ Deren Yıldırım, s. 32, 33; Atalay/ Ermenek, s. 45, 46; Uyar/Uyar/Uyar, s. 107, a.e. s. 192; Bu yöndeki Yargıtay kararları için bkz. “Usûl ekonomisi gereğince borçlu vekilinin 17.11.2014 tarihli dilekçesinde talep edilen icra takibi kesinleşmeden konulan hacizlerin kaldırılması yönündeki şikâyeti incelenerek bu şikâyet hakkında olumlu ya da olumsuz bir karar verilmemesi isabetsizdir.” Yargıtay 8.HD, T. 16.05.2017, 10758/7117; “(...) İİK'nun 85. maddesinin son fıkrasına göre, haciz koyan memur, borçlu ile alacaklının menfaatlerini mümkün olduğu kadar telifetmekle mükelleftir. Anılan düzenlemeden hareketle, hacizde tertip ilkesi ve usûl ekonomisi gereğince, borçlunun malları haczedilirken, muhafazası ve satılması en kolay ve yokluğu borçluya en az yük teşkil edecek mallardan hacze başlanması, haciz yapılırken alacaklı ve borçlunun menfaatlerinin mümkün olduğu kadar dengelenmeye çalışılması gerekmektedir.” Yargıtay 8. HD, E. 2016/8218, K. 2017/2849, T. 2.3.2017; “Yabancı alacaklının Türkiye’de icra takibi yapabilmesi için teminat gösterme yükümlülüğünün istisnası, MÖHUK. nun 48/2. maddesinde belirtildiği üzere alacaklının tabiiyetinde bulunduğu ülke ile Türkiye arasında karşılıklılık esasına göre çok taraflı veya ikili anlaşmalarla yahut fiili müteakabiliyet esasına göre bir muafiyet bulunmasıdır. Somut olayda icra takibini

cc. Yargılama ve Netice

Şikâyet, dilekçe ile yapılacağı gibi sözlü beyanların icra mahkemesi tarafından tutanağa geçirilmesi suretiyle de yapılabilir. Bu başvuru yolu, ivedi işlerden sayılır ve basit yargılama usûlüne tabidir³⁰⁶. İcra mahkemesi, kamu düzenine ilişkin durumlar ayrık olmak üzere, şikâyet edenin sebepleriyle bağlı olarak dosyayı inceler ve dosyadaki işlemler hakkında araştırma yapabilir³⁰⁷. Başvuru sonucunda şikâyet, süresi içinde

yapan alacaklı şirket, Fransa merkezlidir. Bu durumda, mahkemece dava dilekçesinin davalı alacaklı vekiline tebliği ile davalı tarafa savunma hakkı verilmesi, duruşma açılarak her iki tarafın göstereceği deliller de değerlendirilmek suretiyle, alacaklının tabiiyetinde bulunduğu Fransa ile Türkiye arasında karşılıklılık esasına göre çok taraflı veya ikili anlaşmalarla yahut fiili mütekabiliyet esasına göre bir muafiyet olup olmadığı araştırıldıktan sonra yok ise alacaklının teminat yatırması gerektiğine karar verilmesi gerekirken, anılan hususlar göz ardı edilerek eksik inceleme ile yazılı şekilde hüküm tesisi isabetsizdir.” Yargıtay 12.HD, 5.11.2012, 14712/31472; “Dairemizin önceki içtihatlarında, itirazın iptali ilamında yer verilen vekalet ücreti yargılama gideri ve tazminat alacakları için ayrı bir ilamlı takip başlatılmasının mümkün olacağı kabul edilmiş ise de, sonradan oluşan görüş ve kanaatte tarafları aynı olan ve aynı alacaktan kaynaklanan ilamlar için itiraza konu ilamsız takip dosyası üzerinden alacağın tahsili mümkün iken makul ve kabul edilebilir bir gerekçe olmaksızın takip başlatılması yasayla düzenleme altına alınan usûl ekonomisine aykırılık teşkil etmesi sebebi ile, ayrı takip yapılmaması gerektiği benimsenmiş, bu yöndeki uygulama süreklilik kazanmıştır. Bu durum karşısında şikâyetin kabulüyle takibin iptaline karar verilmesi gerekirken şikâyetin reddi isabetsizdir.” Yargıtay 8. HD, E. 2013/15548, K. 2014/3122, T. 24.2.2014 (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 20.2.2019).

³⁰⁶ Şikâyet bir dava olmadığından HMK md. 119’da belirtilen zorunlu hususların dilekçede olması aranmaz. Öyle ki; karşı taraf belirtilmese dahi şikâyet dilekçesi kabul edilir. Yanlış hasım bakımından ise şikâyet reddedilir. Talep ve cevaplar dilekçeyle sunulabilir ya da icra mahkemesi tarafından sözlü beyanlar tutanağa geçirilir. Dolayısıyla burada, basit yargılama usûlündeki talep ve cevapların dilekçeyle sunulması yöntemine göre farklı bir yol daha düzenlenmiştir. Aksine bir düzenleme bulunmadığı durumlarda icra mahkemesi, duruşma yapılmasına gerek olup olmadığını takdir eder; duruşma yapılmasını uygun gördüğü takdirde ilgilileri en kısa zamanda duruşmaya çağırır. Bu kimseler duruşmaya katılmasa bile dava düşmez ve icra mahkemesi şikâyet hakkında gereken kararı verir. Duruşma yapılmayan işlerde şikâyet tarihinden itibaren en geç on gün içinde karar verilir. Duruşmalar, ancak zorunluluk hâlinde ve otuz günü geçmemek üzere ertelenebilir (Pekcanitez/ Simil, s. 296; Arslan/ Yılmaz/ Ayvaz Taşpınar/ Hanağası, İcra, s. 85).

³⁰⁷ Pekcanitez/ Simil, s. 332; Aksi görüş için bkz. Kuru, İcra, s. 45; Arslan/ Yılmaz/ Ayvaz Taşpınar/ Hanağası, İcra, s. 85. Mahkeme, gerekli gördüğü durumlarda tanık dinleyebilir, keşif yapabilir, bilirkişiye başvurabilir. Şikâyete başvuru, kendiliğinden takip işlemlerini durdurmaz; ancak talep halinde ya da re’sen

yapılmamışsa ya başvuranın hukukî bir yararı yoksa usûlden, şikâyet sebeplerinden yoksun ise esastan reddedilir. Mahkeme şikâyet sebeplerini yerinde bularak şikâyeti kabul ederse üç şekilde hareket edebilir. Öncelikle şikâyet olunan muameleyi iptal edebilir. İptal edilen bu işleme karşı icra dairesinin direnme imkânı yoktur ve karar doğrultusunda icra dairesinin işlemi yapması gerekir³⁰⁸. İkinci olarak istisnai durumlarda icra mahkemesi işlemi düzeltebilir. Örneğin hesap hataları gibi önemli olmayan durumlarda ve işlemin icra mahkemesi tarafından yapılmasında hukuka ve kanuna aykırı değil ise, icra mahkemesi işlemi bozmak yerine bizzat hareket edebilir³⁰⁹. Son olarak, icra dairesinin sebepsiz yapmadığı veya geciktirdiği işlemler hakkında mahkeme, icra dairesine bu işlemlerin yapılmasını emredebilir. Şikâyet üzerine verilen kararlara karşı, İİK md. 363/1’ deki yazılı olanlar hariç olmak üzere, kanun yolu açıktır³¹⁰.

3. Kanun Yollarına Başvuru

a. Genel Bakış

Kanun yolu, derece mahkemeleri tarafından verilen kararların hukuka uygunluğunun incelenmesi ve eksiklerin ya da hataların düzeltilmesi amacıyla düzenlenen bir kurumdur. Kanun yolunun iki amacı bulunmaktadır. Bu amaçlardan biri hatalı kararların düzeltilmesidir, böylece aleyhine karar verilen tarafa bu haksız durumu değiştirmesi için

şikâyet sonuçlanıncaya kadar icra takibi durdurulabilir (**Kuru**, İcra, s. 45; **Yıldırım/ Deren Yıldırım**, s. 39).

³⁰⁸ İptal edilen işlem, yapıldığı andan itibaren geçmişe dönük olarak (*ex tunc*) geçersiz olur ve bu işleme bağlı yapılan diğer diğer işlemler de başka bir yola başvurulmadan kendiliğinden geçersiz hale gelir (**Kuru**, İcra, s. 46). Ancak bazı durumlarda bu etki, genel mahkemelerde açılacak bir dava sayesinde sağlanmaktadır. Örneğin, Yargıtay emeklilik aylığının haczi ile ilgili bir dosyada, işlemin sadece iptal edilmesi gerektiğini, istirdat ile ilgili kısmın genel mahkemelerden talep edileceğini belirtmiştir. Öğretide bu durum kişiye ayrıca bir külfet yüklenmesi nedeniyle eleştirilmektedir (**Pekcanıtez/ Simil**, s. 393-395).

³⁰⁹ Düzeltilen işlem, kararın verildiği andan itibaren ileriye dönük (*ex nunc*) olarak sonuç doğurur (**Pekcanıtez/ Simil**, s. 626).

³¹⁰ **Pekcanıtez/ Atalay/ Sungurtekin Özkan/ Özkes**, s. 64-67; **Postacıoğlu/ Altay**, s. 78 vd.; **Kuru**, İcra, s. 45-47; **Arsan/ Yılmaz/ Ayvaz Taşpınar/ Hanğası**, İcra, s. 85-87; **Yıldırım/ Deren Yıldırım**, s. 37-39; **Atalay/ Ermenek**, s. 46-48; **Muşul**, İcra, s. 542 vd.

imkân sağlanır. Bir diğer amacı ise ülke içinde içtihat gelişimine zemin oluşturarak uygulamada yeknesaklığın sağlanmasıdır.

Derece mahkemesi kararlarının hukuka uygunluğunun denetiminin yapılması aynı zamanda anayasal bir gerekliliktir. Anayasa’ımızda kanun yollarının kaç dereceli olması gerektiğine ilişkin herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Bununla birlikte kanun yolu olağan ve olağanüstü olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Türk Hukukunda olağan kanun yolları temyiz ve istinaf; olağanüstü kanun yolu olarak ise yargılamanın iadesi kurumu benimsenmiştir³¹¹.

b. İstinaf ve Temyiz

aa. Tanım ve Sebepler

İstinaf³¹², kural olarak ilk derece mahkemeleri tarafından verilen nihai kararların hukuka ve olaya uygunluğunun denetlenmesi; temyiz ise, kural olarak istinaf mahkemeleri

³¹¹ **Pekcanitez/ Atalay/ Özkes**, Ders Kitabı, s. 451 vd.; **Bilge/ Önen**, s. 637; **Kuru**, Usûl, s. 468, 469; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 353; **Alangoya/ Yıldırım/ Deren Yıldırım**, s. 445 – 447; **Özkes**, Muhammet, 100 soruda Medenî Usûl Hukukunda Yeni Kanun Yolu Sistemi İstinaf ve Temyiz, 3. Baskı, Ankara 2016, s. 33, 34; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 657; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 592; **Çiftçi**, Murat Özgür, Medenî Yargılama Hukukunda İstinaf, 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 7 – 9.

³¹² İstinaf kanun yolu, doktrindeki bir görüşe göre yargılamaların hızlandırılmasına, dava malzemesi üzerinde konsantre olunmasına ve iş yükünün azaltılmasına hizmet eder (**Deren Yıldırım**, Nevhis, “İstinafin Gerekçelendirilmesi ve İstinaf Sebepleri”, Prof. Dr. Özer Seliçi’ye Armağan, İstanbul 2006 s. 701). Başka bir görüş ise, yargılamaların uzun sürmesinin nedenini hukukumuzda istinaf mahkemelerinin bulunmayışına bağlamaktaydı. Ancak aynı görüş, gerekli alt yapı hazırlanmadan istinaf mahkemelerinin kurulmamasını; aksi halde bu mahkemelerin yarardan çok zarar vereceğini belirtmektedir (**Kuru**, Uzaması Sebepleri, s. 101). Bu konuda başka bir görüş ise konuya farklı yaklaşmaktadır, buna göre istinafın amacının yargılamayı hızlandırmak olmadığını, bu mahkemelerin hukukî güvenliğe hizmet ettiğini ifade etmektedir (**Pekcanitez**, Hakan, “İstinaf Mahkemeleri”, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez Makaleler Cilt: II, İstanbul 2016, s. 222). Karşılaştırmalı hukukta ise usûl ekonomisine uygun bir şekilde istinaf mahkemelerinin yargılama usûlü, ilk derece mahkemelerine göre daraltılmıştır. Örneğin istinaf incelemesinde yeni delil ya da vakıalara dayanılamaması bu amaç doğrultusunda getirilmiş kurallardandır.

tarafından verilen kararlara karşı hukuka uygunluk incelenmesi amacıyla başvuru kanun yollarıdır. Bu bağlamda ilk derece mahkemesi, taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözüme bağlar; istinaf mahkemesi, ilk derece mahkemesi tarafından verilen kararlar hakkında maddi ve şekli hukuk yönünden denetim yapar; temyiz mahkemesi ise alt derece mahkemesi kararları hakkında yeniden yargılama yapmaz, bu kararları sadece hukuka ve kanuna uygunluk yönünden inceler.

İstinaf ve temyiz sebepleri bakımından kanunda bir sınırlandırma yapılmamıştır³¹³. Ancak HMK’da temyizde bozma sebepleri olarak gösterilen hususlardan yola çıkarak istinaf ve temyiz sebeplerini belirlemek mümkündür. Bu kapsamda hukukun veya taraflar arasındaki sözleşmenin yanlış uygulanmış olması, dava şartlarına aykırılık bulunması, taraflardan birinin davasını ispatlamak için dayandığı delillerin kanuni bir sebep olmaksızın kabul edilmemesi, karara etki eden yargılama hatası veya eksikliklerin bulunması istinaf ve temyiz sebeplerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, maddi vakıaların eksik ya da hatalı tespit edildiği sebebine dayanılarak sadece istinaf yoluna başvuru yapılabilir. Maddi vakıaların istinaf sebebi olması ve istinaf mahkemesi

Türk Hukuk sisteminde de karşılaştırmalı hukuk da olduğu gibi dar istinaf sistemi benimsenmiştir (**Rechberger**, s. 7; **Budak/ Karaaslan**, s. 343).

³¹³ İstinaf sebepleri genel olarak ikiye ayrılmaktadır: Maddi Vakıalar ve Hukuka Aykırılık. Hukuka aykırılık sebepleri de kendi içinde usûl hukukundan ve maddî hukuktan kaynaklanan istinaf sebepleri olmak üzere iki bölümde incelenmektedir. İstinaf sebebi olarak maddî vakıaların gösterilmesi durumunda bu hususla ilgili değerlendirme yapılırken üç önemli husus göz önünde bulundurulur. Bunlardan biri, tarafların öne sürdüğü ve mahkemenin değerlendirmeye aldığı vakıalar ile talep ve hüküm arasındaki bağ incelenir. İkinci olarak, mahkemelerin tespit etmiş olduğu vakıaların davanın sonuçlanması bakımından etkisine bakılır. Son olarak, bu vakıaların doğruluğu ve gerçekliği hakkında medenî usûl hukukunun sınırları çerçevesinde değerlendirme yapılır. Maddî vakıalar, dosyanın esasıyla ilgili incelemeye geçildiğinde hukukî nitelendirmeden önce ya da hukukî nitelendirmeye birlikte ele alınır. Maddî hukuka dayanan istinaf sebepleri ise hukukî problemin çözülmesinde esasla ilgili hatalı, eksik ya da yanlış karar kurulmasıdır. Başka bir deyişle, uyuşmazlık hakkında altlama faaliyetinde yanlış değerlendirme yapılmasıdır. Burada dikkat edilen husus, hukuk kuralının ya da sözleşme hükümlerinin olaya uygun olarak uygulanmaması veya yorumlanmamasıdır (**Özekes**, Pekcanitez Usûl, s. 2209-2213). Temyiz sebepleri de kendi arasında maddî hukuka ve usûl hukukuna aykırılıklar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Maddî hukukla ilgili temyiz sebepleri, tıpkı istinaftaki maddî hukukla ilgili sebeplere benzemekte olup temyiz kurumunun niteliği ve özelliği doğrultusunda uygulanma alanı bulur (**Özekes**, Pekcanitez Usûl, s. 2283).

tarafından vakıanın tekrar incelenmesi, bu yolu temyizden farklı kılan önemli unsurlardan biridir³¹⁴.

Konumuz bakımından önem teşkil eden istinaf ve temyiz sebepleri, usûl hukukundan kaynaklanmaktadır. Usûl hükümlerine dayanan istinaf sebeplerini genel olarak, HMK’da temyizde “*bozma sebepleri*” başlığı altında yer alan md. 371/1-b, c, ç bentleri ile istinafta “*duruşma yapılmadan verilecek kararlar*” başlığı altında düzenlenen md. 353/1-a bendi kapsamında belirlemek mümkündür. Burada ayrıca belirtmek isteriz ki, hükme etkisi bakımından istinaf sebepleri, mutlak ve nispi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mutlak istinaf sebeplerinin doğası gereği hükmü sakatladığı kabul edildiğinden hükme etkisi araştırılmamaktadır. Örneğin HMK md. 353 doğrultusunda, görev ve yetki kuralları başta olmak üzere dava şartları, karşı dava, davaların birleştirilmesi ya da ayrılmasına ilişkin hukuka aykırı kararlar ile bireysel başvuru konusu yapılacak temel yargısal hak niteliğindeki ihlaller mutlak istinaf sebepleridir. Nispi istinaf sebepleri ise, mutlak istinaf sebebi olarak kabul edilmeyen diğer usûl hatalarıdır. Ancak bu usûl hatalarının istinaf sebebi olabilmesi için kararı etkilemesi gerekmektedir. Örneğin, ilk derece mahkemesi birden fazla bilirkişiye başvurmuştur ve hepsi de aynı yönde rapor oluşturmuştur. Bu şekilde birden fazla bilirkişiye başvuru işlemi aslında gereksiz olsa da bu işlemin hükme etkisi bulunmamaktadır. Ancak bu raporların birbirinden farklı olması halinde çelişki giderilmeden hüküm kurulması durumu, nispi istinaf sebebi olarak kabul edilecektir³¹⁵.

Usûl hükümlerine dayanan temyiz sebepleri ise, HMK md. 371/1-b, c, ç bentleri uyarınca dava şartlarına aykırılık ile ispat ve delillerin kanuni bir sebep olmadan kabul edilmemesidir. Bu iki usûl hukukuyla ilgili sebepler ve kamu düzeniyle ilişkili usûl hataları, mutlak bozma nedeni olarak kabul edilir. Diğer yargılama hataları ve eksiklikler ise istinaftaki gibi nispi temyiz sebebidir ve hükme etkisi olması halinde bozma nedeni

³¹⁴ **Özekes**, Pekcanıtez Usûl, s. 2206 vd., a.e. s. 2282 vd.; **Pekcanıtez/ Atalay/ Özekes**, Ders Kitabı, s. 463 vd.; **Taşpolat Tuğsavul**, Melis, “İstinaf İncelemesi Sonucunda Verilebilecek Kararlar”, TBBD, S. 2018/143, s. 314 vd.; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, 592, a.e. s. 608, 609; **Deren Yıldırım**, İstinaf, s. 694 vd.; **Özekes**, Kanun Yolu, s. 68, a.e. s. 116.

³¹⁵ **Özekes**, Pekcanıtez Usûl, s. 2210-2212; **Kuru**, Usûl, 476,477; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 664; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 603-606.

olarak kabul edilir. Bu kapsamda mutlak olarak düzenlenen sebepler nedeniyle ilke ihlâl edilmiş ise, kanun yollarına başvuru yapılabilir. Ancak mutlak sebepler dışında, sadece usûl ekonomisi ilkesine aykırılık iddia edilerek istinaf ya da temyiz yoluna başvurulmasında hukukî bir yarar bulunmamaktadır. Zira ilke yargılama hizmetlerinin sunumuyla ilgilidir. Bu durum basit kabul edilebilir bir hata olarak nitelendiriliyor, karara etki etmiyorsa ya da basit aykırılıklar dışında alt derece mahkemeleri tarafından başka bir hukuk normu da ihlâl edilmemişse, başvuru nedenlerinden biri olarak ilkeye aykırılık durumu gösterilmesi hukuka uygun değildir³¹⁶.

bb. Yargılama ve Netice

Olağan kanun yollarına kural olarak davanın tarafları başvurabilir³¹⁷ ve başvuran tarafın hukukî yararının bulunması gerekmektedir. Başvuru esnasında istinaf sebepleri dilekçede açıkça gösterilmelidir ve kamu düzenine aykırılık halleri hariç, dilekçede gösterilen sebepler doğrultusunda istinaf incelemesi gerçekleşir³¹⁸. Temyiz de ise, temyiz

³¹⁶ **Özekes**, Pekcanitez Usûl, s. 2383-2386; **Pekcanitez/ Atalay/ Özekes**, Ders Kitabı, s. 480, 481; **Sungurtekin Özkan**, s. 364, 365; **Kuru**, Muhakeme, C. V, s. 4540 vd.; **Kuru**, Usûl, s. 477; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 678; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 634-637; **Rüzgaresen**, İhlal, s. 191, 192.

³¹⁷ İstinaf ve temyiz başvurusu, alt derece mahkemesi kararlarının kesinleşmesine engel olmaktadır. Kural olarak başvuru, icrayı durdurmaz; ancak bir miktar teminatın yatırılması durumunda icra durdurulur (**Karlı**, s. 718).

³¹⁸ HMK md. 342/3'e göre istinaf dilekçesinde başvuru sebeplerinin ve gerekçelerinin gösterilmemesi durumunda dosya, sadece kamu düzeniyle sınırlı olmak üzere incelenmektedir. Dolayısıyla burada istinaf başvurusu doğrudan reddedilmemektedir ve başvurunun asgari şartları taşınması durumunda kamu düzeniyle ilgili hususlar dahilinde dosyanın esasına girilmektedir. Hatta Yargıtay 22. HD, istinaf gerekçelerinin süresi içinde belirtilmediği bir davada, bölge adliye mahkemesi tarafından kamu düzenine ilişkin hususların değerlendirilmesine rağmen başvurunun esastan reddi yerine usûlden reddedilmiş olmasını hatalı bulmuştur (**Taşpolat Tuğsavul**, İstinaf, s. 327, 328; Yargıtay kararı için bkz. 22. HD, E. 2017/30909, K. 2017/7476, 21.12.2017, Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 4.6.2019). Bununla birlikte doktrinde, istinaf dilekçesinde başvuru ve gerekçelerinin gösterilmemiş olması halinde başvurunun ön inceleme aşamasında doğrudan reddedilmesi gerektiği, bu tür başvuruların HMK md. 342/3 kapsamında incelenmesinin mümkün olmadığı, zira bu maddenin aslında istinaf sebepleri belirtilen başvuruları kapsadığı belirtilmektedir. Nitekim aksi bir kabulün iş yükünü artıracak, yargılamaları uzatacağını ve bu durumun da yargıya olan güveni azaltacağını ifade etmektedir. Ayrıca bu durumun istinaf başvurusunda bulunan tarafın, yeteri kadar istinaf

sebeplerine bağılı olmaksızın inceleme yapılır. Başvuru süresi, alt derece mahkemesi kararlarının taraflara tebliğinden itibaren kural olarak iki haftadır. Diğer taraf, başvuru dilekçesine karşı dilekçenin tebliğinden itibaren kural olarak iki hafta içinde cevap verebilir ve katılma yoluyla kanun yoluna müracaat edebilir³¹⁹. İstinaf mahkemesi, önüne gelen dosyalar bakımından öncelikle bir ön inceleme yapar ve dosyada bir eksikliğin bulunmaması halinde asıl incelemeye geçer. Bu durumda ilk derece mahkemesi kararının usûl ve yasaya uygun olması halinde başvuru reddedilir. Ancak başvurunun haklı olması halinde iki türlü hareket edilir. Mutlak istinaf sebeplerinin bulunduğu durumlarda kararı kaldırarak dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesine karar verir ve bu karar kesindir³²⁰. Bu iki durumda duruşma yapılmasına gerek yoktur, dosya üzerinden karar

yargılamasına hazırlanmadığını ve başarı şansının az olduğunu gösterdiğini savunmaktadır (Özekes, Pekcanitez Usûl, s. 2237, 2238).

³¹⁹ Özekes, Pekcanitez Usûl, s. 2215, 2219, a.e. s. 2286, 2287; Konuralp, Haluk, “İstinafta Kamu Düzeni Kavramı”, Medenî Usûl Hukukunda Kanun Yolları ve Arabuluculuk Kanun Tasarısı, İzmir/Çeşme 19-20 Ekim 2007, Medenî Usûl ve İcra- İflâs Hukukçuları Toplantısı-VI, s. 133-150, s. 135, a.e. s.146 vd.; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, s. 584, 585; Taşpolat Tuğsavul, İstinaf, s. 327, Çiftçi, s. 26, 27.

³²⁰ Bu yöndeki bölge adliye mahkemeleri kararlar için bkz. “Dava konusu olayda da ... hakkında açılan dava HMK 166.maddesi gereğince birleştirildikten sonra 167.maddenin koşulları oluşmadığı halde yetki itirazı nedeniyle birlikte görülmesi gereken davalar hakkında ayırma kararı verilerek yetkisizlik kararı verilmesi hem belirtilen madde hükümlerine hem de usûl ekonomisine aykırı olduğundan ilk derece mahkemesinin yetkisizliğe ilişkin kararının kaldırılmasına karar verilerek aşağıdaki hüküm kurulmuştur.” İstanbul BAM 16. HD, 23.5.2018, 306/1213; “(...) taraf değişikliğini mutlak olarak davalının rızasına bağlamak yargılama ilişkisini katı bir forma bağlayacaktır ki, bu da yargılamaya hâkim olan ilkelere "usûl ekonomisi ilkesi" (HMK m. 30) ile bağdaşmaz. Somut olayda, yargılama sırasında davaya cevap dilekçesi üzerine, davalının tüzel kişiliğe sahip olmadığı anlaşıldığından davacı vekilince husumetin işletme sahibine yöneltilebilmesi için süre verilmesi talep edilmiştir. Davacının staj yaptığı kurumun tüzel kişiliğinin bulunmadığının dava sırasında anlaşılması kabul edilebilir bir yanlış olup bu durum dürüstlük kuralına aykırı bulunmadığından HMK 124. maddesi gereğince davacının iradi taraf değişikliği talebinin kabul edilmesi ve davanın KI'a yöneltilmesi imkanı tanınması ve davanın esasına girilerek varılacak sonuca göre karar verilmesi gerekirken bu hususlar gözetilmeden yazılı şekilde karar verilmesi doğru görülmemiş, davacı vekilinin istinaf talebinin kabulü ile mahkeme kararının kaldırılmasına karar vermek gerekmiştir.” Ankara BAM 26. HD, 16.03.2017, 305/278 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 21.2.2019).

verilir³²¹. Mutlak istinaf sebepleri dışında bir hak ihlâli söz konusuysa bu durumda mahkeme dosyanın esasına girer³²² ve kararı kaldırarak davanın tümünden ya da kısmen kabulü yönünde yeni bir karar kurar³²³.

Temyiz mahkemesi de öncelikle dosya hakkında bir ön inceleme yapar. Eksiklik bulunmaması halinde esas hakkında incelemeye geçilir. Kural olarak inceleme duruşmasız yapılır ve mahkeme, temyiz sebepleriyle bağlı değildir. İnceleme sonunda istinaf mahkemesi kararının usûl ve yasaya uygun olması halinde onama kararı verilir. Ancak başvurunun haklı olması halinde, örneğin mutlak temyiz sebebinin bulunması durumunda ya da usûl ekonomisi ilkesiyle beraber başka bir hak da ihlâl edilmiş ise istinaf mahkemesi kararı hakkında bozma kararı verilir³²⁴ ve dosya, kararın gerekçesiyle birlikte mahkemesine iade edilir³²⁵. Bununla birlikte, bazı durumlarda yeniden bir yargılama

³²¹ Mahkeme yargılamadaki ya da karardaki hataların, eksikliklerin, yanlışların niteliklerine göre duruşma açıp açmayacağı noktasında takdir hakkına sahiptir. Ancak asıl olan duruşmalı inceleme olduğundan mahkeme, tereddüt halinde duruşma açmalıdır (**Taşpolat Tuğsavul**, İstinaf, s. 333).

³²² Bu yöndeki bölge adliye mahkemesi kararı için bkz. *“Davacılar arasında zorunlu dava arkadaşlığı bulunmadığı, aralarında ihtiyari dava arkadaşlığı bulunanların usûl ekonomisi ilkesi dikkate alınarak birlikte dava açtıkları durumda da esasen birden fazla dava olduğu dikkate alınarak; her bir davacı yönünden lehine hükmedilen tazminat miktarına göre kendisini vekille temsil ettiren davacılar lehine ayrı ayrı vekalet ücreti takdir edilmesi gerekirken, asıl davada davacılar için manevi tazminat yönünden tek vekalet ücretine hükmedilmesi de doğru değildir. Davacı tarafından ATK'dan alınan maluliyet raporu için 24/02/2014 tarihinde 600,00-TL ücret yatırılmış olup, bu ücretin yargılama giderleri arasında gösterilmemesi hatalı olmuştur. Tüm bu nedenlerle davacılar vekilinin istinaftalebinin kabulüne, ancak bu hususlar yeniden yargılamayı gerektirmediğinden HMK 353/1-b/2 maddesi gereğince, Mahkemece verilen kararın kaldırılmasına, yeniden hüküm kurulmasına karar verilmesi gerekmiştir.”* İstanbul BAM 8HD, 20.09.2018, 964/911 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 21.2.2019).

³²³ **Özekes**, Pekcanitez Usûl, s. 2234 vd.; **Kuru**, Usûl, s. 486 vd.; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 362; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 670 vd.; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 614 vd.

³²⁴ **Özekes**, Pekcanitez Usûl, s. 2292 vd.; **Kuru**, Usûl, 512; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 682 vd.

³²⁵ Burada Yargıtay, istinaf mahkemesi gibi alt derece mahkemesi yerine geçerek yeniden bir yargılama yapmaz ve yeni bir karar veremez. İstinaf mahkemesi, Yargıtay'ın bozma kararına uyabilir ya da direnebilir (**Özekes**, Kanun Yolu, s. 131).

yapılmasına gerek bulunmamaktadır. Bu durumda Yargıtay, alt derece mahkemesi kararını düzelterek onar³²⁶.

Öğretide kanun yolu mahkemelerinin usûl ekonomisi ilkesini gerekçe göstererek karar vermesi eleştirilmektedir³²⁷. İlkenin gerekçe olarak belirtilmesi için ilkenin unsurlarını telafi edici bir çözümün de kanun yolu sistemiğinde olması gerektiği belirtilmektedir. Örneğin yargılama uzun sürmüştse, zaman kaybına yönelik maddi ya da manevi zararın karşılanması ya da hâkim gereksiz gider yapılmasına sebebiyet vermişse, masrafların hâkimden ya da devletten tahsili mümkün olmalıdır. Ancak kanun yollarıyla zararın tazmin edilmesi ve özellikle temyiz yolunda Yargıtay'ın, istinaf mahkemesi yerine geçerek karar vermesi mümkün olmadığından bu yolların, AİHS md. 13 kapsamında

³²⁶ Örneğin vekalet ücretinin ucuzluk ögesine göre hatalı olarak belirlendiği bir davada Yargıtay “(...)kendilerini vekil ile temsil ettiren paydaşlar yararına Avukatlık Asgari Ücret Tarifesi hükümlerine göre maktu vekalet ücreti takdir edilmesi gerekirken nisbi vekalet ücretine hükmedilmesi doğru değil ise de bu nedenle hükmün bozularak yeniden yargılama yapılmasında usûl ekonomisi yönünden yarar görülmediğinden” gerekçesiyle hükmün düzeltilerek onanmasına karar vermiştir (Yargıtay 6.HD, E. 2006/2091, K. 2006/2732, T. 20.3.2006, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 19.3.2018).

³²⁷ Örneğin ilkenin yanında başka bir hak ihlâlinin olduğu bir davada Yargıtay “Dava ekonomisi yönünden tereke ile tüm davaların birleştirilerek görülmesi gerekirken davaların ayrı ayrı görülmesi isabetsiz olduğu gibi davalılara usûlüne uygun olarak tebligat yapılmaksızın ve taraf teşkil edilmeksizin yargılama yapılması da usûl ve yasaya aykırıdır.” şeklinde karar vermiştir. Ancak burada kararın ilkeyle ilgili onarıcı bir tarafı olmadığından ilkenin gerekçe olarak kullanılması doktrinde doğru bulunmamaktadır (**Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 317; Yargıtay 16. HD, E. 2003/2493, K. 2003/2241, T. 28.3.2003, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 19.3.2018). Ayrıca doktrinde, Yüksek Mahkeme kararlarında ilkenin gereksiz yere ifade edildiği belirtilmektedir. Konuyla ilgili açık kanun hükmü bulunmaktayken, ilkenin de kararda ayrıca belirtilmesi doğru bulunmamaktadır. Örneğin dava şartının noksanlığıyla ilgili bir uyuşmazlıkta Yargıtay “(...) dava açılırken bulunmayan dava şartının yargılama sırasında tamamlanması halinde dava ekonomisi yönünden davanın esasına girilerek sonuçlandırılması gerekeceği de gerek doktrinde gerekse Yargıtayın istikrar kazanmış içtihatlarıyla kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, yargılama sırasında dava şartı noksanlığının ortadan kalkması halinde 6100 sayılı HMK'nun 30. maddesindeki usûl ekonomisine ilişkin düzenleme karşısında davanın reddedilemeyeceği kuşkusuzdur.” şeklinde karar vermiştir. Halbuki söz konusu düzenleme HMK md. 115' te yer almaktadır ve mahkemenin doğrudan md. 115'i olaya uygulaması gerektiği belirtilmektedir (**Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 148; Yargıtay 1.HD, E. 2013/16463, K. 2014/1895, T. 11.2.2014, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 19.3.2018).

etkin bir çare olmadığı, nitekim ilkeye aykırılık gerekçesiyle kararın bozulacak olması durumunda yargılamanın daha da uzayacak olması ve bu durumun ilkenin unsurlarından olan çabukluk unsurunu ve giderlerin artmasına sebebiyet verdiğinden ucuzluk unsurunu ihlâl edeceği ifade edilmektedir³²⁸.

Bununla birlikte doktrinde bir görüşe göre³²⁹, kanun yollarının iyileştirici, düzeltici, önleyici, koruyucu işleve sahip olduğu, özellikle istinaf yolunun kötü yargılamayı iyileştirme ve düzeltme amacı içerdiği belirtilmektedir. Kanaatimizce de istinaf kanun yolunda bazı durumlarda ilk derece mahkemesi yerine geçilerek tahkikat işlemlerinin yeniden yapılması ve yeni bir karar verilmesi mümkün olduğundan AİHM' in etkin hukukî çarede belirttiği önleme şartının sağlandığı söylenebilir. Bu durumda istinaf kanun yolu, yargılama giderleri ve süre bakımından tarafların daha fazla mağduriyetini artırmaması ve yargılamanın bir an önce sonuçlanması koşuluyla, ihlâl halinde etkin bir çare olarak kabul edilebilir.

c. Yargılamanın İadesi

aa. Tanım

Yargılamanın iadesi ya da yenilenmesi³³⁰, kesinleşmiş kararlara karşı başvuru olan olağanüstü bir kanun yoludur³³¹. Her ne kadar sağlıklı işleyen bir hukuk sisteminde

³²⁸ Başar, s. 77; Rüzgaresen, İhlal, s. 191.

³²⁹ Konuralp, İstinaf, s. 133, 134.

³³⁰ CMK gibi usûl kanunlarında HMK'dan farklı olarak yargılamanın yenilenmesi terimi yer almaktadır. Yine, HMK' nın çeşitli maddelerinde genel terim olan yargılamanın iadesi yerine yargılamanın yenilenmesi ifadesi kullanılmıştır. Doktrinde, bu durumun kanun koyma tekniği açısından doğru olmadığı ve öğretide terim birliğini engellediği ifade edilmektedir. Tüm bunlar nedeniyle, HMK'da, yürürlük tarihi daha eski olan CMK'daki gibi yargılamanın yenilenmesi ifadesi tercih edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Namlı, s. 24-25).

³³¹ Kanun koyucu tarafından yargılamanın iadesi kanun yolu olarak düzenlese de hukukî niteliği tartışmalıdır. Zira yargılamanın iadesi yolu, kanun yolunun aktarıcı etkisini taşımamaktadır. Bununla birlikte nihai bir kararın dava açılarak yeniden gözden geçirilmesine imkân sağladığından olağanüstü bir hukukî çare olarak

kararların hatalı olma ihtimali düşük olsa da bu kanun yolu ile ağır nitelikteki hataların ya da eksikliklerin giderilmesi ve hukuka aykırı kararların kaldırılması amaçlanmıştır. Bu durum hukuk devleti ilkesinin ve hukuk devletine olan güvenin bir sonucudur. Bununla birlikte, hukuk güvenliği ile maddi gerçek arasındaki dengenin sağlanabilmesi adına kanun koyucular tarafından temel önlem olarak bu sebepler sınırlı olarak belirtilmiştir ve her hukuk düzeninde yargılamanın iadesi sebepleri farklı olarak düzenlenmiştir³³². Türk Hukukunda da 6100 sayılı HMK 375. ve 376. maddeleri ile 6216 sayılı Kanun 50. maddesi uyarınca bu sebepler sınırlı olarak belirtilmiştir. Konumuz bakımından önem teşkil eden nedenler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuru sonucunda oluşan kararlar ile karar sonucunda izlenecek adımlardır³³³. Buna göre yargılamanın iadesi durumunu düzenleyen hükümler sırasıyla şu şekildedir:

nitelendirilmektedir. Dava sonucunda verilen karar, geçmişe yönelik yenilik doğurucu niteliktedir (Üstündağ, s. 211; Özekes, Kanun Yolu, s. 142; Namli, s. 76).

³³² Pekcanitez/ Atalay/ Özekes, Ders Kitabı, s. 494 vd.; Bilge/ Önen, s. 707; Kuru, Usûl, s. 554; Sungurtekin Özkan, Medenî Yargılama, s. 388; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, 623; Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu, s. 713; Namli, s. 23, 24, a.e. s. 177.

³³³ Diğer yargılamanın iadesi sebepleri ise şu şekildedir: Mahkemenin kanuna uygun olarak teşekkül etmemiş olması, davaya bakması yasak olan yahut hakkındaki ret talebi, merciince kesin olarak kabul edilen hâkimin karar vermiş veya karara katılmış bulunması, vekil veya temsilci olmayan kimselerin huzuruyla davanın görülmüş ve karara bağlanmış olması, yargılama sırasında, aleyhine hüküm verilen tarafın elinde olmayan nedenlerle elde edilemeyen bir belgenin, kararın verilmesinden sonra ele geçirilmiş olması, karara esas alınan senedin sahteliğine karar verilmiş veya senedin sahte olduğunun mahkeme veya resmî makam önünde ikrar edilmiş olması, ifadesi karara esas alınan tanığın, karardan sonra yalan tanıklık yaptığının sabit olması, bilirkişi veya tercümanın, hükme esas alınan husus hakkında kasten gerçeğe aykırı beyanda bulunduğu sabit olması, lehine karar verilen tarafın, karara esas alınan yemini yalan yere ettiğinin, ikrar veya yazılı delille sabit olması, karara esas alınan bir hükmün, kesinleşmiş başka bir hükümle ortadan kalkmış olması, lehine karar verilen tarafın, karara tesir eden hileli bir davranışta bulunmuş olması, bir dava sonunda verilen hükmün kesinleşmesinden sonra tarafları, konusu ve sebebi aynı olan ikinci davada, öncekine aykırı bir hüküm verilmiş ve bu hükmün de kesinleşmiş olması (HMK md. 375/1). Doktrinde bir görüşe göre adil yargılanma hakkının ihlâli, başlı başına bir yargılanma sebebi olarak kanunda düzenlenmelidir (Özekes, Hukukî Dinlenilme, s. 327 – 328). Ancak bu görüş, bu durumun amaç dışı kullanılacağı ve mahkemelerin iş yükünü artıracığı nedenleriyle eleştirilmektedir. Anayasal şikâyetin halihazırda bu duruma hizmet ettiği belirtilmektedir (Tanrıver, Adil Yargılanma, s. 214).

“Kararın, İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmenin veya eki protokollerin ihlâli suretiyle verildiğinin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kesinleşmiş kararıyla tespit edilmiş olması veya karar aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvuru hakkında dostane çözüm ya da tek taraflı deklarasyon sonucunda düşme kararı verilmesi.” (HMK md. 375/1-i)

“Tespit edilen ihlâl bir mahkeme kararından kaynaklanmışsa, ihlâlî ve sonuçlarını ortadan kaldırmak için yeniden yargılama yapmak üzere dosya ilgili mahkemeye gönderilir. Yeniden yargılama yapılmasında hukukî yarar bulunmayan hâllerde başvurucu lehine tazminata hükmedilebilir veya genel mahkemelerde dava açılması yolu gösterilebilir. Yeniden yargılama yapmakla yükümlü mahkeme, Anayasa Mahkemesinin ihlâl kararında açıkladığı ihlâlî ve sonuçlarını ortadan kaldıracak şekilde mümkünse dosya üzerinden karar verir.” (6216 Sayılı Kanun md. 50/2)

bb. İade Sebepleri

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 45. maddesine göre, AİHM tarafından verilen kararlar devletler tarafından bağlayıcıdır. Mahkeme, taraf devletin iç hukukunda usûl ekonomisi ilkesine aykırı bir durum olduğunu tespit ederse kararı iptal etmemektedir, sadece ihlâl kararı vermekle yetinmektedir. Bu durumda devletlerin bu ihlâl kararının sonuçlarını ortadan kaldırma ve karardan önceki durumu sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. Yargılamanın yenilenmesi kurumu da bu amaca hizmet etmektedir³³⁴.

Bununla birlikte AİHM’ in her ihlâl tespiti yargılamanın yenilenmesi sonucunu doğurmamaktadır. Konuyu makul sürede yargılanma hakkı bakımından değerlendirmek gerekirse, yargılamanın yenilenmesi yoluna başvuru yapılması halinde geçen sürenin tekrar elde edilerek ilgili tarafa verilmesinin bir imkânı yoktur ve bu kurumun fonksiyonları kişiyi maddi ve manevi olarak tatmin edecek nitelikte değildir. Kişinin

³³⁴ **Pekcanitez**, Yargılamanın Yenilenmesi, s. 517; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 622; **Doğru**, Osman, “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkisi”, Anayasa Yargısı Dergisi, S. 2000/17, s. 200; **Gözübüyük/ Gölcüklü**, s. 133; **Namlı**, s. 238 – 239.

buradaki zararı ancak tazminat yolu ile giderilebilir. Kişi buna rağmen AİHM' in ihlâl kararından sonra yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurur ise, dava dinlenebilir nitelikte olmadığından kişinin başvurusu reddedilir. Zira açılan dava yargılamayı daha da uzatmaktan başka bir sonuca yaramayacaktır. Konuyu basitlik ögesi bakımından değerlendirmek gerekirse; şekil kurallarının usûl ekonomisi ilkesine aykırı şekilde uygulanması nedeniyle ihlâl kararı verilmişse ya da ucuzluk ögesine aykırı olarak talep edilen yüksek yargılama giderleri nedeniyle ihlâl kararı verilmişse yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurulmasında hukukî yararın mevcut olduğu söylenebilir³³⁵. Bununla birlikte her somut olayın özelliğine göre hukukî yararla ilgili değerlendirme yapıp hareket edilmelidir³³⁶.

Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuru sonucunda verilen kararlar bakımından da bu değerlendirmeler geçerlidir. Yargılama sonucunda ilkenin unsurlarına yönelik ihlâl kararına varılırsa, yeniden yargılamanın gerekmediği durumlarda bir miktar tazminata hükmedilir ya da ihlâl kararının ortadan kaldırılması için dosya ilgili mahkemeye iade edilerek yeniden yargılama yapılmasına karar verilir³³⁷.

cc. Yargılama ve Netice

Kural olarak yeniden yargılama yoluna kararın tarafları başvurabilir ve diğer taraf, davalı olarak gösterilmelidir. İstisnai durumlarda hukukî yararı bulunmak koşuluyla üçüncü

³³⁵ 4771 sayılı Kanun ile HUMK'a 445/A maddesi eklenmiş ve bu maddeyle yargılamanın iadesi yoluna başvuru şartı olarak, AİHM tarafından hükmedilen tazminatın, ihlâlî gideremeyecek nitelikte olması aranmıştır. Ancak bu kıstasın yeterince açık olmaması ve belirsizlik içermesi nedeniyle bu şart doktrinde eleştirilmiştir. Tazminatla giderilemeyecek sonuç kıstası, doktrindeki eleştiriler doğrultusunda ve bu şartın, yargılamanın iadesi yoluna başvuru yapılmasını engelleyecek nitelikte olması gerekçesiyle 4739 sayılı Kanun ile HUMK md. 445/A ilga edilmiştir. Nitekim HMK md. 371/1-i bendinde bu kıstas isabetli olarak tekrar düzenlenmemiştir (Namlı, s. 249).

³³⁶ Pekcanitez, Yargılamanın Yenilenmesi, s. 533 – 541; Özkes, Pekcanitez Usûl, s. 2337; Pekcanitez/ Atalay/ Özkes, Ders Kitabı, s. 498, 499; Kuru, Usûl, s. 559; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, Usûl, s. 632; Atalı/ Ermenek/ Erdoğan, s. 663; Tanrıver, Adil Yargılama, s. 213 – 214; Namlı, s. 248; Karşlı, s. 758.

³³⁷ Bkz. aşa. İkinci Bölüm, I, C, 5, a, cc.

kişilerde bu yola başvurulabilir. Üçüncü kişi tarafından dava açılıyorsa ilk davanın tarafları davalı olarak gösterilir³³⁸. Başvuru, kararı veren mahkemeye yapılır. Ancak birden fazla aynı türden mahkeme varsa bu durumda aynı mahkeme şartı aranmaz, bu mahkemelerden herhangi birine yapılan başvuru geçerli kabul edilir. Yargılamanın yenilenmesi, bir dava olduğundan dava şartları, davaya ilişkin genel hükümler burada da geçerlidir³³⁹. Başvuru süresi, kural olarak üç ay her halde yenileme talebine konu kararın kesinleşmesinden itibaren on yıldır. Kural bu şekilde olmakla birlikte, AİHM' e yapılan bireysel başvuru kararları nedeniyle sürenin başlangıç anı, AİHM' in kesinleşen kararının tebliğinden itibaren başlamaktadır³⁴⁰. Bu kısımda buraya kadar yaptığımız açıklamalar AİHM'e yapılan bireysel başvurularla ilgilidir. Zira Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuru sonucunda yeniden yargılama yapılması durumunda, AİHM kararları sonucunda izlenecek prosedürden farklı bir yol izlenmiş, Anayasa Mahkemesi tarafından dosyanın doğrudan ilgili mahkemeye iade edileceği düzenlenmiştir³⁴¹.

Yargılamanın iadesi talebi üzerine mahkeme, tarafları davet edip dinler; talebin kanuni süre içinde yapılmış olup olmadığını, yargılamanın iadesi yoluyla kaldırılması istenen

³³⁸ Örneğin şahsa bağlı haklar dışında, uyumsuzluk sırasında ya da nihai kararın kesinleşmesinden sonra taraflardan birinin ölümü üzerine yargılamanın iadesi yoluna küllî halefler başvurulabilir (Bkz. **Namlı**, s. 378 vd.).

³³⁹ Örneğin, genel kural olan HMK md. 119 dikkate alınarak dava dilekçesi hazırlanır. Ancak dilekçede, bu davada yargılamanın iadesi talep edildiği, iade sebebi ve varsa deliller açıkça belirtilmelidir. İhlal kararının niteliğine göre gerekli harç ve giderler ödenmeli, teminata hükmedilmişse teminat gösterilmelidir. Yargılamanın yenilenmesi, kural olarak hükmün icrasını durdurmaz; ancak başvuran tarafın bu yönde bir talebi varsa icrayı geri bırakma kararı verebilir (**Namlı**, s. 421, a.e. s. 440).

³⁴⁰ **Pekcanıtez/ Atalay/ Özekes**, Ders Kitabı, s. 501; **Kuru**, Usûl, s. 560, 562; **Sungurtekin Özkan**, s. 393; **Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayvaz/ Hanağası**, Usûl, 634, 635; **Görgün/ Börü/ Toraman/ Kodakoğlu**, s. 724; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, s. 664; **Namlı**, s. 378, a.e. s. 435.

³⁴¹ Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru sonucunda yeniden yargılama yapılmasına dair verdiği kararlarda dosyanın hangi mahkemeye iade edileceği konusunda kanunda açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Öğretide dosyanın ilk derece mahkemesine gönderilmesi gerektiği belirtilmektedir ve uygulamada bu yöndedir. Ancak başvuru, ihlâl kanun yolu aşamasında gerçekleştiğini ve alt derece mahkemeleri tarafından toplanması gereken başka bir delilin bulunmadığını belirterek, yeniden yargılamayla birlikte dosyanın kanun yoluna iade edilmesini talep edebilirler (**Özekes**, Pekcanıtez Usûl, s. 2339; **Karan**, s. 195).

hükümün kesin olarak verilmiş veya kesinleşmiş olup olmadığını, ileri sürülen yargılamanın iadesi sebebinin kanunda yazılı sebeplerden olup olmadığını, kendiliğinden inceler. Bu koşullardan biri eksik ise hâkim davayı esasa girmeden reddeder (HMK md. 379). Yargılamanın iadesi koşullarında bir eksiklik yoksa mahkeme, sebebin incelemesine geçer ve talep kabul edilirse eski hüküm iptal edilir ve dava yeniden görülür. Mahkeme, ihlâli giderecek şekilde yeni bir yargılama yapar ve yeni bir karar verir³⁴². Bu karar, eski hükümle aynı olabileceği gibi farklı da olabilir. Önemli olan husus, yargılamanın yenilenmesine neden olan ihlâl kararının yargılamada giderilmiş olmasıdır³⁴³.

4. İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'na Başvuru

a. Tanım ve Özellikler

Ülkemiz aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne her yıl binlerce başvuru yapılmakta ve bu başvurularda Türkiye aleyhine kararlar verilmektedir. Türkiye bu sorunu çözebilmek ve yapılan başvuruları tazminat ödemek suretiyle sonlandırabilmek adına 6384 sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun'u³⁴⁴ kabul etmiştir³⁴⁵. Bu kanun ile

³⁴² Burada mahkeme yeni bir yargılama yaptığından, uyuşmazlık sonucundaki karara karşı süresi içinde olağan kanun yollarına başvuru mümkündür (**Pekcanitez/ Atalay/ Özkes**, Ders Kitabı, s. 501).

³⁴³ **Pekcanitez**, Yargılamanın Yenilenmesi, s. 548, 549; **Kuru**, Usûl, s. 564; **Atalı/ Ermenek/ Erdoğan**, 668, 669.

³⁴⁴ RG.19.1.2013, S. 28533.

³⁴⁵ Bu kanunun kabul edilmesinde Kaplan/ Türkiye kararı önem arz etmektedir. AİHM, bu olayı pilot karar olarak kabul etmiş ve önüne gelen başvuruların incelenmesini de bir yıl ertelemiştir. Kararda Türkiye'deki yargılamaların makul sürede sonuçlanmadığı, yıllardır devam ettiği, bu problemin iç hukukta kalıcı ve sistematik bir yer edindiği belirtilmiştir. Mahkeme, makul sürede yargılamaların gerçekleşmesi için iç hukukta benimsenmesi gereken ilkelere vurgu yapmıştır ve hak ihlâli iddialarının mahkemenin önüne gelmeden, öncelikle iç hukukta çözümlenmesi gerektiği görüşüyle olaya yaklaşmıştır. Böylece, Türkiye iç hukuk sisteminde mahkemenin belirttiği yapısal problemi çözebilmek adına çözüm yolu arayışına girmiş ve yapılan çalışmalar neticesinde ilgili kanunu kabul etmiştir. Ayrıca bkz. Kaplan/ Türkiye, BN. 24240/07, T. 20.3.2012, www.hudoc.echr.coe.int, ET.27.2.2019.

makul sürede yargılanma hakkının ihlâl edilmesi halinde AİHM'e başvuru yapılmadan önce iç hukukta tazminat ödenmesi öngörülmüştür ve Türkiye aleyhine ihlâl kararlarını azaltmayı amaçlayan bu yol, İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'na Başvuru³⁴⁶ olarak adlandırılmaktadır³⁴⁷.

Bu çözüm yolunun ana merkezinde Tazminat Komisyonu bulunmaktadır ve komisyon, hâkim ve savcılar arasından Adalet Bakanı tarafından atanacak dört kişi ile Maliye Bakanı tarafından Maliye Bakanlığı personeli arasından atanacak bir kişi olmak üzere toplam beş kişiden oluşmaktadır. Komisyon Başkanı'nı bu üyeler arasından Adalet Bakanı seçmektedir. Komisyon üyelerine, müracaatlar sonuçlandırılıncaya kadar başka bir görev verilmemektedir. Tazminat Komisyonu, üye sayısının salt çoğunluğuyla toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla karar verir. Komisyonun sekreteryaya hizmetleri Bakanlık tarafından yürütülür. Kamu kurum ve kuruluşları ile yargı mercileri,

³⁴⁶ Öğretide bu yol birçok yönden eleştirilmektedir. Öncelikle idarî merci niteliğinde olan bu kuruma mahkeme hüviyeti kazandırılmış olmasının doğru olmadığı ifade edilmektedir. Zira, alt derece ya da yüksek mahkeme fark etmeksizin mahkeme kararlarına karşı idarî merci niteliğindeki bu komisyona başvuru yapılmasının mümkün olması ve komisyonun mahkemeler gibi delil toplama, tanık dinleme, bilirkişiye başvuru yapma yetkisi verilmesi isabetli bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Bölge Adliye Mahkemesi'nin itiraz üzerine vermiş olduğu kararların, Yargıtay ve Danıştay gibi yüksek mahkemeleri ne şekilde bağlayacağı açıklanmaya muhtaç bir konudur. Ayrıca komisyon önüne gelen başvurularda, yasanın amacıyla bağdaşır şekilde değerlendirme ve inceleme yapmamaktadır, komisyon yasa kapsamına dahil olmayan başvuruları da geri çevirmeyerek kabul etmektedir. Sonuç olarak bu durumun, hem AİHM'e başvuran kişilerin haklarının zedelenmesi korkusuyla komisyona başvuru yapmaya zorladığı hem de hukukî süreci uzatarak karmaşıktırdığı savunulmaktadır (**Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 332-334; **Erol**, s. 135, 136). Bununla birlikte AİHM, Müdür Turgut ve Diğerleri/ Türkiye davasında tazminat komisyonuna başvuru yolunun Kaplan/ Türkiye pilot kararın bir sonucu olduğunu ve iç hukuk sisteminde tüketilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sistemi aynı zamanda, yapısal sorunu çözebilmek adına atılan olumlu bir adım olarak kabul etmiş ve bu yolu tüketmeyen başvuruları kabul edilemez bulmuştur (**Aktepe Artık**, s. 305; Ayrıca bkz. Müdür Turgut ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 4860/09 T. 11.04.2013, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 24.2.2019).

³⁴⁷ **Kuru**, Usûl, s. 566; **Yıldırım**, Zeki, "6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun: İnsan Hakları İhlallerinin Çözümüne Dair Farklı Bir Yaklaşım", GÜHFD, S. 2013/1 – 2, s. 1725; **Erol**, Ahmet, "Örnek Bir Karar Işığında 6384 Sayılı Yasanın Kapsamı ve Etkin Sonuç Sağlayıp Sağlamayacağı", TBBD, S. 2013/109, s. 130.

komisyonun görevi kapsamında ihtiyaç duyduğu her türlü bilgi ve belgeyi gecikmeksizin komisyona göndermek zorundadır (6384 sayılı Kanun md. 4) Komisyonun bu şekilde oluşumu nedeniyle hukukî niteliği bakımından idarî bir kurul mu yoksa kendine özgü yargılama faaliyeti gerçekleştiren bir ad hoc komite mi olduğu sorunsalıyla karşılaşılmaktadır. Başvurulan bu yol, nitelik olarak bir dava değildir ve komisyon idarî esaslara göre düzenlenmiş bir kurul olduğundan idarî nitelikte özel bir iç hukuk mekanizmasıdır³⁴⁸.

b. Başvuru Şartları

İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'na Başvuru, her temel hak ve hürriyetin ihlâli halinde ve her zaman gidilecek bir yol değildir. Bu yol, konu ve süre bakımından kısıtlanmıştır. Konu bakımından kapsamı 6384 sayılı Kanun'un 2. maddesi uyarınca belirlenmiş olup özel hukuk uyuşmazlıklarında makul sürede yargılanma hakkının ihlâli iddiaları, başvuru yapılması mümkün konular arasındadır. O halde usûl ekonomisi ilkesinin çabukluk unsuruna aykırı bir durum olması halinde başvuru yolu açık olduğu söylenebilir. Tarih bakımından sınırlama ise 6384 sayılı Kanun'un 9. maddesinde belirlenmiştir ve 23 Eylül 2012 tarihine kadar AİHM'e müracaat edilen ve halen derdest olan dosyalar bakımından başvuru yolu açıktır³⁴⁹. Komisyona müracaat, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru tarihini ve numarasını gösteren resmi kayıt kabul mektubu, başvuru formu ve diğer ilgili bilgi ve belgelerle birlikte, müracaat edenin kimlik bilgilerini içeren imzalı bir dilekçeyle yapılır (6384 sayılı Kanun md. 5/1).

Başvuran, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, başka bir deyişle 19.1.2013 tarihinden itibaren altı ay içinde Komisyona müracaat edebilir. Bu süre içinde müracaatta bulunmayanlar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin münhasıran iç hukuk yollarının tüketilmemiş olması gerekçesine dayanan kabul edilemezlik kararının kendilerine

³⁴⁸ **Özmen**, Münci, AİHM' ye Bireysel Başvuru'nun Önemi, Ankara 2013, s. 19; **Yıldırım**, İnsan Hakları, s. 1727, 1736, a.e. s. 1745; **Aktepe Artık**, s. 303.

³⁴⁹ **Erol**, s. 132; Kanun koyucu bu tarihi kıstas alırken bilinçli olarak hareket etmiştir; zira bu tarihten itibaren Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla komisyona başvuru yerine doğrudan Anayasa Mahkemesi'ne başvuru yapılacaktır (**Yıldırım**, İnsan Hakları, 1744).

tebliğinden itibaren bir ay içinde de Komisyona müracaat edebilirler. Müracaatlara ilişkin düzenlenecek kâğıtlar damga vergisinden, yapılacak işlemler harçlardan müstesnadır. (6384 sayılı Kanun md. 5/2-5).

Ayrıca 25.7.2018 tarihinde kabul edilen 7145 sayılı Kanun'un 20. maddesiyle 6384 sayılı Kanun'da düzenleme yapılmıştır ve geçici 2. madde ile Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bazı bireysel başvurular bakımından da Tazminat Komisyonu'na başvuru mümkün hale gelmiştir. Geçici 2. maddenin yürürlüğe girdiği 31.7.2018 tarihi itibarıyla Anayasa Mahkemesi'nde derdest olan bireysel başvurular hakkında, başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle verilen kabul edilemezlik kararının tebliğinden itibaren üç ay içinde Tazminat Komisyonu'na başvuru yapılabilir (6384 sayılı Kanun Geçici Madde 2/1)³⁵⁰. Bu durumda da komisyona müracaat, yine aynı şekilde gerçekleştirilmekte olup müracaat eden kimlik bilgilerini, Anayasa Mahkemesi'ne başvuru tarihini ve numarasını içeren imzalı bir dilekçeyi sunar. Dilekçeye, Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuruya ilişkin form, kabul edilemezlik kararı ve bu kararın tebliğine dair belge ile ihlâl

³⁵⁰ Anayasa Mahkemesi, 31.7.2018 tarihinden itibaren mahkeme önündeki derdest dosyalar hakkında komisyona başvuru yolunun tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemezlik kararı vermektedir. Bkz. “6384 sayılı Kanun'a eklenen geçici 2. maddeye göre makul sürede yargılama yapılmaması ile mahkeme kararlarının icra edilmemesi iddialarıyla 31/7/2018 tarihinden önce Anayasa Mahkemesine yapılan ve münhasıran bu maddenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla Anayasa Mahkemesinde derdest olan bireysel başvuruların Komisyon tarafından incelenerek karara bağlanması öngörülmüştür. (...) söz konusu başvuru yolunun tazminat ödenmesine imkân tanınması ve bu mümkün olmadığında başka türlü telafi imkânları sunması nedeniyle potansiyel olarak yeterli giderim sağlama kapasitesine de sahip olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Başvurucunun ihlâl iddiaları dikkate alındığında ilk bakışta ulaşılabilir ve ihlâl iddialarıyla ilgili başarı şansı sunma ve yeterli giderim sağlama kapasitesi olduğu görünen Komisyona başvuru yapması gerekmektedir. Bu başvuru yolu tüketilmeden Anayasa Mahkemesine yapılan başvurunun incelenmesinin bireysel başvurunun ikincil niteliği ile bağdaşmayacağı sonucuna varılmıştır. Anayasa Mahkemesi, açıklanan gerekçelerle başvurunun başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.” AYM, BN. 2014/13828, T. 12.9.2018; “Başvuru, kadastro tespiti ve müdahalenin önlenmesi davasında dava konusu taşınmaz üzerindeki tasarruf yetkisinin kısıtlanması nedeniyle mülkiyet hakkının; yargılamanın uzun sürmesi nedeniyle de makul sürede yargılanma hakkının ihlâl edildiği iddialarına ilişkindir. (...) Somut başvuru yönünden söz konusu karardan ayrılmayı gerektiren bir durum bulunmamaktadır. Açıklanan gerekçelerle başvurunun diğer kabul edilebilirlik koşulları yönünden incelenmeksizin başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir.” AYM, BN. 2014/14977, T. 7.3.2019, www.anayasa.gov.tr, ET.23.3.2019.

iddiasına ilişkin diğer bilgi ve belgeler eklenir (6384 sayılı Kanun Geçici Madde 2/1-2). Müracaat içerisinde eksik belgeler bulunuyorsa başvurana otuz günü geçmemek üzere süre verilir. Bu süre içinde, geçerli bir mazeret olmaksızın eksikliğin tamamlanmaması hâlinde müracaat reddedilir (6384 sayılı Kanun Geçici Madde 2/3).

c. İnceleme ve Sonuç

Tazminat Komisyonu, öncelikle başvuru hakkında ön inceleme yapar. Başvurunun, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nce öngörülen iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu dışındaki diğer kabul edilebilirlik şartlarını taşıyıp taşımadığını, süresinde müracaat edilip edilmediğini, müracaat edenin hukukî menfaatinin olup olmadığını, müracaatın özel hukuk uyuşmazlıklarında makul sürede yargılanma hakkı kapsamına girip girmediğini inceler. Eğer başvuruda bu ön koşullar hakkında eksik bir husus tespit edilirse müracaatı esasa girmeden reddeder (6384 sayılı Kanun md. 6). Eksik hususların bulunmaması durumunda komisyon, müracaat hakkında dokuz ay içinde karar vermek zorundadır ve bu kararda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin emsal kararlarını da gözetmek zorundadır (6384 sayılı Kanun md. 7/1-2). Bu süre Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvurular bakımından on altı ay olarak uygulanır (6384 sayılı Kanun Geçici md. 2/4)³⁵¹. Komisyon kararlarına karşı tebliğ tarihinden itibaren on beş gün içinde Ankara

³⁵¹ Komisyon tarafından hükmedilen tazminat bedellerin tatmin edici niteliği tartışmalıdır. Bkz. “Başvuru, Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Tazminat Komisyonu tarafından hükmedilen tazminatın yetersiz olması ve vekâlet ücretine hükmedilmemesi nedenleriyle adil yargılanma hakkının ihlâl edildiği iddiasına ilişkindir. Komisyon 27.1.2014 tarihli kararıyla başvurunun makul sürede yargılanma hakkının ihlâl edildiğine ve 7.700 TL manevi tazminat ödenmesine hükmetmiştir. Başvurucu; Komisyon tarafından verilen manevi tazminat miktarının hakkaniyete aykırı ölçüde az olduğunu, ayrıca lehine yargılama giderlerine hükmedilmemesinin AİHM içtihatlarına aykırı olduğunu ileri sürerek Komisyon kararına itiraz etmiştir. Ankara Bölge İdare Mahkemesi 3. Kurulu 7.5.2014 tarihli kararıyla itirazı reddetmiştir. Bu durumda 6384 sayılı Kanun ile kurulan Komisyon tarafından uzun yargılanma nedeniyle başvurunun adil yargılanma hakkının ihlâl edildiğinin tespit edildiği ve bu ihlâl sebebiyle ödenen tazminat tutarının Anayasa Mahkemesinin ve AİHM' in yerleşik içtihatlarıyla uyumlu olduğu görülmekle uzun yargılanma nedeniyle ortaya çıkan ihlâlin giderinin sağlanması ve bundan dolayı ihlâlin güncelliğini yitirmesi nedenleriyle bireysel başvuru tarihi itibarıyla başvurunun mağdur statüsünün bulunmadığı sonucuna varmak gerekmiştir. Açıklanan gerekçelerle başvurunun bu kısmının, diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden

Bölge İdare Mahkemesine itiraz edilebilir. İtiraz dilekçesi müracaata ilişkin diğer tüm belgelerle birlikte derhal itiraz mercine gönderilir. Bu itiraz öncelikli işlerden sayılarak üç ay içinde karara bağlanır. Mahkeme tarafından karar yerinde görülmezse işin esası hakkında karar verilir. İtiraz üzerine verilen kararlar kesindir. Ödenmesine karar verilen tazminat, kararın kesinleşmesinden itibaren üç ay içinde Bakanlık tarafından ödenir. Ödemeye ilişkin düzenlenecek kâğıtlar damga vergisinden, yapılacak işlemler harçlardan müstesnadır (6384 sayılı Kanun md. 7/3-4).

5. Anayasa Mahkemesi'ne Başvuru

a. Bireysel Başvuru

aa. Tanım ve Özellikler

Usûl ekonomisi ilkesine aykırılıkların varlığı halinde müracaat edilebilir yollardan biri de çalışmamızda kararlarına yer verilen Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru yoludur.

incelenmeksizin kişi bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir.” AYM, BN. 2014/12218, 11.12.2018; “Komisyon 27/6/2013 tarihli kararı ile başvurulardan Yusuf Öcal dışındaki başvurucular yönünden iki dereceli bir yargılamada 25 yıl 7 gün süren yargılamanın makul olmadığı ve başvurucuların makul sürede yargılanma haklarının ihlâl edildiği gerekçesiyle AIHM'in uzun yargılama konusundaki yerleşik içtihatlarını, olayın kendine özgü koşullarını, başvuruculara isnat edilebilecek kusurun bulunmamasını ve davanın başvurucular açısından taşıdığı önemi de dikkate alarak başvurucular Aziz, Mustafa ve Tevfik Öcal'ın her birine ayrı ayrı 4.550 TL; diğer başvuruculara ise bir davacının mirasçıları olmaları nedeniyle aynı aile ekonomik birliği içinde değerlendirilerek tamamı için 4.550 TL tazminat ödenmesine karar vermiştir. Başvurucular tarafından karara yapılan itiraz, Ankara Bölge İdare Mahkemesi 3. Kurulu tarafından reddedilmiştir. Bu durumda 6384 sayılı Kanun ile kurulan Komisyon tarafından gerçekleştirilen yargılamanın uzun sürmesi nedeniyle Yusuf Öcal dışındaki başvurucuların makul sürede yargılanma haklarının ihlâl edildiğinin tespit edildiği ve bu ihlâl sebebiyle başvuruculara tazminat ödenmesine karar verildiği görüldüğünden yargılamanın makul sürede sonuçlanmaması nedeniyle ortaya çıkan ihlâlin, Komisyonun tespitine esas olan olayla ilgili başvurucuların mağduriyetinin Anayasa Mahkemesinin benimsediği ölçüler çerçevesinde açıkça ve orantısız olmayacak şekilde giderildiği, bundan dolayı ihlâlin güncelliğini yitirmesi nedeniyle bireysel başvuru tarihi itibarıyla başvurucuların mağdur statüsünün bulunmadığı sonucuna varmak gerekir.” AYM, BN. 2013/8196, T. 2.12.2015, www.anayasa.gov.tr, ET.23.3.2019.

Doktrinde anayasa şikâyeti olarak da adlandırılan bu yol, kamu gücü tarafından temel yargısal hak niteliğinde olan usûl ekonomisi ilkesinin ihlâl edilmesi halinde de kişilerin gidebilecekleri bir yoldur³⁵². Bireysel başvuru, istinaf ve temyiz gibi bir kanun yolu değildir. Temel hak ve temel hak benzeri hakların usûlî korunması bakımından kendine özgü bir hukukî bir çare³⁵³ olarak nitelendirilmektedir³⁵⁴.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2004 (6) sayılı Tavsiye Kararı'nda AİHM'in iş yükünü azaltmak amacıyla devletlerin iç hukuk sisteminde bireysel başvuru yolunun tanınması gerektiğine değinmiştir. Komite 2010 yılında İnterlaken Deklarasyonu' nu kabul etmiştir ve taraf devletler, bu deklarasyon ile AİHS'in uygulanmasına zemin hazırlayıcı ve hak ihlallerini engelleyici mekanizmaları en kısa sürede hayata geçirme taahhüdünde bulunmuşlardır. Nitekim iç hukukta bireysel başvuru yolunu düzenleyen devletlerin AİHM'de açılmış dava ve aleyhe karar sayısının da daha az olduğu gözlemlenmektedir. Bu kapsamda hukukumuzda da bireysel başvuru yolu, 2010 yılında yapılan referandum sonucunda kabul edilmiştir ve 5982 sayılı Kanun'un 18. maddesiyle Anayasa'nın 148. maddesinde yapılan değişiklikler sayesinde bu yol, iç hukukun bir

³⁵² Öğretide bir görüşe göre, anayasal bireysel başvuru hakkı, makul sürede yargılanma hakkı bakımından AİHS m. 13 anlamında etkin bir çare olarak nitelendirilemez (**Başar**, s. 77, 78, dn. 53). Bununla birlikte AİHM ise bir kararında, Almanya Federal Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuruları, mahkemenin alt derece mahkemesindeki ihlâli tespit edip derece mahkemesini sadece ihlâli gidermeye davet etmesi nedeniyle bu yolu AİHS m. 13 bağlamında etkin bir çare olarak nitelendirmemiştir (Sürmeli/Almanya, BN. 75529/01, T. 8.6.2006, www.hudoc.echr.coe.int, ET. 24.2.2019).

³⁵³ Kanun yollarının, aktarıcı ve erteleyici olmak üzere iki etkisi vardır. Erteleyici etki, ilk derece mahkemelerinin kararlarının icra edilmesine engel olur. Aktarıcı etki ise, ilk derece mahkemelerinin kararlarının üst bir mahkeme tarafından denetlenmesidir. Bireysel başvuru yolu ise, kanun yolunda bulunan aktarıcı ve erteleyici etkiye sahip değildir ve bu nedenle kanun yolu olarak değerlendirilemez (**Özekes**, Pekcanitez Usûl, s. 2854).

³⁵⁴ **Akkan**, Pekcanitez Usûl, s. 2853; **Kuru**, Usûl, s. 566; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 426; **Deynekli**, Adnan, "Yargıtay'ın Anayasa Şikayetine Bakışı", Bireysel Başvuru: Anayasa Şikâyeti, Der. Musa Sağlam, Ankara 2011, s. 81; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 320; **Kılınç**, Bahadır, "Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği", Anayasa Yargısı Dergisi, S. 2008/25, s. 23; **Akad/ Vural Dinçkol/ Bulut**, s. 339; **Doğru**, Osman, Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Rehberi, İstanbul 2012, s. 21.

parçası haline gelmiştir. Bireysel başvuruyla ilgili Anayasa'nın 148. maddesi üçüncü, dördüncü ve beşinci fıkraları şu şekildedir:

“Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlâl edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır. Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz.

Bireysel başvuruya ilişkin usûl ve esaslar kanunla düzenlenir.”

Hukukumuzda bireysel başvuruyla ilgili düzenlemeler ise ancak 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş ve bu tarihten itibaren bu yola başvurmak mümkün hale gelmiştir. Bu tarihten önce hukukumuzda bireysel başvuru mevcut olmadığından, AİHM'e belli şartların halinde doğrudan başvuru yapıldı ve başvurunun haklı bulunması halinde Türkiye aleyhine ihlâl kararı verilerek tazminata hükmedilmekteydi. Bu durumda hem devletin mali kaynakları hem de uluslararası hukuktaki prestiji olumsuz etkilenmekteydi.

Bu kurumun düzenlenmiş olmasının amacı anayasal zeminde koruma altına alınan hak ile hürriyetlerin ihlâlinin önlenmesini güvence altına almak ve ihlâl halinde ise bu durumları ortadan kaldırmaktır. Nitekim usûl ekonomisi ilkesi, yargılama hizmetlerinin sunumunda gözetilmesi gereken temel bir yargısal hak niteliğindedir ve adil yargılanma hakkının güvencelerinden biridir. Anayasamızda açıkça düzenlendiğinden ilkeye aykırı bir durum aynı zamanda Anayasa'nın ihlâli anlamına gelmektedir ve bu bakımdan ihlâl halinde bireysel başvuru yolu açıktır. Anayasa Mahkemesi de kararlarında, ilkenin ihlâlini aynı zamanda adil yargılanma hakkının ihlâli olarak değerlendirmektedir ve bu nedenle yapılan bireysel başvuruları kabul etmektedir³⁵⁵. Kural olarak, bireysel başvuru iç hukuk sisteminde başvuru yapılabilecek en son hukukî çaredir. Eğer ihlâl iddiaları,

³⁵⁵ Akkan, Pekcanıtez Usûl, s. 2854; İncoğlu, Adil Yargılanma, s. 15, a.e. s. 279; Ermenek, Usûl Ekonomisi, s. 219; Kılınç, Anayasa, s. 26; Başar, s. 71; Korkmaz, s. 45 vd.; Karan, s. 1.

Anayasa Mahkemesi'ne taşınmadan önce genel hukuk sisteminde yanıtlanabilecek nitelikte ise, bireysel başvuru yoluna müracaat edilemez³⁵⁶. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi, diğer yüksek mahkemelerin üstünde bulunan süper temyiz konumunda değildir ve mahkemenin, kural olarak delilleri, vakıaları, hukukun uygulanışını ve derece mahkemelerinin takdir yetkisini doğru kullanıp kullanmadığını inceleme yetkisi yoktur. Hatta temyiz ya da istinaf aşamasında ileri sürülebilecek iddiaların mahkemenin önüne gelmesi halinde bu başvuru değerlendirilmeye alınmamaktadır. Nitekim Anayasa Mahkemesi, diğer yüksek mahkemelerle birlikte Anayasa'da yüksek mahkemeler arasında gösterilmiştir ve dolayısıyla bu mahkemelerin üstünde süper yetkili bir mahkeme değildir³⁵⁷. Ancak derece mahkemeleri kararlarının hak ve özgürlükleri, adaleti ve sağduyuyu hiçe sayacak şekilde açıkça keyfilik içermesi hali, bu kuralın istisnasını oluşturmaktadır³⁵⁸.

³⁵⁶ **Pekcanitez**, Hakan, "Mukayeseli Hukukta Medenî Yargıda Verilen Kararlara Karşı Anayasa Şikâyeti", Anayasa Yargısı Dergisi, S. 1995/12, C. 12, s. 259, 260; **Kılınc**, Anayasa, s. 25; **Karan**, s. 166-167.

³⁵⁷ **Deynekli**, Şikâyet, s. 78; **Korkmaz**, s. 78, 79. Belirtmek gerekir ki, anayasa şikâyeti genel olarak üç nedeni kapsamaktadır: Birinci olarak, medenî hukuktaki kararlara karşı başvuru yapılabilen en son hukukî çare olarak mahkemeye başvuru yapılabilir. Genellikle, derece mahkemelerinin hatalı ya da eksik karar vermeleri nedeniyle temel hakkın ihlâl edildiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurular gerçekleşmektedir. Ancak bireysel başvuru yolu, kanun yolu ya da üst bir merci değildir. Bu nedenle mahkeme tarafından kararda, sadece temel hak ve hürriyetler yönüyle inceleme yapılmaktadır. Temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasıyla ilgili yanlışlık yapılmış ise işin esasına girilmektedir. İkinci olarak, dava sırasında temel hak ve hürriyetlerin zedelenmesi nedeniyle mahkemeye başvuru yapılabilir ve mahkeme burada bu hak ile ilgili bir ihlâlin bulunup bulunmadığı yönüyle denetim gerçekleştirir. Son olarak ise, dava sırasında uygulanacak hukuk normunun hukuka aykırı olması nedeniyle mahkemeye gidilebilir ve mahkeme burada somut ve soyut norm denetimi gerçekleştirmektedir (Bkz. aşağı. İkinci Bölüm, I, C, 5, b; **Pekcanitez**, Anayasa Şikâyeti, s. 213, 214, a.e. s. 237).

³⁵⁸ AYM'nin bu yöndeki kararı için bkz. "Bu kapsamda, bireysel başvuruya konu davadaki olayların kanıtlanması, hukuk kurallarının yorumlanması ve uygulanması, yargılama sırasında delillerin kabul edilebilirliği ve değerlendirilmesi ile kişisel bir uyuşmazlığa derece mahkemeleri tarafından getirilen çözümün esas yönünden adil olup olmaması, bireysel başvuru incelemesinde değerlendirmeye tabi tutulamaz. Anayasada yer alan hak ve özgürlükler ihlâl edilmediği sürece ya da açıkça keyfilik içermedikçe derece mahkemelerinin kararlarındaki maddi ve hukukî hatalar bireysel başvuru incelemesinde ele alınamaz. Bu çerçevede, derece mahkemelerinin delilleri takdirinde açıkça keyfilik bulunmadıkça Anayasa Mahkemesinin bu takdire müdahalesi söz konusu olamaz." AYM, BN. 2012/1027, T. 12.2.2013 (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası, ET. 23.2.2019).

bb. Başvuru Şartları

Başvuru şartlarını üç başlık altında açıklayabiliriz. Bunlar, kamu gücü tarafından usûl ekonomisi unsurlarından herhangi birine yönelik ihlâlin bulunması, olağan kanun yollarının tüketilmiş olması ve başvuru süresine uyulmuş olmasıdır.

Öncelikle ilk şart olan kamu gücü kavramını değerlendirmek gerekirse bu ifadenin türü ve kapsamı konusunda Anayasa’ da bir açıklık bulunmadığından kavrama yasama, yürütme ve yargı organını dahil etmek mümkündür. Ancak 6216 sayılı Kanun’un 45. maddesinin üçüncü fıkrası *“Yasama işlemleri ile düzenleyici idarî işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz.”* hükmünü içermektedir ve bu hükümle kamu gücünün kapsamı daraltılmıştır. Bu doğrultuda usûl ekonomisi ilkesine aykırı bir durum olsa dahi Anayasa Mahkemesi kararlarına, yasama işlemlerine ve idarenin düzenleyici işlemlerine karşı bireysel başvuru yolu kapalıdır. Kamu gücü eylemi ile ilkeye aykırı durum arasında illiyet bağı bulunmalıdır. Başka bir deyişle, eğer ilke kamu gücü tarafından ihlâl edilmemiş olsaydı oluşacak sonuç ile ihlâl nedeniyle oluşan sonuç arasında fark bulunuyor ise burada illiyet bağı var demektir. Ayrıca başvurunun anayasal öneme sahip, önemli bir zarara uğraması gerekmektedir. Hangi zararın önemli olarak kabul edildiğine ilişkin somut şartlar açık olarak düzenlenmemiştir³⁵⁹ ve başvurunun maddi zararı da bu konuda

³⁵⁹ Anayasal önem kriteri, genel olarak dört başlık altında toplanabilir. Bu kriterler şu şekildedir; Anayasa Mahkemesi’nin önüne gelen meseleyle ilgili daha önce verilmiş bir kararın olmaması, karar verilmiş olsa bile mahkemenin içtihat değişikliği duyması, mahkemenin yerleşik içtihadına rağmen yargı mercileri tarafından aynı konu hakkında defaten hatalı hareket edilmesi, başvuru konusu ihlâlin kritik olması ve başvuru etkilemesidir. (Sungurtekin Özkan, Medenî Yargılama, s. 431, 432). Konuyla ilgili AYM kararı için bkz. *“Anayasal önem koşulu, temel hak ve özgürlüklere ilişkin Anayasa hükümlerinin “yorumlanması” ve “uygulanması” açısından önem taşıma şeklinde ifade edilebilecek iki unsuru barındırmaktadır. Anayasa hükümlerinin yorumlanması açısından önem taşıma unsurunun başta Anayasa Mahkemesi’ nin bireysel başvuru yoluyla daha önce yorumlamadığı meseleleri kapsadığında kuşku bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mahkeme, bir meseleyle ilgili olarak daha önce Anayasa’nın ilgili hükümlerini yorumlamış olsa bile değişen durumları dikkate alarak yeniden yorumlama ihtiyacı duyabilir. Anayasa’nın uygulanması açısından önem taşıma unsuru ise özellikle Mahkemenin Anayasa hükümleriyle*

açıklayıcı nitelikte değildir. Mahkemesinin bu konuda, önem koşulunun asgari seviyesini belirlemede takdir hakkı bulunmaktadır ve bu seviyenin aşılmadığı durumlarda başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı verebilir³⁶⁰.

İkinci başvuru şartı ise, kanunda öngörülen idarî ve yargısal başvuru yollarının tüketilmiş ve hükmün kesinleşmiş olması gerekmektedir. Kural bu olmakla birlikte, Anayasa Mahkemesi bazı durumlarda tüketim şartını aramamaktadır. Zira tüketim şartı, ancak etkili ve erişilebilir başvuru yolları bakımından geçerli olan bir koşuldur. Mevcut başvuru yolu, ihlâl iddiası bakımından makul nitelikte başarı ya da telafi olanağı sağlamıyorsa, o yolun tüketilmesi şart değildir. Örneğin, davanın sürüncemede bırakılmış olması nedeniyle yargılama makul sürede tamamlanamayacaksa yahut yargılama masrafları nedeniyle kişinin hak arama hürriyeti kısıtlanmışsa derece mahkemelerindeki yargılamanın sona ermesi ve kanun yollarının tüketimi aranmaz, bu durumda doğrudan

ilgili yorumu ile kamu makamları ve derece mahkemelerinin uygulamaları arasındaki farklılıkta kendisini gösterir. Ancak her uygulama farklılığı, başvurunun Anayasa'nın uygulanması açısından "önemli" olduğu anlamına gelmez. Anayasal ve kişisel önemden yoksun olma kriterinin getirilmesinin amacı da gözetilerek temel hak ve özgürlüklere ilişkin Anayasa hükümlerinin uygulanması açısından başvurunun önem taşıdığının söylenebilmesi için kamu makamları ve derece mahkemelerinin belli bir meseleye ilişkin uygulamalarının Anayasa Mahkemesi yorumlarından farklı olması ve bu farklılığın da önemli olması gerekir. Bir başka ifadeyle bu ölçüt Anayasa'ya saygı gösterilmesiyle doğrudan bağlantılı olduğu için Anayasa Mahkemesi'nin yorumu ile kamu makamları ve derece mahkemelerinin uygulamaları arasında ortaya çıkan her türden farklılık değil yalnızca Anayasa'ya saygıyı zedeleyecek farklılıklar önemli kabul edilmelidir. Kişisel önem koşulu, başvurunun önemli bir zarara uğramamış olmasını ifade eder. Bu koşul, somut olayın başvurunun kişisel durumu üzerindeki olumsuz etkisinin derecesiyle ilgilidir. Ortaya çıkan kişisel zararın önemli olup olmadığını başvurunun subjektif algısı belirlemez. Bu husus başvurunun içinde bulunduğu koşullar da dâhil olmak üzere her olayın kendine özgü koşulları dikkate alınarak ve objektif verilerden hareket edilerek Anayasa Mahkemesi tarafından değerlendirilir. Zararın parayla ölçüp ölçülememesi, onun önemini değerlendirme bakımından belirleyici değildir. Parayla ölçülmesi mümkün olmayan zararlar yönünden de anayasal ve kişisel önemden yoksun olma kriterinin uygulanması mümkündür.” AYM, BN. 2014/22932, T. 1.12.2016, www.anayasa.gov.tr, ET. 27.2.2019.

³⁶⁰ **Akkan**, Pekcanıtez Usûl, s. 2854, 2856; **Korkmaz**, s. 152; **Karan**, s. 152 vd.

bireysel başvuru yolu açıktır. Bununla birlikte olağanüstü kanun yollarının tüketilmiş olması ise şart değildir³⁶¹.

Üçüncü şart ise, otuz gün içinde bireysel başvuru yoluna gidilmesidir³⁶². Bu sürenin başlangıç anı, başvuru yollarının tüketildiği ya da başvuru yolu öngörülmemişse ihlâlin öğrenildiği tarihtir ve bu tarih bazı durumlarda nihai kararın tebliğiyle ya da tefhimiyle belirlenir. Süre, tüketilmesi gereken zorunlu hukukî yola hukukî yarar görülmemesi nedeniyle başvuru yapılmaması durumunda, alt derece mahkemesi kararının öğrenildiği tarihten itibaren başlamaktadır. Tüketilmemesi gereken bir hukukî yola başvuru yapılması halinde ise süre, son kararın öğrenilmesinden itibaren başlamaktadır³⁶³.

³⁶¹ **Pekcanıtez**, Anayasa Şikâyeti, s. 215 vd.; **Kılınç**, Anayasa, s. 24; Ayrıntılı bilgi için bkz. **Karan**, s. 83 vd., a. e. s. 59 vd. **Korkmaz**, s. 146-148. Konuyla ilgili AYM kararları için bkz. “*Ancak, başvuru yollarının tüketilmesi ilkesinin mutlak şekilde uygulanması temel hak ve özgürlüklerin etkin kullanımını ve korunmasını engelleyecektir. Hali hazırda devam etmekte olan bir yargılamada, makul sürede yargılama yapma yükümlülüğünün yerine getirilmediği iddiası ile bireysel başvuruda bulunulabilmesi, başvuru yollarının tüketilmesi kuralının istisnalarından birini teşkil etmektedir. Zira bu durumda başvuru yollarının tüketilmesi şartının aranması, makul sürede yargılama yapma yükümlülüğüne aykırı davranılması nedeniyle meydana gelen sonuçları ortadan kaldırmayacaktır. Aksine, makul olmadığı iddia edilen yargılama faaliyetinin daha da uzamasına ve başvuru açısından zararın artmasına neden olacaktır.*” AYM, BN. 2012/13, T. 2.7.2013; “*Başvurucular 1960 yılında açılan hukuk davasının henüz temyiz aşamasında bulunup sonuçlanmamış olması nedeniyle adil yargılanma haklarının ihlâl edildiğini ileri sürerek, ihlâlin tespitiyle uğradıkları manevi zararın tazminine karar verilmesini talep etmişlerdir. (...) Başvuruya konu yargılamanın yaklaşık elli dört yıl sürdüğü ve bu hususun makul sürede yargılanma hakkını ihlâl ettiği gözetilerek, anayasal bir hakkın ihlâl edildiği açık olan bir yargılama dosyasında, hukuka, adalete ve mahkemeye güven ilkesinin gördüğü zararın devam etmesinin önlenmesi amacıyla, yargılamanın mümkün olan en kısa sürede sonuçlandırılmasını teminen, kararın bir örneğinin ilgili mahkemesine gönderilmesine karar verilmesi gerekir.*” AYM, BN. 2013/1115, T. 5.12.2013”, www.anayasa.gov.tr, ET. 17.10.2018.

³⁶² Mücbir sebep ya da ağır hastalık gibi haklı bir mazeretin bulunması halinde süresinde başvuru yapamayanlar, mazeretin kalktığı tarihten itibaren on beş gün içinde ve mazeretlerini belgeleyen delillerle birlikte başvurabilirler. Mahkeme, bu durumda öncelikle başvuruçunun mazeretinin geçerli olup olmadığını inceleyerek başvuruyu kabul yahut reddeder (6216 Sayılı Kanun m. 47/5-6).

³⁶³ **Deynekli**, Anayasa, s. 83; **Akad/ Vural Dinçkol/ Bulut**, s. 342; **Korkmaz**, s. 111. Konuyla ilgili AYM kararları için bkz. “*Temyiz yolu açık olan ve hukukî yarar görülmediği için temyiz yoluna başvurulmayan bireysel başvurularda 30 günlük başvuru süresinin hangi tarihten itibaren başlayacağı hususunun açıklığa*

cc. İnceleme ve Sonuç

Bireysel başvuru yolu, vatandaş-yabancı-vatansız ya da kesin hükmün verildiği davada, davacı-davalı ayrımı yapılmadan güncel hukukî menfaati doğrudan zedelenen herkese açık olarak kabul edilmiştir³⁶⁴. Başvuru harca tabi olup formla yapılır ve form örneği Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü ekinde (Ek-1) ve Anayasa Mahkemesi internet sitesinde yer almaktadır. Başvurunun yapılmış olması, hükümler üzerinde durdurucu etkiye sahip değildir. Ancak mahkeme, re ‘sen ya da talep üzerine esas inceleme aşamasında temel hakkın korunması bakımından gerekli tedbire hükmeder³⁶⁵.

kavuşturulması gerekir. Başvuruda bulunmak için hükmün kesinleşmesi şartı, başvuru yollarının tüketilmesi anlamında değerlendirilmelidir. Ancak başvuru, etkili yol olarak görmedikleri temyiz yoluna başvurmamışlarsa, mahkemece verilen kararın öğrenilmesinden itibaren 30 gün içinde bireysel başvuruda bulunulması gerekir.” AYM, B.N. 2013/7521, T. 4.12.2013; *“Başvurucunun belirli bir hukuk yolunun etkililiği konusunda sadece bir kuşku duyması, kendisini o hukuk yolunu tüketme yükümlülüğünden kurtarmamakla beraber, somut başvuruda olduğu gibi, şikâyetini özü itibarıyla ilk derece mahkemesi ve temyiz mahkemesi önünde ileri sürmüş olan başvuru tarafından, usûl hükümleri uyarınca olağan bir kanun yolu olduğu kabul edilmekle birlikte etkili görülmeyerek karar düzeltme kanun yoluna başvurulmamışsa, temyiz onama kararıyla başvuru yolları tüketildiğinden onama kararının öğrenilmesinden itibaren otuz gün içinde bireysel başvuruda bulunulması gerekir.”* AYM, BN. 2013/1582, T. 7.11.2013; *“Karar düzeltme yolu açık olan bir hükme yönelik olarak, etkili görmedikleri için bu yola başvurmayan başvuru, temyiz onama kararını öğrendikleri tarihte ihlâl neden olduğunu ileri sürdükleri kararı öğrenmiş olup, karar düzeltme yoluna başvurmayarak, Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkını kullanmışlarsa, buna ilişkin süreye riayet etmeleri beklenir. Her ne kadar derece mahkemesi kararı, karar düzeltme süresi sonunda kesinleşmekte ise de başvuru bu yola başvurmadağında, temyiz onama kararı ile ihlâl neden olduğunu ileri sürdükleri kararı öğrendiklerine göre, bu tarihten itibaren otuz gün içinde başvuruda bulunmaları gerekir. Karar düzeltme yolunu etkili bir yol olarak görmeyen başvuru bireysel başvuruda bulunma yolunu tercih etmişlerse bireysel başvuruya ilişkin süreye riayet etmelidirler.”* AYM, BN. 2013/1428, T. 8.9.2014, www.anayasa.gov.tr, ET.26.2.2019.

³⁶⁴ Yabancılar, sadece Türk vatandaşlarına tanınan haklar bakımından bireysel başvuru yoluna gidemezler. Tüzel kişiler bakımından ise ikili bir ayrım yapılmaktadır. Kamu tüzel kişilerin başvuru hakkı bulunmazken, özel hukuk tüzel kişileri ise tüzel kişiliklerini ilgilendiren durumlar bakımından başvuru yapabilmektedir (Sungurtekin Özkan, Medenî Yargılama, s. 426).

³⁶⁵ Akkan, Pekcanitez Usûl, s. 2869; Pekcanitez, Anayasa Şikâyeti, s.222, a.e. s. 282; Deynekli, Anayasa, s. 81; Korkmaz, s. 96, a.e. s. 210; Şirin, s. 229; Karan, s. 123; Akad/ Vural Dinçkol/ Bulut, s. 341.

Anayasa Mahkemesi öncelikle, başvurularda şekli bir eksiklik olup olmadığını inceler³⁶⁶. Şekli incelemeyi Bireysel Başvuru Bürosu yapar ve eğer eksiklik var ise bu hususun giderilmesi için başvurucuya, avukatına yahut yasal temsilcisine on beş günü geçmemek üzere kesin süre verir. Şekli hususlara ilişkin eksiklikler giderilmez ise başvuru reddedilir ve red kararına karşı tebliğ tarihinden itibaren yedi gün içinde komisyona itiraz edilebilir. Ancak bu itiraz üzerine komisyonun verdiği kararlar kesindir (Şirin, s. 234).

Şekli incelemeyi Bireysel Başvuru Bürosu yapar ve eğer eksiklik var ise bu hususun giderilmesi için başvurucuya, avukatına yahut yasal temsilcisine on beş günü geçmemek üzere kesin süre verir. Şekli hususlara ilişkin eksiklikler giderilmez ise başvuru reddedilir ve red kararına karşı tebliğ tarihinden itibaren yedi gün içinde komisyona itiraz edilebilir. Ancak bu itiraz üzerine komisyonun verdiği kararlar kesindir (Şirin, s. 234).

İncelemeler, başvurunun ileri sürdüğü nitelendirmeden bağımsız ve geniş çaplı olarak hak ihlâline yönelik gerçekleşir³⁷⁰. Mahkeme, başvuru sonucunda hakkın ihlâl edilip

³⁶⁶ Şekli incelemeyi Bireysel Başvuru Bürosu yapar ve eğer eksiklik var ise bu hususun giderilmesi için başvurucuya, avukatına yahut yasal temsilcisine on beş günü geçmemek üzere kesin süre verir. Şekli hususlara ilişkin eksiklikler giderilmez ise başvuru reddedilir ve red kararına karşı tebliğ tarihinden itibaren yedi gün içinde komisyona itiraz edilebilir. Ancak bu itiraz üzerine komisyonun verdiği kararlar kesindir (Şirin, s. 234).

³⁶⁷ Kabul edilebilirlik değerlendirmesini komisyon yapar ve komisyonlar iki üyeden oluşmaktadır. Komisyon her türlü araştırma ve incelemeyi yapabilir ve gerektiğinde ilgililerden bilgi, belge ve delil talep edebilir. Kabul edilebilirlik değerlendirmesi, 6216 sayılı Kanun'un 45 ile 46. maddesindeki kriterlere göre yapılır. İlkenin yorumlanması yahut uygulanmasında önemli bir aykırılık mevcut değilse, başvuru önemli bir zarara uğramamışsa veya başvuru açıkça dayanaktan yoksun ise komisyon kabul edilemezlik kararı verir. Bu karar oy birliği ile verilir ve kesindir. Ancak oybirliği sağlanamadığı durumlarda başvuru, karar verilmek üzere bölümlere havale edilir (Karan, s. 166; Doğru, Bireysel Başvuru, s. 70).

³⁶⁸ Akkan, Pekcanitez Usûl, s. 2874; Korkmaz, s. 176,177; Karan, s. 178.

³⁶⁹ Bu aşama bölümler tarafından yapılmaktadır. Bölümler, bir başkan ve altı üyeden oluşur; ancak toplantılar başkanın ve dört üyenin katılımıyla gerçekleşir. Kural olarak bölümler dosya üzerinden inceleme yapar; ancak gerekli görülmesi yahut talep edilmesi halinde duruşmalı olarak da yargılama yapılır (Şirin, s. 242).

³⁷⁰ Bireysel başvuruda, başvurunun mahkemeye taşınmasında taraflarca getirilme ilkesi, başvuru hakkındaki gereken araştırmaların yapılmasında ise re'sen araştırma ilkesi ön plana çıkmaktadır (Korkmaz, s. 223).

edilmediğine ya da başvurunun düşmesi yönünde karar verebilir ve bu kararlar kesindir. Mahkeme, kamu gücü tarafından gerçekleştirilen eylem veya işlemin usûl ekonomisi ilkesini ihlâl etmediği yönünde bir tespiti varırsa hak ihlâlinin olmadığı yönünde karar kurar. Kişi, burada Anayasa Mahkemesi kararının hak ihlâlini gidermediği iddiasında ise bu kararla birlikte iç hukuktaki yollar tamamlanmış olacağından AİHM'e başvuru yapabilir. Mahkeme, kamu gücü tarafından gerçekleştirilen eylem veya işlemin usûl ekonomisi ilkesini ihlâl ettiği tespitinde bulunursa bu durumda sadece ihlâl kararı verir ve bu durumun sonuçlarının kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmeder. Mahkeme, burada yerindelik denetimi yapamadığı gibi idarî eylem ya da işlem niteliğinde de karar veremez³⁷¹. Bölüm, ihlâlın bir mahkeme kararından kaynaklandığını tespit ederse üç şekilde karar verir;

İhlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmak için yeniden yargılama yapmak üzere dosyayı ilgili mahkemeye gönderir. İlgili mahkeme, bölümün ihlâl kararında açıkladığı ihlâli ve sonuçlarını ortadan kaldıracak şekilde yeniden yargılama yapar ve mümkünse dosya üzerinden ivedilikle karar verir (Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü³⁷² md. 79/1-a). Örneğin yargılama giderlerinin yüksek olması nedeniyle kişinin adalete ulaşımı engellenmişse, burada mahkeme, yargılama giderlerinin hazine tarafından karşılanması yönünde karar kurarak dosyayı ilgili derece mahkemesine gönderir.

Yeniden yargılama yapılmasında hukukî yarar bulunmadığı takdirde başvuru lehine uygun bir tazminata hükmedilebilir (Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü md. 79/1-b). Ancak mahkeme, başvuranın talepte bulunduğu tazminat miktarıyla bağlı olduğundan daha fazlasına hükmetmemektedir. Örneğin kişinin makul sürede yargılanma hakkı ihlâl edilmişse dosyanın derece mahkemesine geri gönderilmesinde başvuru lehine bir menfaati bulunmamaktadır ve mahkeme burada talep edilmesi halinde başvuru lehine zararlarını hazineden karşılanmasına karar verebilir³⁷³.

³⁷¹ **Akkan**, Pekcanitez Usûl, s. 2878 vd.; **Doğru**, Bireysel Başvuru, s. 76; **Korkmaz**, s. 224 vd.

³⁷² RG. 12.7.2012, S. 28351.

³⁷³ **Korkmaz**, s. 241. Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru sonucunda vermiş olduğu kararlara bakıldığında, genellikle maddi tazminat taleplerini reddettiği, hükmedilen manevi tazminat miktarlarının

Tazminat miktarının tespitinin, daha ayrıntılı bir incelemeyi gerektirmesi hâlinde, bölüm bu konuyu kendisi karara bağlamaksızın genel mahkemelerde dava açılması yolunu gösterebilir (Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü md. 79/1-c). Mahkeme kural olarak maddi tazminat yönünde karar vermemekte, sadece manevi tazminat taleplerini karara bağlamaktadır. Mahkemeye göre buradaki maddi tazminatı hesaplama görevi derece mahkemelerininindir³⁷⁴.

İlkeye aykırılıkların ortadan kalmış olması, başvurunun başvurusundan feragat etmesi ya da başvuruyu takipsiz bırakması veya mahkemece başvurunun incelenmesinin sürdürülmesinde haklı bir neden görülmemesi halinde mahkeme tarafından başvuru hakkında düşme kararı verilir. Başvurucunun istismar edici, yanıltıcı ve benzeri nitelikteki davranışlarıyla bireysel başvuru hakkını açıkça kötüye kullandığının tespit edilmesi hâlinde incelemenin her aşamasında başvuru reddedilir ve yargılama giderleri

ise sembolik olarak kaldığı görülmektedir (**Karan**, s. 201-203). Konuyla ilgili AYM kararları için bkz. *“Başvurucu tarafından maddi tazminat talebinde bulunulmuş olup, mevcut başvuruda Anayasa’nın 36. maddesinin ihlâl edildiği tespit edilmiş olmakla beraber, tespit edilen ihlâl ile iddia edilen maddi zarar arasında illiyet bağı bulunmadığı anlaşıldığından, başvurunun maddi tazminat taleplerinin reddine karar verilmesi gerekir. Başvurucu açısından geçerli olan yaklaşık yirmi bir yıllık yargılama süresi nazara alındığında, başvurunun yargılama faaliyetinin uzunluğu sebebiyle yalnızca ihlâl tespitiyle giderilemeyecek olan manevi zararı karşılığında, başvurucuya takdiren 10.250,00 TL manevi tazminat ödenmesine karar verilmesi gerekir.”* AYM, BN. 2012/ 673, T. 19.12.2013; *“Başvurucuların tarafı oldukları uyuşmazlığa ilişkin kırk dört yılı aşkın yargılama süresi nazara alındığında, başvuru yargılama faaliyetinin uzunluğu sebebiyle yalnızca ihlâl tespitiyle giderilemeyecek olan manevi zararları karşılığında ve başvuru yargılama faaliyetini murislerinden intikalle takip etmekte oldukları nazara alınarak, her bir başvuru yargılama takdiren 2.400,00 TL manevi tazminat ödenmesine karar verilmesi gerekir. Başvurucular tarafından maddi tazminat talebinde bulunulmuş olup, mevcut başvuruda Anayasa’nın 36. maddesinin ihlâl edildiği tespit edilmiş olmakla beraber, tespit edilen ihlâl ile iddia edilen maddi zarar arasında illiyet bağı bulunmadığı anlaşıldığından, başvuru yargılama faaliyetinin reddine karar verilmesi gerekir.”* AYM, BN. 2013/2588, T.23.1.2014; *“Anılan ilkeler ve Anayasa Mahkemesinin benzer başvurularda verdiği kararlar dikkate alındığında somut olayda yaklaşık 6 yıl 1 aylık yargılama süresinin makul olmadığı sonucuna varmak gerekir. İhlâl tespitiyle giderilemeyecek olan manevi zararları karşılığında başvuru yargılama net 6.000 TL manevi tazminat ödenmesine karar verilmesi gerekir.”* AYM, BN. 2014/11759, T. 21.11.2017, www.anayasa.gov.tr, ET. 25.3.2019.

³⁷⁴ **Şirin**, s. 271; **Karan**, s. 194 vd.

dışında, ilgilinin iki bin Türk lirasından fazla olmamak üzere disiplin para cezasıyla cezalandırılmasına karar verilebilir (Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü md. 83)³⁷⁵.

b. Norm Denetimi

aa. Genel Bakış

Bazı durumlarda yasama organı tarafından çıkarılan bir norm usûl ekonomisi ilkesine aykırılık teşkil edebilir. Bu durum aynı zamanda anayasanın ihlâli anlamına geldiğinden ilgili hukuk kuralı Anayasa Mahkemesi tarafından norm denetimine tabi tutulur³⁷⁶. Norm denetimi, iptal davası ve itiraz başvurusu olmak üzere iki şekilde gerçekleşir³⁷⁷.

³⁷⁵ **Akkan**, Pekcanitez Usûl, s. 2887 vd.; **Deynekli**, Anayasa, s. 87,88; **Doğru**, Bireysel Başvuru, s. 93-95; **Korkmaz**, s. 35 vd.; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 326; **Akad/ Vural Dinçkol/ Bulut**, s. 343.

³⁷⁶ Anayasa Mahkemesi'ne göre, kanun koyucunun Anayasa md. 141/4 hükmü kapsamında geniş takdir hakkı bulunmaktadır. Bununla birlikte AYM önüne gelen iptal davaları ve itiraz başvurularında, usûl ekonomisi ilkesini gerekçe göstererek reddettiği kararlar bulunduğu gibi kabul altına aldığı başvurular da bulunmaktadır (**İnceoğlu**, Adil Yargılanma, s. 279).

³⁷⁷ Örnek kararlar için bkz. “*Mahkeme, itiraz konusu kuralın davacıyı ikinci bir dava açmaya zorlayarak mahkemelerin iş yükünü gereksiz şekilde artırdığını, bu nedenle de Anayasanın 141. Maddesine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Anayasanın 141. maddesinin usûl ekonomisini düzenleyen son fıkrasında, ‘davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması yargının görevidir’ denilmektedir. Taraflardan birinin yapmış olduğu bir usûl işleminin tamamen veya kısmen düzeltilmesi ‘ıslah’ olarak tanımlanmaktadır. HUMK’nun 84. maddesine göre ıslah, tahkikata tabi olan davalarda tahkikat bitinceye kadar ve tabi olmayanlarla mahkemeni sonuna kadar yapılabilir. İtiraz konusu kuralla müddeabihin ıslah suretiyle artırılmasına olanak tanınmaması davaların en az giderle ve olabildiğince hızlı biçimde sonuçlandırılmasına engel olacağından, Anayasanın 141. Maddesine aykırıdır. Kuralın iptali gerekir*” AYM, E. 1999/1, K. 1999/33, T. 20.07.1999; “*(...)itiraz konusu kuralın, adaletin hızlandırılmak, makul süre içerisinde yargılamaları sonuçlandırmak, Cumhuriyet savcılarının soruşturmaları daha etkin ve süratli bir şekilde yürütebilmelerine imkân sağlamak amacıyla getirildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda 1.1.2014 tarihine kadar asliye ceza mahkemelerinde yapılan duruşmalarda Cumhuriyet savcısının bulunmamasını ve katılma hususunda görüşünün alınmamasını öngören itiraz konusu kuralın, savunma hakkını kısıtlamadığı ve verilen hükümler ile tutuklamaya veya salıverilmeye ilişkin kararlara karşı Cumhuriyet savcısının kanun yoluna başvurabilmesine olanak sağladığı da gözetildiğinde, Anayasa’nın 2., 36. ve 141. maddelerine aykırı olmadığı sonucuna varılmıştır. İptal isteminin reddi gerekir.*” AYM, E. 2011/43, K. 2012/10, T. 19.1.2012, www.anayasagov.tr., ET. 27.2.2019.

İptal davası başka bir deyişle soyut norm denetimi, Anayasa’da belirtilen bazı organlar tarafından hukuk normu hakkında Anayasa Mahkemesi’ne başvurusu üzerine gerçekleşir. Bu durumda kanunun uygulandığı somut bir dava veya olay bulunmadığından, anayasaya aykırılık iddiası ve denetimi soyut olarak gerçekleştirilmektedir. İtiraz başvurusu ise, başka bir deyişle somut norm denetimi, görülmekte olan bir dava sırasında olaya uygulanacak hukuk normunun anayasaya aykırı olması halinde yapılan başvurudur. Bu yola, iptal davasında olduğu gibi aykırılık teşkil eden her kanun hakkında gidilemez, sadece o uyumsuzlukta uygulanacak hukuk normu hakkında başvuru yapılabilir. Bununla birlikte iptal davası ise belli bir zaman dilimi içerisinde belli organlar tarafından işletilebilirken, itiraz başvurusu davada taraf olan herkes tarafından zaman sınırlaması olmaksızın işletilebilir³⁷⁸.

bb. İptal Davası Şartları

İptal davası daha çok kamusal nitelikte olup bu davada kişilerin menfaati doğrudan korunmamaktadır. Amacı Anayasa ile güvence altına alınmış hak ve özgürlüklere aykırı kuralların iptal edilmesi, bu aykırı normların hukuk düzeninden ayıklanarak hukuk düzeninin sağlanmasıdır. Anayasa’nın 150. maddesine göre anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’nde doğrudan doğruya iptal davası açabilme hakkı, Cumhurbaşkanına, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde en fazla üyeye sahip iki siyasi parti grubuna ve üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyelere tanınmıştır³⁷⁹. Anayasa’nın 151. maddesine göre dava açma süresi, iptali talep edilen hukuk normunun Resmî Gazete’de yayınlanmasından itibaren altmış gündür³⁸⁰. Dava açanlar, başvuru

³⁷⁸ **Kuru**, Usûl, s. 684; **Özbudun**, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara 2017, s. 401, a.e. s. 404; **Tanör**, Bülent/ **Yüzbaşıoğlu**, Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, İstanbul 2018, s. 546; **Gözler**, s. 459, 460.

³⁷⁹ **Kuru**, Usûl, s. 685; **Tanör/Yüzbaşıoğlu**, s. 547; 548; **Cengiz**, Burcu, Türk Anayasa Mahkemesi’ nin Norm Denetimi Sonucunda Verdiği Kararların Nitelikleri ve Etkileri, Ankara 2014, s. 84, www.tbmm.gov.tr, ET. 14.2.2019.

³⁸⁰ Bu süre 1961 Anayasası’nda doksan gün iken anayasa yargısını hızlandırmak amacıyla altmış güne düşürülmüştür. Nitekim maddenin gerekçesinde de bu durum “Anayasa’ya aykırı görülen bir hükmün uzun

dilekçelerinde hangi normun ilkeye aykırı teşkil ettiğini ve gerekçelerini açıkça belirtmek zorundadır³⁸¹.

cc. İtiraz Başvurusu Şartları

İtiraz başvurusu, dava sırasında tarafların ileri sürmesiyle ya da uyuşmazlığı gören mahkeme tarafından ihlâlin fark edilmesiyle re 'sen başvuru yapması üzerine işletilen bir sistemdir. İtiraz başvurusunun dört önemli şartı bulunmaktadır.

Bu şartlar davanın varlığı³⁸², davaya bakan merciin mahkeme niteliğinde olması³⁸³, denetime tabi kanun yahut kararnamenin o davada uygulanacak olması³⁸⁴, mahkemenin

süre uygulanmasını önlemek için doksan günlük süre altmış güne indirilmiştir.” ifadeleriyle belirtilmiştir (Tanör/Yüzbaşıoğlu, s. 548).

³⁸¹ Dilekçe, Anayasa Mahkemesi Genel Sekreterliği tarafından havale edildiği tarihte açılmış sayılır. Mahkeme, dilekçede eksik hususlar olup olmadığına dair on gün içinde bir inceleme yapar, varsa noksan bir husus bu durumu ilgililere tebliğ ederek on beş gün içinde bu hususların tamamlanmasını talep eder. Eksik hususlar tamamlanmaz ise, iptal davası açılmamış sayılır ve bu karar Resmî Gazete’de yayınlanır (Özbudun, s. 403; Gözler, s. 480, 481).

³⁸² Bakılmakta olan bir davanın olması, somut norm denetiminin temel şartıdır. Eğer uyuşmazlık görülmüş ve esas hakkında karar verilmiş ise aykırılık iddiası ön mesele yapılmayarak Anayasa Mahkemesi’ne götürülmez. Bununla birlikte aykırılık iddiası Anayasa Mahkemesi’ne intikal ettikten sonra herhangi bir şekilde uyuşmazlık ortadan kalkmış olsa bile mahkeme denetime devam eder. Anayasa Mahkemesi bu şartın başvuru anında var olması gerektiğini, aykırılık iddiası mahkemeye intikal ettikten sonra artık bu şartın gerekli olmadığını belirtmektedir (Tanör/Yüzbaşıoğlu, s. 554).

³⁸³ Mahkeme kavramı ise, uyuşmazlığı gören ve bu uyuşmazlığı nihai karara bağlamakla görevli ve yetkili adli, idarî, askeri nitelikteki her dereceden mahkemeyi ifade etmektedir. Başka bir deyişle, bu mahkemenin hâkim niteliğindeki kişilerden kurulmuş olması, yargılama yapabilmesi ve taraflar arasındaki uyuşmazlığın esasını çözebilme yetkisinin bulunması gerekmektedir. Mahkeme aynı zamanda derece mahkemesinin uyuşmazlığı çözme noktasında görevli olup olmadığını incelemektedir (Özbudun, s. 407).

³⁸⁴ Uyuşmazlığa uygulanacak hukuk normu koşulunda ise, denetime tabi tutulacak hukuk normunun aynı zamanda davada uygulanacak hukuk normu olması aranır. Ancak bu konuda, Anayasa Mahkemesi, derece mahkemesinin görüşü ile bağlı değildir ve aykırı olduğu iddia edilen normu davada uygulanacak norm olarak nitelendirmediği durumda başvuruyu reddetmektedir. Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesi tarafından norm denetimi yapılırken, ilgili norm yasama organı tarafından kaldırılır yahut değiştirilir ise mahkeme inceleme yapmaya devam etmektedir (Tanör/Yüzbaşıoğlu, s. 554).

aykırılığa re ‘sen yahut taraflardan birinin iddiası üzerine bu iddianın ciddi olduğu kanısına³⁸⁵ varması halidir.

Derece mahkemesi, re ‘sen yahut taraflardan birinin talebi üzerine ilgili hukuk normunun usûl ekonomisi ilkesine aykırı olduğu kanısına varırsa bu iddiayı ön mesele yapar ve davayı, Anayasa Mahkemesi’nin bu konuda bir karar vermesine kadar geri bırakır. Bununla birlikte mahkeme, aykırılık iddiasını ciddi olarak nitelendirmez ise bu yönde bir ara karar kurarak talebi reddeder. Aykırılık iddiası ancak, temyiz merciince esas hükümle birlikte karara bağlanır. Başvurudan itibaren beş ay içinde Anayasa Mahkemesi norm hakkında kararını verir, bu süre içinde Anayasa Mahkemesi karar vermez ise derece mahkemesi yürürlükte bulunan hukuk normuna göre uyuşmazlığı çözüme bağlar³⁸⁶. Bununla birlikte karar kesinleşmeden önce Anayasa Mahkemesi denetimini tamamlar ve kararını açıklar ise, derece mahkemesi tarafından bu karara uyulmak zorundadır³⁸⁷.

³⁸⁵ Anayasa’ya aykırılık iddiasının ciddi olması ve uyuşmazlığı gören mahkemenin de bu kanıya varması gerekmektedir. Uyuşmazlığı sürüncemede bırakıcı, uzatıcı ya da engelleyici olduğu anlaşılan ve açıkça hukukî dayanaktan yoksun iddialar derece mahkemeleri tarafından kabul edilmemelidir. Nitekim mahkeme tarafından yapılan re ‘sen başvurularında aykırılık iddiasının dayanakları açıkça gösterilmelidir. Zira Anayasa Mahkemesi’nin başvurunun esasına girmeden önce iddianın ciddiliği yönünde bir araştırma yapma yetkisi bulunmamaktadır (Özbudun, s. 410).

³⁸⁶ Derece mahkemesi kararının kesinleşmesinden sonra Anayasa Mahkemesi hukuk normu hakkında iptal kararı verirse bu kararın derece mahkemesine etkisi bulunmamaktadır. Kesin hüküm sonuçlarını korumaya devam eder ve bu durumda yargılamanın iadesi yoluna başvurmak da mümkün değildir (Kuru, Usûl, s. 692); Ayrıca konuyla ilgili Yargıtay kararı için bkz. “Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararının, iptal edilen yasa kuralına dayanılarak daha önce verilip kesinleşmiş olan hükme etkili olması olanaklı değildir.” Yargıtay HGK, E. 2003/21-30, K. 2003/57, T. 5.2.2003 (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 15.3.2019).

³⁸⁷ Yargıtay kararı için bkz. “Öyle ise, kesin hüküm halini almamış ve kazanılmış hakkın istisnasını teşkil eden bu durum karşısında Anayasanın 153. maddesine göre iptal kararı geriye yürümezse de 10.03.1969 gün ve 1/3 Sayılı İçtihadı Birleştirme Kararının gerekçe bölümünde belirtildiği üzere iptal, kesin şekilde çözüme bağlanmış uyuşmazlıkları etkilemez ve henüz anlaşmazlık hali devam ediyorsa iptalin kapsamına girer. Bu durumda mahkemece verilen kararın Anayasa Mahkemesi’nin anılan iptal kararından sonra doğru olduğu söylenemez. Zira kamu düzeninin söz konusu olduğu bütün haller istisnanın kapsamına girer.” Yargıtay 8. HD, E. 2018/11984 K. 2018/18075 T. 5.11.2018 (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 17.3.2019)

Anayasa Mahkemesi'nin başvuruları esastan inceleyip ret kararı verdiği hukuk normları hakkında on yıl geçmedikçe tekrar başvuruda bulunulamaz³⁸⁸.

dd. Denetim ve Sonuç

İptal davası ya da itiraz başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi, iptal ve ret olmak üzere iki çeşit karar verir ve bu kararlar kesindir. Bu kararlara karşı kanun yollarına başvuru yapmak mümkün olmadığı gibi karara konu uyuşmazlık hakkında aynı taraflarca aynı sebeple yeni bir başvuru yapılamaz.

Mahkeme, hukuk normunun ilkeye uygun olduğu kanaatine varırsa başvurunun reddine ya da ilkeye aykırı bir durum olduğu tespitine varır ise hukuk normu hakkında iptal kararı verir³⁸⁹. İptal talebi reddedilen başvuru konusu hüküm, yürürlükte kalmaya devam eder. Ancak iptal kararı verilen hükmün yürürlüğe girmesi için gerekçesiyle birlikte Resmî Gazete' de yayınlanması gerekir ve kararın yayımlanmasıyla birlikte hukuk normu ortadan kalkar³⁹⁰. Bu andan itibaren yasama, yürütme, yargı organları, idarî makamlar,

³⁸⁸ Doktrinde 10 yıllık süre sınırı doğru bulunmamaktadır. Belli bir dönemde Anayasa'ya aykırı bulunmayan hukuk normlarının belli bir süre sonra farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekebilir. Nitekim AYM bile gerekli gördüğü durumlarda içtihat değiştirebilmekteyken 10 yıllık süre sınırı çok uzun bulunmaktadır; **Kuru**, Usûl, 688-690; **Özbudun**, s. 405- 412; **Tanör/Yüzbaşıoğlu**, s. 549-557.

³⁸⁹ İptal kararı, inşâî niteliktedir. Mahkeme, aynı hukuk normu hakkında yapılan diğer başvuruları bu karardan sonra reddeder. Ayrıca iptal kararının etkisi, o hukuk normuna dayalı yapılan işlemleri geçersiz kılmaz, o işlemler geçerliliğini korumaya devam eder (**Kuru**, Usûl, s. 691). Yargıtay kararı için bkz “*Anayasa Mahkemesinin verdiği iptal kararları, İdari Yargıda verilen iptal kararlarından farklı bir özelliğe sahiptir. İdari Yargıda asıl olan iptal kararlarının geriye yürütmesi yani iptal edilen idarî işlemin doğduğu andan itibaren yok sayılması esas alınmasına karşın, Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarının geriye yürütmemesi asıldır. Bu bakımdan İdari Yargıdaki iptal kararları beyan edici, açıklayıcı nitelikte olduğu halde Türk Anayasa Yargısındaki iptal kararları genelde kurucu (inşai-yenilik doğurucu) niteliktedir.*” Yargıtay 8. HD, E. 2011/3109, K. 2011/7477, T. 22.12.2011 (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, ET. 20.3.2019).

³⁹⁰ Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi, iptal kararının yürürlüğe gireceği tarihi bir yılı geçmemek koşuluyla daha sonraki bir tarih olarak da belirleyebilir. Ancak bu durum doktrinde eleştirilmektedir ve çok istisnai durumlarda erteleme yapılması gerektiği belirtilmektedir. Nitekim itiraz başvurusunda hukuk normu iptal edilmiş ve iptal kararının yürürlük tarihi ertelenmiş ise derece mahkemesinin nasıl hareket

gerçek ve tüzel kişiler açısından iptal kararı bağlayıcı niteliktedir. Bu andan itibaren iptal edilen normun uygulanmasına devam edilmesi ceza hukuku bakımından suç, özel hukuk bakımından da haksız fiil teşkil eder³⁹¹.

6. Uluslararası Başvuru Yolları: AİHM

a. Genel Bakış

Usûl ekonomisi ilkesinin ihlâli halinde başvurulacak yollardan biri de kararlarıyla çalışmamızın önemli bir kısmını oluşturan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru yoludur. Günümüzde insan hakları bakımından en etkili ve en gelişmiş sözleşme Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. Sözleşme iç hukukumuzda Anayasa md. 90/5 uyarınca anayasaya aykırılığı iddia edilemeyen yasa gücündedir. İç hukuktaki düzenlemelerin bu sözleşmeye uygun olması gerektiği gibi sözleşmede yer alan hakların herhangi bir düzenleme yapılmadan kendiliğinden uygulanır oluşu sözleşmenin en önemli yönlerinden biridir. Nitekim sözleşmede yer alan temel hak ve hürriyetlere aykırı bir durumun olması halinde kişilere Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde bireysel başvuru imkânı tanınmıştır.

edeceği belirsizdir. Derece mahkemesi, uyuşmazlık hakkında iptal edilen hukuk normunu uyguladığında taraflar bakımından haksız sonuçlar doğması kuvvetle muhtemeldir ve kişiler bu uyuşmazlığı tekrar dava konusu edemeyeceklerdir. Bu durumda derece mahkemesinin yapması gereken şey, yürürlük tarihine kadar uyuşmazlığı karara bağlamaması ve uyuşmazlığı bekletmesidir. (Tanör/Yüzbaşıoğlu, s. 586-587). Doktrinde bir görüşe göre, iptal kararlarının yürürlüğe girmesinin ertelenmesi sadece yasama ve yürütme organlarını bağlamalıdır, mahkeme iptal edilen hukuk normunu, iptal edilmiş şekilde göz önüne alarak kararını vermelidir. Aksi bir durumun, Anayasa md. 138' de yer alan hâkimlerin hukuk normlarına ve vicdanlarına göre karar vermesi düzenlenmesine aykırı düşeceği kanaatindedir. Ya da hâkim bu şekilde karar veremiyor ise, sorunu bekletici sorun yapmalıdır ve her halükârda iptal edilen hukuk normunu iptal edilmemiş şekilde kullanmamalıdır (Kuru, Usûl, s. 693). Ancak bu durumun bekletici mesele yapılması halinde de usûl ekonomisi ilkesinin çabukluk ögesi ihlâl edilmiş olacaktır.

³⁹¹ Özbudun, s. 414; Gözler, s. 484, 485, a.e. s. 489.

Türkiye AİHM'e bireysel başvuru imkanını 28 Ocak 1987 tarihinde kabul etmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne³⁹² başvuru, kanun yolu niteliğinde değildir. Zira mahkeme, önüne gelen başvurularda ulusal makamların somut olaya hukuk normunu doğru uygulayıp uygulamadığını değerlendirmemektedir ve kendi inceleme sınırlarını, ulusal makamların görev ve yetkilerini içine alacak şekilde belirlememektedir. Mahkeme ulusal makamların insan haklarına yönelik ihlâl gerçekleştirip gerçekleştirmediği yönünde değerlendirme yapmaktadır. Başka bir deyişle, söz konusu başvuruda sözleşmede güvence altına alınan temel hak ve hürriyetler çiğnenmemiş ise, hukukun ulusal makamlar tarafından yanlış uygulandığı iddiasına dayanan başvurular incelenmemektedir. Temelini sözleşmeden alan bu uluslararası koruma sistemi, devlet-birey eksenli ve başvuru şeklinde işlemektedir. Mahkemenin, her nasılsa haberdar olduğu ihlâller hakkında inceleme ve denetim yapma yetkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte mahkeme, önüne gelen olaylarda başvuru kişinin iddiaları ve nitelendirmeleriyle bağlı değildir, sözleşme hükümleri çerçevesinde başvuru dilekçesindeki ve eklerindeki olayları inceler ve nitelendirir³⁹³.

³⁹² Mahkeme, sözleşmeye taraf ülke sayısı kadar tam zamanlı çalışan hâkimlerden oluşmaktadır, hâkimlerin bağımsızlığına ve tarafsızlığına gölge düşürecek herhangi bir görev üstlenmeleri yasaktır. Mahkeme genel kurul, komiteler, daireler ve büyük daireden oluşmaktadır. Genel kurulun görevi idarî işlerle ilgilienmektir. Komiteler, daireler ve büyük daireler ise gelen başvuruları sözleşme çerçevesinde inceler ve karara bağlar. Bakanlar Komitesi ise, Avrupa Konseyi'nin yürütme organıdır ve mahkemenin kesinleşen kararlarının devletler tarafından yerine getirilip getirilmediğini denetler (**Harris, David/ O'Boyle, Michael/ Bates, Ed/ Buckley, Carla**, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, Çev. Mehveş Bingöllü Kılıcı, Ulaş Karan, Ankara 2013, s. 840 vd.).

³⁹³ **Pekcanıtez/Atalay/Özekes**, Ders Kitabı, s. 621, 622; **Pekcanıtez**, Adil Yargılanma, s. 54; **Sungurtekin Özkan**, Medenî Yargılama, s. 438; **İnceoğlu**, Sibel, "Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi İlişkisi", İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme, Der. Sibel İnceoğlu, Ankara 2013, s. 8, 9; **Tezcan**, Durmuş/ **Erdem**, Mustafa Ruhan/ **Sancakdar**, Oğuz / **Önok**, R. Murat, İnsan Hakları El Kitabı, Ankara 2016, s. 832; **Kuru**, Usûl, s. 568; **Tanrıver**, Adil Yargılanma, s. 213; **Namlı**, s. 236-237; **Doğru**, s. 195; **Gözübüyük/ Gölcüklü**, s. 38; **Akad/ Vural Dinçkol/ Bulut**, s. 329; **Yayla**, s. 40, 41; **Erdoğan**, s. 249.

b. Başvuru Şartları

AİHM, bireysel başvuru yolu için iki genel şart kabul etmiştir ve sözleşmenin 35. maddesi 1. fıkrasında bu koşullar *“Mahkeme’ye ancak, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen ilkeleri uyarınca iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra ve iç hukuktaki kesin karar tarihinden itibaren altı aylık bir süre içinde başvurulabilir.”* şeklinde ifade edilmiştir. Buna göre iç hukuktaki yargılamanın sona ererek iç hukuk yollarının tamamının tüketilmiş olması ve en son karardan itibaren altı ay içinde mahkemeye başvurunun gerçekleşmiş olması gerekmektedir³⁹⁴.

Süre, kural olarak nihai kararın tebliğ ya da tefhim edilmesiyle başlar ve nihai karar ifadesi, iç hukuk sisteminde gidilebilecek olağan bir denetim sisteminin kalmadığını ifade eder. Olağanüstü kanun yollarına başvuru yapılmasına gerek yoktur. Bununla birlikte iç hukuk sisteminde herhangi bir başvuru yolu düzenlenmemişse başvuru tarihi, ihlâl iddiası taşıyan durumun gerçekleştiği, başvuranın bu durumdan etkilendiği ya da bu durumu öğrenebileceği tarihtir. Sürekli ihlâl halinde ise kural olarak süre işlemez.

Tüketilmesi gereken iç hukuk yolu kavramı, hak ve özgürlüklerin ihlâli halinde devletin AİHS md. 13 çerçevesinde oluşturduğu hukukî yolları ifade etmektedir. Bu yolların müracaata elverişli, etkin, somut sonuç veren, makul kabul edilmeyen gecikmeleri önleyen özelliklere sahip olması gerekir. AİHM’ e bireysel başvuru yapılmadan önce, bu yollara başvuru yapılmış olması ve ihlâlin giderilmemiş olması gerekmektedir³⁹⁵. Bununla birlikte, tüketim şartının istisnası olarak kabul edilen bazı durumlar bulunmaktadır. AİHM’ e göre başvuru anında var olan; ancak etkin olmamaları nedeniyle tüketilmesine ihtiyaç bulunmayan hukukî yollara başvuru yapılmasına gerek yoktur. Mahkeme bu yolları, yeterli sürede karar vermeyen ya da başvurucunun kaybını tamamen

³⁹⁴ 24.6.2013 tarihli Ek 15 No’lu Protokol’ün yürürlüğe girmesiyle altı aylık süre dört aya düşecektir. Bu düzenlemeyle, yargılamaların hızlandırılması amaçlanmıştır (**Tezcan/ Erdem/ Sancakdar/ Önok**, s. 832).

³⁹⁵ İstinaf, temyiz, karar düzeltme tüketilmesi gereken iç hukuk yollarıdır. Yargılamanın iadesi ve kanun yararına temyiz tüketilmesi gereken iç hukuk yolu değildir. Ancak iç hukukta şekli şartlara uygun bir şekilde başvuru yapılmaması nedeniyle talep reddedilmişse, örneğin temyiz ya da istinaf süresi kaçırılmışsa, tüketim şartı yerine getirilmemiş olarak kabul edilir (**Akkan, Pekcanıtez Usûl**, s. 2893).

telafi edemeyen iç hukuk yolları olarak ifade etmektedir. Örneğin Anayasa değişikliğiyle beraber iç hukukumuzda tanınan Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru yolu, AİHM'e gitmeden önce tüketilmesi gereken bir yoldur. Ancak Anayasa Mahkemesi'nde bile hak ihlâlinin giderilmediği ve davanın sürüncemede kaldığı ispat edilmek koşuluyla AYM' de inceleme devam ederken AİHM nezdinde bireysel başvuru yoluna gidilebilir³⁹⁶.

c. İnceleme ve Sonuç

Vatandaş-yabancı-vatansız ayrımı yapılmaksızın kişilerin, hükümet dışı kuruluşların ve toplulukların AİHM bireysel başvuru yoluna müracaat etmesi mümkündür. Burada iç hukuktaki gibi dava ehliyeti³⁹⁷ aranmamaktadır ve doğrudan, dolaylı ya da çok istisnai olarak potansiyel mağdur olma hali, yeterli kabul edilmektedir³⁹⁸. Bununla birlikte bir

³⁹⁶ Gözübüyük/ Gölçüklü, s. 62, a.e. s. 70; Tezcan/ Erdem/ Sancakdar/ Önok, s. 827; Başar, s. 95–97.

³⁹⁷ Dava ehliyeti, medenî hukuktaki fiil ehliyetinin usûl hukukundaki karşılığıdır ve medenî hukukta, medenî haklardan istifade etme yetkisi kişilere tanınmıştır, kişiliği olmayan toplulukların bu hakları kullanma yetkisi olmadığından, dolayısıyla bir davada taraf olabilme kabiliyetleri yoktur. Ancak AİHS md. 34'te bu durumdan farklı olarak kişiliği bulunmayan insan topluluklarına da bireysel başvuru hakkı tanınmıştır (Belgesay, s. 160; Akkan, Pekcanıtez Usûl, s. 2894).

³⁹⁸ AİHM, mağdur kelimesini “özerk kavram” olarak nitelendirmiştir ve yukarıda açıkladığımız üzere iç hukukta yer alan dava ehliyeti, dava açmaya ilişkin hukukî menfaat gibi kurallar mahkemeyi bağlamamaktadır. Mahkeme, iç hukuktaki yargılama sürecini göz önüne alarak, çağdaş toplum kuralları çerçevesinde mağdurluk statüsünü belirlemektedir. Buna göre, başvurular ancak yaşayan kişiler veya onlar adına yapılabilir ve doğrudan mağdur, şikâyet konusu yapılan tedbirden doğrudan etkilenen kişilerdir. Doğrudan mağdur kişi, başvuruyu yaptıktan sonra hayatını kaybettiyse, varisinin ya da yakınının davada yeterli yararının bulunması koşuluyla, başvuruyu takip etme hakkı kural olarak tanınmaktadır. Burada başvuruyu takip eden kişiler dolaylı mağdur sıfatını kazanmaktadır. Yine, başvuru yapılmadan önce mağdur kişi hayatını kaybettiyse ölen kişilerin başvuru yapması mümkün olmadığından mahkeme üç koşulun varlığı halinde bireysel başvuruyu kural olarak kabul etmektedir: Mağdurun yakını olmak, yargılama süreçlerinde aktif olmak ve yeterli hukuksal menfaat ile müdahale ile yakın bağlantının kurulması. Ancak mahkeme, adil yargılanma hakkı bakımından dolaylı mağdurluk statüsünü belirlerken daha katı hareket etmektedir ve başvuru konusu olayların devredilebilir hak niteliğinde olup olmadığını ya da maddi haklara etkisini baz almaktadır. Örneğin AİHM, yargılamanın uzunluğu nedeniyle adil yargılamanın ihlal edildiği bir başvuruda başvuru sahiplerinin mağdurluk statüsünü kabul etmemişken, başka bir başvuruda başvuru sahibinin iç hukukta davaya dahil olması, yargılama masraflarını ödemesi ve bu masrafların kendisine geri

kanun hükmünün, AİHS ve ek protokollerine aykırılığı iddia edilerek başvuru yapılması mümkün değildir. AİHM, başvuruda ilkeye aykırı bir eylem ya da bir işlemin varlığı sonucunda kişisel bir menfaatin etkilenmesini aramaktadır. Ayrıca, mahkemenin önceki içtihatlarında başvurunun zarara uğramış olması gerekmemekteydi; ancak 14 No’lu Protokol’ün yürürlüğe girmesiyle başvurunun önemli bir zarara uğramış olması koşulu aranmaktadır. Bununla birlikte ulusal makamlar tarafından gereği gibi incelenmemiş hiçbir başvuru, önemli zarar koşulunun eksikliği nedeniyle AİHM tarafından reddedilmemektedir³⁹⁹.

ödenmesinde menfaatinin bulunması gerekçesiyle mağdurluk statüsünü kabul etmiştir (Bkz. Biç ve Diğerleri/ Türkiye, BN. 55955/00 T. 2.2.2006; Micallef/ Malta, BN. 17056/ 06, T. 15.10.2009, www.hudoc.echr.coe.int, ET.14.6.2019). Potansiyel mağdurluk ise, iç hukuktaki norm ve kararların sözleşmeyi ihlâl ettiği iddiası nedeniyle zarar görme tehlikesidir ve bu durum ile ilgili somut, makul ve ikna edici delillerin sunulması gerekmektedir. Başvurucu bu tür bir bağı kuramaz ise başvurusu halk davası (actio populares) olarak algılanabilir ve sözleşme actio populares’i tanımadığından başvurusu reddedilebilir. Ancak mahkeme, bir kararında actio populares’i tanıyarak, kamu yararına faaliyet gösteren bir derneğin, vefat etmiş, hayattayken zihinsel engelli, hiçbir yakını olmayan ve başvuru dernekle hiçbir ilişkisi bulunmayan bir kişi adına istisnai olarak, dava ehliyetinin tanınması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim söz konusu durumda AİHM, kişinin zihinsel engelli olsa bile mahkemeye erişim hakkının zedelenemeyeceğini belirtmiştir (**Şirin**, s. 37 vd.; **Taşpolat Tuğsavul**, Topluluk Davaları, s. 275, 276; Ayrıca bkz. Valentin Câmpeanu Adına Hukuki Kaynaklar Merkezi/ Romanya, BN. 47848/08, T.17.7.2014, www.hudoc.echr.coe.int, ET.14.6.2019).

³⁹⁹ Önemli zarar koşulunun içeriği görecelidir ve dava, bütün halinde incelenerek nitelendirme yapılır. AİHM, başvurunun sübjektif algısını ve dava konusu hakkın objektif değerini dikkate alınarak hareket etmektedir, sadece sübjektif algıya dayanarak zarar hakkında bir değerlendirme yapmamaktadır. Örneğin, ihlâl maddi sonuçları nedeniyle zararın önemsiz olarak kabul edildiği başvurular bulunmaktadır. Bu kapsamda mahkeme, dava konusunun yaklaşık 500 Euro değerinde olduğu birçok başvuruyu bu gerekçeye dayanarak reddetmiştir. Bununla birlikte mahkemenin, dava konusunun değeri mali olarak yüksek olsa da ihlâl edilen hakkın niteliği ve sonuçları nedeniyle zararın önemli olmadığına kanaat getirdiği başvurularda bulunmaktadır. Örneğin mahkeme bir olayda, dilekçenin karşı tarafa tebliğ edilmemiş olmasını, dilekçede yeni iddialar bulunmaması nedeniyle önemli bir zarara sebebiyet vermediğini belirtmiştir. Öte yandan, sözleşmenin iç hukukta uygulanmasını ya da yorumlanmasını gerektiren durumlarda, yapısal sorunları ilgilendiren davalarda, zarar mali olarak önemsiz olsa da mahkeme, başvuruyu esastan incelemektedir. Makul sürede yargılanma hakkının ihlâl edildiği ya da etkili başvuru yollarının bulunmadığı durumlar, bu duruma örnek olarak gösterilebilir (**Tezcan/ Erdem/ Sancakdar/ Önok**, s. 839-841).

Başvuru, sadece sözleşmeye taraf olan ve bireysel başvuru yolunu kabul eden devletler aleyhine yapılmaktadır. Bu durumda hukukumuz bakımından başvurunun karşı tarafını Türkiye Cumhuriyeti oluşturmaktadır. Başvuru, kural olarak form şeklinde yapılmaktadır ve formda olayların özeti, usûl ekonomisi ilkesinin ihlâl edildiği ve iç hukuk yollarının tüketildiği tarihleri de kapsar şekilde yazılmalıdır. Mahkeme'nin yazışma dili İngilizce ve Fransızca'dır; ancak bu dillerde başvuru yapma zorunluluğu yoktur, kişiler taraf devletlerden birinin dilini kullanarak başvuru yapabilir. Başvuru nedeniyle masraf alınmamaktadır ve avukatla temsil zorunluluğu bulunmamaktadır⁴⁰⁰.

AIHM, öncelikle süre ve tüketim şartı bakımından bir ön inceleme yapmaktadır ve bu sırada gerekli olması halinde ilgililerden ek bilgi ve belge de talep edebilmektedir⁴⁰¹. Ön koşullar bakımından başvuru hakkında eksiklik var ise başvuru reddedilmektedir. Herhangi bir olumsuz durum yok ise esastan incelemeye geçilmektedir. Esas hakkında karar verilmeden önce taraflar arasında dostça çözüm süreci işletilebilir. Bu süreçte taraflar anlaşır ve mahkeme tarafından da bu durum kabul edilirse uyuşmazlık sona ermektedir. Esastan inceleme sırasında mahkeme, tarafların görüşünü kural olarak yazılı olarak talep etmektedir; ancak gerekli gördüğü durumlarda duruşma açabilmektedir, tanık dinleyebilmektedir ya da keşif yapabilmektedir. Devletlerin bu aşamalarda gerekli kolaylığı sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. Tüm bu aşamaların sonucunda mahkeme, sözleşmenin ihlâl edilip edilmediği yönünde karar vermektedir⁴⁰².

Mahkeme tarafından sözleşmenin ihlâl edildiği yönünde karar verilmesi durumunda, bu karar ulusal makamın verdiği kararı bozucu ya da iptal edici nitelikte değildir. Ulusal

⁴⁰⁰ **Harris/ O'Boyle/ Bates/ Buckley**, s. 850; **Akkan**, Pekcanitez Usûl, s. 2894; **Pekcanitez**, Yargılamanın Yenilenmesi, s. 516; **Şirin**, s. 37; **Erdoğan**, s. 248-250.

⁴⁰¹ Devlet, iç hukuk yolunun tüketildiği iddiasında bulunmaz ise, mahkeme bu konuda araştırma yapmaksızın tüketim iddiası yokmuş gibi başvuruyu incelemeye alır (**Gözübüyük/ Gölcüklü**, s. 76).

⁴⁰² Komite, daire ya da büyük daire tarafından karar verilmektedir. Büyük dairenin vermiş olduğu kararlar kesindir. Bununla birlikte taraflar, davanın Büyük Daire'ye gönderilmesini istemediklerini beyan ederlerse, karardan itibaren üç ay içinde davanın Büyük Daire'ye gönderilmesi istenmezse veya Büyük Daire bünyesinde oluşturulan kurul 43. madde çerçevesinde sunulan istemi reddederse karar kesinleşir (AIHS m. 44/1-2).

makamlar tarafından verilen karar, taraflar arasında halen geçerliliğini korumaktadır; ancak ihlâl kararıyla beraber adil yargılanma hakkı ihlâl edilen taraf lehine mahkeme tarafından bir miktar maddi veya manevi tazminata hükmedilmektedir ya da ihlâl kararı, yukarıda incelediğimiz üzere yargılamanın iadesi sebebini oluşturmaktadır. Bu durumda kararın tebliğ edilmesinden itibaren üç ay, herhalde kararın kesinleşmesinden itibaren on yıl içinde yargılamanın iadesi talep edilmelidir⁴⁰³. Bununla birlikte ihlâl bir kanun hükmünden kaynaklanmaktaysa devlet, hukuk normuyla ilgili gereken düzenlemeleri yapmak, aynı hatanın tekrarlanmaması için gereken önlemleri almak zorundadır. İhlâl kararının kesinleşmesi üzerine, karar Bakanlar Komitesi'ne gönderilir ve komite, devlete kararın yerine getirmesi bakımından süre tanır. Süre sonunda, devlet tarafından gerekli önlemler alınmaz ise, devlete yaptırımlar uygulanır ve bu yaptırımlardan biri de devletin Avrupa Konseyi'nden çıkarılmasıdır.

Belirtmek gerekir ki AİHM, tazminata hükmederken zarar ve bu zarar ile fiil arasındaki illiyet bağının varlığını aramaktadır. İlliyet bağının ispatının güç olması nedeniyle kararlarında genellikle maddi tazminata hükmetmemektedir. Ancak yargılama hizmetlerinin kötü sunumu nedeniyle oluşan belirsizlik ve endişe nedeniyle bir miktar manevi tazminat ödenmesine karar vermektedir ve bu miktar, tarafların menfaati, yaşam standardı, tarafların tutumu, iç hukuktaki düzenlenen hukukî çareler gibi kriterler baz alınarak belirlenmektedir⁴⁰⁴.

II.Usûl Ekonomisi İlkesinin İhlâlinin Genel Olarak Sonuçları

A. Toplum Bakımından

Dava açıldıktan sonra mahkeme ve taraflar arasında usûli bir ilişki kurulur. Bu ilişkinin bir tarafında kamusal menfaatler, diğer tarafında ise özel menfaatler bulunmaktadır. İlkeye uygun bir şekilde yargılama yapılması, hukuk kurallarının yorumlanması ve uygulanması sonucunda tüm menfaatler korunmuş olur. Bireyler, hak arama özgürlüğü

⁴⁰³ Bkz. yuk. İkinci Bölüm, I, C, 3, c.

⁴⁰⁴ Harris/ O'Boyle/ Bates/ Buckley, s. 881 vd.; Akkan, Pekcanıtez Usûl, s. 2895, 2896; Arslan/ Yılmaz/ Taşpınar Ayyaz/ Hanağası, Usûl, s. 772; Gözübüyük/ Gölcüklü, s. 126; Başar, s. 98; Özmen, s. 46 vd.

çerçevesinde hem maddi hem de manevi birçok fedakârlık yaparlar. Örneğin kişiler, dava açtıklarında kanun gereği birtakım masrafları ödemekle sorumludurlar. Bu doğrultuda bir avukatla anlaştıklarında avukata belli bir miktar ücret ödemesi yapmak, yine dava başlangıcında yargılama harçlarını karşılamak, dava sırasında gerektiğinde bilirkişi, keşif, tanık gibi yargılama giderlerine katlanmak zorundadırlar. Dava boyunca da uyuşmazlığı oluşturan tarafların yaşadıkları gerginlik, stres, kaygı da bu sürecin cabasıdır. Bu aşamada devletin taahhüt edildiği şekilde yargılama hizmetlerinin ucuz, hızlı ve basit sunulmaması durumunda, bireyler tarafından yapılan tüm fedakarlıklar külfete dönüşür. Hatta dava sonucunda haklılık ortaya çıkmış olsa bile haklı çıkan bu tarafın maddi ya da manevi zarara uğraması olasıdır ya da ekonomik olarak güçsüz olan taraf, güçlü taraf karşısında istemese bile uzlaşma yapmaya zorlanabilir. Bu durumda, kişilerin devlete güveninin sarsılmasına, yargı organlarına başvurmaktan vazgeçerek ihkak-ı hak arayışına girmesine, toplum barış ve güvenliğinin bozulmasına, toplum içindeki gerginliğin sürekli sıcak kalmasına neden olur.

Özellikle, hukuk kuralları bakımından zaman unsuru önem arz etmektedir; zira hukuk kuralları toplumun ihtiyaçlarına göre şekil alır. Öyle ki, yüksek mahkemeler bile günün koşullarına ve bireylerin gereksinimleri göre içtihat değişikliklerine giderler. Uyuşmazlık ise, durağan bir olgu olup bir kez gerçekleşir ve çözüme ulaşmayı bekler. Bu durumda uyuşmazlığın, olduğu zaman diliminde çözümlenmesi sonucunda taraf hakkını elde edebilecekken uyuşmazlığın uzaması halinde, olası içtihat ya da hukuk normu değişikliği nedeniyle kişi, haklı olduğu davayı kaybetme riski ile karşı karşıya bırakılır. Maddi vakıalar ve deliller de uyuşmazlığın makul sürede sonuçlanmamasından olumsuz etkilenebilir; çünkü geçen zaman, maddi vakıaların mahkemeler tarafından gerçeğe uygun bir şekilde tespit edilme ve değerlendirilme ihtimalini azaltır. İlkeye aykırı bir yargılama delillerin önemini kaybetmesine neden olur ve hâkimlerin delilleri somut olarak incelemeksizin, sadece tutanaklara bağlı kalarak karar kurma olasılığını yükseltir. Örneğin, uyuşmazlık konusu bir arazi olabilir ve dava açıldıktan yıllar sonra arazi hakkında keşif kararı verilebilir; ancak arazide çıkan bir yangın ya da oluşan sel, arazinin davanın açıldığı koşullarda kalmasını engeller. Aynı durum tanıklar bakımından da geçerlidir. Tanıklar zamanla gördüklerini, duyduklarını unutabilir, çeşitli hastalıklara yakalanabilir, hafızalarını kaybedebilir ve hatta vefat edebilirler. Bu durum sonucunda,

delillerin kaybolması nedeniyle dava hakkında adil bir karar verilmesi güçleşir, kişilerin devlete olan güveni ve adalet duygusu telafisi güç bir şekilde zarar görür.

Nitekim ilkenin, davanın yürütülmesinde hâkime yardımcı olmak gibi önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Bu fonksiyon dikkate alındığında ilke, hâkimin gereksiz işlem, inceleme yapmadan, zaman kaybetmeden davaların adaletli bir şekilde sonuçlandırmasının alt yapısını sağlamaktadır⁴⁰⁵. Öyle ki hâkim, yargılamaların makul süre içinde sonuçlandırmak için, hukukun kendisine tanıdığı ölçüde yorum ve takdir hakkını kullanarak uyuşmazlıklarda pratik önlemler alabilmektedir. Bu sayede zamanında çözümlenmeyen davaların bir sonraki adli yıla sarkması önlenmektedir, mahkemelerin iş yükünde önemli oranda azalma sağlanarak birikme ve tıkanıklığın önüne geçilmektedir, adli yıllar arasında dengeli bir şekilde ilerleme garanti altına alınmaktadır ve adil bir yargılamanın zemini oluşturulmaktadır. Dolayısıyla ilkeye uygun bir yargılama hizmetinin sunulması, bireyleri pahalı bir adaletten, masraf ve zaman israfından korumaktadır, mahkemeye erişimi sağlamaktadır, bireylerin devlete ve günlük hayatındaki hukukî ilişkilere güvenle yaklaşmasına, toplumda adli tatminin oluşmasına hizmet etmektedir, bu sayede kamusal ve özel menfaatler garanti altına alınmaktadır⁴⁰⁶.

B. Ülke Bakımından

Usûl ekonomisi ilkesine aykırı bir yargı sistemi devlet açısından hem parasal hem de zamansal yönden ölü bir yatırım demektir. Zamansal kısım yargılamalardaki gereksiz yere harcanan vakti ifade etmektedir, parasal kısım ise gereksiz yere yapılan yargılama masraflarını kapsadığı gibi ilkenin ihlâli nedeniyle yargı makamları tarafından hüküm

⁴⁰⁵ Öğretide bir görüşe göre, ilke hukuk politikası bakımından önemli bir konumda bulunmasına rağmen, problemlerin çözümlenmesi açısından elverişli değildir. Hâkimin davayı aydınlatma ödevi kapsamında bir amacı da usûl ekonomisi ilkesini gerçekleştirmektir; ancak dava sırasında uyuşmazlığın hızlı, ucuz, basit sonuçlanması amacıyla atılan her adımın hâkimin davayı aydınlatma ödevi kapsamında değerlendirilmemesi gerekmektedir. İlke hâkimin davayı aydınlatma görevinin, kanun koyucu tarafından çizilen sınırlarının belirlenmesinde yardımcı bir kavram olarak değerlendirilmelidir (**Karaaslan**, s. 93).

⁴⁰⁶ **Pekcanıtez**, Adil Yargılanma, s. 41; **Bilge/ Önen**, s. 305; **Bilge**, s. 270; **Berkin**, s. 15; **Üstündağ**, s. 252; **Budak/ Karaaslan**, s. 77; **Ermenek**, Davaların Birleştirilmesi, s. 27; **Kaşıkkara**, s. 169; **Turan**, s. 228; **Çetin**, s. 103; **Gündüz**, s. 33; **Arsılanpınar**, s. 23.

altına alınan ve kişilere ödenmek zorunda olunan tazminatları da içine almaktadır. Gerek tazminat davalarında gerek bireysel başvurularda ihlâl sonucunda tazminat kararı verilmesi halinde bu ödemeler devletin hazinesinden karşılanmaktadır. Her ne kadar tazminat davalarında kural olarak devletin, ihlâl neden olan kamu görevlisine rücu hakkı var ise de dava sonucunda bu bedelin ilgisinden tahsil edilip edilemeyeceği belirsizdir. Nitekim ihlâlin önlenmesi ya da tazmin edilmesi amacıyla müracaat edilen bu yollarda yeniden bir yargılama yapılması söz konusudur ve devletin bu yargılamayı yapmak için gerekli personeli, ekipmanı, mekanizmayı, alt yapıyı sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. Tüm bunlar, yargılama masraflarını artıracığından devletin, yargı hizmetlerine ayırdığı payı genişletmek zorunda kalması anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin iç hukuk sistemini kapsayan istatistik bilgilere bakıldığında, örneğin İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'na 10.4.2018 tarihi itibarıyla yargılamaların uzun sürmesi ve kararların geç icra edilmesi nedeniyle 7.227 adet başvuruda bulunulmuştur. Bu başvuruların 3.332'si kabul altına alınmış ve başvurularda toplamda ortalama 31.320.000,00 TL ödeme yapılmıştır⁴⁰⁷. Yine, Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru yoluyla ilgili 23.9.2012 – 31.12.2018 tarihleri arasındaki verilere bakıldığında, esastan incelenmesine karar verilen 7.515 adet dosyanın 2.339'u hakkında makul sürede yargılanma hakkının ihlâl edildiğine ilişkin hüküm kurulmuştur⁴⁰⁸.

Ayrıca ilkeye aykırı bir yargılama, adliyelerdeki dosya sayısının artmasına neden olmaktadır ve dosya sayısı ile hâkim istihdamı arasında paralellik bulunmadığından adliyelerdeki iş yükü bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Yeterli personel istihdamı sağlanamadığında, davaların çözüm süreci uzamaktadır, dosya sayısı adli yıllarda dengesiz bir şekilde dağılmaktadır, bu durumda zaman ve emek israfına neden olarak adil düzenin temelini sarsmaktadır. Örneğin ülkemizde 2008 yılında, adli yargıda bir hâkime düşen yıllık dava sayısı 1.075'dir ve 2013 yılına kadar bu sayıda olumsuz bir artış yaşanmıştır. 2013 yılından sonra ise, hâkim başına düşen dosya sayısı azalsa da 2017 yılında bu miktar tekrar artarak 929 olmuştur. Yine, bölge adliye mahkemelerine bakıldığında 2016 yılında bir hâkime düşen dosya sayısı 56 iken, 2017 yılında bu miktar

⁴⁰⁷ Bkz. www.ihtk.adalet.gov.tr, ET.16.4.2019.

⁴⁰⁸ Bkz. www.anayasa.gov.tr, ET. 16.4.2019.

fahiş bir şekilde artarak 607 olmuştur. Nitekim açılan dava sayıları da bu durumu olumsuz etkilemektedir. Zira ülkemizde son on yılda açılan dava sayısında da artış yaşandığı görülmektedir. 2008 yılında hukuk mahkemelerindeki dava sayısı (geçen yıldan devir, yıl içinde açılan ve bozularak gelen toplam dava sayısı) 2.521.418 iken, 2017 yılında %42,5’lik artış oranı ile bu miktar 3.594.197 olmuştur⁴⁰⁹.

Uluslararası prestij bakımından konuyu değerlendirdiğimizde, taraf olunan kurum ve kuruluşlar tarafından ülkemiz hakkında sürekli bir denetim yapılmakta ve raporlar yayınlanmaktadır, bu sayede devletin temel hak ve hürriyetler konusundaki tutumu dünya devletleri ile paylaşılmaktadır. Üyesi olunan uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından devlet hakkında sürekli ihlâl kararı verilmesi ve devletin tazminata mahkûm edilmesi, iç hukuk sisteminde etkin bir başvuru imkanının bulunmadığına, hak ve hürriyetlerin koruması bakımından devletin zayıf kaldığına karine oluşturur. Nitekim bu durum aynı zamanda dünya kamuoyunda, devletin yargı teşkilatı ve yargılama hizmetleri bakımından olumsuz bir izlenimin doğmasına, özellikle siyasi ve politik açılarından itibarının zedelenmesine, ticaret ve ekonomi bakımından yatırımcıların ülkemizden uzaklaşmasına neden olmaktadır⁴¹⁰.

Ülkemiz hakkında 1959-2018 yılları arasındaki AİHS ihlalleri dağılımına bakıldığında, ilk sırada adil yargılanma hakkı (919 adet ihlâl kararı), dördüncü sırada yargılamanın uzunluğu (603 adet ihlâl kararı) ve yedinci sırada etkin başvuru hakkı (279 adet ihlâl kararı) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2010 yılından sonra adil yargılanma hakkı ve yargılamanın uzunluğu gerekçesiyle ülkemiz aleyhine verilen ihlâl kararlarında bir düşüş yaşanmıştır. İnsan Hakları Tazminat Komisyonu’nun kurulması ve Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru yolunun açılmış olmasının bu duruma olumlu bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu haklar hakkında, 2015 yılında toplamda 15 ihlâl kararı verilmiştir; ancak devam eden yıllarda ihlâl kararlarında tekrar bir artış yaşanmıştır ve 2018 yılında bu sayının 50’ye çıkmış olduğu görülmektedir. 2018 yılı itibariyle ülkemiz hakkında AİHM önünde bekleyen başvuru sayısı 7.107 adettir. Başvuru sayısı ile ilgili

⁴⁰⁹ Bkz. www.adlisicil.adalet.gov.tr, ET. 1.3.2019.

⁴¹⁰ **Karaaslan**, s. 91,92; **Aktepe Artık**, s. 289; **Rüzgaresen**, Usûl Ekonomisi, s. 299 vd.; **Gündüz**, s. 35.

diğer ülkelerle bir karşılaştırma yapıldığında Türkiye, dördüncü sırada yer almaktadır; nüfus yoğunluğu bakımından bir orarlama yapıldığında ise on sekizinci sıradadır⁴¹¹.

⁴¹¹ Bkz. www.inhak.adalet.gov.tr, ET. 1.3.2019.

SONUÇ

Usûl ekonomisi ilkesi yargılamanın hızlı, ucuz ve basit görülmesi amacıyla kabul edilen ve muhakeme hukukunun amacına hizmet eden bir usûl kuralıdır. Sadece usûl kanunlarında bulunan bir kural değil, aynı zamanda anayasalar ile güvence altına alınmış bir prensiptir. İlkenin doğuşu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır, ancak devletlerin var olmasıyla birlikte ilkenin de doğduğu kabul edilmektedir. Zira devletler yargı erkini tekeline alarak adil bir yargılamanın sağlanmasını taahhüt etmişlerdir. Devletlerin bu taahhütlerine rağmen tarihin çeşitli dönemlerinde ilkeye aykırılıklar var olmuştur. Bu nedenle ilk anayasacılık faaliyeti olarak kabul edilen Magna Carta'dan günümüze kadar çeşitli metinlerde ilkenin izlerine rastlanılmaktadır. Ayrıca bu doğrultuda gerek iç hukukta gerek uluslararası hukukta koruma mekanizmaları oluşturulmuştur.

Mukayeseli hukuku incelediğimizde bu metinler arasında en etkili, güncel ve prestij sahibi olanı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. Ülkemiz bu sözleşmeye 1950 yılından itibaren taraftır. Bu nedenle sözleşme ve sözleşmenin denetim organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları hukukumuz açısından önem arz etmektedir. Sözleşmenin 6. maddesinde adil yargılanma hakkı düzenlenmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ile bu maddenin koruma alanının sınırları genişletilerek somutlaştırılmaktadır. Usûl ekonomisi, AİHS md.6 kapsamında düzenlenen adil yargılanma hakkının bir ögesidir ve bu hakkın tamamlayıcı parçaları olan etkin hukukî koruma, adalete ve mahkemeye erişim haklarının da garantörüdür. Nitekim çalışmamızda incelediğimiz AİHM ve AYM kararlarında da ilkenin dikkate alınarak düzenlenen kurallar ile güvencelerinin ihlâli, aynı zamanda bu hakların ihlâli olarak tanımlanmıştır ve bu haklar gerekçe gösterilerek karar kurulmuştur.

Hukukumuzda ise gerek düzenlemelerde gerek uygulamalarda ilkenin izlerine rastlanılsa da yakın tarihe kadar ilkenin tüm unsurlarını kapsayacak şekilde bir metin bulunmamaktadır. İlke, 1927 yılında yürürlüğe giren; ancak şu anda mülga olan 1086 sayılı HUMK md. 77'de bugünkü anlamına benzer şekilde ifade edilmiştir. 1961 Anayasası'nda ilke açısından önem arz eden sosyal ve hukuk devleti ilkesi kabul edilmiştir. Usûl ekonomisi, ilk kez açıkça 1982 Anayasası md. 141/4 çerçevesinde

düzenlenerek anayasal bir prensip olarak koruma altına alınmıştır ve 2001 yılında md. 36 çerçevesinde adil yargılama hakkı düzenlenerek ilkenin konumu güçlenmiştir. İlke, 2011 yılında yürürlüğe giren 6100 sayılı HMK md. 30'da yargılamaya hâkim olan ilkeler arasında açıkça gösterilmiştir.

Öğretideki ve uygulamadaki ilkeyle ilgili tanımları incelediğimizde ilkeyi, kamusal bir hizmet olan yargılama faaliyetinin, bu görevi üstlenen devlet tarafından kaynakların en verimli şekilde kullanılarak bireylere sunumunu amaçlayan kurallar bütünü olarak ifade edebiliriz. İlke kaynağını Anayasa'dan alması nedeniyle temel yargısal hak niteliğindedir ve devlet, hâkim ve bireyler için vazgeçilmez konumda bulunan, hak ile yükümlülüklerden oluşan bir üst normdur. Bu kapsamda devlet, adil bir yargılanmaya zemin oluşturmak amacıyla Anayasa ve HMK başta olmak üzere ilkeye uygun bir şekilde yasal düzenlemeleri yapmak, yetersiz uygulamalar ile normlarla ilgili gerekli tedbirleri almak ve yargı hizmetlerini kaliteli bir şekilde bireylere sunmak zorundadır. Hâkim, yargılamanın her aşamasında ilkeye uygun bir şekilde yargılamayı gerçekleştirmek, yorum ve takdir hakkının açık olduğu durumlarda medenî usûl hukukunun amacıyla bağdaşır şekilde hukuk normunu şerh etmek zorundadır. Yargılamayı oluşturan taraflar, mahkemenin bilgisine başvurduğu bilirkişiler, tanıklar gibi üçüncü kişiler yahut kurum ve kuruluşlar hâkime yardımcı olarak ilkeye uygun bir şekilde yargılamanın sona ermesini sağlamalıdır.

Usûl ekonomisi çabukluk, ucuzluk ve basitlik olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar ve bu unsurlar kapsamında yapılan yasal düzenlemeler çalışmamızda ağır basan niteliklerine göre tasnif edilerek incelense de, ilkenin tüm unsurlarının ve bu unsurlar doğrultusunda kabul gören kurumların aynı amaca hizmet eden birbiriyle perçinleşmiş ve bütünleşmiş bir sistemi oluşturduğunu ifade edebiliriz.

Çabukluk unsuru ilkenin en dikkat çekici ögesidir. Bu unsur, yargılamaların makul sürede sonuçlanmasına hizmet eder, kural olarak davanın açılmasıyla başlar ve kararın şekli anlamda kesinleşmesiyle son bulur. İncelediğimiz AİHM ve AYM kararlarına göre, davalarda makul süre değerlendirmesi yapılırken belli bir mutlak süre kriterine göre hareket edilmemektedir ve her iki mahkeme de böyle bir kıstas belirlemekten özellikle

sakınmaktadır. Süre yerine, davanın karmaşıklığı, tarafların, ilgili makamların tutumu, yapısal sorunlar ve tarafların menfaati gibi kriterler dikkate alınmaktadır ve her bir kriterin davada geçen toplam süreye etkisi incelenerek makul süre değerlendirmesi yapılmaktadır.

Ucuzluk unsuru, yargılamaların gereksiz gider yapılmadan sonuçlanmasına hizmet eder. Bu doğrultuda mahkemelerin kurulumu, personel alımı, malzeme, araç, gereç, ekipman için yapılan masraflar ve davanın açılması ile yargılamanın ilerlemesi için ödenmesi gereken bedeller unsur kapsamındadır. Hukukumuzda özel nitelikteki uyuşmazlıklardan kaynaklanan davalarda bireylerden yargılama harcı, yargılama masrafları ve vekalet ücreti olmak üzere bir miktar ödeme, başka bir deyişle katılım bedeli alınmaktadır. İncelediğimiz AİHM ve AYM kararlarına göre, talep edilen bu bedellerin pahalı bir yargılamayı engellemesi ve bireylerin mahkemeye erişim hakkını zedelememesi gerekmektedir. Her bir uyuşmazlığın niteliğine göre bu masrafların haklı bir amaç içermesi, bu masraflarla ülkenin ve bireylerin ekonomik gücü arasında makul bir orantı kurulması gerekmektedir. Ayrıca ödeme gücü bulunmayanlar bakımından, aktif bir şekilde işleyen adli yardım kurumu oluşturulmalıdır.

Basitlik unsuru ise, hakkın özünü zedelemekten ve keyfiliğe engel olacak şekilde muhakeme kurallarının devlet tarafından belirlenmesini ve yargılamanın hukuk normlarıyla ahenk içinde sonuçlanmasını amaçlar. Usûl kanunumuzda düzenlenen ve bu amaçla içtihatlarla kabul edilen birçok kurum bulunmaktadır. Bu kurallar ve uygulamalar zaman, mekân ve ihtiyaca göre değişkenlik göstermektedir ve bu nedenle bu kuralların taşınması gereken kriterler bakımından kesin çizgiler belirtmek mümkün değildir. İncelediğimiz AİHM ve AYM kararlarına göre, şekli kuralların davaların makul süre içerisinde ve gereksiz gider yapılmadan sonuçlanmasını sağlayacak nitelikte düzenlenmesi gerekmektedir; ancak bu kurallar adil yargılanma, adalete ve mahkemeye erişim haklarını da zedelememelidir. Hâkim de bireylerin hak arama özgürlüğüne zarar verecek şekilde bu kuralları katı bir şekilde yorumlamamalıdır ve uygulamamalıdır; bununla birlikte aşırı esnek de hareket etmemelidir.

Her ne kadar usûl ekonomisi Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile koruma altına alınmış olsa da ihlâl edilme olasılığı her zaman mevcuttur. İlkenin ihlâl edilmesi halinde bu durumun giderilmesi ve zararın tazmini amacıyla hukukumuzda özel bir başvuru yolu düzenlenmemiştir. Bununla birlikte genel hukukî yollar kapsamında ilkeye aykırılığın denetlenmesi, düzeltilmesi yahut zarar mevcut ise tazmini mümkündür. Her bir başvuru yolu bakımından şartlar kısmen farklılık içerse de genel olarak, ilkeye aykırı bir durumun olması, bu aykırılığa kamu gücünün neden olması, kamu gücünün kural olarak kusurunun aranmaması, aykırılık sonucunda zararın doğması, hareket ile sonuç arasında uygun nedensellik bağının bulunması, başvuru kişinin, güncel ve hatta meşru bir hukukî yararının mevcut olması gerekmektedir.

Bu kapsamda Türk Hukukunda, bu durumun oluşmasına sebebiyet veren hâkimlerin ve icra görevlilerinin işlem ve eylemleri nedeniyle tazminat davası açılabilir. Ancak her usûl ekonomisine aykırılık halinde hâkimler hakkında tazminat davası açılamaz. Tazminat davasının konusu olabilecek olan durumlar HMK'da sınırlı olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte icra görevlilerin davranış ve işlemleri bakımından hâkimler gibi sınırlı sayı prensibi benimsenmemiştir. Bu davaların kabul edilmesi halinde devlet, davacının maddi, manevi zararlarını ve yargılama giderlerini karşılar. Ayrıca hâkimler, Hâkimler ve Savcılar Kurulu'na şikâyet edilerek haklarında inceleme ve soruşturma yapılır, kendilerine disiplin cezası verilir. Ancak şikâyete başvuru, AİHS md. 13 anlamında etkin bir hukukî yol olarak kabul edilmemektedir. İcra görevlisinin de işlemleri hakkında icra mahkemesine şikâyet yoluna başvuru yapılabilir ve şikâyet sonucunda ilkeye aykırılık teşkil eden işlem iptal edilir, düzeltilir ya da sürüncemede bırakılan işlemin yapılması sağlanır.

İstinaf ve temyiz, ihlâl halinde başvurulabilir olağan kanun yollarındandır. HMK'da mutlak olarak düzenlenen istinaf ve temyiz sebeplerine dayanılarak kanun yollarına başvuru yapılabilir. Bu durumlar dışında, sadece ilkeye aykırılık iddia edilerek istinaf ya da temyiz yoluna başvurulmasında hukukî bir yarar bulunmamaktadır. Öğretide, kanun yollarıyla zararın tazmin edilmesi mümkün olmadığından, özellikle Yargıtay'ın alt derece mahkemesi yerine geçerek karar verememesi nedeniyle bu yollar etkin bir çare olarak kabul edilmemektedir. Bununla birlikte bölge adliye mahkemelerinde ise bazı

yargılamalarda, ilk derece mahkemesi gibi tahkikat işlemlerinin yapılması ve yeni bir karar verilmesi mümkün olduğundan ihlâl halinde istinaf kanun yoluna başvuru makul süre ve yargılama giderleri bakımından başvurusunun mağduriyeti artırmaması şartıyla etkin bir çare olarak değerlendirilebilir.

Hukukumuzda kesinleşmiş kararlarla ilgili de olağanüstü kanun yolu düzenlenmiş olup yargılamanın iadesi kurumu kabul edilmiştir. Bu kapsamda konumuzla ilgili olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru sonucunda ilkeye aykırılık tespit edilmiş ise neticeye göre yargılamanın iadesi yoluna başvuru yapılabilir. Yargılamanın iadesi sonucunda mahkeme, ihlâli giderecek şekilde yeni bir yargılama yaparak yeni bir karar verir. Ayrıca ülkemiz aleyhine AİHM tarafından verilen ihlâl kararlarını azaltmak ve hak ihlallerini tazminat ödemek suretiyle gidermek amacıyla 6384 sayılı Kanun kabul edilmiştir. Bu kanun kapsamında makul sürede yargılanma yapılmaması ya da kararların geç icra edilmesi nedeniyle 23 Eylül 2012 tarihine kadar AİHM'e müracaat edilen ve halen derdest olan dosyalar ile 31 Temmuz 2018 tarihi itibarıyla Anayasa Mahkemesi'nde derdest olan bireysel başvurular hakkında İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'na başvuru yapılarak komisyondan tazminat talep edilebilir.

Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru, ihlâl halinde gidilebilir yollardan başka bir tanesidir. Bu yol istinaf ya da temyiz gibi kanun yolu olmayıp temel hak ve özgürlükler ile benzerlerini usûli olarak koruyan kendine özgü hukukî bir çaredir. Başvuru sonucunda başvurusunun haklı olduğu kanaatine varılırsa, yeniden yargılama yapmak üzere dosya ilgili mahkemeye gönderilebilir, bir miktar tazminata hükmedebilir ya da tazminat miktarının tespit edilmesi amacıyla genel mahkemelerde dava açılması yolu gösterilir. Bazı durumlarda ise yasama organı tarafından çıkarılan bir norm usûl ekonomisi ilkesine aykırılık teşkil edebilir. Bu durumda Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açılarak ya da itiraz başvurusu yapılarak ilgili hukuk normu iptal edilir.

Başvuru yollarından biri de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvurudur ve ülkemiz açısından bireysel başvuru imkânı 28 Ocak 1987 tarihinden itibaren açıktır. AİHM'e başvuru, kanun yolu niteliğinde değildir. Mahkeme, ulusal makamların hukuk

normunu somut olaya doğru uygulayıp uygulamadığıyla ilgilenmemektedir ve ulusal hukuktan bağımsız olarak AIHS kapsamında hak ihlâli değerlendirmesi yapmaktadır. Başvuru sonucunda, başvurucunun haklı olduğu kanaatine varır ise, başvuru lehine maddi ya da manevi tazminata hükmeder ve kimi durumlarda ihlâl kararı iç hukukta yargılamanın iadesi sebebini oluşturur.

Sonuç olarak ilkenin ihlâlinin denetlenmesi, düzeltilmesi ya da zararın tazmin edilmesi amacıyla hukukumuzdaki müracaat yollarının çeşitli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak incelediğimiz mahkeme kararları ve istatistik verilere göre, bu yolların bireyler nezdindeki gerek maddi gerekse manevi olarak tatmin edici niteliği tartışmalıdır. Bu nedenle usûl ekonomisi ilkesine uygun bir yargılama hizmeti, hukukun üstünlüğünü kabul eden her devlet için elzemdir. Hata ihtimali her zaman mevcut olsa da bu durumun asgari düzeyde tutularak, devletin azami seviyede ilkeye işlerlik kazandırması gerekmektedir.

Bu doğrultuda özellikle eğitim alanında çalışmalar yapılarak, en azından insan haklarıyla ilgili bildiriler ile anayasaların oluşum süreçleri hakkında toplumda bilinç oluşturulmasına gayret edilmelidir. Zira hem AIHM hem de AYM kararlarına baktığımızda ihlâl kriterlerinin genellikle soyut kavramlardan ibaret olduğunu, bu hususlarla ilgili genel bir çerçeve çizildiğini ve bu hususların içeriğinin karar verici mercilere bırakıldığını ifade edebiliriz. Dolayısıyla öncelikle, adaleti dağıtmakla görevli kılınan ve devletin temsilcisi olan hakimlerin hukuk nosyonunun oturmuş olması sağlanmalıdır. Akabinde adliye personeli olmak üzere yargılamayı oluşturan diğer tarafların da aynı bilinçle hareket etmesi gerekmektedir. Bu sayede bireylerin özel menfaatleri garanti altına alınır, adalet ile güven duyguları zedelenmez ve toplum içindeki gerginlik kontrol altına alınarak kamu düzeni sağlanmış olur. Aynı zamanda devlet, zaman ve paradan tasarruf ederek kamusal menfaatleri koruma altına alır ve uluslararası hukuktaki konumunu da güçlendirir.

KAYNAKÇA

- Akad**, Mehmet/ **Vural Dinçkol**, Bihterin/ **Bulut**, Nihat Genel Kamu Hukuku, 14. Baskı, İstanbul 2018.
- Akbulut**, İlhan, “Osmanlı Devleti’nde Adalet Düzeni”, EÜHFD, S. 2000/1-2, s. 219 – 256.
- Akkaya**, Tolga, “Temyize Başvuru Hakkının Sınırlandırılması ve İzne Bağlı Temyiz Sistemi”, Haluk Konuralp Anısına Armağan I, Ankara 2009, s. 65 – 101.
- Akcan**, Recep, Usûl Kurallarına Aykırılığa Dayanan Temyiz Nedenleri, Ankara 1999.
- Akıllıoğlu**, Tekin, İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri, 2. Baskı, Ankara 2010.
- Akıncı**, Ziya, Milletlerarası Tahkim, 4. Baskı, İstanbul 2016.
- Akkan**, Mine, “Medenî Usûl Hukukunda Etkin Hukukî Koruma”, MİHDER, Y. 2007/1, S. 6, s. 29 – 68.
- Aktepe Artık**, Sezin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medenî Usûl Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı, Ankara 2014.
- Alangoya**, Yavuz/ **Yıldırım**, M. Kamil/ **Deren Yıldırım**, Nevhis, Medenî Usûl Hukuku Esasları, 8. Tıpkı Baskı, İstanbul 2011.
- Alangoya**, Yavuz, “Kanun Yolunun Anayasal Temeli ve HUMK m. 427 Hükmü ile Kanun Yolu Kapatılmış Olan Kararlara Karşı Kanun Yoluna Müracaat İmkânı”, 75. Yaş Günü için Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı, Ankara 2004, s. 17 – 48. (Kısaltma: Kanun Yolu)
- Alangoya**, H. Yavuz, Medenî Usûl Hukuku Esasları, 2. Baskı, İstanbul 2001. (Kısaltma: Usûl)
- Alangoya**, Yavuz, “Anayasa’nın Medenî Usûl Hukuku’na Etkisi”, MHB, S. 1981/2, s. 1 – 4. (Kısaltma: Anayasa)
- Alangoya**, Yavuz, Medenî Usûl Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler, İstanbul 1979. (Kısaltma: Delillerin Toplanması)
- Alatlı**, Alev, Batıya Yön Veren Metinler, C. I, III, 2010.
- Ansay**, Sabri Şakir, Hukuk Yargılama Usûlleri, 7. Baskı, Ankara 1960. (Kısaltma: Usûl)

Ansay, Sabri Şakir, “İslah”, AÜHFD, C. 7, S. 1, Mart 1950, s. 122-129.

Arslan, Aziz Serkan, “HMK Hükümlerine Göre Teminat Kurumu ve Dava Şartı Niteliği”, DEÜHFD, C. 1, Özel Sayı 2014 (Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan), s. 943 – 974.

Arslan, Aziz Serkan, Medenî Usûl Hukukunda Delillerin Toplanması ve Doğrudanlık İlkesi, Ankara 2012. (Kısaltma: Doğrudanlık İlkesi)

Arslan, Ramazan/ **Yılmaz**, Ejder/ **Ayvaz Taşpınar**, Sema/ **Hanağası**, Emel, Medenî Usûl Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2018. (Kısaltma: Usûl)

Arslan, Ramazan/ **Yılmaz**, Ejder/ **Ayvaz Taşpınar**, Sema/ **Hanağası**, Emel, İcra ve İflâs Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2018. (Kısaltma: İcra)

Arslanpınar, Tuğçe, Medenî Usûl Hukukunda Karşı Dava, Ankara 2017.

Aşık, İbrahim, Medenî Usûl Hukukunda Bekletici Sorun, Ankara 2012.

Atalay, Esra, “Yargısal Temel Haklar”, Prof. Dr. Şükrü Postacıoğlu’na Armağan, İzmir 1997, s. 437 – 454.

Atalı, Murat/ **Ermenek**, İbrahim/ **Erdoğan**, Ersin, Medenî Usûl Hukuku, Ankara 2018.

Atalı, Murat/ **Ermenek**, İbrahim, İcra ve İflâs Hukuku (Takip Hukuku I – Takip Hukuku II), Ankara 2018.

Atalı, Murat, Medenî Usûl Hukukunda Davanın İhbarı, Ankara 2007.

Aybay, Rona, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye (1945 – 1948), İstanbul 2016.

Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlı Devleti'nde Mahkeme”, TDV İslam Ansiklopedisi, Y. 2003, C. 27, s. 341-344.

Baş, Eylem, “Hâkimlerin ve Savcılarının Disiplin Yönünden Soruşturulmaları ve İşledikleri Suçlar Nedeniyle Yargılanmaları”, ABD, S. 2016/3, s. 265 – 359.

Başar, Mükerrerem Onur, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Makul Sürede Yargılanma Hakkı, İstanbul 2011.

Başpınar, Ahmet, “İdari Yargıda Makul Süre İçin Öneriler”, Sempozyum, Danıştay ve İdari Yargı Günü 136. Yıl Sempozyumu, 11 Mayıs 2004, s. 35 – 47.

Belgesay, Mustafa Raşit, Hukuk Usûlü Muhakemeleri Şerhi, 3. Baskı, İstanbul 1948.

Bilgin, Ahmet Burak, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 22, S. 2016/1, s. 81 – 129.

Berki, Ali Himmet, Mecelle: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, İstanbul 1978.

- Berkin**, Necmeddin, Medenî Usûl Hukuku Esasları, Ankara 1969.
- Bilge**, Necip, Medenî Yargılama Hukuku Dersleri, 2. Baskı, Ankara 1967.
- Bilge**, Necip/ **Önen**, Ergun, Medenî Yargılama Hukuku Dersleri, 3. Baskı, Ankara 1978.
- Budak**, Ali Cem/ **Karaaslan**, Varol, Medenî Usûl Hukuku, 2. Baskı, Ankara 2018.
- Cengiz**, Burcu, Türk Anayasa Mahkemesinin Norm Denetimi Sonucunda Verdiği Kararların Nitelikleri ve Etkileri, Ankara 2014, www.tbmm.gov.tr, ET. 14.02.2019.
- Cihan**, Erol, “Hâkim Unsuru Açısından Ceza Davalarının Uzamasının Nedenleri”, İÜHFİM, C. 45, S. 1-4, s. 873 – 896.
- Çayan**, Gökhan, Adil Yargılanma Hakkı, İstanbul 2016.
- Çelebi**, Hüsametdin, “Hak Aramanın Maliyeti”, ABD, S. 1989/2, s. 257 – 261.
- Çelik**, Adem, Adil Yargılanma Hakkı (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukuku), Ankara 2007.
- Çetin**, İbrahim, “Yargılamada Etkinlik Arayışları: Medenî Usûl Hukukunda Usûl Ekonomisi İlkesi”, Sayıştay Dergisi, S. 2010/ 78, s. 81 – 109.
- Çiftçi**, Murat Özgür, Medenî Yargılama Hukukunda İstinaf, 2. Baskı, İstanbul 2016.
- Dayınlarlı**, Kemal, “Milletlerarası Ticari Sözleşmelere İlişkin Unidroit İlkeleri”, MHB, S. 2011/23, s. 203 – 250.
- Demircioğlu**, Yaşar, Medenî Usûl Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri, Ankara 2007.
- Deren Yıldırım**, Nevhis, “İstinafın Gerekçelendirilmesi ve İstinaf Sebepleri”, Prof. Dr. Özer Seliçi’ye Armağan, s. 693-712, İstanbul 2006. (Kısaltma: İstinaf)
- Deren Yıldırım**, Nevhis, Türk, İsviçre ve Alman Medenî Usûl Hukuku’nda Kesin Hükümün Subjektif Sınırları, İstanbul 1996. (Kısaltma: Kesin Hüküm)
- Deynekli**, Adnan, “Hukuk Muhakemeleri Kanununa Göre Tahkimde Yargılama Usûlü”, Prof. Dr. Feridun Yenisey’e Armağan, C. II, İstanbul 2014, s. 2453 – 2466.
- Deynekli**, Adnan, Medenî Usûl Hukukunda Islah, Ankara 2013. (Kısaltma: Islah)
- Deynekli**, Adnan, “Yargıtay’ın Anayasa Şikayetine Bakışı”, Bireysel Başvuru: Anayasa Şikâyeti, Der. Musa Sağlam, Ankara 2011, s. 77-88. (Kısaltma: Anayasa)
- Doğru**, Osman, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi, İstanbul 2012. (Kısaltma: Bireysel Başvuru)
- Doğru**, Osman, “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkisi”, Anayasa Yargısı Dergisi, S. 2000/17, s. 194 – 225.

- Dönmezer**, Sulhi, “Ceza Adaletinde Reform İlkeleri”, İÜHFM, 1972/1 – 4, s. 1 – 35.
- Duran**, İbrahim, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, EÜHFD, C. XII, S. 3 – 4, Y. 2008, s. 55 – 111.
- Ekinci**, Hüseyin, “Mahkemeye Erişim Hakkı Bağlamında Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Harcı ve Adli Yardım”, Haşim Kılıç’a Armağan, C. 2. Ankara 2015, s. 1375 – 1423.
- Ekmekçi**, Ömer/ **Özekes**, Muhammet/ **Atalı**, Murat, Hukuk Uyuşmazlıklarında İhtiyarî ve Zorunlu Arabuluculuk, İstanbul 2018.
- Erdem**, Mustafa Ruhan/ **Korkmaz**, Ömer, “Yargılamanın Yenilenmesi Olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İhlali”, DEÜSBD, S. 2003/2, s. 182 – 212.
- Erdemir**, İlter, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, Şerh-Kararlar ve İlgili Mevzuat, C. I, 2. Baskı, Ankara 1998.
- Erdoğan**, Gülnur, Medenî Yargıda Adil Yargılanma Hakkı, Ankara 2011.
- Eren**, Fikret, Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyet Bağı Teorisi, Ankara 1975.
- Ermenek**, İbrahim, Medenî Usûl Hukukunda Davaların Birleştirilmesi ve Ayrılması, Ankara 2014. (Kısaltma: Davaların Birleştirilmesi)
- Ermenek**, İbrahim, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Yürürlüğe Girmesinden Sonra Yargılama Giderlerine İlişkin Olarak Ortaya Çıkan Bazı Güncel Sorunlar ve Usûl Ekonomisi İlkesi”, SDÜHFD, Mihbir Özel Sayısı, Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukukçuları Toplantısı XII, C. 4, S.2, 2014, s. 215 – 290. (Kısaltma: Usûl Ekonomisi)
- Ermenek**, İbrahim, "Hukuk Muhakemeleri Kanuna Göre Ön İnceleme". İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 2016/2, s. 139-177. (Kısaltma: Ön İnceleme)
- Erol**, Ahmet, “Örnek Bir Karar Işığında 6384 Sayılı Yasanın Kapsamı ve Etkin Sonuç Sağlayıp Sağlayamayacağı”, TBBD, S. 2013/109, s. 129 – 140.
- Feyzioğlu**, Metin, “Anglo Sakson ve Anglo Amerikan Hukuk Düzenlerinde Habeas Corpus Kurumu”, AÜHFD, 1995/1-4, s. 665 – 688.
- Gemalmaz**, Mehmet Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri Bölgesel Sistemler, C. I, İstanbul 2010.
- Gemalmaz**, Mehmet Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Genel Teorisine Giriş, C. II, 8 Baskı, İstanbul 2012. (Kısaltma: Genel Teori)
- Gemalmaz**, Mehmet Semih, İnsan Hakları Belgeleri, C. III, İstanbul 2003. (Kısaltma: İnsan Hakları)

- Gottwald**, Peter, “Medenî Yargılama Hukuku Reformu ve Eleştirisi Bakımından Ekonomik Analiz”, Çev. Sema Taşpınar, AÜHFD, S. 2002/1, s. 1 – 17.
- Gölcüklü**, Feyyaz, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma”, AÜSBFD, 1994/1-2, s. 199 – 234. (Kısaltma: Adil Yargılanma)
- Görgün**, Şanal/ **Börü**, Levent/ **Toraman**, Barış/ **Kodakoğlu**, Mehmet, Medenî Usûl Hukuku, 7. Baskı, Ankara 2018.
- Gözler**, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ders Kitabı, 10. Baskı, Bursa 2018.
- Gözübüyük**, Şeref/ **Gölcüklü**, Feyyaz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, 11. Baskı, Ankara 2016.
- Gözübüyük**, A. Şeref, Anayasa Hukuku, Anayasa Metni ve 11. Protokole Göre Hazırlanmış Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 19. Baskı, Ankara 2013.
- Gülmez**, Mesut, “Anayasa Değişikliği Sonrasında İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri ve Değeri”, TBBD, S. 54, 2004/09-10, s. 147 – 161.
- Gümüş**, A. Tarık, Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü, İstanbul 2010. (Kısaltma: Sosyal Devlet)
- Gümüş**, Musa, “Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Y. Güz/ 2008, S. 47, s. 215 – 240.
- Günay**, Cevdet İlhan, İş Yargısı ve Arabuluculuk, Ankara 2017.
- Gündüz**, Okan, Anglo – Amerikan Hukuku Işığında Medenî Yargılama Hukukunda Dava Yönetimi, Ankara 2009.
- Hanağası**, Emel, Medenî Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği, Ankara 2016.
- Hanağası**, Emel, Davada Menfaat, Ankara 2009. (Kısaltma: Menfaat)
- Harris**, David/ **O'Boyle**, Michael/ **Bates**, Ed/ **Buckley**, Carla, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, Çev. Mehveş Bingöllü Kılıcı, Ulaş Karan, Ankara 2013.
- İlal**, Ersan, “Magna Carta”, İÜHFM, S. 1969/1-4, s. 210 – 242.
- İnceoğlu**, Sibel, Adil Yargılanma Hakkı, Ankara 2018. (Kısaltma: Adil Yargılanma)
- İnceoğlu**, Sibel, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler, Tıpkı 4. Baskı, İstanbul 2013. (Kısaltma: Ortak Yargısal Hak)

İnceoğlu, Sibel, “Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi İlişkisi”, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme, Der. Sibel İnceoğlu, Ankara 2013, s. 7 – 21.

Karaaslan, Vural, Medenî Usûl Hukukunda Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevi, 2. Baskı, Ankara 2019.

Karademir, Dilek, “Son Kanun Değişiklikleri Işığında Hâkimin Hukukî Sorumluluğu”, TBBD, S. 2015/ 119, s. 241 – 276.

Karan, Ulaş, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı, İstanbul 2017. (Kısaltma: Eşitlik İlkesi)

Karan, Ulaş, Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Rehberi, İstanbul 2015.

Karşı, Abdurrahim, Medenî Muhakeme Hukuku, 4. Baskı, İstanbul 2014.

Kaşıkkara, Serhat, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye, Ankara 2009.

Kılıçoğlu, Evren, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Gider Avansına İlişkin Düzenlemeleri Hakkında Değerlendirmeler”, BÜHFD, Y.2012, C. 8, S. 99 – 100, s. 43 – 126.

Kılınç, Bahadır, “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”, Anayasa Yargısı Dergisi, S. 2008/25, s. 19 – 59. (Kısaltma: Anayasa)

Kılınç, Ayşe, Medenî Usûl Hukukunda Adlî Yardım, Ankara 2013. (Kısaltma: Adlî Yardım)

Kılınç, Ümit, “Mahkemeye Erişim Hakkı ve Türk Hukukunun AIHS ile Uyum Sorunu”, İz. B. D., S. 2013/1, s. 126 – 153.

Korkmaz, Ramazan, Medenî Usûl Hukuku Açısından Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru, 2. Baskı, İstanbul 2017.

Konuralp, Haluk, Medenî Usûl Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları, Ankara 2009.

Konuralp, Haluk, “İstinafta Kamu Düzeni Kavramı”, Medenî Usûl Hukukunda Kanun Yolları ve Arbuluculuk Kanun Tasarısı, İzmir/Çeşme 19-20 Ekim 2007, Medenî Usûl ve İcra- İflâs Hukukçuları Toplantısı-VI, s. 133-150.(Kısaltma: İstinaf)

Konuralp, Haluk, “İcra Takibinden Önce Açılan Menfi Tespit Davasında Yetkili Mahkeme”, AÜHFD, S. 1982 – 1987/ 1 – 4, s. 265 – 272. (Kısaltma: Menfi Tespit)

- Köksoy**, Mesut, “Hukukî Güvenlik İlkesi Açısından Takip Ekonomisi”, GÜHFD, C. 20, Y. 2016, S. 3, s.53 – 85. (Kısaltma: Takip Ekonomisi)
- Köksoy**, Mesut, İcra Hukukunda Hukukî Güvenlik İlkesi, Ankara 2018. (Kısaltma: Hukukî Güvenlik)
- Kurt Konca**, Nesibe, Medenî Usûl Hukukunda Aleniyet İlkesi, Ankara 2009.
- Kuru**, Baki, İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı, 2. Baskı, Ankara 2018. (Kısaltma: Usûl)
- Kuru**, Baki, İstinaf Sistemine Göre Yazılmış İcra ve İflâs Hukuku, 2. Baskı, Ankara 2018. (Kısaltma: İcra)
- Kuru**, Baki, İcra ve İflâs Hukuku El Kitabı, 2. Baskı, Ankara 2013. (Kısaltma: İcra El Kitabı).
- Kuru**, Baki, Hukuk Muhakemeleri Usûlü, C. II-V, 6. Baskı, İstanbul 2001.(Kısaltma: Muhakeme)
- Kuru**, Baki, “Hukuk Davalarında Yargılamanın Çabuklaştırılması İçin Alınması Gereken Tedbirler”, Prof. Dr. Baki Kuru Makaleler, İstanbul 2006, s. 117-139. (Kısaltma: Tedbirler)
- Kuru**, Baki, “Hukuk Davalarının Uzaması Sebepleri”, Prof. Dr. Baki Kuru Makaleler, İstanbul 2006, s. 99-116. (Kısaltma: Uzama Sebepleri)
- Kuru**, Baki/ **Budak**, Ali Cem, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Getirdiği Başlıca Yenilikler”, İBD, S. 2011/5, s. 3 – 34.
- Mosca**, Gaetauo, “Magna Carta’dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri”, Çev. Mukbil Özyörük, AÜHFD, 1948/1-4, s. 33 – 58.
- Muşul**, Timuçin, İcra ve İflâs Hukukunda Şikâyet, 2. Baskı, Ankara 2018. (Kısaltma: İcra)
- Muşul**, Timuçin, Medenî ve Usûl Hukuku Temel Bilgiler, 2. Baskı, Ankara 2009. (Kısaltma: Usûl)
- Namlı**, Mert, “İş Mahkemeleri Kanunu Tasarısı Taslağı İle Getirilen Zorunlu Arabuluculuk Kurumunun Medenî Usûl Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi”, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Derneği 40. Yıl Uluslararası Toplantısı İş Mahkemeleri Kanunu Tasarısı Taslağının Değerlendirilmesi, Der. Prof. Dr. Kübra Doğan Yenisey, İstanbul 2016, s. 151-165. (Kısaltma: Arabuluculuk)

Namlı, Mert, Türk ve Fransız Medenî Usûl Hukuku'nda Yargılamanın Yenilenmesi, İstanbul 2014.

Nomer, Ergin/ **Eksi**, Nuray/ **Öztekin Gelgel**, Günseli, Milletlerarası Tahkim Kurulu, Cilt: I, 5. Baskı, İstanbul 2016.

Odyakmaz, Zehra, “Hukukta Zaman ve İdari Yargıda Makul Süre Sorunu”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Temmuz 2010, Y.1, S. 2, s. 1 – 31.

Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan, “Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’ nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Y. 2011, S. 29, s. 93 – 123.

Önen, Ergun, Medenî Yargılama Hukuku, Ankara 1979.

Özbay, İbrahim, Grup Davaları, Ankara 2009.

Özbek, Mustafa Serdar, Hukuk Yargılama Usûlünde Gider Avansı, 3. Baskı, Ankara 2018. (Kısaltma: Gider Avansı)

Özbek, Mustafa Serdar, “Avrupa Konseyince Adalet Hizmetlerinin Etkinliğinin Artırılması İçin Öngörülen Tedbirler”, AÜHFD, S. 2006/1, s. 207 – 292. (Kısaltma: Tedbirler)

Özbudun, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 17. Baskı, Ankara 2017.

Özekes Muhammet, 100 soruda Medenî Usûl Hukukunda Yeni Kanun Yolu Sistemi İstinaf ve Temyiz, 3. Baskı, Ankara 2016. (Kısaltma: Kanun Yolu)

Özekes, Muhammet, “Yargılamada Dürüstlük Kuralına Aykırı Davranan Taraf Aleyhine Hükmedilecek Vekalet Ücreti”, MİHDER, S. 2005/1, s. 29 – 49. (Kısaltma: Vekalet Ücreti)

Özekes, Muhammet, “Medenî Usûl Hukukunda Hukukî Dinlenilme Hakkı ve Hakkın Bazı Güncel Sorunları”, Adil Yargılanma Hakkı, Der. Feridun Yenisey, İstanbul 2004.(Kısaltma: Güncel Sorunlar)

Özekes Muhammet, Medenî Usûl Hukukunda Hukukî Dinlenilme Hakkı, Ankara 2003.(Kısaltma: Hukukî Dinlenilme)

Özeler, Neslihan, “İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi İle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Karşılaştırılması”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Y. 1, S. 2017/2, s. 43 – 62.

Özer, Tülay, “HUMK’ tan HMK’ ya Medenî Usûl Kanunu Tasarıları”, MİHDER, C. 7, S. 20, 2011/ 3, s. 101 – 150.

Özmen, Münci, AİHM' ye Bireysel Başvuru'nun Önemi, Ankara 2013.

Özmumcu, Seda, "Türk Hukukunda Yargıtay Kararları Işığında Re'sen Araştırma İlkesi", SDÜHFD, Mihbir Özel Sayısı, Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukukçuları Toplantısı XII, C. 4, S.2, 2014, s. 145 – 171.

Öztürk, Bahri/ **Tezcan**, Durmuş/ **Erdem**, Ruhan Mustafa/ **Sırma Gezer**, Özge/ **Saygılar Kırıt**, Yasemin F./ **Özaydın**, Özdem/ **Alan Akcan**, Esra/ **Erden Tütüncü**, Efser/ **Altınok Villem**, Derya/ **Tok**, Mehmet Can, Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku, 12. Baskı, Ankara 2018.

Pekcanıtez, Hakan, Pekcanıtez Usûl Medenî Usûl Hukuku, C. I-II-III, 15. Baskı, İstanbul 2017. (Kısaltma: Pekcanıtez Usûl)

Pekcanıtez, Hakan, "Bekletici Mesele (Meselei Müstehire)", Prof. Dr. Hakan Pekcanıtez Makaleler Cilt: I, İstanbul 2016, s. 1 – 32.

Pekcanıtez, Hakan, "İstinaf Mahkemeleri", Prof. Dr. Hakan Pekcanıtez Makaleler Cilt: II, İstanbul 2016, s. 217-232.

Pekcanıtez, Hakan, "İslaha İlişkin Bazı Yargıtay Kararlarının Değerlendirilmesi", Prof. Dr. Hakan Pekcanıtez Makaleler Cilt: II, İstanbul 2016, s. 267 – 308.

Pekcanıtez, Hakan, "Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı'nın Genel Olarak Tanıtımı", Prof. Dr. Hakan Pekcanıtez Makaleler Cilt: II, İstanbul 2016, s. 309 – 330.(Kısaltma: Kanun Tasarısı)

Pekcanıtez, Hakan, "HMK Hakkında Genel Değerlendirme", Prof. Dr. Hakan Pekcanıtez Makaleler Cilt: II, İstanbul 2016, s. 587 – 600. (Kısaltma: Değerlendirme)

Pekcanıtez, Hakan, "Medenî Yargıda Adil Yargılanma", İz. B. D., 1997/2, s. 35 – 55. (Kısaltma: Adil Yargılanma)

Pekcanıtez, Hakan, "Medenî Usûl Hukukunda Yeni Bir Yargılamanın Yenilenmesi Sebebi", 75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru' ya Armağan, Ankara 2004, s. 515 – 551. (Kısaltma: Yargılanmanın Yenilenmesi)

Pekcanıtez, Hakan, "Mukayeseli Hukukta Medenî Yargıda Verilen Kararlara Karşı Anayasa Şikâyeti", Anayasa Yargısı Dergisi, S. 1995/12, C. 12, s. 257 – 287. (Kısaltma: Anayasa Şikâyeti)

Pekcanıtez, Hakan, Medenî Usûl Hukukunda Feri Müdahale, Ankara 1992. (Kısaltma: Feri Müdahale)

- Pekcanıtez, Hakan/ Atalay, Oğuz/ Sungurtekin Özkan, Meral/ Özekes, Muhammet,** İcra İflâs Hukuku, 5. Baskı, İstanbul 2018.
- Pekcanıtez, Hakan/ Atalay, Oğuz/ Özekes, Muhammet,** Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı, 6. Baskı, İstanbul 2018. (Kısaltma: Ders Kitabı)
- Pekcanıtez, Hakan/ Simil, Cemil,** İcra – İflâs Hukukunda Şikâyet, 2. Baskı, İstanbul 2017.
- Pınar, Burak,** Yargı ve İcra Harçları, 2. Baskı, Ankara 2009.
- Pınar, Burak/ Meriç, Nedim,** “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargı Harçlarına Bakışı: Yiğit ve Ülger Davaları Işığında Hak Arama Özgürlüğü ve Yargı Harçları İlişkisi”, TBBD, S. 2009/ 84, s. 188 – 211.
- Postacioğlu, İlhan E./ Altay, Sümer,** İcra Hukuku Esasları, 5. Baskı, İstanbul 2010.
- Postacioğlu, İlhan E.,** Medenî Usûl Hukuku Dersleri, 6. Baskı, İstanbul 1975.
- Rechberger, H. Walter,** “Avusturya Medenî Yargılamasında Yargılamanın Hızlandırılması”, Çev. M. Kâmil Yıldırım, İlkeler Işığında Medenî Yargılama Hukuku, Der. Kamil Yıldırım, 9. Baskı, İstanbul 2018, s. 3 – 15.
- Rüzgaresen, Cumhuriyet,** "Usûl Ekonomisi İlkesinin İhlaline Karşı Başvuru Yolları", SDÜHFD, S. 2016/4, s. 173-213. (Kısaltma: İlhal)
- Rüzgaresen, Cumhuriyet,** Medenî Muhakeme Hukukunda Usûl Ekonomisi İlkesi, Ankara 2013. (Kısaltma: Usûl Ekonomisi)
- Rüzgaresen, Cumhuriyet,** “Medenî Yargılama Hizmetlerinin Bedelsiz Olmaması ve Nedenleri”, e – Akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, 2010/ 100. (Kısaltma: Yargılama Hizmetleri)
- Sarıöz Büyükalp, A. İpek,** Adil Yargılanma Hakkının Milletlerarası Usûl Hukuku Bakımından Kapsamı ve Uygulama Alanı, İstanbul 2018.
- Sarısözen, M. Serhat,** “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Medenî Usûl Hukukumuzda Getirdiği Yeni Düzenlemeler”, TBBD, S.2011/96, s. 331 – 382. (Kısaltma: Yeni Düzenlemeler)
- Sarısözen, M. Serhat,** Medenî Usûl Hukukunda Hakem Yargılaması, İstanbul 2005. (Kısaltma: Hakem)
- Sencer, Muzaffer,** “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi”, Amme İdaresi Dergisi, 1990/2, s. 3 – 21.

- Simil**, Cemil, “Hâkimin Davayı Aydınlatma Yükümlülüğü”, DEÜHFD, C. 16, Özel Sayı 2014 (Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan), s. 1351-1376.
- Sınar**, Hasan, “Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Yönünden Ceza Muhakemesinde Adil Yargılanma Hakkının Tarihsel Temelleri”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Y. 6, S. 21(Nisan 2015), s. 169 – 227.
- Stalev**, Zhivko, “Sosyalist Avrupa Ülkelerinde Hukuk Yargılaması”, Çev. Ejder Yılmaz, AÜHFS, S. 1976/1-4, s. 151 – 183.
- Sungurtekin Özkan**, Meral, “Anayasal Şikâyet ve Adalete Erişim”, DEÜHFD, C. 1, Özel Sayı 2014 (Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan), s. 399 – 410. (Kısaltma: Anayasal Şikâyet)
- Sungurtekin Özkan**, Meral, Türk Medenî Yargılama Hukuku, İzmir 2013. (Kısaltma: Medenî Yargılama)
- Sungurtekin Özkan**, Meral, “Sendikalar Kanunu Madde 32/3’e Göre Açılan Davaların Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 113. Maddesinde Düzenlenen Topluluk Davaları Bakımından Değerlendirilmesi”, Sicil İş Hukuku Dergisi, Aralık 2011, s. 172 – 176.
- Sungurtekin Özkan**, Meral, “Anayasanın Sosyal Hukuk Devleti İlkesi ve Medenî Yargılama Hukuku”, DEÜHFD, Prof. Dr. Bilge Umar’a Armağan, 2009/ Özel Sayı, s. 553 – 574. (Kısaltma: Sosyal Hukuk Devleti)
- Surlu**, Aydan Ömür, “İnsan Haklarının ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Yargıtay İçtihatlarına Yansıması”, TBBD, 2010/87, s. 150 – 194.
- Şanlı**, Cemal/ **Esen**, Emre/ **Ataman – Figanmeşe**, İnci, Milletlerarası Özel Hukuk, 6. Baskı, İstanbul 2018.
- Şen**, Murat, “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, Yeni Türkiye Yayınları Osmanlı Sayısı, C. 6, Ankara 1999.
- Şirin**, Tolga, Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Usûl Hukuku, Ankara 2018.
- Taner**, Tahir, “Ceza Davalarının Uzaması Sebepleri, Alınması Gereken Tedbirler”, İÜHFM, 1946/1, s. 969 – 980.
- Tanör**, Bülent, Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, 3. Baskı, 1994.
- Tanör**, Bülent/ **Yüzbaşıoğlu**, Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 17. Baskı, İstanbul 2018.
- Tanriver**, Süha, Medenî Usûl Hukuku, Temel Kavramlar ve İlk Derece Yargılanması, C. I, 2. Baskı, Ankara 2018. (Kısaltma: Usûl Kitabı)

- Tanrıver**, Süha, “Hukuk Yargısı Bağlamında Etkin Hukukî Korunmanın Sağlanması İçin Alınması Gereken Önlemler Üzerine Bazı Düşünceler”, Makalelerim – III, Ankara 2016, s. 89 – 136. (Kısaltma: Düşünceler)
- Tanrıver**, Süha, Medenî Usûl Hukukunda Derdestlik İtirazı, 2. Baskı, Ankara 2007. (Kısaltma: Derdestlik İtirazı)
- Tanrıver**, Süha, “Hukuk Yargısı (Medenî Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma”, TBBD, S. 2004/53, s. 191 – 215. (Kısaltma: Adil Yargılanma)
- Tanrıver**, Süha, “Hukuk Yargısında Etkinliğin Sağlanması için Alınması Gereken Önlemler Üzerine”, AÜHFD, S. 2000/1 – 4, s. 67 – 83. (Kısaltma: Önlemler)
- Taş Korkmaz**, Hülya, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu Hükümlerine Göre Eski Hâle Getirme”, İKÜHFD, C. 15, S. 2, s. 635-679. (Kısaltma: Eski Hâle Getirme)
- Taş Korkmaz**, Hülya, “6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Sürelere İlişkin Genel Hükümleriyle (m.90-94) Getirilen Değişikliklerin Değerlendirilmesi”, İKÜHFD, C. 12, S. 1, s. 37-64. (Kısaltma: Süreler)
- Taşdemir**, Hakan/ **Demir**, Hasan, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 2002/3H, s. 85 – 100.
- Taşpınar**, Sema, “İsviçre Federal İcra ve İflâs Kanunu’nda Yapılan Değişiklikler”, 75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru’ ya Armağan, Ankara 2004, s. 599-670.
- Taşpınar**, Sema, “Medenî Yargılamada Amaç Sorunu”, Av. Faruk Erem Armağanı, Ankara 1999, s. 759 – 787. (Kısaltma: Amaç)
- Taşpolat Tuğsavul**, Melis, “İstinaf İncelemesi Sonucunda Verilebilecek Kararlar”, TBBD, S. 2018/143, s. 313 – 354. (Kısaltma: İstinaf)
- Taşpolat Tuğsavul**, Melis, Kolektif Hukukî Yarar Çerçevesinde Topluluk Davaları, İstanbul 2016. (Kısaltma: Topluluk Davaları)
- Taşpolat Tuğsavul**, Melis, Türk Hukukunda Arabuluculuk (6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu), Ankara 2012. (Kısaltma: Arabuluculuk)
- Terzioğlu**, Süleyman Sırrı, “Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuruda, Hak İhlâline Yol Açan Kamu Gücü Faaliyetinin, Yürütme Organı Bakımından Türkiye Cumhuriyeti Devletine Atfedilebilmesi Sorunu”, TBBD, S. 2016/127, s. 45-72.
- Tezcan**, Durmuş/ **Erdem**, Mustafa Ruhan/ **Sancakdar**, Oğuz / **Önok**, R. Murat, İnsan Hakları El Kitabı, 5. Baskı, Ankara 2018.

- Tezcan**, Durmuş/ **Erdem**, Ruhan/ **Sancakdar**, Oğuz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, 2. Baskı, Ankara 2004.
- Topuz**, Gökçen, "Türkiye Futbol Federasyonu Uyuşmazlık Çözüm Kurulunun Yargı Yetkisi Üzerine Düşünceler", DEÜHFD, C.19, Özel Sayı 2017, (Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan), s. 1901-1926.
- Tutumlu**, Mehmet Akif, "Gider Avansının Anlamı, Amacı ve Niteliği – Hatalı Uygulamalar", Terazi Hukuk Dergisi, C. 7, S. 71/2012, s. 68 – 70.
- Turan**, Hüseyin, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı, Ankara 2016.
- Türmen**, Rıza, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kapsamı ve Sınırlamaları", Yargıtay Dergisi, C. 28, Ocak – Nisan 2002, S. 1-2, s. 192-213, s. 202.
- Ulukapı**, Ömer, Medenî Usûl Hukukunda Dava Arkadaşlığı, Konya 1991.
- Umar**, Bilge, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, 2. Baskı, Ankara 2014.
- Ural Aslan**, Yurda/ **Güner**, Tuğba, "İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.19, S. 2014/2, s. 309 – 322.
- Uyar**, Lema (Çev.), Birleşmiş Milletler' de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981 – 2006, İstanbul 2006.
- Uyar**, Talih, "İcra ve İflâs Dairelerinin İşlem ve Eylemlerinden Dolayı Devletin Hukukî Sorumluluğu (İİK. m.5)", ABD, S. 2015/2, s. 255 – 269. (Kısaltma: İcra)
- Uyar**, Talih/ **Uyar**, Alper/ **Uyar**, Cüneyt, İcra ve İflâs Kanunu Şerhi El kitabı, C. I, 1. Baskı, Ankara 2010.
- Üstündağ**, Saim, "Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu'nun Tadili Tasarısı Hakkında Düşünceler", Makaleler, İçtihat Tahlilleri ve Çeviriler, Ankara 2010, s.115-150. (Kısaltma: Düşünceler)
- Üstündağ**, Saim, Medenî Yargılama Hukuku, C. I-II, 7. Baskı, İstanbul 2000.
- Üstündağ**, Saim, İcra Hukukunun Esasları, 7. Baskı, İstanbul 2000. (Kısaltma: İcra)
- Woolf**, Lord, "Adalet Erişim", Nihai Rapor, Çev. Mustafa Özbek, MİHDER, S. 2006/2, s. 989 – 1008.
- Yayla**, Ahmet, İdarenin Kusursuz Sorumluluğu, İstanbul 2015. (Kısaltma: Sorumluluk)

Yayla, Ahmet, “İç Hukuktaki Çelişkili Yargı Kararlarına İHAM’ın Yaklaşımı”, BAÜHFD, C. 8, S. 107-108, s. 39-59.

Yıldırım, Kâmil, ALI/UNIDROIT’nın Uluslararası Medenî Yargılama İlkeleri, s. 4, <http://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-turkish.pdf>, ET. 17.01.2019.

Yıldırım, M. Kâmil/ **Deren Yıldırım**, Nevhis, İcra ve İflâs Hukuku, 7. Baskı, İstanbul 2016.

Yıldırım, Zeki, “6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun: İnsan Hakları İhlallerinin Çözümüne Dair Farklı Bir Yaklaşım”, GÜHFD, S. 2013/1 – 2, s. 1725 – 1756. (Kısaltma: İnsan Hakları)

Yılmaz, Ejder, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, C. I-II, 3. Baskı, Ankara 2017. (Kısaltma: Şerh)

Yılmaz, Ejder, Medenî Yargılama Hukukunda Islah, 4. Baskı, Ankara 2013. (Kısaltma: Islah)

Yılmaz, Ejder, “Usûl Ekonomisi”, Prof. Dr. Necip Bilge’nin Anısına Armağan, AÜHFD, S. 2008/1, s. 243 – 274. (Kısaltma: Usûl Ekonomisi)

Yılmaz, Ejder, “Hukuk Davaları Bakımından Adalet Hizmetlerinin İyileştirilmesi İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler”, Şakir Beki’ye Armağan, Konya 1996, s. 55 – 76.

Yılmaz, Ejder, “Medenî Yargıda İnsan Hakları”, TBBD, S. 1996/2, s. 149 – 167. (Kısaltma: İnsan Hakları)

Yılmaz, Ejder, “Demokratik Alman Cumhuriyeti Medenî Yargılama ve Takip Hukukunun Anahatları”, AÜHFD, S. 1980/1-4, s. 327-420. (Alman Cumhuriyeti)

Yılmaz, Ejder, “Yargılama Giderlerinin İşlevi ve Sosyal Hukuk Devleti”, ABD, S. 1984/2, s. 200 – 224. (Kısaltma: Giderlerin İşlevi)

Yılmaz, Ejder, “Hukuk Davalarında Taraf Ehliyeti ile İlgili Bir İctihadı Birleştirme Kararı’nın Düşündürdükleri”, Prof. Dr. Ejder Yılmaz Makaleler (1973 – 2013) 1. Cilt, Ankara 2014, s. 663 – 690. (Kısaltma: Taraf Ehliyeti)

Yücel, Mustafa Tören, Türkiye’ de Yargının Etkinliği, Ankara 2008.

İnternet Kaynakları

www.adlisicil.adalet.gov.tr

www.african-court.org

www.anayasa.gov.tr

www.avrupa.info.tr

www.danistay.gov.tr

www.doctrine.fr

www.e-uyar.com

www.hsk.gov.tr

www.hudoc.echr.coe.int

www.ihtk.adalet.gov.tr

www.inhak.adalet.gov.tr

www.kazanci.com (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası)

www.kgm.adalet.gov.tr

www.lexpera.com.tr (Lexpera İçtihat Bilgi Bankası)

www.mevzuat.gov.tr

www.oas.org

www.resmigazete.gov.tr

www.tbmm.gov.tr

www.tdk.gov.tr

www.unidroit.org